De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 23

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 23. J.B. Wolters, Groningen / Den Haag 1929

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008192901_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

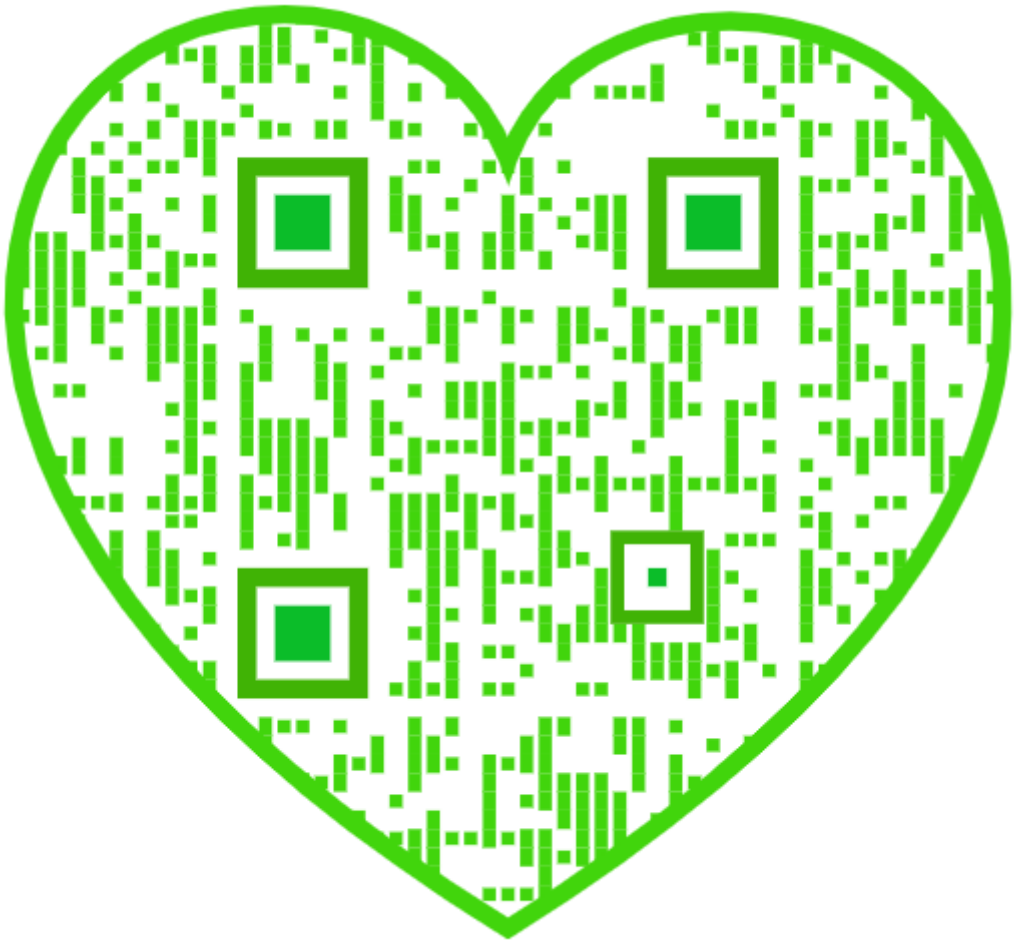

Perk's ontwikkeling tot vrijheid.

Onder het eerste van een vijftal sonnetten, door Perk gepubliceerd in het tijdschrift *Nederland* van 1880 (3e deel), lezen we, dat de Luxemburgse Ardennen voor ruim een jaar de vervaardiger een aantal sonnetten ingegeven hadden, waarvan hij er honderd - door een strakke draad tot een krans gesnoerd - eerlang hoopte het licht te doen zien. De dood heeft hem belet de uitgave te bezorgen en de strakke draad te spannen. Kloos, die in 1881 voor de uitgave zorgdroeg, heeft toen het verwijt moeten horen, o.a. van J. van der Valk, (in *Groot-Nederland* 10e jaarg. 2e deel), dat hij gefaald had in de aaneenrijging der sonnetten, ja, er zelfs niet naar zou hebben gezocht. Ook anderen, b.v. Mej. Dr. Nijland, oefenden kritiek op de door Kloos gegeven volgorde. Men rekende het hem tot een grief aan, dat hij zich alleen had laten leiden door esthetiese overwegingen, en dat hij zelfs nog in 1909 bleef zwijgen over het streven naar samenhang bij de keuze voor de eerste druk. Dr. van der Valk is toen zelf aan het werk gegaan en heeft een volgorde gegeven, die hem evenwel ook zelf niet geheel bevredigde en waarbij hij tevens opmerkt, dat de draad, door Mej. Nijland door de Mathilde-cyclus gevlochten, niet de strakke kan zijn, door Perk bedoeld. In 1915 is door Dr. Greebe in zijn proefschrift *Jacques Perk's Mathilde-cyclus in den oorspronkelijken vorm hersteld* het werk van Dr. Nijland, Dr. van der Valk en Kloos gewogen, en te licht bevonden. Maar ook zijn schikking was niet overtuigend, al bevat zijn boek voor de kennis van Perk's ontwikkeling veel waardevolle gegevens, ondanks de eenzijdige veroordeling van Kloos' woordvoerder Dr. Timmermans (Nieuwe Gids Jg. 1915). O.a. kan men daarin zien, hoe Perk zelf op een bepaald ogenblik van zijn ontwikkeling zijn sonnetten heeft gegroepeerd. Een duidelik beeld van de stand der kwestie geeft het artiekel van prof. De Vooys in De Nieuwe Taalgids Jg. IX.

Ik voor mij vind die vraag omtrent de ‘juiste’ volgorde niet zo heel belangrijk en meen, dat Kloos het recht had te doen zoals hij deed. Het oordeel van Kloos over de cyclus als Perk's ontwikkelingsbelijdenis is in hoofdzaak wel juist, maar ook

is het waar, dat de dichter Kloos uitsluitend oog had voor de dichter Perk, wat trouwens zijn goed recht was: Kloos als voorman van een nieuwe beweging stelde Perk op een voetstuk als een levend protest tegen een dichtkunst die hij verfoeide. Met Dr. Greebe zijn we het wel eens, dat Kloos met zijn demoniese dichtergeest Perk's werk niet kon zien als uitingen van een wijsgerige geest en dat hij zich geen rekenschap heeft gegeven van Perk's geestelike ontwikkeling en diens behoefte aan begrijpen en streven naar bewustheid. 't Is voor mij evenwel de vraag of Perk met die strakke draad bedoeld heeft een volgorde, die de lezer zou doen geloven, dat de sonnetten de in de tijd opeenvolgende momenten van een geestelike ontwikkeling belichamen. Stellig zijn ze lang niet alle ontstaan onder de bezielende invloed van Mathilde. Tal van sonnetten staan buiten haar sfeer. In het laatste sonnet van de cyclus trouwens, *Aan de Sonnetten*, een oratio pro domo, een verdediging van zijn werk naar de inhoud - zoals het eerste *Aan de Sonnetten* een verdediging is van de vorm - geeft de dichter als de onderwerpen aan: geloof en liefde. Dat we niet moeten beproeven uit de opeenvolgende sonnetten een geregelde ontwikkelingsgang van 's dichters innerlik te lezen, daarvoor waarschuwt ons de omstandigheid, dat de dichter na de vervaardiging het plan opvatte ze tot een krans aaneen te rijgen.

Is er dan geen innerlike ontwikkeling af te lezen uit de cyclus? Wel zeker, nl. een ontwikkeling tot innerlike vrijheid. Maar die voltrekt zich langs verschillende wegen: langs de weg van het wijsgerige en religieuse denken, en langs de weg der liefde. Die wegen voerden tot de volle ontwikkeling van de dichter, die in de trits van het schoone, ware en goede, zijn dichterlike drieëenheid beleed.

De poging om alle sonnetten van de cyclus te ‘verklaren’ uit de invloed van Mathilde is hachelik, als we bedenken, dat Perk lang voor de ontmoeting van Mathilde al het plan had een reeks van sonnetten te schrijven. De vraag ligt voor de hand: waar was hij dan vol van?

Het komt mij voor, dat Albert Verwey in 1903 juister zag dan Kloos in 1882: de Mathilde-cyclus was volgens Kloos de slotsom van persoonlike ervaring; Verwey herkende erin de vroeger zowel als later in Perk levende, met hem geboren Idee, het hem eigen geestelik bezit. Verwey ontkent niet de diepe betekenis der gemoedservaring: ‘een werkelike verschijning is nodig,

wil in een dichter de Idee waarlijk zichtbaar en levend worden, want niet zonder de bekoring van uiterlijke schoonheid, en niet dan onder den adem van innerlijke ontroering, kan zijn lichamelijkheid behoevende Idee ontstaan en bestaan'[1]. Hoe jammer, dat Verwey over dit geestelik bezit van Perk ons niet nader heeft ingelicht. Als slot van zijn inzichts- en uitzichtsvolle opstel had men van hem een uiteenzetting mogen verwachten[2]. Verwey zag Perk in 1903 duidelik als historiese persoon, als een openbaring van dezelfde soort als 'de nijverheid in Twente, de Haagsche Schilderschool, de arbeidersbeweging in de steden'. Had Verwey deze gedachte eens uitgewerkt! Hij, die in dezelfde atmosfeer als Perk had geademd, was daartoe de aangewezen man. In zijn *Verzamelde Gedichten* zijn de bewijzen daartoe bij tientallen voorhanden. Hij heeft van het Levensfeest alleen zoo kunnen zingen als geestelik verwant van een Opzoomer, een Allard Pierson. Hij heeft de 'Schoonheid in het blank heelal' eerst helder gezien na het uitwendig gezag te hebben overwonnen, zodat hij dorst zeggen: 'Ik heb in mij mijn eenge en eeuwge wet.'[3]. Genoemd opstel van Verwey maakt dan ook op mij de indruk van niet af te zijn: de twee delen ervan bestrijken niet de gehele geestelike inhoud, die in de Mathilde-cyclus is belichaamd.

Ieder, die deze cyclus aandachtig doorleest, zal mij toestemmen, dat er heel wat inlegkunde nodig is, om onderling verband te brengen tussen die gedichten. Er zijn er bij, die met Mathilde niets hebben uit te staan. Verwey zelf brengt de Grotsonnetten in verband met de doodsgedachten, die Perk moeten hebben bezield, nadat hij bloed had opgegeven. Maar evenmin als de ontmoeting van Mathilde, geeft de aanraking van den dood voldoende verklaring van enkele sonnetten, die de belichaming zijn ener wijsgerige gedachte. Welke vraagstukken Perk's geest bezighielden, kunnen wij lezen in zijn proza-opstellen, door zijn tante in 't licht gegeven onder de enigszins weidse titel: *Wijsgeerige artikelen*[4]. Herhaaldelik treffen we daar uitspraken aan, die ook dichterlik vertolkt zijn in een sonnet. Als ik lees op pag. 243: 'Indien men geen aanleg bezit om zichzelven te

1) Zie XXe Eeuw IX, *Jacques Perk herdacht*, pag. 268.
2) Blijkens het motto boven het derde deel, ontleend aan Perk's *Lied des Storms*.
3) *Verzamelde Gedichten* III pag. 69: *Het blank heelal: In schoonheid*.
4) Pag. 236 in: *Jacques Perk*, enz. Door Betsy Perk. 1902.

kennen, voelt men in zich toch iets, dat drijft tot het geloof aan de meeningen van anderen, die ons kennen', dan denk ik aan het sextet van *Het Lied des Storms*:

> De duizend, die zichzelf nooit wezen konden,
> Bezitten saam één waarheid, die hen bindt:
> Hun is 't geloof, dat spreekt uit duizend monden;
> Maar wie, wat menschlijk waar is, zelf ontgint,
> Voelt zich aan zich door zich alleen verbonden,
> En weet, dat hij voor zich slechts waarheid vindt.

Op pag. 256-57 lees ik: 'Het rijk der eeuwigheid hier uit te breiden, Gods koninkrijk op aarde te doen komen, waarover Zijn geest zal henenvaren als een engel des geluks en van den vrede, ziedaar de arbeid van ieder mensch.... Geen kamergeleerdheid, geen zelfzuchtige kennisbegeerte doet daar iets aan toe. Laat de wetenschap hare vorderingen maken, laat haar doen weten, - doen bewustzijn, wijs zijn en - zij zal doen bewonderen de wijsheid van den Schepper, van het Goede, van den eeuwigen Bestemmer, van de opperste Deugd. Zij zal doen schoonvinden, zij zal de Natuurkunde doen verstommen, doordien ze de meest waarachtige eenheid doet waarnemen bij intuitie.... Maar boven al die wetenschap.... staat de kunst.... die, behalve het verstand, de verbeeldingskracht, en voor alles het hart in blakende vlammen zet, die in de onmiddellijke vereeniging van het Schoone en Goede, de goddelike waarheid doet aanbidden. Zij, de Kunst, staat hoog als de deugd zelve'. Wien komt hierbij niet het 106e sonnet te binnen[1)], het bekende *Δεινή Θεός*?

Er zijn zoveel sonnetten in de Mathilde-cyclus, waarvan de hoofdgedachte in Perk's proza voorkomt, dat wij ons bij de lectuur hiervan in de werkplaats van de dichter voelen, van een jong dichter met een sterk ontwikkeld ethies gevoel, die ernstig streefde naar klaarheid omtrent zichzelf en zijn verhouding tot de mensen en het bovenzinnelike. De wijsgerige gedachten mogen in sonnetvorm zijn ontloken bij de stralende verschijning van Mathilde, de gedachten zelf hebben zich in Perk ontwikkeld onafhankelik van een bepaald persoon. Tot de 'zwerm van sonnetten', die hij gedrongen was te schrijven, behoren m.i. juist die, waarin zijn ethies-religieuse ontwikkeling is geformuleerd.

1) In de 7de uitgave van *Jacques Perk, Gedichten*, door Willem Kloos.

Perk's levensopvatting kwam overeen met die van Rückert naar diens gedichtje, door De Genestet vertaald:

Kweek maar ieder, vroom en blij,
Zijn geluk op aarde.
Tooit de roos zich zelve, zij
Siert meteen de gaarde.

Ieder moet zich ontwikkelen naar zijn eigen aanleg, dat is de levensovertuiging waarvan Perk overal in de natuur bewijzen ziet, b.v. in *Wilg en Popel*:

Meen niet, dat eene deugd voor allen past! - (zie sonnet 88 in de volledige uitgave.)[1)]

Het gesprek tussen de roos, de eik en het kroos over hun idealen (s o n n e t 8 9) verzinnelikt dezelfde gedachte: De hemel, die 't gesprek had aangehoord, zei lachend: 'Volmaakt u, dan wordt ge allen goed en schoon.'[2)]

Ook *Tevredenheid* (no. 91) en *Twee rozeblaadjes* (no. 92) brengen

1) De wijze, waarop Dr. Greebe in zijn proefschrift: *Jacques Perks Mathilde-cyclus in den oorspronkelijken vorm hersteld* (1915) de betekenis van dit sonnet weergeeft, ('Een.... uiteenzetting van Perks theorie over de verscheidenheid der menschelijke plichten') kan ik niet gelukkig vinden. Bij herhaling trouwens stelt Dr. Greebe de lezer te leur. Niet alleen geeft hij vaak te kennen, dat hij van zijn verklaring niet zeker is, maar ook wordt menig vers door hem of onvoldoende of onjuist uitgelegd. Ook mist men in die dissertatie een samenvattende uiteenzetting van Perks wijsgerige en godsdienstige denkbeelden. Toch zou men die hebben verwacht in een boek met een hoofdstuk als: *Het doel van 's menschen leven*.

2) Volgens Dr. Greebe zou de betekenis van dit vers zijn: 'Indien ge u volmaakt, zult ge beter bewerktuigd zijn, en dus tegelijk schooner'. Dat hij niet begrijpt, wat Perk met volmaaktheid bedoelt, blijkt uit zijn verklaring van vers 14 uit *Voorgevoel*. (sonnet 27): de dichter voelt de naderende scheiding; immers zijn aanleg verschilt zozeer van die van Mathilde, dat hun uiteengroeien onafwendbaar is. De dichter, die herhaaldelik de overtuiging vertolkt, dat ieder zijn eigen roeping moet volgen en zich aldus moet volmaken, zingt aan 't slot van *Voorgevoel* Mathilde toe:

't Veelvuldig lied is u, dat gij hoort vloeien:
'Uw roeping is, zooals gij zijt, te zijn'.

De laatste regel, die blijkens de interpunctie de inhoud aangeeft van ''t veelvuldig lied', betekent volgens Greebe: 'Gij zijt volmaakt!' (pag. 16 en 138 a.w.).

deze gedachte in beeld, die in 't sextet van *Twee rozeblaadjes* nog eens als de moraal van een fabel wordt uitgedrukt:

Tot iets wordt door zijn aard bestemd, wat leeft;
Dat iets verrichten kan het, want het moet,
En 't voelt zich vrij in 't slaaf zijn van een wet:
Slaaf, wie zich tegen wat hij moet, verzet,
Maar vrij de wil, van wie al willend doet
Den wil van wat geluk en vrede geeft!

De Forel, die boven het water uitspringt, maar daarin gelukkig weer terugvalt, (93) wekt in de dichter alweer de gedachte, dat de mens zich slechts gelukkig voelt als hij blijft binnen de perken van zijn vermogen, en zo beantwoordt aan zijn roeping:

Gelijk de stroom zijn schubbig eigendom,
Zoo bindt de baan, die ieder is beschoren,
Den mensch, als hij zijn roeping wil vergeten.

Het 53e sonnet, getiteld *Vrij*, ofschoon het behoort tot de Mathilde-sonnetten, heeft ook tot hoofdgedachte het vrijheidsbegrip, en moet dus hier ter sprake komen:

De lauwe wind zweeft aan op loome zwingen
En spartelt door de loovers der abeelen,
Die ritselend de zonnestralen streelen,
Die 't water en zijn hellen glans bezingen.
Hoor! hoe in 't veld de leeuweriken kweelen!
In de' oofthof, waar de geuren 't al doordringen,
Daar zwerven met haar mee de zwervelingen,
De vlinders, die om bloem en bezie spelen.

Mijn ziele zwerft als zij, maar kan niet vinden.
Zij ziet, hoe alles zich door iets voelt binden,
En voelt zich vrij..... De rijpe vrucht, gespleten
Bij 't smakken in het zand, is vrij. We ontvangen
Den dood, terwijl we 't vrije Zijn erlangen:
Ik kan, ik kán Mathilde niet vergeten!

Een geheel bevredigende verklaring van dit sonnet is mij niet onder de ogen gekomen. Dr. Greebe en Dr. J.A. Nijland geven de bedoeling van vers 11 aldus weer: Mijn ziel doet als die zwervende vlinders en ziet, hoe alles (dus planten en dieren) zich door iets gebonden voelt, maar mijn ziel voelt zich vrij.

Deze omschrijving is geen verklaring. Dr. Nijland brengt ons zelfs van de wijs met haar uitlegging: ‘de dichter heeft

afscheid genomen van het verleden. En nu voorwaarts, de wankeling geschoord in vaste tred! Vrij is de ziel - Vrij? terwijl ze zwerven blijft, alleen, en niets vindt, terwijl ze ziet, hoe alles door iets zich binden voelt?' Ik hoor in het geheel niet, gelijk Dr. Nijland, een juichtoon in dit sonnet. Hij kan *niet* vinden (i.p.v. *niets*, gelijk Dr. N. schrijft). Hij heeft als die vlinders gedaan, die hun neiging volgden, zich daaraan gebonden voelden en daarin de vrijheid beleefden. Maar hij zelf, die in zijn verhouding tot Mathilde toch ook zijn neiging heeft gevolgd, en van haar is weggegaan, voelt niet de geluksstemming in zijn vrijheid. Nu rijst de twijfel in hem op: is dit wel de ware vrijheid? - Daar ziet hij een rijpe vrucht van de boom vallen. Die heeft zich vrijgemaakt van de plant, waartoe zij organies behoorde, en nu?.... gaat ze tot verrotting over en zal sterven. De dichter voelt overeenkomst tussen zich en die vrucht en besluit: de volledige vrijheid verwerven we pas in de dood.

Men kan betwijfelen of de dichter bedoeld heeft te zeggen: mijn ziel ziet, hoe alles zich door iets voelt binden en zij voelt zich vrij. 't Is ook mogelik, dat we moeten lezen: mijn ziel ziet, hoe alles zich door iets voelt binden en zich tegelijk vrij voelt. Zijn eigen ziel voelt zich niet vrij: hij kan immers Mathilde maar niet vergeten? Hij zou, om zich de volledige vrijheid te verwerven, moeten doen als die vrucht, en zich losscheuren, maar dat zou betekenen: de dood vinden. Blijft voor de mens, die naar vrijheid streeft, de dood de laatste uitredding? We zullen zien. We verstaan dit sonnet dunkt mij het best als wij het beschouwen in verband met het 29e, *Dorre bloemen*, en met het motto van het derde boek:

> Een ieder minnend hart is kunstenaar.
> De kunst is heilge liefde, en leeft van sterven.

Terwijl de sonnetten van het eerste boek het samenzijn en de ontwikkeling der verhouding tussen de beide gelieven doen verstaan, van de eerste ontmoeting tot het afscheid toe, zou het twede boek kunnen heten het boek der herinnering: hierin wordt een weemoedsstemming vertolkt. Het eerste sonnet ervan, *Dorre bloemen*, geeft de toon aan voor al de volgende.

De dichter is zich bewust geworden van het diepgaande verschil tussen zich en Mathilde. Hij bemint haar wel niet zuiver platonies, want daarvoor is er nog te veel zinneliks in zijn

genegenheid, maar toch voelt hij wel, dat hij haar als kunstenaar liefheeft, dat zij hem symbool is geworden, zichtbare Idee. Haar aanwezigheid was nodig, om in hem de kunstenaar te wekken, de kunstenaar, voor wie het eeuwige in de verschijningen het ware is. Gelijk Antaeus de aanraking met de aarde nodig had, zo kan de dichter niet buiten de zichtbare werkelikheid[1)]. Maar de kunst is ‘heilige liefde’, heilig, omdat er het natuurlike in is voorondersteld, maar afgestorven. Zo leeft de kunst van sterven. Niet zonder wijding wordt het verleden herdacht. En versterkt wordt dat gevoel van wijding in de schemering, het sterven van de dag, als de omtrekken vervagen en nog slechts een herinnering zijn van de schoonheid van de dag; ook in 't najaar, het sterven der natuur.

Dat de kunst leeft van sterven, daarvan zijn zich verschillende dichters in verschillende tijden bewust geweest. Veel heeft de lyricus Goethe geschreven, dat voor hem een verlossing betekende uit het natuurlike, een verheffing van het tijdelike ‘sub specie aeterni’, in 't licht der eeuwigheid, dat het rijk is der schoonheid. Schiller sprak aan 't slot van *Die Götter Griechenlands* zijn dichterlike overtuiging uit:

> Was unsterblich im Gesang soll leben,
> Musz im Leben untergehn.

Herinneren Schillers woorden onmiddellik aan Perks motto van het derde boek, diens stemming in het sonnet *Dorre bloemen* doet mij denken aan een gedichtje van Claus Groth, *Klänge II*:

> Wenn ein müder Leib begraben,
> Klingen Glocken ihn zur Ruh'!
> Und die Erde schlieszt die Wunde
> Mit den schönsten Blumen zu!
>
> Wenn die Liebe wird begraben,
> Singen Lieder sie zur Ruh',
> Und die Wunde bringt die Blumen,
> Doch das Grab erst schlieszt sie zu!

De dichter maakt dus naar het woord van Albert Verwey poëzie van leed. Evenwel is er nog een hele afstand af te leggen

1) Multatuli belichaamde deze gedachte in de parabel van De Kapel. (Idee 261).

eer de dichter uit de zwoele weemoedssfeer zal gestegen zijn in de Apolliniese klaarheid. Er moet in hem een streven zijn naar innerlike vrijheid, zal hij de geestelike schoonheid in haar zuiverheid zien. Perk heeft herhaalde malen zo'n innerliken strijd gevoerd en zich onvrij gevoeld: zijn verhouding tot Mathilde, waarin hij vaak zich door erotiese afhankelikheid belemmerd voelde, moest zich wijzigen, wilde zijn dichterlike persoonlikheid vrij uitgroeien. Een tijd lang meende hij, dat de zuivere vrijheid alleen te bereiken was in de dood en dat voor de vrijheid zijner ziel een gewelddaad nodig zou zijn. (Vgl. het 53e sonnet[1]).

Zijn innerlike toestand is nog chaoties, er is nog te veel natuurliks in zijn gevoel tot haar. De natuurlike dood maakt de levensbanden los: we ontvangen den dood terwijl we het vrije zijn erlangen. Maar de mens beleeft een twede leven in de geest; hier is een opstanding uit de doden. Het was de dichterlike jongeling, die sprak. ‘Ik kan, ik kán Mathilde niet vergeten,’ niet de volgroeide dichter Perk. Die sprak zich pas uit in de volgende boeken, toen hij verstaan had, dat de kunst heilige liefde is, ‘en leeft van sterven.’

Alles wat leeft naar de wetten der natuur, heeft de natuurwet vervuld als het aanzijn aan nieuw leven heeft gegeven en de liefdedaad heeft volbracht. Leven en liefde zijn zo elkaar dekkende begrippen, en de dood is het einde zowel van liefde als van leven: ‘Omne animal post coitum triste.’ Perk heeft de benauwenis gekend van het zich tot in 't oneindige herhalen van liefdeleven en dood in de natuur:

> O Leven, dat in eeuwigheid vervliet!
> O Liefde en Dood! Mijn oog blijft op u staren,
> Dat wel uw duister, niet uw bodem ziet.
> (*De afgrond*, sonnet 55).

1) Zie ook het sonnet *Het Lindeblad*, op pag. 211 van Dr. Greebe's dissertatie, waarvan hier het octaaf volgt:

> Geen zonde deed, wie, waartoe 't lot hem leidde
> en dat wat hij niet laten konde deed.
> Maar zonde doet wie zijn natuur vergeet
> en zich 't Geluk uit eigen keus ontzeide.
> Dit blad misdeed met leven niet, maar leed
> den dood, toen 't zich van boom en loover scheidde:
> Wie leefde in maatschappij en dit beschreide
> vond buiten haar èn straf èn dood gereed.

De sfeer der schoonheid, waarin het vierde boek ons voert, is die van de volledige geestelike vrijheid, waarin de zuivere vreugde wordt genoten van hem, die de innerlike vrede heeft gevonden en voelt, dat, wat verloren is gegaan in 'tleven, rijkdom heeft gebracht aan 't gemoed:

> Gij hebt mij God het Leven hooren noemen, -
> Gij kent mijn hart, en weet wat ik verloor, -
> 't Verloorne zal naast u voor 't zielsoog doemen.
> (sonnet 99: *Vaarwel aan 't Woud*.)

De dichter in hem heeft zich nu ten volle ontwikkeld en Mathilde is vergeestelikt tot het schoonheidsideaal:

> Zij bleef zichzelve, gij werd kunstenaar;
> 't Verheevne, dat verhief, leeft in uw leven!

zo sprak Kalliope, de epiese Muze, tot de dichter. (sonnet 102). In 't eerste boek was 't Erato, die de dichter bezielde. (sonnet 4). Het schoonst, het zuiverst verscheen Mathilde hem in 't 106e sonnet, waar het Onze Vader is getransponeerd tot een gebed aan de heilige Schoonheid, dat zij heersen moge over de mensen. De wereld moet weer worden een civitas Dei, de stad Gods, wier bewoners hun huis hebben bereid tot een woning van de nieuwe God en zich zelf tot priester.[1)]

Men zal wellicht zeggen: aan de verheerliking der schoonheid herkennen wij de moderne dichter, de voorloper der Tachtigers. Toch zou dat voorbarig gesproken zijn. Zij, die Kloos' *Inleiding* op Perk's gedichten kennen, weten, dat hij Perk noemde ‘de groote en goede’, maar nergens blijkt, dat Kloos belangstelling had voor het ethiese en religieuse in Perk's persoonlikheid.

Voorlopig is van Perk's idee der schoonheid dit te zeggen, dat zij is de harmoniese eenheid van het ware, goede en schone. Zedelike schoonheid is er dus een karakteristieke trek in, die Van Eeden wel wist te waarderen, maar Kloos niet. Kloos' befaamde uitspraak: ‘de uitdrukking: een goed mensch, moet uit de litteratuur verdwijnen,’ moge niet zo ernstig zijn bedoeld, ze geeft toch duidelik zijn verhouding tot de kunst weer. En voor ons is ze een aanwijzing voor de verklaring van het feit, dat Kloos geringschattend lachte over Perk's ethiese grootdoenerij in zijn brieven en in zijn leven. Verwey en Kloos beiden hebben

1) Gelijk Boutens zong in zijn Hymne *Aan de Schoonheid* (*Stemmen*).

gezegd, dat Perk pedant was. Kloos zag in hem twee wezens: de ene, die zich een houding gaf, zag Kloos geheel afgescheiden van den ‘waarachtigen, innerlijk zoo hoog gevoeligen Perk’. Jacques Perk, zoals hij zich aan de mensen voordeed, speelde volgens Kloos een soort levensspel, ‘niet een bewust-berekend, maar een intuïtief-geimproviseerd, waarmee zijn binnenste wezen zich trachtte vrij te houden van al te eng contact met de wereld om hem heen. Hij trachtte zich spontaan voor te doen, en vormde zich naar zijn moeder, een vlot en elegant-volwassen natuurkind.... Maar wat bij de moeder een natuurlijk gebaar was, bleef bij den zoon een zichzelf bewuste omgangsgewoonte, een natuurlijk masker.... waarmee hij zich verschanste tegen de buitenwacht.’ Kloos vindt het b.v. aanstellerij van een aankomende gymnasiast, als Perk aan Vosmaer schrijft, dat hij een aequus animus kan bewaren en boven 't gewoel kan leven.

't Komt mij voor, dat Kloos de verschijnselen niet juist beoordeelt. Hij vergeet, dat, als iemand zich aanstelt, er toch in die persoon iets aanwezig moet zijn van wat hij wil voorstellen, en dat jonge honden en veulens onevenredig hoog op hun poten staan. Perk heeft veel geworsteld met het gevoel van meerderheid in hem, en zijn zelfbeschouwingen leveren voldoende grond voor het vermoeden, dat de ‘houding’ die hij zich gaf, een vooralsnog minder goed geslaagde poging was om zijn ideaal van ware humaniteit te verwezenliken, in plaats van een masker. Herhaaldelik is de verwaandheid het onderwerp van zijn bespiegeling. Hij houdt die voor de grondslag der ondeugd - de bijbel had hem al geleerd, dat de hoogmoed de wortel is van alle kwaad - en meent, dat zij nauw met vrees voor de dood in betrekking staat. Ieder mens, zegt hij, heeft in zijn leven met een hoofdgebrek te kampen. Maar Perk gelooft aan de wil in de mens, die tot zelfkennis en tot deugd kan leiden. Op de ijdelheid steunen alle gebreken: ‘ijdele menschen zijn ook minder liefderijk, meer eigenlievend. Ze kennen ook geen dankbaarheid, en dankbaarheid is een soort liefde.’

Perk streefde naar klare bewustheid omtrent zichzelf. ‘Ik ben ervan overtuigd’, schreef hij, ‘dat hetgeen de Godheid voor der menschen kennisse heeft bestemd, langzamerhand en met hart en met hoofd zal worden geweten.’ Hij achtte het bewustzijn van zichzelf de hoofdgave van de mens: dat alleen kan tot ware zedelikheid voeren. ‘Omdat bewustzijn moet men

streven, indien men meer en meer aan zijn bestemming wil voldoen.’ En Perk was niet tevreden met voor zichzelf klaarheid, bewustzijn en waarheid - ‘de drieënheid, die evengoed tot het ideaal behoort als de drieëenheid waar, schoon en goed’ - te verwerven; hij voelde ook de roeping zijn medemensen daartoe te brengen: hij voelde zich in harmonie met de beschaafdsten, 't geen voor hem een bewijs was, geroepen te zijn tot beschaven en ware humaniteit te bevorderen.

In plaats van de aanstellerige houding van een aankomend gymnasiast zie ik de innerlike strijd van een ernstig zoeker getekend in 't volgende: ‘De zedeleeraar moet zijn geweten zelfs boven het bijbelgezag als hoogste gezag erkennen, zich daaraan geloovig onderwerpen, als een der ruimer stellende deelen van dat geweten (dus het verstand) nog geen klaar inzicht heeft. Als hij door zijn binnenste gedreven wordt tot iets, zonder dat een deel ervan (het verstand) zegt waarom, en hij zijn geweten bevredigd gevoelt van gehoor te hebben gegeven aan zijne wenschen, dan heeft hij 't gezag van Gods leidende hand erkend, en men moog philosopheeren: Gods ingrijpende hand waakt ook over de gedachten, en als die slecht zijn in gevolge den vrijen wil des denkers, dan laat God toe, dat men zich tegen hem verzet, maar stort knaging en wroeging in het hart van den misdadiger, waardoor na strijd deze weder de vrede zoekt; waardoor na berouw, deze wederkeert tot den God, wiens hand hij verliet. Alzoo ook de verwaande. Veronderstelt dat men in zich een aanhoudend woelen gevoelde om zich den eersten te denken onder het menschdom, en steunt op een bijzonderen aanleg, dien men voor uitstekend houdt; veronderstelt, dat men al het overige veracht en ieder, die niet den aanleg bezit, die door Gods goedheid de zijne werd, beschimpt, heeft dan de verwaande niet in zijn macht, zijn geweten te laten werken en met verstand en met hart te erkennen dat hij een analogie, betrokken tot de maatschappij, heeft als iedereen?.... In elk geval moet hij de hand erkennen, die hem 't geloof in 't harte stort, dat hij gelijk is aan zijn broeders met andere ('t zij mindere) aanlagen en dat hij minstens zijn naasten moet liefhebben als zichzelven, hem evenhoog beschouwen moet, als hij zelf zich denkt te zijn.’

Als we bedenken, dat de hoofdgedachte van deze beschouwing ook in sonnetten is gekristalliseerd, sonnetten, door Kloos in de Mathilde-cyclus opgenomen, dan zal men toch kwalik kunnen ontkennen, dat dit alles doodernstig bedoeld is, al mag men

't aanmatigend hebben gevonden, gelijk Perk vermoedde dat 't geval zou zijn. Men vergelijke het 61e sonnet: *Bij het graf*: de dichter, die als verlicht stedeling en als zwerver getuige is van een begrafenis van een eenvoudig gelovig dorpeling te midden van gelovigen, bekampt zijn gevoel van meerderheid op deze wijze:

Gij waant u, zwerver, boven hem verheven....
Wat deedt gij, zoo de dood u nederstiet,
Dan leven, laten leven, leven geven?

Is het de eerste de beste gymnasiast, die schreef: de roeping des dichters zij verheven en schoon. Hij bevredigt behoeften; de timmerman, de metselaar, de handwerker, bevredigen ook behoeften. De een is den ander waard. De een moge de heldenrollen vervullen, de ander die van komiek of kamerbediende, 't zijn allen spelers. En als spelers zijn ze gelijk, ieder op de meest voor hem geschikte wijze!? Is de gezindheid in deze regels niet dezelfde als in het 75e sonnet, *De Mis*, waarin de dichter zichzelf toespreekt:

O, kind van wuft vermaak en stadsgewoel!
Wat ziet ge op 't biddend, biechtend dorpje neder,
En laakt gij, die niet biecht, hun zielsgevoel?
De blanke duif heeft toch geen rave-veder?
Het vuur verschroeie, 't lievend ijs zij koel:
Omhoog vindt ijs het ziedend water weder -[1)].

Men vergelijke ook eens het 76e sonnet, *De Voorzaat*. En iemand, die twee sonnetten schrijft als *Kennis I* en *Kennis II*, waarin hij 't zeer betrekkelike van 's mensen weten tot uiting brengt, had het recht om van zichzelf te zeggen, dat hij een aequus animus bezat.

Kortweg zou men kunnen zeggen, dat Perk de inbeelding overwint door zijn diep religieus gevoel, door de mystieke overtuigdheid, dat een godheid hem leidde en dat Zijn wil ook ingreep in zijn werk. (pag. 239 Betsy Perk) God en zijn geweten brachten hem door 't leven (ald.); God is dat ‘wat in ons denkt, voelt, bidt, fantaseert, redeneert, liefheeft’: God, dat is onze ziel.

Maar hij was zich wel degelik bewust van zijn gaven: te erkennen, dat men groote verdiensten heeft in het diepste van

1) Vgl. Aristoteles: Niemand is ooit zoo gek geweest, dat hij vuur en ijs één achtte (Bolland: Zuivere Rede [3] pag. 320).

zijn hart, doch die gedachte weg willen werpen, is menselijk, want zelfs het grootste genie moet zich bewust zijn van zijn onvolmaaktheid bij den God onzes levens vergeleken (pag. 261). Men vergelijke het slot van het sonnet: *De Mis*.

Ook zijn kunstenaarswezen verhief hem boven de pedanterie, en deed hem de betrekkelikheid van zichzelf beleven. Over het genie schreef hij o.a.: ‘Noodzakelijk is het genie humorist.’ Wat hemzelven betreft kan hij zich beschouwen met de ogen van iemand buiten hem, en ‘hij zou zich in de huid van een vroolijkerd steken, en op zoo'n wijze zichzelven belachen’ (pag. 279). Het genie ‘kan zich verdubbelen en staan tegenover zichzelven, tegenover al zijn geniale eigenschappen en, op zijn verbeeldingskracht zittende, gemakkelik naar zichzelven kijken en opmerken’ (pag. 280).

Er is mijns inziens een diepgaand verschil tussen Perk's en Kloos' opvatting van de kunst en van de dichter: Perk toont zich een aanhanger van de leer, dat de kunstenaar in dienst der mensheid staat, en in een organies verband leeft; Kloos in zijn individualisme staat buiten de maatschappij. Als Perk zegt, dat door toedoen van het genie ware humaniteit wordt bevorderd en het begrip der beschaving verhelderd, vertolkt hij daarmee de opvatting van verschillende dichters uit het midden der 19e eeuw en men denkt aan Lamartine, die in *La Chute d'un Ange* de humaniteit had verheerlikt, aan Victor Hugo's: Les grands hommes sont les phares de l'humanité.

In overeenstemming met Schiller en Pierson schrijft Perk: ‘Een kunstenaar is iemand, die arbeidt door weder te geven wat hij gewaar wordt, in een schoonen vorm, iemand die het licht van het ideale doet schijnen op het geschapene, die de stof adelt, en de stof bijna tot ziel verheft.... De kunstenaar bevredigt de hoogere zintuigen en streelt die zelfs, welk streelen alleen kan geschieden door aan de stof het onaangename te onttrekken, er de hoogste regelmaat in te brengen en.... in 't klein te doen, wat de Alwijze Goedheid in 't heelal verrichtte. Aldus staat de kunstenaar uit het oogpunt van schepper der Godheid het naast, en is zijn doel het schoone als een deel van 't ideale te doen zien en zoo de ziel open te stellen voor al dien heiligen gloed, die de aanblik van het ideaal in de menschenziel stort (pag. 296). De schoonheid, welker beginsel in allen bewust merkbaar is, hangt samen met goed zijn’. Dat dit zoo is, ziet ieder in, meent Perk.

Ieder kunstgewrocht dunkt hem een verkwikkende stroom, die doordringt naar buiten en ingrijpt in de mensheid. Geen kunstenaar kan daarom menshatend zijn, want hij is door zijne werken voor eeuwig samengesmolten met en heeft zich verbonden aan het edelste deel van het mensdom.[1)]

De vrijheid, die Perk belijdt, is de vrijheid in gebondenheid aan onze persoonlike aanleg. Hij gelooft niet, dat de mens bij zijn geboorte verkeert in een toestand van onbegrensde mogelikheden; integendeel, wij zijn allen door onze aanleg bepaald, beperkt, en die mogelikheid in ons hebben wij te verwerkeliken. Men kan ook spreken van onze roeping. Beide woorden, roeping zowel als aanleg, wijzen terug naar een macht die ons riep of iets met ons voorhad. Hoe moeten wij ons die macht denken? Dat was een belangrijke vraag voor velen, wien het antwoord, dat de positieve godsdienst daarop gaf; niet meer bevredigde. Er is tussen onze Christelike poëzie van 't midden der 19e eeuw en de cosmiese poëzie der Tachtigers dit grote verschil, dat de oneindige Macht der eerste, overeenkomstig het Oude Testament, uitwendig gedacht wordt, een persoonlik God is, naar de gangbare voorstelling der massa, terwijl in de tachtiger poëzie het oneindige slechts beseft wordt in de ontroerende aandoening. De Tachtigers vermijden dan ook de naam God: Windekind waarschuwt de Kleine Johannes, om die naam niet uit te spreken: hij roept zoveel misverstand in het leven en is dus niets zeggend. Volgens Albert Verwey zou zelfs het wezen der tachtiger poëzie zich aangekondigd hebben als plaatsvervangster van de Christelike eredienst (Zie zijn *Inleiding tot de nieuwe Ned. Dichtkunst*.) ‘Zij, de mannen van tachtig, hadden allen van ver of van nabij, voor een Christelijken God geknield, de een bracht de woorden van zijn vroegere aanbidding mee in zijn latere, de ander zag den nieuwen God aan den ouden vijandig,’ (a.w. pag. 14) maar tot klaarheid met zichzelf zijn ze niet gekomen zonder de twijfelingen hunner voorgangers, Multatuli, Emants, en ook Perk.

De laatste was als pantheist en mysticus overtuigd van Goethe's woord:

> Ein guter Mensch in seinem dunklen Drange
> Ist sich des rechten Weges wohl bewuszt.

1) Men vergelijke met deze denkbeelden van Perk Pierson's *Gedachten over het verband tusschen zedelijkheid en kunst*, een opstel van 1852 (Verspreide Geschriften 3e reeks I.)

Het geweten was voor hem de eenheid van verstand en gevoel. 't Begrijpend inzicht, ‘het ruimer stellende deel van 't geweten,’ volgt vaak, nadat het gevoel de richting heeft aangewezen. Hier zouden we dus Perk allereerst een gevoelsgelovige noemen. Maar we kennen ook uitingen van hem, waaruit blijkt, dat hij, als kind van zijn tijd, gehinderd werd door de overgeleverde anthropomorfe godsvoorstelling; uitingen in sonnetvorm, sommige in verband met Mathilde, andere zonder merkbare invloed. Dat hij soms iets in zich heeft gehad van de geestelike Jan Rap, die zich in zijn verstandelike verlichtheid verheven voelde boven de eenvoudige gelovige, is zeker. In de stem van de Denker (sonnet 59) hoor ik des dichters eigen stem in die rebusachtige terzine:

Wat kan, wien weet te wezen, zoo beloonen
Voor levend doodzijn, als, ten sprekend teeken
Van vree, met wat hij weet, 't geloof te hoonen?

Hoor de juichtoon van de verlichte vrijdenker in *Rots en Water* (sonnet 96), waar hij zich verblijdt over zijn denkkracht, die ‘'t lauwe geloof’ verontrust! Hoe is hij ingenomen met zijn ontdekking, dat niet God de mens, heeft geschapen, maar de mens zich God schept! *Het grootsche denkbeeld* noemt hij die ontdekking. (sonnet 98)

Merkwaardig is het 86e sonnet, *Nacht*:

't Is zomernacht. De glinsterende stoeten
Der starren wijken rondom, eindloos-diep; -
't Was, of de stilte plechtig tot mij riep:
Bid! Op de starren rusten Godes voeten!....

Ik weet, ik weet niet, wie de wereld schiep,
Of ze is geschapen, of we aanbidden moeten
Wat wij als Leven, Ziel of God begroeten, -
Of eeuwig slapen zal, wat eeuwig sliep! -

Daar tjuikt de nachtegaal zijn teeder lied,
Tevreden, dat hij 't klagend lied mag zingen, -
Waarom hij zingt, dat weet de zanger niet;

Wat rusten kan, voelt zich de rust doordringen, -
Ook ik. Ik weet niet, wat ik denken moet,
Doch voel het: wie tevreden is, is goed.

Daar hebben wij in één sonnet de geschiedenis van de rationalistiese godsdienst, waar Multatuli zijn hele leven over gedaan heeft. Men denke eens aan diens lied in *Max Havelaar* voorkomende, overpeinzingen op een berg:

> 't Is zoeter hier zijn Maker luid te loven,
> .....
> Men is zijn God op bergen meer nabij....
> .....
> En rollend roept zijn donder: 'Majesteit!'

Niemand, dunkt me, vergist zich tegenwoordig in zo'n belijdenis. 't Is een nagalm van 't schimmige Deisme der 18e eeuw.

In de twede quatrein: 'Ik weet niet, wie de wereld schiep', vernemen wij een echo van Multatuli's *Gebed van een Onwetende*. En in 't laatste vers: 'Wie tevreden is, is goed', zijn we bij Woutertje Pieterse, die zijn naastbijzijnde plichtje betrachtte. Zo lijkt Perk's sonnet wel wat op een dichterlike stijloefening van een Multatulilezer.

De laatste regel bevat de uitdrukking van Perks diepste overtuiging: voldoen aan zijn roeping is verwerkeliking van zichzelf als zedelik mens.

Ik wil hiermee niet zeggen, dat ik Perk als een leerling van Multatuli beschouw. Vraagt men naar zijn leermeesters, dan heeft men die te zoeken in zijn eigen kring, in die van zijn vader, de verlichte Waalse predikant. De bekentenis van Jacques Perk aan Alberdingk Thijm (30 Jan. 1878, zie Betsy Perk a.w. pag. 75), dat hij 'met hart en ziel de moderne protestantsche richting is toegedaan', wijst ons de weg naar de geestelike wereld, waar hij is opgegroeid en zich thuisvoelde. We weten, dat hij in briefwisseling stond met Allard Pierson, die hem aansprak met 'waarde vriend'. Hij heeft stellig verschillende van diens geschriften gelezen, b.v. *Een levensbeschouwing* (1875), juist een geschrift, waarmee Pierson zich voorstelde 'zijn jeugdige tijdgenoten te verrijken, die in hetgeen de overlevering hun brengt niet berusten kunnen' (pag. 428), en waarin hij uiteen zette, hoe een zedeleer en zedelik leven zeer wel mogelik waren buiten de kerk. Ook Opzoomers redevoeringen zullen wel in vader Perk's bibliotheek aanwezig zijn geweest. De vrijzinnige theologen voelden zich gedreven door dezelfde vrijheidszucht als de 16e-eeuwse ondogmatiese hervormden.

Hadden vele verlichte 18e-eeuwers, de mensen der wijsgerige eeuw, voor wie het woord van Horatius: ‘sapere aude’, durf ‘verstandig’ te zijn, het beginsel van alle wijsheid was, minachtend neergezien op de godsdienst, en die voor priesterbedrog uitgekreten, de verlichte 19e-eeuwers, de mensen der historiese eeuw, hadden geleerd, dat de ontwikkeling geleidelik was gegaan en er veel eeuwen nodig waren geweest, om die geestelike hoogte te bereiken, waarop zij zich in het volle licht baadden. Zij voelden zich verwant aan de 16e-eeuwers, die zich aan het gezag der R.K.-kerk hadden onttrokken in naam der vrijheid van geweten. 't Waren evenwel niet de grote hervormers Luther en Calvijn, die zij als hun voorgangers beschouwden, maar de wijsgerige denkers uit die tijd en de vertegenwoordigers der wetenschap. Coornhert, Spieghel, Sebastiaan Franck, zouden mannen geweest zijn naar hun hart. 't Proefschrift van Jan ten Brink, *Dirck Volckertsen Coornhert en zijne Wellevenskunst* (1860) had op geen gunstiger tijdstip kunnen verschijnen.

Nu was het natuurwetenschappelik inzicht, dat niets zonder oorzaak geschiedt, na tientallen jaren van onderwijs zo algemeen verbreid, dat een brede laag van het ontwikkelde publiek de bijbel in zijn geheel niet meer kon aanvaarden en de wonderen verwierp. Toen dan ook in 1863 het vermaarde boek van Renan: *La vie de Jésus* verscheen, waarin onomwonden uitgesproken werd, dat, wat de evangeliën ons van Jezus berichten, in de meeste punten reeds om zijn wonderbaarlik karakter geen geloof verdient, en ons een fabelachtige en geen historiese Jezus tekent, zei Opzoomer in zijn rede van dat jaar: *Wat dunkt u van den Christus*? dat die uitspraak op het Franse volk een diepe indruk had gemaakt, maar in Duitsland en ons vaderland een evengrote werking onmogelik was. ‘Onze geleerden, onze beschaafde lieden zelfs zijn aan die negatieve oordeelvellingen reeds sinds een aantal jaren gewoon, en hebben het geleerd de zaak van godsdienst en deugd af te scheiden van een histories onderzoek naar hetgeen er voor achttien eeuwen in Palestina is gebeurd.’ Als verstandige mensen waren de modernen ervan overtuigd, dat Jezus - wel een histories wezen - maar geen wonderbaarlik persoon was, uit de hemel nedergedaald. ‘Het is alles regelmatige ontwikkeling, eeuwige, eerbiedwaardige noodzakelijkheid’.

De kerkelik gelovigen vonden 't in die ‘ongodisten’, die ‘Godverzakers’ een grote zonde, dat zij de wonderdoener, de profeet, prijsgaven, ‘om den waren mensch, den wijze, den grooten

leeraar van zedelijkheid en godsdienst, te reiner te behouden' (Opz. in *De geest der nieuwe richting*, 1862 pag. 23). De modernen evenwel in hun natuurwetenschappelike houding noemden hen, die vasthielden aan de wonderen, belijders van een God van wanorde, en hun eigen God een God van orde. Ze wilden geen omwenteling, maar 'herstelling van den geest, die nooit uit de Christelijke kerk is geweken, maar die slechts door allerlei bijgeloof op den achtergrond is gedrongen.... Heeft de hervorming den Christus der latere kerkelijke overlevering gesloopt, (de verlichting) wil op hetzelfde spoor doorgaande, den Christus der oudste legenden sloopen, maar alleen om den waren, den historischen Christus, zoals hij eens als mensch geleefd heeft en op zijn tijdgenooten gewerkt, te herstellen.'

In dit opzicht kunnen de modernen belijders van een positief Christendom worden genoemd. Zij wilden in geen geval vereenzelvigd worden met de 18e-eeuwse atheisten. 'Wat nog geen eeuw geleden niemand voor mogelijk hield, dat is gebeurd. Opnieuw is de godsdienst een kracht geworden in het leven der menschen', verklaarde Opzoomer in 1874 (*Onze godsdienst*).

Waren de modernen met hun 'God van orde' en wetmatige ontwikkeling antirevolutionnairen te noemen zogoed als de aanhangers van Groen van Prinsterer, hun godsvoorstelling leek wel veel op 'La Raison-Déesse' der revolutie. Het bekrompen verstandelike doen der 18e-eeuwse revolutionnairen: al het histories gewordene wegvegen, en een nieuwe staat en een nieuwe godsdienst stichten, waarbij alleen het klare verstand de leiding had, - dat wezen zij af, maar zij vervielen niet in de bekrompenheid der radicale antirevolutionnairen, die de 18e eeuw en de revolutie wilden uitwissen: de 19e eeuw was, oordeelden zij, geroepen om de fakkel der verlichting, aan de hand der 18e eeuw ontrukt, opnieuw te ontsteken. 'Ook zij (de 19e eeuw) acht zich verplicht met de ontkenning aan te vangen en eerst haar werk te voltooien. Maar ze heeft aan die ontkenning niet genoeg. Het is haar kritiek om de ware kennis der historie te doen. In de plaats der valsche, bijgeloovige voorstellingen, die overal een ingrijpen der voorzienigheid aannemen, tracht zij een beschouwing der geschiedenis te brengen, die op alle punten zuiver en natuurlijk is, en nergens iets anders onderstelt, dan de werking van eindige oorzaken.' (*De geest der nieuwe richting* pag. 8).

Hun gevaarliks te tegenstanders zagen zij in de geesteliken, en in 't biezonder in de R.K.-kerk, want die vooral stond het

vrije denken in de weg. Opzoomer heeft een afzonderlik opstel gewijd aan Renans bewering, dat het Katholicisme ‘de meest godsdienstige der godsdiensten’ was. Niet alleen bestreed hij die bewering, omdat ware godsdienst voor hem onverbrekelik verbonden was met vrijheid van overtuiging - en die werd door de R.K.-kerk niet geduld - maar ook betoogde hij, dat het geloof van de grote massa der katholieken geen geloof was in de zin van: diepgewortelde overtuiging, gelijk bij de meeste hervormden.

Geen leus der revolutie was hun liever dan die der vrijheid. In het toenemen der geestelike vrijheid - het overwinnen van vooroordelen in de loop der eeuwen - zagen zij een der waarborgen van onze vooruitgang. Herhaaldelik haalt Opzoomer Hegels woord aan: de geschiedenis is de vooruitgang in het bewustzijn der vrijheid. Het Christendom heeft de ware vrijheid gebracht: het ware Christendom leert de persoonlike beleving van het goddelike. En wie kan naar God streven, die niet vrij is? Maar de vrijheid heeft men vaak misverstaan en haar opgevat als een vrijzijn van eigen antecedenten, van de wereldorde, van God. Zulk een vrijheid is een wanbegrip[1)]. De ware vrijheid van het individu is het vermogen om zich te ontwikkelen in al de rijkdom van zijn aanleg. Die vrijheid alleen is door het Christendom tot beginsel verheven voor ieder mens.

Dat bewustzijn der vrijheid werd verhelderd door het toenemen onzer kennis, ook der kennis van onszelf. Die kennis van onszelf leerde, dat het goede een macht was, onafscheidelik van onze natuur. Dat goede zou zegevieren; aan de verwezenliking van het goede moest ieder meewerken. Als de menigte waarlik verlicht was, ‘dan zou zij zelfs den machtigsten egoist dwingen, om in zijn eigen belang te doen, wat goed is voor de maatschappij.’ (Opz. in *Eenheid, orde, volmaking*, 1874). Door die zucht leert de mens verstaan, ‘dat ook in de zichtbare wereld de schoonheid als het afschijnsel van Gods wezen zich openbaart, en dat hij zelf een ideaal van het schoone zich kan vormen, waarnaar hij al wat zinnelijk is beoordeelt en herschept. Zoo dringt zijn blik door in de eenheid van zijn eigen natuur en in de eenheid der geheele wereld en wordt hij vast overtuigd van het recht zijner rede om overal naar eenheid te zoeken, overal verband, orde, doelmatigheid en schoonheid te bemerken. De zucht naar

1) Zie boven pag. 6 en pag. 9 noot.

het volmaakte is een karaktertrek der menselike natuur.' (Opz. in *1846-1871*).

We herkennen gemakkelik in die moderne richting de pantheistiese strekking. 't Verwondert ons dan ook niet, dat Goethe toentertijd in ons land zoveel belijders vond. De vraag omtrent de betekenis van Goethe in 't midden der vorige eeuw zou een afzonderlik onderzoek waard zijn. Perk was dan ook met zijn verering voor Goethe een kind van zijn tijd. Hij beschouwde hem als zijn leidsman[1)]; volgens Kloos zag hij naar hem op als naar een halfgod (Zie pag. 271 in zijn uitgave van Perks gedichten). Dat Ten Kate Faust vertaalde en prof. Brill een verklaring schreef op Faust II zegt nog weinig, maar wel is het van belang dat Opzoomer en Pierson vol waren van Goethe. Niet alleen haalt Opzoomer hem telkens aan, maar ook was Goethe meermalen het onderwerp van een rede. Voor Opzoomer is Goethe niet slechts de dichter (zie *Losse bladen III*: *De dichter* 1851) maar ook sprak hij uitvoerig over 'Göthe's godsdienst' (1868).

Onze Goethe-belijders, zoals Opzoomer en Pierson, waren aestheties-ethiese menschen, die, gelijk Goethe, de ordenende macht in het heelal erkenden. Van Goethe zegt Opzoomer, dat hij streefde naar het doel van alle denken: 'rust te vinden en vrede, kalmte om door het leven te gaan en iederen plicht blijmoedig te vervullen; elke last met berusting te dragen. Het pantheisme van Goethe was een godsdienstig optimisme' (*Goethes godsdienst*). 'Voor Goethe was het Christendom de godsdienst, die met het oog op God alles begrijpen, alles waardeeren kan, het kleinste en het laagste, het onedelste en het slechtste. Zoodra men de reine leer van Christus zal begrijpen en in haar zich verdiept zal hebben, zal men zich als mensch groot en vrij voelen en aan een weinig zoo of anders in den eeredienst niet veel hechten'. (Opz. t.a.p.). In 't bovenstaande zal men gemakkelik verschillende van Perk's denkbeelden weervinden.

Een merkwaardig opstel over Goethe verscheen in 1882 in *De Hervorming*, geschreven naar aanleiding van diens 50 jarige sterfdag, 22 Maart 1832, en van de hand van een van Opzoomers beste leerlingen, Allard Pierson. Is het niet buitengewoon karakteristiek voor onze moderne protestanten, dat hun Goethe

1) Zie *Jacques Perk* door Betsy Perk; eerste stuk pag. 30.

voor ogen wordt gesteld als vernieuwer der protestantse gedachte? ‘Protestantisme’, zegt Pierson, ‘is in 't algemeen de religie van alle religieuse, niet katholieke menschen. Dat Protestantisme onderstelt ontwikkeling: kent geen stagnatie. Een der belangwekkendste eigenaardigheden der religie ligt hierin, dat zij de zaak is van de persoon, die haar bezit. In zijn religie openbaart niet alleen elk zijn persoonlijk karakter, maar in de religie openbaart zich elk persoon als persoon, als in 't bezit van een eigen gemoedsleven. In 't Katholicisme is dat persoonlijke vereenigd met de plicht van Katholiciteit. Dit bestanddeel stoort de ontwikkeling der religie, want Katholiciteit kan aan de religie niet worden voorgeschreven, zonder dat ze genoodzaakt wordt ontrouw te worden aan haar zuiver persoonlijk karakter. Met dat beginsel der Katholiciteit brak de Hervorming, maar voerde het dadelijk weer in met het stichten der Luthersche of Calvinistische kerk en de formulieren. Goethe nu, die dorst te zeggen: Ik ben ik, was als zuivere vrije persoonlijkheid een echt protestant. Voor de Katholieken was hij een ketter, een natuur-mysticus. Maar voor de innerlijklevende protestanten heeft hij het echte gemoedsleven weer in eere gebracht, het uitgestort in verzen, die voor orthdoxie, formalisme en rationalisme onverstaanbaar zijn, maar voor ons als zoovele wachtwoorden zijn geworden. Goethe heeft ons verlost van den Oudtestamentischen geest en zijn bovennatuurlijk opperwezen, zijn extramundanen God, en van den Latijnschen geest. De laatste hecht teveel aan den vorm op elk gebied des levens, is teveel organiseerend. Het Latijnsch gekleurde humanisme heeft iets gekunstelds, het dweepte met een *bepaald* verleden en nam min of meer kunstmatig uit de Latijnsche cultuur over, wat *vroeger* was gedacht en gevoeld. Maar Goethe, gelijk Lessing, heeft met het Grieksche element het besef van innige verwantschap gebracht tusschen het natuurlijke en het goddelijke, die in het O.T. tegenstellingen waren. Zoo werd het protestantisme geëmancipeerd van Jodendom en Katholicisme en de vorm ondergeschikt gesteld aan den inhoud.’

Dit artiekel mag verschenen zijn na de dood van Perk, men leze zijn brief aan Alberdingk Thijm, waarin hij verklaart waarom het hem onmogelik is de Donderdagavond-bijeenkomsten te zijnen huize bij te wonen, en men herkent daarin dezelfde beginselen.

Perk noemde Goethe zijn leidsman, en na al het boven aan-

gevoerde lijkt het mij niet twijfelachtig, in welk opzicht Goethe zijn gids was: Perk voelde zijn levensrichting verwant aan die van de Apolliniese Goethe. Hij is evenzeer individualist als deze; zijn poëzie is ook de levensbelijdenis van een 'wordende'[1], van een dichterlik-religieus-ethiese persoonlikheid. Ook komt het me zeer waarschijnlik voor, gezien de opgang van Goethe onder de geestelike leiders van Perk, dat Perk tot Goethe is gebracht door de voorlichting van Opzoomer en Pierson. Voor het verstaan en beoordelen van Perk's poëzie heeft men rekening te houden met de geestelike atmosfeer, waarin hij is opgegroeid. 't Is niet aan te nemen, dat Perk 'zijn gedichten uit het diepste van zijn onbewust-geniale zijn heeft geschapen' - gelijk Kloos nog in 1909 schreef - en dat 'Mathilde was geheel van hemzelf, de heerlijk omhoog-komende en opengaande bloem van zijn onbewust-bloeiende binnenleven.' De dichter Perk als verschijnsel in de tijd moge voor ons onverklaarbaar zijn, gelijk elk verschijnsel in laatste instantie dit is, wat zijn geestelike inhoud betreft is hij niet uit de lucht komen vallen, maar een van de mooiste gewassen uit de tuin van het ethies-religieuse protestantisme der 19e eeuw. Verwey en Van Eeden[2] staan Perk als dichter veel nader dan Kloos.

Amsterdam.

A. ZIJDERVELD.

Nog meer oude hyperkorrekte vormen.

Ter aanvulling van de gegevens in de vorige jaargang (blz. 11) wijst Dr. M. Schönfeld ons nog op *partijdig* (Van der Meer, Hist. Gr. § 118, 1), op Mnl. *woekerijde* = woekerie, 17de-eeuws *vrijdede* (Van Moerkerken: Ned. Kluchtsp. blz. 496, 298), *vermaledijden* (bij Vondel I, 541). Bovendien merkte Beekman hetzelfde verschijnsel op bij aardrijkskundige namen, o.a. *Terheyde* in plaats van *Die Hey, Noirtzeede* = Noordzee (anno 1494), en misschien *Scaderwout* naast Scharwoude. In Utrecht is de naam *Zadelstraat* ontstaan uit Zaalstraat, d.i. de straat, aanlopend op de 'zaal', het paleis vande bisschop.

1) Vgl. Faust I vers 182-183: Wer fertig ist, dem ist nichts recht zu machen, Ein Werdender wird immer dankbar sein.

2) Zie diens rede, in 1913 te Gent uitgesproken, over *Nieuwe Nederlandsche Dichtkunst*.

Het mirakelspel van Mariken van Nieumeghen en het Engelsche volksboek.

Wat mij tot een nadere bestudeering van het *Mariken van Nieumeghen*-verhaal heeft gebracht, is eer toeval dan opzet te noemen. Als bibliograaf van Nederlandsche post-incunabelen jaag ik zonder verpoozen het terrein af, begrensd door de jaren 1500-1540; onbeschreven drukken op te sporen voor het vervolgdeel van de *Nederlandsche Bibliographie*[1] is mijn doel en begeeren. Zoo heb ik mij voor eenige tijd tot de Henry E. Huntington Library in S. Marino (Californië) gewend voor bibliografische inlichtingen omtrent de *Story of Mary of Nemmegen*, een Antwerpsche druk van Jan van Doesborch, waarvan deze begenadigde bibliotheek sinds Juni 1924 het eenige bekende exemplaar bezit[2]. Ik kreeg meer dan ik gevraagd had; tot antwoord zond een der bibliothecarissen, Dr. L. Bendikson, Nederlander van geboorte, mij het heele boek in voortreffelijke photografische reproductie, als een proeve van 't geen de 'Photostat-department' der bibliotheek daar met eigen krachten vermag. Met warme dankbaarheid heb ik de kostelijke gave aanvaard. In de practijk komt het er op neer, dat ik thans een exemplaar van het zeldzame boekje in eigendom heb en het in ons vervolgdeel volledig beschreven kan worden opgenomen.

Bezit legt verplichtingen op. Toen ik *Mary of Nemmegen* doorgelezen had, kwam ik al spoedig tot de ontdekking, dat de gangbare opvatting hier te lande, alsof dit Engelsche verhaal de vertaling zou zijn van onze *Mariken van Nieumeghen*, iets te eenvoudig is. Het is duidelijk, dat deze meening bij de meeste der aanhangers niet op eigen onderzoek kan berusten. Het unieke exemplaar van het volksboek, op een Engelsch kasteel bewaard,

1) Wouter Nijhoff en M.E. Kronenberg, *Nederlandsche Bibliographie van 1500 tot 1540*. ('s-Grav. 1923).

2) Dit ex. is het laatst afkomstig van de beroemde verzameling Christie-Miller op Britwell Court en bij de veiling in Juni 1920 eigendom van de firma Quaritch te Londen geworden. De Catalogus Quaritch No. 369 noteerde het op £ 900!

was weliswaar bereikbaar, maar dan toch vrij moeilijk. Niet iedereen steekt voor één boek de zee over. Het maakt de indruk, dat er een uitzondering moet worden gemaakt voor Dr. P. Leendertz Jr. In zijn *Middelnederlandsche Dramatische Poëzie*[1] schrijft hij: 'Door de welwillendheid der eigenares van het eenig bekende exemplaar, Mrs. H.E. Christie Miller, Britwell Court, Burnham, ben ik in staat over dit door velen genoemde, maar door weinigen geziene, boek iets meer mede te deelen'. Of moet men uit de latere mededeelingen van Leendertz, waaruit blijkt, dat Rob. Proctor, Rob. E. Graves en A.E.H. Swaen de houtsneden der Nederlandsche uitgave met die der Engelsche voor hem hebben vergeleken, weer afleiden, dat ook zijn gegevens uit de tweede hand stammen[2]? Hoe het zij, in ieder geval heeft Leendertz heele stukken van de Engelsche tekst tot zijn beschikking gehad. En zijn conclusie luidt: 'Bij deze prentjes (*d.z. de houtsneden van de Mariken van N.*) maakte hij (*de drukker Jan van Doesborch*) nu een Engelschen tekst. De ingevoegde prozastukken der Nederlandsche bewerking werden vrij nauwkeurig (echter niet zonder fouten) vertaald, terwijl van de oorspronkelijke verzen de inhoud, soms zeer verkort, werd naverteld[3]'.

Is deze voorstelling wel juist? De verhouding van Engelsche en Nederlandsche *Mariken* hangt ten nauwste samen met een andere belangrijke kwestie, de samenstelling van de Nederlandsche tekst. Hieromtrent zijn de meeningen nog steeds verdeeld. Dat deze bestaat uit twee verschillende bestanddeelen, een berijmd dramatisch gedeelte en verhalende proza-stukken, waardoor het drama aaneen wordt gelascht, is bekend. En ook zal menigeen al opgemerkt hebben, dat de lasschingen niet overal even hecht zijn en het verband wel eens los wordt. Leendertz is zoo ver gegaan in zijn uitgave[4] alleen het berijmde gedeelte af te drukken en het proza als een 'later en noodeloos invoegsel'[5] in kleine letter naar de noten te verbannen. Terecht is daar aan-

1) Deel II (Leid. z.j., voorrede van 1907), blz. LXXIII.
2) *Ald.* II. blz. LXXIII. Twijfel, of Leendertz het boekje inderdaad gezien heeft, voelt men ook opkomen, als men zijn opstel *Mariken van Nieumeghen* in *Tijdschr. v. Ned. taal- en letterk.* 37 (Leid. 1918), 241-259, in 't bizonder blz. 245, leest.
3) *Middelned. Dram. Poëzie* II, blz. LXXIV.
4) *A.w.* I. 277-328.
5) *A.w.* II, blz. CXXIV.

stoot aan genomen; de samenhang van 't geheel wordt er door geschaad. Bij de opvoeringen heeft men ook een beetje verlegen gezeten met die twee bestanddeelen. Wat met het proza aan te vangen? Verschillende regisseurs hebben de moeilijkheid verschillend opgelost. Zoo werd bij een vertooning door het Leidsche meisjes-studententooneel in 1920, op instigatie van G. Kalff, het proza door een persoon in monnikskleedij voorgedragen. Kalff hield het proza voor een bestanddeel, dat bezwaarlijk gemist kon worden[1)]. Walch, als artistiek adviseur van het Schouwtooneel, liet *Mariken* opvoeren met weglating van het proza. In een zeer verdienstelijke studie heeft hij zijn meening, vrijwel overeenkomend met die van Leendertz, nader uiteengezet en betoogd, dat het proza vermoedelijk niet van de dichter van 't stuk afstamt[2)]. Ook Worp en Muller hebben zich in die geest uitgesproken[3)].

Het is niet mijn bedoeling stuk voor stuk alle opvattingen omtrent de samenstelling van *Mariken* te verhalen en te bestrijden. Ook niet, mijn eigen meening aan iemand op te dringen. Alleen wil ik hier weergeven, hoe ik mij, sinds ik het Engelsche prozaverhaal heb leeren kennen, de samenhang voorstel. Want, wat J.W. Muller al in 1905 schreef over deze Engelsche ‘vertaling’ ‘Indien zij werkelijk, zooals Dr. L(eendertz)... waarschijnlijk acht, naar dezen oudsten druk bewerkt is, zou zij voor den Nederlandschen tekst nog wel eens van belang kunnen blijken[4)]’, is mij bij een nader onderzoek gebleken volkomen waar te zijn.

In strijd dan met wat tot nu toe de communis opinio is geweest omtrent de verhouding van Engelsche en Nederlandsche tekst, is mijn indruk, dat ze onafhankelijk van elkaar zijn ontstaan, maar wel beide afstammen van eenzelfde Nederlandsch proza-verhaal. Die stamvader is tot op 't huidige oogenblik niet teruggevonden en 't is de vraag, of hij ooit op-

1) Zie G. Kalff, *Het proza in Marieken van Nimweghen* in *Tijdschrift v. Ned. taal- en letterk.* 39 (Leid. 1920), 130-134.
2) J.L. Walch, *Nog eens: Het proza in Mariken van Nieumeghen* in *Tijdschrift v. Ned. taal- en letterk.* 40 (Leid. 1921), 220-231.
3) J.A. Worp, *Geschiedenis van het drama en tooneel in Nederland* I (Gron. 1904), 37 en J.W. Muller, *Een en ander over Mariken van Nieumeghen* in *Taal en Letteren* XV (Utr. 1905), 225-248.
4) *T.a.p.*, blz. 231.

gespoord zal worden. Volksboeken, vooral als ze mooi worden gevonden, hebben een ephemeer bestaan. Maar de inhoud van de Nederlandsche proza-*Mariken* is volmaakt te reconstrueeren, dank zij de Engelsche tekst, die er waarschijnlijk de letterlijke vertaling van is. Iets verder af staat dan weer onze Nederlandsche gedramatiseerde *Mariken* en toch bewaart ook dit spel nog rechtstreeksche overblijfselen van het verloren prozaverhaal. De veelbesproken stukken in proza houd ik niet voor latere invoegsels, maar integendeel voor fragmenten van het oorspronkelijke Nederlandsche verhaal, die de tooneelbewerker niet kon ontberen. Hier en daar heeft hij ze klaarblijkelijk iets gewijzigd en bekort.

Het Engelsche verhaal, waarin ik dus de zuivere vertaling van de oudste Nederlandsche versie zie, is oneindig beter en gaver van samenstelling dan ons rammelende *Mariken*-spel. Nu ben ik er diep van doordrongen, dat grootere eenheid van compositie volstrekt niet op oudere dagteekening behoeft te wijzen. Goethe's *Faust*, vergeleken met het vroegere Faust-spel, is een klassiek voorbeeld van het tegendeel. Achter ons ligt het gouden tijdperk zeker niet. Maar inderdaad heeft het mirakelspel van *Mariken* door zijn proza-brokken en zijn berijmde gedeelten een wonderlijke tweeslachtigheid, te grooter, omdat beide dikwijls niet geheel aaneensluiten, zoodat men, zonder iets aan de feiten te verwringen, wel tot de conclusie moet komen, dat in het werk bestanddeelen van tweeërlei afkomst aaneen zijn geregen. En wanneer men dan het proza, bijna woordelijk gelijk, terugvindt in het Engelsche proza-verhaal, wijst dit op een gemeenschappelijke oorsprong, nog afgezien van de vraag welke van beide primair is.

Een voorbeeld van een plaats, waar proza en berijming in het mirakelspel slecht aaneengehecht zijn, heeft men o.a. in het proza-gedeelte tusschen vrs. 136-137[1]. Mariken is weggegaan van haar moei,

> ‘O bedructe, nv is v lijden naest’, *enz.* (vrs. 125)

1) Voor de nommering der verzen volg ik Leendertz' uitgave; tekst en spelling echter naar de oudste uitgave, Antwerpen, Vorsterman, c. 1518 (facsimile-druk, 's-Grav., Mart. Nijhoff 1904, met bijschrift van P. Leendertz), waarvan ik alleen duidelijke drukfouten verbeter en de punctuatie aanvul.

en zegt dan (vrs. 134-136):

> ‘Nv gae ic sitten onder dese haghe
> Mi seluen beuelende inden handen
> Van gode of alle die helsche vianden’.

Het proza, dat hier op volgt, keert weer terug tot waar vrs. 125 begint en luidt:

> ‘☐ Hoe Mariken van haerder moeyen schiet ende wt Nieumeghen ghinck.
>
> Aldus es die ionghe maecht mariken van haerder moeyen gescheyden ende al weenende seer mestroestich metten donckeren auont wter stadt van nieumeghen ghegaen, so langhe dat si quam neuens een groote dicke haghe, daer si met grooten drucke onder ghinck sitten weenen ende screyen, haer seluen den viant seer dicwils ouergheuende, met droeuer herten tot haer seluen segghende aldus’, en dan vervolgt het vers weer:
>
> ‘Weemi suchten, crijsschen ende hantghewrinck’, *enz.* (vrs. 137).

Hier wordt dus twee maal hetzelfde verteld. Het Engelsche verhaal, heel wat beter van compositie, heeft:

> ‘☐ Howe Mary departed fro hyr Aunte.
> As Mary had these answeres of hyr Aunte she departed fro hyr with a heuy harte out of the towne of Nemmegen in the Euenyng, and at the laste she wene (*voor went*?) so longe tyll she cam to a thycke hegge where that she satt hyr downe wepynge and gyuynge hyr selfe vnto the dyuell and sayd: woo be to the, my aunte, this may I thanke the for; nowe care I nat whether that I kyll my selfe or whether that I goo to drowne me and I care nat whether the dyuell or god come to me and helpe me, I kare nat whether of them two it be[1)]’.

Overal, waar de gang van 't verhaal zich slecht leende tot de dramatische vorm, heeft de dichter brokstukken van de bestaande proza-versie overgenomen. Treffend komt dit b.v. tot uiting tegen het slot, wanneer Mariken, door de duivel ter aarde gesmeten, haar oom heeft teruggevonden en zij samen op pad gaan om genade te verwerven. Hier moest voortgang, beweging weergegeven worden en daarin schoot de kunst van de tooneelbewerker te kort. Misschien zou een modern dramaturg zijn toevlucht hebben genomen tot filmbeelden; de vroegere behielp zich op primitiever wijze met invoegsels van verhalend

1) Bl. 3 recto - verso. Ook hier vul ik de punctuatie aan en verbeter een enkele drukfout.

proza. Ik laat de passage volgen en voeg er tevens, omdat 't een typeerend voorbeeld geeft van 't nauwe verband tusschen Nederlandsch proza en Engelsche tekst, de laatste naast.

‘Na desen es heer ghijsbrecht
met zijnder nichte gegaen tot
alle den gheleersten priester vander
stat van Nimmegen; maer
gheen priester, hoe hoge gheleert,
hoe expert, hoe heilich oft
hoe deuoet, alsi tstuc verstonden,
en dorsten hem gheensins onderwinden
haer te absolueren oft
eenige penitencie te setten van
haren sonden, die seer anxtelijck
ende onmenschelijc waren, waer
om dat si alle bedruct waren.
Hoe heer ghijsbrecht na colen
reisde met zijnder nichten.

Des ander daechs smorghens
wel vroech bereede hem heer
ghijsbrecht alleens oft hi hadde
misse willen celebreren[2)], nemende
dat weerde gebenedide heylich
sacrament in zijn hant ende heeft
hem also met Emmeken zijnder
nichten op die reise gestelt na
cuelen.

Ende moen die duuel es hem
lieden van vers gheuolcht, maer
and than went he (*de oom*) to
the moste lerned of all Nemmegen
and asked counsayll of them; but
as they harde the synne there
was none so well lerned, so holy
or deuoute that duste take apon
them to absoyle (= *assoil, absolve*)
hyr of them and gyue vnto
hyr pennance accordynge to hyr
synnes, wherof they were ryght
heuy, and so departed Emmekyn
and hyr vnkyll away with heuy
hartes.
¶Howe syr ghijsbryche and[1)]
hyr vnkyll departed towarde Colayne
with Emmekyn and howe
he toke the holye sacrament with
hym that the dyuell shulde haue
no pore (*power*) of them.
Whan that Emmekyn and hyr

2) Zeer klaarblijkelijk heeft de Engelsche vertaler de uitdrukking ‘alleens oft (= juist alsof) hi hadde misse willen celebreren’ niet goed begrepen en gemeend, dat hij inderdaad eerst een mis gecelebreerd had.

1) Lichte verwarring in de Eng. tekst. Dit ‘and’ kan vervallen.

vnkyll culde gett no conforde
in Nemmegen than on the morowe
dyd syr ghijsbryche synge
masse and when that masse was
done than toke he the holy sacramente
in his hande and bad
that his coseyne Emmekyn shulde
goo with hym tot Colayne for
to seke remmedy and Emmekyn
sayd with a good wyll: vnkyll,
I am reddye. Than departed they
both towarde Colayne hyr vnkyll
berynge in his hande the holy sacrament,
and the dyuell folowed
them all the way, but he durste
not come nere them to do them

hi en dorste hem lieden niet bi
comen noch Emmeken eenichsins
genaecken doer dye crachten
des heilighen sacraments. Nochtans
werp hi somtijt half eyken
ende ander boomen van bouen
na hem lieden om hem beyden
den hals te brekene. Mer ons lieue
heere en wildes niet ghehinghen,
want si dachlijcx een ghebeken
plach te lesen ter eeren van
onser lieuer vrouwen[1]. Aldus
hebben si soe langhe ende veel
ghereyst, dat si tot cuelen quamen,
daer si haer tegen den bisschop
biechte. Maar si en wisten
haers gheenen raet, want die sonde
so onmenschelijck ende groot was,
dat hi gheen macht en hadde
daar af te absoluerene.

¶ Hoe emmeken ende haer oom
na Rome reisden ende hoe Emmeken
haer biechte teghen den
Paus.

Na desen zijn emmeken ende
haer oom vanden bisschop ghescheiden
ende wt Colen ghegaen
na Rome, daer si nae veel reysens
met grooten arbeide quamen. Ende
emmeken heeft haer biechte ghesproken
teghen den paus met
weenenden ooghen, seggende'

En het vers vervolgt:

'O stadthouder van gode', *enz.*
(vrs. 1021).

'any harme by the vertu of the
holy sacrament, but in the way
as he went he brake trees and
caste after them for to haue
broke theyr necke, but our good
lorde that is euer mercyfull, wold
nat suffer hym to haue the power
for to do them any harme therwith
for they bothe were wonte
for to worshyp dayly our blessed
lady with a sertayne prayer that
they had lerned. And at the laste
they wente so longe that they
cam vnto Colayne and when they
were there than went she vnto
the Bysshop and confessed hyr
to hym, and when that he had
harde all hyr confessyon he was

1) Hier een afwijking; in 't Engelsch bidden beiden dagelijks tot Maria, in het Nederlandsch, waarschijnlijk beter, alleen Mariken.

sory for hyr and sayd: A good dawghter, your synnes be so greuyouse that I dare nat absolue you wherfore I am sory; this herynge hyr vnkyll toke his leue of the bysshop and than departed.

¶ Howe Emmekyn and hyr vnkyll toke theyr iorneye to Rome to the Pope for to be absolued of hyr synnes and howe the dyuell folowed them for to haue done some harme vnto them.

After that Emmekyn and hyr vnkyll had bene with the bysshop and culde haue no remedye, than departed they fro hym and toke theyr iorneye to Rome where that they cam in short space with good aduenture. And as they were come, Then went Mary and hyr vnkyll to the Pope and when they were come before hym then kneled they downe, and

than desyred Emmekyn the pope
for the loue of god that she
myght be confessed of hym, and
he answered with a good wyll.
than sat Emmekyn and the pope
downe, than began Emmekyn for
to showe vnto the pope hyr synnes
and sayd: O moste holyeste
fader[1)]", *etc.*

Inderdaad, laat men dit proza-gedeelte in de vertooning van het spel weg, dan verarmt men de inhoud. Juist die vergeefsche pogingen, eerst bij de geestelijke heeren te Nijmegen, daarna bij de bisschop in Keulen, voorafgaande aan de biecht bij de paus, geven kleur en climax aan het verhaal. Wat hierop volgt, de biecht bij de paus, hun verdere onderhoud en de boete, haar opgelegd, was weer gemakkelijk te dramatiseeren. De dialoog lag al bijna klaar in 't proza en werd met geringe veranderingen overgenomen. Als voorbeeld het begin van 't gesprek:

O stadthouder van gode,
Ja, god op deerde, somen ons ghewaecht.
Gheen sondigher dan mi deerde en draecht,
Eewich ghesloten duchtic wtter
hemelscher balie.
Die paus.
Waer om dat, kint?
Emmeken.
Ic ben sduuels amie
Ende gheweest hebbe bat dan seuen iaren.
Met hem gewandelt, ghegaen, gheuaren,
Daert ons beliefde, zijt dit bedrijf vroet,
Met hem ghedaen so man ende wijf doet.
Maghic mi dan niet wel ontstellen?
Die paus.
Wat dinge, kint, met den viant vander hellen?
O moste holyeste fader the erthe
bereth nat nowe a more synfuller
persone than I am; than
sayde the pope: good dawghter
why say ye so? tell to me the
cause wherfore.

Than sayd Emmekyn:
O holy fader, I have bene the
dyuels paramoure by the space
of . vij . yere, and haue done all
thynges that he commaunded me
for to do.

1) Bll. 14 recto - 16 recto.

Emmeken.
‘Ja, vader lofsaem.
Die paus.
Ende wistet ghi wel, als hi bi
v quam,
Dat die viant was?’ (vrs. 1021-1032).
‘The Pope sayde: wyste ye well
that he was the dyuell when
that he cam vnto you and spake
to you[1)]’?

Maar na dit gesprek (vrs. 1021-1102) komt de dramaturg weer op een gevaarlijke helling. De audientie bij de paus is afgeloopen en de handeling verplaatst zich naar de smidse, waar de ijzeren ringen, Mariken's penitencie, moeten worden aangeklonken en dan wordt de reis ondernomen naar 't klooster in Maastricht. Ook hier faalt zijn dramatische kunstvaardigheid en dus neemt hij maar weer een stuk van 't prozaverhaal over. Het begin en het einde ervan met de Engelsche tekst luiden:

‘Aldus heeft Emmeken haer penitencie
ontfaen vanden paus. Ende
haer oom dede die ringhen ter
stont so vaste aen haren hals
ende aen haer ermen maecken,
datse haer leefdaghe niet af en
mochten tenware bi ghehinghenisse
ende mirakele van onsen
lieuen here . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Hoe die engel gods Emmekens
ringhen afdede van haren halse
ende handen.
Emmeken in dit voerscreuen
clooster wonende, leefde so heylichlijck
ende dede so strangen
penitencie, dat haer die ontfermhertige
Christus al haer sonden
verghaf, sinen inghel tot haer
seindende, daer si lach en sliep,
die welcke haer die ringhen af
dede. Waer af emmeken seer
blide was segghende’...
(volgt vrs. 1103).
‘when that Emmekyn had this
rynges to hyr penaunce then
wente hyr vnkyll and she to a
smythe and caused hym for to
smyte on the rynges, the great
teste[2)] on hyr necke and on
eche of hyr harmes one, faste
that neuer whyle she had lyued
shulde haue fallen of but by
maracle. . . . . .

1) Bll. 16 recto - verso.
2) Klaarblijkelijk met de beteekenis van ‘proof’, bewijsstuk.

. . . . . .

¶ Howe a Aungell cam fro heuen and put of the yron rynges fro Emmekyn.

As Eemmekyn was thus shorne into the Nonrye she fasted and prayed so muche, that at the laste our lorde had mercy on hyr and forgaue hyr all hyr Synnes, and on a tyme as she was a prayinge in hyr selfe she fell on slepe and in hyr slepe apered a aungell and vndyd the yron rynges fro hyr and she thowght in hyr slepe...[3],

3) Bll. 17 verso - 18 verso.

Meer in 't begin van 't stuk, waar vertoond wordt, hoe de moei uit pure kwaadaardigheid zich doorsteekt, als ze verneemt, dat de oude hertog Arnout van Gelder uit zijn gevangenschap ontslagen is, zelfde moeilijkheid voor de tooneelschrijver. Wel stipt hij het geval even in zijn verzen aan:

> ‘Doude dief, die te graue opt slot lach in die rinne
> Die is verlost ende laten gaen’. (vrs. 409-410).

En de moei doodt zichzelf op 't tooneel:

> ‘Daer met steeck ic dien opsteker in mijn storte’, *enz.*
> (vrs. 430 vv).

Maar zijn preciese kroniekschrijversnatuur heeft met die korte vermeldingen toch geen vrede en dus neemt hij weer een stuk proza over, klaarblijkelijk eenigszins bekort:

> ‘¶ Hoe marikens moeye haer seluen
> dye kele afstack.
> Binnen desen middelen tijde heeft
> die casteleyn vanden graue[1] den
> ouden hertoge Arent wten gheuanckenisse
> ghelaten, hem leedende
> in die stadt van Shertoghen
> bossche, daer hi seer feestelijc
> ontfanghen was vanden
> heeren vander seluer stadt.
>
> Dwelcke dese marikens moeye
> horende wert daer om so toornich
> in haer fenijnich herdt, dat
> si naelicx gheborsten hadde van
> quaetheden, seggende’
> (volgt vrs. 403).
> ‘¶ Howe Marys aunte cut hyr
> owne throte.
> And in the meane tyme dyd the
> Jayler that kepte the pryson that
> the olde duke was in, let hym
> out of pryson, and they fled
> bothe to the towne of shertegen
> bosshe where that they were honorabely
> reseyued of the Lordes of
> the same towne and great ioye
> was made for his delyuerye with
> great tryumphe that culde be
> made; within a wyle tydynges
> cam vnto marys aunt howe that
> the olde Duke was delyuered out
> of pryson and was in the towne
> of shertegen bosshe; this herynge
> marys aunte was very angerye
> therwith, and she was so angery
> therwith that she swelled that

1) ‘vanden graue’ beteekent hier ‘van Grave’ (de plaatsnaam); vgl. ook vrs. 409. De Engelsche vertaler heeft dit vermoedelijk niet begrepen en het daarom weggelaten.

she had almoste burste...[2)],.

Het blijkt duidelijk, overal, waar de tooneelbewerker beweging, verandering van plaats, soms zelfs een eenvoudige handeling -

2) Bl. 7 verso.

het afnemen van de ijzeren ringen - moest weergeven, toont hij zijn onmacht en kan het bestaande proza-verhaal niet ontberen. Een meergevorderd dramaturg had dergelijke gedeelten tot een berijmd relaas verwerkt en ze aan een bode, stroomgod of andere figurant in de mond gelegd (Vondel, Hooft). En een nog grootere heeft zelfs zulke hulpmiddelen niet noodig. De schrijver van het *Mariken*-spel, er is geen reden het te verbloemen, heeft 'handeling' meestal stumperig uitgedrukt, door ingevoegd proza. Voor mij een bewijs, dat hij niet de oorspronkelijke vinder van de *Mariken* is geweest, maar een bestaand verhaal omwerkte. Een groot kunstenaar was hij evenmin, en zoo zien we hem voortdurend worstelen met de stof, niet in staat er zich als opperste schepper boven te plaatsen.

Dat het Nederlandsche spel niet de oudste vorm van het *Mariken*-verhaal is, meen ik nog uit iets anders te moeten afleiden. Af en toe heeft het onduidelijkheden, die slechts op te lossen zijn door vergelijking met het Engelsche proza. Een voorbeeld:

(Die moeye).
'Ke nichte, ghi hebtet al wel gheproeft,
Want touwent woont so menich
frisch gheselleken.
Mariken.
Twy segdi dat, moeye?
Die moeye.
Ey dobbel velleken,
Al en dooch die waerheyt niet
gheseyt,
Ghy hebt menighen rey ghereyt,
Daer die pijper geen vijf groote
en wan[1)]'.
'and that haue ye well proued,
for in your vyllage dwell manye
yonge fellowes;
than sayd Mary:
a, good aunte, wherfore saye ye so?
Than sayde hyr Aunte:
a dobell tonge it wyll nat tell the
trowth, but I knowe well that
ye haue daunsed many a daunse
where there was no mynstrell[2)]',

Over de beteekenis van 'dobbel velleken' zijn Van Vloten[3)] en Verdam[4)] het niet eens met Leendertz[5)]. De eersten verklaren het als 'dubbelhartig, valsch', de laatste meent met

1) Vrs. 88-93.
2) Bl. 2 verso.
3) *Marieken van Nijmegen; eene Nederlandsche volkslegende uit de 16e eeuw*; de voorrede onderteekend: V. ('s-Grav. 1854), blz. 5.
4) Zie *Middelned. Woordenboek* II. 218 en VIII. 1364-1365.
5) *A.w.* II. 565.

de gewone beteekenis van dubbel te maken te hebben en wijst nog op ‘dubbele, zelfs driedubbele gek, kwast’, enz. ‘A dobell tonge’ is duidelijker en vermoedelijk heeft ook in het oorspronkelijke Nederlandsche proza-verhaal wel ‘dubbele tong’ gestaan. Maar onze dramatische berijmer zocht een rijmwoord op ‘gheselleken’ en vond ‘velleken’. En ondertusschen behield hij ‘dobbel’, dat veel beter bij ‘tong’ had gepast.

Nog een sterker voorbeeld in vers 452. De duivel en Mariken zijn te Antwerpen aangekomen,

> ‘Ende moenen seyde tot emmeken aldus:
> Nv zijn wi tantwerpen na v begheeren,
> Nv willen wi triumpheren ende costelijc teeren,
> Gaen wi inden boom om een pintken romenye.
> Emmeken.
> Inden boom segdi?
> Moenen.
> Ja, troost, daer suldi sien, *enz.*
> Emmeken.
> Daer verhuech ic mi inne, als ick sulc leuen scouwe
> Gheen dinck en es mi bequamere
> Moenen.
> Wi moeten daer noch drincken op die gulden camere
> Eer dat wi scheyden[1)]’, *enz.*

Wat beteekent hier ‘die gulden camere’? Van Vloten, Leendertz, noch Poelhekke[2)] hebben er een verklaring van gegeven. J. Koopmans[3)] geeft de gissing: ‘waarschijnlik bestemd voor rendez-vous’. Slaat men de analoge plaats in het Engelsche proza op, dan wordt het geval glashelder:

> ‘than sayd Satan to Emmekyn: nowe be we come to Anwarpe, nowe let vs goo to the gylden tre on the market place and there wyll we reuell and playe and spare for no coste and for a pot of Romneye, *etc.*.... Than sayde Emmekyn: good Satan, let vs goo thyder and see that pastyme, for that is the thynge that I reioyce moste in and loue beste to see. Than sayde Satan to Emmeken with a good wyll; than departed they to the gylden tre and when that they were come[4)]’, *etc.*

1) Vrs. 441-453.
2) M.A.P.C. Poelhekke in zijn uitgave in de Zonnebloem-boekjes, no. 25 (Apeld. z.j.).
3) In zijn uitgave in de Bibliotheek van Ned. Letterkunde, no. 7 (Gron. - Den Haag 1917).
4) Bl. 8 recto.

In 't Nederlandsche proza zal stellig ook ‘Gulden Boom’, de naam van de Antwerpsche herberg, gestaan hebben. Maar met die ‘boom’ zat de dichter voor zijn rijm verlegen. Geen nood; op ‘bequamere’ rijmt ‘camere’ en dus wordt 't ‘gulden camere’. Dat dezelfde herberg vroeger in vrs. 443-444 ‘De Boom’ is genoemd, schijnt hem niet gehinderd te hebben. Het ‘gulden’ had hij daar ook al weggelaten, evenals later, waar de ‘Gulden Camere’ weer in ‘Boom’ veranderd is,

> ‘So gaet, rekent teghen den weert,
> Daer wi gheleghen hebben inden boom[1)]’.

Het door sommigen versmade en gekleineerde Nederlandsche proza is hier weer heel wat nauwkeuriger en geeft de herberg tot twee keer toe de naam, die hem toekomt:

> ‘Aldus woenden emmeken ende moenen tantwerpen inden guldenen boom op die merct[2)]’, *enz.*
> ‘Nadat emmeken ende moenen omtrent .vi. iaren thantwerpen ghewoent hadden inden gulden boom[3)]’, *enz.*

Weer een onmiskenbaar bewijs, dat Nederlandsch proza en berijming van verschillende afkomst zijn en de prioriteit aan het proza toekomt.

Er zijn enkele plaatsen, waaruit men duidelijk kan zien, dat de Engelsche vertaler het Nederlandsch niet precies begrepen heeft. Ik heb in noten al gewezen op de uitdrukkingen ‘alleens oft’ en ‘vanden graue’. Ook de term ‘segenen’ voor ‘het teeken des kruises maken’, die zonder twijfel eveneens in zijn voorbeeld, het Nederlandsche proza-verhaal, is voorgekomen, kende hij klaarblijkelijk niet. Waar het mirakelspel heeft:

> Mariken.
> ‘Wat sal ick belouen?
> Die duuel.
> Dat ghi v nemmermeer seghenen en sult.
> Wat dat v toe compt oft pijnt te deerne,
> Ghi en moecht v niet seghenen[4)]’,

lezen we in het Engelsch:

1) Bij Leendertz naar een andere uitgave in één regel, vrs. 669.
2) Vóór vrs. 556.
3) Vóór vrs. 648.
4) Vrs. 292-294.

> ‘than sayde he to mary, my swete loue, if that we two shulde goe to gyther ye muste chaunge youre name, and also what so euer ye here or se ye muste say no thynge or elles we two muste nedes departe[1]’.

De vertaler heeft ‘seghenen’ voor identiek met ‘zeggen’ gehouden; een karakteristiek trekje is er door verloren gegaan en door een vrijwel zinledige bewering vervangen. Eigenaardig is, dat de eerste uitgave van het Nederlandsche mirakelspel in de volgende regels (vrs. 294-295) ‘seghenen’ ook met ‘zeggen’ heeft verwisseld:

> Mariken.
> ‘Dat beloue ick v gheerne;
> Aent segghen en leyt mi niet veel an’.

Is het hier een drukfout? De latere uitgaven hebben het verbeterd in ‘seghenen’ en aldus heeft Leendertz het ook overgenomen.

Herhaaldelijk heeft mij de soberheid van 't Engelsche verhaal tegenover de verwatering van het Nederlandsche spel getroffen. Zoo, als Mariken door de duivel neer is gesmeten en men haar oom, de priester, bij haar roept, wordt dit aldus verhaald:

> ‘than went the burgeyes and he (*de oom*) to Emmekyn, and when they were come then asked the burgeyse if she had nat broke hyr necke, and they sayde: no; than sayd syr ghijssbryche: that is a great meruayle, let me come see hyr; than went hyr vnkyll to. hyr and when that he sawe hyr he sayde: alas, it is my coseyne. I have sowght hyr by the space of .vij. yere longe and neuer culde fynde hyr[2]’.

Zet men daarnaast de analoge plaats in het spel met het burgermans, theatrale gelarmoyeer van de oom, die meer van zichzelf dan van Mariken vervuld is, zoo valt de vergelijking wel zeer ten nadeele van het berijmde stuk uit:

> (Die oom).
> ‘Helpt, al dbloet mijns lichaems, van bouen tot ondre,
> Vercruypt mi, ic soudt wel betoghen,
> Die tranen schieten mi wten oghen,
> Mijn aderen versteruen, mijn coluer wert bleec;
> Noyt en gheuoelde ic mi so weeck.
> Och vrient, slaet mijns gade, ic bids v seere[3]’ *enz.*

1) Bl. 5 verso.
2) Bl. 13 recto.
3) Vrs. 904-909 en volgende - vrs. 919.

Evenzoo aan het slot. Eerst loopen Nederlandsch proza en Engelsch verhaal weer parallel[1], maar plaatst men voor 't geen volgt het Engelsche proza naast het Nederlandsche vers, dan is het sobere, gevoelige proza wel verre te verkiezen boven de verwaterde soep van de rijmelarij.

> ‘and she thowght in hyr slepe, howe that she was in hell, and howe that there cam a Aungell and browght hyr into heuen, and that there were a great many Doues cam to hyr, and with theyr wynges smote of hyr yron Rynges, and when that she had had that vysyon, than awaked she and sawe the rynges lye before hyr and were vndone, wherof Emmekyn was ryght glad and fell vpon hyr knees and thanked god, that he had showed vnto hyr, pore synner, that great maracle and had mercy on hyr and after sayd: O, all ye people, take a ensample of me[2]’, *etc.*

Het Nederlandsch dicht:

> ‘Waer af emmeken seer blide was segghende:
> Langhe nachten zijn zelden denghenen lief,
> Die druck int herte hebben oft swaermoedicheit;
> Sijn slapen es grote onruste of meerder grief,
> Swaer droomen verscrickende of sulcken meskief.
> Mi ghebuert vele alsulcken onspoedicheyt;
> Wie sal mi segghen die rechte beuroedicheyt
> Van minen droome, daer ick in heb gheleghen?
> Mi dochte, ic was genomen wter helscer gloedicheyt
> Ende van daer bouen inden hemel ghedreghen;
> Daer quamen mi vele witter duyuen teghen,
> Die sloeghen mijn banden af met haren vlercken.
> Ontbeyt, wat sie ic? o godheyt, vol seghen,
> Heb ic v hoghe ghenade vercreghen?
> Och, ia ic, mijn banden zijn af, somen mach mercken,
> Si ligghen hier neuen mi; o godlike wercken,
> Wat crachtiger schermschilt sidi tegen tvercrancken.
> Dies en can men v nemmermeer voldancken
> Te gheenen stonden.
> O mensche, vol ghebreken ende vol sonden,
> Hier aen moechdi nemen exempele[3]’, *enz.*

Hoe tegelijk engel en duiven bij 't afnemen der ijzeren ringen een rol hebben gespeeld, wordt ook weer afdoende opgehelderd

1) Zie boven aangehaald ‘Emmeken in dit voerscreuen clooster wonende’, enz.
2) Bl. 18 verso - 19 recto.
3) Vrs. 1103-1122.

door 't Engelsche proza en men behoeft niet, als Leendertz[1], tot vrij gewrongen verklaringen zijn toevlucht te nemen.

De bewerker van het *Mariken*-spel was een geboren schoolmeester, die geen gelegenheid voorbij liet gaan, om zijn wijsheid uit te kramen. Terwijl het proza heel in 't kort zegt:

> 'The dyuyll answered to hyr: I am a master of many scyances, for that I take on me to do, I brynge it vnto a ende, and if that ye wyll be my paramoure, I shall teche to you all the forsayde scyances, so that there is no woman in the worlde shall passe you[2]',

moet het Nederlandsche vers de zeven vrije kunsten alle opsommen:

> Die duuel.
> 'Wildi v liefde te mi werts vesten,
> Ick sal v consten leeren sonder ghelijcke,
> Die seuen vrie consten: rethorijcke, musijcke,
> Logica, gramatica ende geometrie,
> Aristmatica (*sic*) ende alkenie (*sic*),
> Dwelc al consten sijn seer curable.
> Noyt vrouwe en leefde op eerde so able,
> Als ic v maken sal[3]'.

Van geleerdheid loopt de dichter over en, te pas of te onpas, moet ze gelucht worden. Terwijl volgens het Engelsche verhaal de duivel in de herberg aan Mariken alleen maar opdraagt de menschen haar kunstje te vertoonen en hun te vertellen, hoeveel droppels wijn er in een kan gaan en dan een heele menigte zich om hen heen verzamelt om dit wonder te zien, komt in de Nederlandsche bewerking de schoolmeester-rederijker weer dadelijk om de hoek. Opnieuw wordt de opsomming der zeven vrije kunsten ons niet bespaard:

> 'Die vrije consten can si alle seuene:
> Astronomie ende geometrica,
> Aristmetica, logica ende gramatica,
> Musijcke ende rethorijcke[4]', *enz*.

Erger nog. Na een wijsneuzige beschouwing over 'rhetorijcken' (vrs. 505-517), die in 't geheel niet past in de mond van de

1) *A.w.* II, blz. CXXVII.
2) Bl. 4 verso.
3) Vrs. 200-207.
4) Vrs. 491-494.

liefelijke, landelijke Mariken, tracteert ze ons op een heel referein in optima forma, dat aanvangt:

> 'O Rethorijcke, auctentijcke, conste lieflijcke[1)]', *enz*.

Er is alle reden met Dr. Jan Gessler[2)] aan te nemen, dat de schrijver van het spel een lid is geweest van de Antwerpsche rederijkerskamer 'De Violieren'. De spreuk 'Uyt ionsten versaemt', waarop hij tot twee keer toe zinspeelt (vrs. 195 en 227) en misschien zelfs nog een derde keer (vrs. 1143)[3)], geven een duidelijke aanwijzing in die richting. Al deze toespelingen zijn stellig latere toevoegsels van de tooneel-bewerker; in het Engelsche proza nog niets, dat er op doelt.

Als mijn voorstelling juist is, heeft dus deze Antwerpsche rederijker een bestaand Nederlandsch proza-verhaal gedramatiseerd. Zoo eenigszins, als wij in onze tijd *Eline Vere, De Opstandigen* en *Boefje* tot tooneelstuk hebben zien omwerken. Wie de oorspronkelijke schrijver is geweest van het bekoorlijke verhaal zullen we moeten gissen. Aan het slot van de Engelsche vertaling noemt hij zich 'the fyrst maker of this boke' ('and if that ye wyll nat beleue me that was the fyrst maker of this boke'), een vermelding, die in het mirakelspel terecht niet is overgenomen.

Dat in het proza met zijn naïeve verhaaltrant ('Than sayde hyr Aunte'; 'than sayd Mary'; 'the deuell sayd vnto Mary', etc.) herhaaldelijk gesprekken woordelijk zijn weergegeven, maakte het gemakkelijk voor de bewerker en bracht hem misschien zelfs wel op de gedachte, het stuk voor het tooneel om te werken. Dikwijls is zijn dramatiseering slechts de berijming van de oorspronkelijke tekst en dat zijn dan over 't algemeen de beste stukken van het spel. De grootste uitbreiding, die hij aan 't verhaal heeft gegeven, is het inlasschen van de *Masscheroen*. Alles is hier eigen vinding, al heeft het proza hem ook eenigszins op weg geholpen. De Engelsche vertaling verhaalt:

1) Vrs. 524-555.
2) *Over het Antwerpsch karakter en den mogelijken Antwerpschen oorsprong van 'Marieken van Nieumeghen'* in *De Gulden Passer* V (Antw.-'s-Grav. 1927), 79-88. Zie ook V. Celen, *Onze Mirakelspelen* (Bruss. 1926).
3) Dit ook aangehaald bij Leendertz, *a.w.* II, blz. CXXXVIII; echter later in *Tijdschr. v. Ned. taal- en letterk.* 37 (1918), 252 weer teruggenomen.

> ‘than sayd Emmekyn to the dyuell: what do all yender folkes that be yender gathered? than sayde the dyuell: the play, a play that is wont euery yere to be played..... than went Emmekyn and harde the playe and the playe was of synfull lyuynge and there she sawe hyr lyuyng played before hyr face[1]’, *etc.*

Maar om hier in Nijmegen op de markt het wagenspel - tooneel op tooneel - te laten vertoonen, is toch een aardige dramatische vondst, waarvan de bewerker alle eer toekomt. Zoolang er geen andere tekst van een *Masscheroen*-spel terug is gevonden, blijft het een open vraag, of 't geen hij er laat opvoeren[2] eigen bewerking is, dan wel het spel van die naam, dat in 1475 op de 3e Paaschdag te Deinze is vertoond[3].

De bewerker heeft typisch Nederlandsche kwaliteiten, goede en slechte. Over zijn hinderlijke zucht tot beleeren heb ik reeds gesproken. Daarnaast heeft hij een frissche zin voor realistische tooneeltjes; zijn uitbreidingen in die richting zijn niet verfijnd, maar geven toch wel kleur en leven aan het spel. Dit blijkt eerst al uit 't gesprek van oom en moei (vrs. 348-386), doch veel sterker nog uit het herbergtooneel te Antwerpen in ‘De Gulden Boom’. In beide is het oorspronkelijke verhaal sterk aangedikt. Te oordeelen naar het couranten-verslag[4] is bij de jongste vertooning te Gent door het Vlaamsche Volkstooneel onder leiding van Joh. de Meester Jr., deze kroegscène tot het centrum van het stuk gemaakt, niet zonder schade voor de meer bezonken, fijnere gedeelten. Wel merkwaardig, hoe èn de vroeg-16e eeuwsche bewerker èn de 20e eeuwsche regisseur zich het meest tot dezelfde realistische tooneelen voelen aangetrokken.

Eigen verzinsel van de Antwerpsche rederijker is ook de monoloog van Moenen, met 't verhaal, hoe hij een schatvinder ten val heeft gebracht[5]. De voorafgaande alleenspraken van Moenen en van Emmeken[6] daarentegen berusten grootendeels op de oorspronkelijke proza-tekst, maar de bewerker heeft ze niet onverdienstelijk realistisch opgetuigd met ‘tuysschers,

1) Bl. 11 verso.
2) Vrs. 728-805, 822-857.
3) Zie Worp, *a.w.* I. 39.
4) Zie *N. Rott. Courant* 20 Juni 1928, Avondblad.
5) Vrs. 618-646.
6) Vrs. 556-589 en 590-617.

vechters, onghetijdige puytieren, coppelersen, camercatten, of sulken dieren'. Wat vorm betreft, zijn het echte rederijkersproducten.

Berijmde dialoog en verhalend proza aaneen te voegen is voor de samensteller van 't mirakelspel minder ongewoon geweest, dan het nu misschien zou kunnen schijnen. In tal van gelijktijdige volksboeken, de *Malegijs*, de *Alexander van Mets*, de *Margariete van Lymborch*, de *Merlijn*[1)], de *Jan van Beverley*, enz. komt de verbinding voor. Boekenoogen heeft deze eigenaardigheid der volksboeken in diverse schakeeringen uitvoerig besproken[2)]. Gewoonlijk slechts een opsiersel van 't verhaal, terwijl het proza hoofdzaak bleef, vervullen de verzen in *Jan van Beverley* een belangrijker rol en zoo staat dit volksboek, door G. Kalff terecht voor een spel gehouden[3)], het dichtst bij *Mariken*. Nogal merkwaardig is, dat ondanks de duidelijke overheersching van de dramatische vorm, zoowel *Mariken van Nieumeghen* als *Jan van Beverley* op de titel van de oudste uitgaven een 'Historie' worden genoemd.

Het Engelsche verhaal is gedrukt door Jan van Doesborch te Antwerpen omtrent 1518-1519. Op bibliografische gronden, te lang om hier uiteen te zetten, is er reden te vermoeden, dat ook het verloren Nederlandsche proza-verhaal bij dezelfde drukker, en dan iets vroeger, is verschenen.

Tot slot kan ik moeilijk verzwijgen, dat sinds ik de oorspronkelijke *Historie van Mariken van Nieumeghen* heb leeren kennen, 't zij dan alleen in Engelsche vertaling en bij fragmenten, bewaard in het Nederlandsche mirakel-spel, mijn volle bewondering uitgaat naar de schrijver van dit volksboek. Dat het spel van *Mariken* de menschheid nog boeit, dankt het niet aan zijn bewerker, de Antwerpsche rederijker, die geen groot kunstenaar is geweest, maar alleen aan het ontroerende oude verhaal van de onbekende auteur, dat hij gereed vond liggen. Een verhaal, zoo schoon en zoo bekoorlijk, dat zelfs zijn gepruts en geschool-

1) Fragment van een proza-*Merlijn*, binnenkort door mij uit te geven in het *Tijdschrift v. Ned. taal- en letterkunde*.
2) G.J. Boekenoogen, *De Nederlandsche volksboeken* in *Tijdschrift v. boek- en bibliotheekwezen* III (Antw.-'s-Grav. 1905), 107 vv.; in 't bizonder 133-142.
3) In *Tijdschrift v. Ned. taal- en letterk.* 22 (Leid. 1903), 304-308.

meester de kern ervan niet heeft kunnen aantasten en het ook in deze latere vorm nog liefelijkheid uitstraalt.

Ik geloof niet, dat ik staatsgeheimen verklap, wanneer ik meedeel, dat de Henry E. Huntington Library, gelukkige Amerikaansche combinatie van bibliotheek en wetenschappelijk centrum, plan heeft het Engelsche verhaal in facsimile uit te geven. Als vertaling van de oorspronkelijke *Mariken* zal de uitgave in Nederland zeker op belangstelling kunnen rekenen.

En mocht nog ooit iemand er in slagen een exemplaar te vinden van het Nederlandsche verhaal, stamvader van het Engelsche boek en voorbeeld van ons berijmde mirakelspel, dan zou dit inderdaad een kostelijke vondst zijn.

's-Gravenhage, Juli - Oct. 1928.

M.E. KRONENBERG.

Een voorbeeld van betekenisverenging.

Herman Robbers schrijft: Het ware wat men in deze sportieve tijden noemt: ‘physiek onmogelijk’ (De Ned. litteratuur na 1880, bl. 54). Bij deze uitspraak schijnt de kunstenaar vergeten te hebben, dat de uitdrukking zo oud is als de Griekse sport, maar evenmin met Griekse als met Hollandse sport samenhangt. In 't wijsgerig spraakgebruik staat de overbekende term ‘fyziek (d.i. volstrekt) onmogelik’ immers tegenover ‘moreel (d.i. betrekkelik) onmogelik’. Op het lichaam heeft het woord fyziek in dit verband alleen betrekking, inzover het lichaam ook onderworpen is aan de wetten van de natuur. Want de sinds Aristoteles in alle talen gangbare verbinding betekent niets anders dan het tegendeel van natuurnoodwendig.

Filologen noteren intussen met belangstelling, hoe een romanschrijver, die de gewoonten en gezegden van zijn eigen tijd wel ongeveer kennen zal, bij de klank van 't woord fyziek onwillekeurig aan *het* fyziek blijkt te denken en niet meer aan *de* fyziek, die bij Multatuli zo'n grote rol speelde. De spieren hebben dus Robbers' voorstelling meer te pakken dan hij zich misschien verbeeldt.

G.B.

Nieuwe Nederlandse spraakkunsten.

De tijd toen Terwey op spraakkunstgebied de alleenheerschappij voerde, ligt reeds ver achter ons. Op het voetspoor van Cosijn-Te Winkel beschreef hij, streng systematiserend, het letterkundig taalgebruik van de voornaamste negentiendeeeuwse auteurs, tevens beschouwd als de norm voor een algemeen ‘schrijftaal’-gebruik. In zijn laatste levensperiode, als mederedakteur van *Taal en Letteren*, heeft hij wel beseft dat aan een wetenschappelike spraakkunst op modern-taalkundige grondslag andere eisen te stellen zouden zijn. Intussen was zijn spraakkunst in de onderwijzerstudie ten dele verdrongen door die van Den Hertog, eveneens verdienstelik werk, maar halfslachtig, doordat hij het ‘hedendaagse Nederlands’ in zijn beschouwing wilde betrekken, zonder het oude vooroordeel tegen de ‘spreektaal’ te laten varen[1)]. Daardoor leverde hij minder gaaf werk dan Terwey, wiens standpunt door de aangehaalde voorbeelden onmiddellik duidelik was.

Toen de beginselen van *Taal en Letteren* begonnen door te werken, ontbrak het niet aan pogingen om de oude spraakkunst te vernieuwen. Een eerste poging in die richting deed Kummer, die met behoud van het oude schema, Terwey in een nieuwmodies kleed stak. Dit voorbeeld vond navolging, zodat de rij van Nederlandse spraakkunsten een boekeplank begon te vullen. Terwey's spraakkunst zelf werd in de laatste druk door de zorgen van R. Kuitert gemoderniseerd.

Ook in de middelbare school werd de ‘kleine’ Terwey door spraakkunsten in nieuwere geest verdrongen, o.a. door Holtvast, die de scheidslijn tussen ‘schrijftaal’ en ‘spreektaal’ wat te scherp trok, en door het geheel in moderne geest geschreven boek van N. van Wijk, later gevolgd door Tinbergen.

Al deze spraakkunsten, zowel voor de onderwijzersopleiding als voor de school, hadden één zwak punt: de schrijvers, veelal overtuigd van Rudolf Hildebrand's pedagogiese stelling; ‘Das Hauptgewicht sollte auf die *gesprochene* und gehörte Sprache

1) Vgl. *De Nieuwe Taalgids* I, 69, 212. Een minder gelukt kompromis in dezelfde geest beproefde Hasselbach (*De Nieuwe Taalgids* I, 256).

gelegt werden, nicht auf die geschriebene und gesehene', mochten in hun grammatica's daarvan de consequentie niet trekken, omdat hun van hogerhand bevolen werd, de traditionele geslachtsonderscheiding en de 'schrijftaal'-buiging te handhaven. Dat gaf aanleiding tot de propagandisties-bedoelde *Proeve van een Nederlandse Spraakleer* door J.G. Talen, R.A. Kollewijn en F. Buitenrust Hettema (Zwolle, 1908), uitsluitend gegrond op het beschaafd gesproken Nederlands, en in het biezonder de vormleer behandelend. Een beschrijving van de syntaxis durfden de auteurs nog niet aan.

Door de tegenstanders is dit werk òf genegeerd - terwijl het toch wetenschappelike verdiensten heeft - òf verkeerd begrepen. Men meende dat de gekonstateerde regels gegeven werden als norm voor *het* Nederlands in volle omvang; dat daarvan afwijkend taalgebruik als ouderwets gebrandmerkt werd of als neologisties verworpen, zodat taalverarming het gevolg zou moeten zijn. Wie Hettema's bewondering voor de auteurs van de Nieuwe Gids kende, begreep wel dat deze schrijvers in een volledige spraakkunst van het 'hedendaagse' Nederlands de 'artistentaal' niet verwaarloosd zouden hebben; dat ze het bestaansrecht van afwijkend, ook ouder, taalgebruik allerminst ontkenden, al meenden ze dat bij het spraakkunst*onderwijs* het Algemeen Beschaafd het *uitgangspunt* diende te zijn. Daarom hoopten ze wel, dat in hun werk de *kern* gezocht zou worden voor een toekomstige schoolspraakkunst.

De voor onderwijs-praktijk bestemde spraakkunsten, naar het oude systeem opgebouwd, met meer of minder ballast beladen, meestal met verveling bestudeerd, en zonder overtuiging gedoceerd, schonken weinig voldoening aan jongeren die naar een levenwekkend taalonderwijs verlangden. Vandaar dat sommigen alle boeken ter zijde legden en met hun leerlingen, in de taal botaniserend, alleen daarvoor geschikte hoofdstukken behandelden. In deze omstandigheden trad Van Ginneken op met de dubbele leuze: 'De hele taal in de wetenschap' en 'De hele moedertaal in het onderwijs'.[1)] De eerste leuze, belichaamd in een werkprogram en een monumentaal opgezet *Handboek*, opende een onafzienbaar terrein van taalstudie, waar reeds velen met lust de hand aan het werk sloegen. De tweede leuze leidde eveneens tot een poging om een geheel nieuwe richting in te slaan. Tegenover

1) *Als ons moedertaalonderwijs nog ooit gezond wil worden* (1917).

de schuchtere hervormingspogingen van de grammatica-schrijvers betekende de ontworpen *Leergang der Nederlandsche taal* niet minder dan een revolutie. De drie verschenen delen: *De roman van een kleuter, De regenboogkleuren van Nederlands taal* (met medewerking van J. Endepols) en *De mooie taal* van H. Padberg[1], behandelden onderwerpen waar de oude spraakkunst geen plaats voor had. Rijk van inhoud en boeiend door de behandeling, brachten ook deze studies nieuw leven. De meeste beoordelaars waren het er evenwel over eens, dat zulke boeken eer voor de docent bestemd waren dan geschikt om in handen van de leerling gegeven te worden. Bij voortzetting van deze leergang, op dezelfde schaal, zou dat nog duideliker blijken: hoe zouden leerlingen van 12 tot 18 jaar dat alles moeten verwerken!

In de pedagogiese leuze van Van Ginneken schuilt ook nog een niet denkbeeldig gevaar. Menig jong docent staat aan de verleiding bloot om al wat hij zelf eenmaal heeft geleerd, in verdunde vorm aan zijn leerlingen mee te delen. Overlading of oppervlakkigheid zal licht het gevolg zijn, als men inderdaad de 'hele' Nederlandse taal, liefst ook nog histories beschouwd, in het onderwijs wil overzien en 'afhandelen'. Dan wordt ook de boeiendste stof onverteerbaar, of omgezet in schijn-kennis.

Wanneer echter een goed docent, op grond van zijn onderwijservaring, schiftend en keurend te werk gaat, dan zal deze verbreding van het terrein buiten dat van de traditionele grammatica ongetwijfeld tot een werkelike 'leergang' kunnen leiden.

De eerste proeve van een dergelijke samenvatting: *De Nederlandsche Taal in al haar uitingen en gedaanten*, door Joh. Vorrink, is niet gelukkig uitgevallen[2]; het vierdelige boek heeft het na tien jaren nog niet tot een herdruk gebracht. Met meer zelfbeperking en met een praktiese blik op het onderwijs werd een schoolgrammatica op bredere grondslag ontworpen door J. van Ham en Mej. Dr. S. Hofker: *Een Nieuwe Nederlandsche Spraakkunst*, waarvan reeds een tweede druk grotendeels verschenen is[3].

1) Vgl. *De Nieuwe Taalgids* XII, 208, XIII, 189, XIX, 205.
2) Vgl. de kritiek van D.C. Tinbergen in *De Nieuwe Taalgids* XII, 37 en XIII, 287.
3) Bij J.B. Wolters - Groningen, in drie deeltjes. Van het eerste verscheen reeds een tweede druk in 1927, van deel II in 1928, ongeveer gelijktijdig met de eerste druk van deel III.

Het eerste deeltje, dat ik vroeger al besprak[1)], behandelt *Het* gebaar, de klank, het schrift; accent, ritme, tempo, melodie en interpunktie. Het geeft dus de onmisbare grondslag voor een modern taalonderwijs. Hebben de auteurs zich dadelik voorgesteld, hoe ze op die basis een spraakkunst zouden opbouwen? Men zou er aan twijfelen, als men achter het eerste deeltje oefeningen vindt, die reeds de voorafgaande behandeling van woordsoorten en naamvallen onderstellen[2)]. Is het vervolg is deel II en III eigenlik niet eerder een 'leergang van de Nederlandse taal' dan een spraakkunst te noemen? Maar dan is niet duidelik waarom de onderwerpen juist in deze volgorde gegeven worden. Het tweede deel behandelt namelik, in navolging van Van Ginneken-Endepols, het Nederlands als Germaanse taal, Dialekt en Algemeen Beschaafd, Het Nederlands in den vreemde, taalgeografie en groeptalen. Bovendien: vreemde invloeden op het Nederlands, Woordbetekenis, Woordvorming en Volksetymologie. Eerst dan volgt in het derde deel de behandeling van algemene taalverschijnselen (taalverandering, analogie, kontaminatie) en van grammatiese begrippen als naamval, geslacht, getal, aanduiding, het werkwoord[3)], syntaxis.

De auteurs wijzen er in het Voorbericht van het derde deel op, dat ze geen 'volledige grammatika' hebben willen geven. 'Wie volledig wil zijn in een schoolboek, moet ruimte uitwinnen door oppervlakkigheid of onduidelike kompaktheid. Volledigheid is de dood voor levend onderwijs.' Deze woorden zouden we vooral in overweging willen geven aan jonge docenten, die zich wellicht zouden verbeelden dat ze deze 'leerstof' in drie of vier jaar 'door moesten werken'. Weinig en goed is beter dan veel en oppervlakkig. Terecht staat in hetzelfde voorbericht: 'Een taalboek zal toch dikwels, als het goed is, meer aanleiding tot de les zijn dan leerboek'. Voor enige 'kompaktheid' in een schoolboek zou ik minder bevreesd zijn, zelfs als het zonder de toelichting en uitwerking van de leraar aanvankelik 'onduidelik' was. De auteurs van deze leergang vallen wel eens in het andere

1) *De Nieuwe Taalgids* XX, 53.
2) Daaronder ook, een ouderwetse oefening als No. 28 (overbrengen van actief in passief), die terecht meermalen als ontaalkundig afgekeurd is.
3) Nu de woordsoorten niet afzonderlijk besproken worden, paste hier beter de titel: persoon, tempus en modus.

uiterste, door de docent op zij te schuiven, of over zijn hoofd heen zelf de leerlingen toe te spreken. Het gevolg daarvan is wel een frisheid en levendigheid, die de boekjes des te aantrekkeliker maakt, en misschien de leerlingen er toe brengt, een niet behandeld hoofdstukje zelf eens met aandacht te lezen.

De samenstellers die - gelijk ik reeds vroeger opmerkte - uit volle overtuiging voorstanders zijn van een modern en levend taalonderwijs, die ook van de nieuwere vaklitteratuur op de hoogte zijn, hebben ons taalonderwijs met deze leerboeken een goede dienst bewezen; mede omdat ze aankomende docenten door hun juist begrip van de bevatting der leerlingen, door hun met overleg gekozen voorbeelden en oefeningen, op de goede weg kunnen brengen.

Niet in verbreding van het terrein, maar in concentratie en verdieping zocht Overdiep zijn kracht, toen hij zijn *Moderne Nederlandsche Grammatica* ontwierp[1)]. In zekere zin is zijn werk dus een reaktie tegen de school van Van Ginneken, maar tegelijk tegen de volgelingen van *Taal en Letteren*, die z.i. de omgangstaal te zeer bevoorrechtten boven de litteratuurtaal, en de vormleer boven de syntaxis. Met Terwey heeft hij gemeen, dat zijn uitgangspunt is: ‘de beschrijving van vormen en functies die voorkomen in ± 5000 zinnen’, bijeengegaard uit gedrukte teksten, d.i. wat men vroeger noemde de ‘schrijftaal’ uit het begin van de twintigste eeuw, maar de studie zelf geeft blijk van menige juiste waarneming in de omgangstaal[2)]. Een verschil met Terwey's opzet is, dat de stijlleer, die ‘geheel ten onrechte aan de “grammatica” was ontfutseld’, binnen het kader getrokken wordt.

Deze grammatica werd een belangrijk werk, zoals van deze geschoolde syntakticus te verwachten was: oorspronkelik van opzet en streng wetenschappelik van uitwerking, een verfrissing na de vele spraakkunsten die steeds weer op hetzelfde raam

1) Zwolle - Tjeenk Willink - 1928.
2) Eigenaardig is, dat soms iets zeldzaam of weinig gebruikelik genoemd wordt, dat elke dag voorkomt, waarschijnlik doordat de Schr. in zijn materiaal weinig voorbeelden er van had, b.v. § 292: ‘Het loutere gebod komt zelden voor’ (*Kom mee*); § 298: De eenvoudigste vorm met samengesteld gezegde vinden we zelden (*Ik zal gaan*); § 365: Samentrekking is in de vluchtige omgangstaal weinig gebruikelik (*Ik doe dit en jij dat*).

voortborduurden. Maar juist omdat dit boek in zijn soort zo verdienstelik is, verdient het een grondige kritiese bespreking.

Ernstige bezwaren hebben wij al dadelik tegen de *Inleiding* over ‘spreken en schrijven’. De schrijver wil het verzamelde materiaal splitsen in drieërlei taal: ‘omgangstaal, litteraire en ambtelijke taal’. Het komt mij voor dat de termen ‘spreektaal’ en ‘schrijftaal’, die de schr. opzettelik vermijdt, met deze nieuwe terminologie door een achterdeur binnengesmokkeld worden. Immers, bij de twee laatste soorten wordt telkens zorgvuldig de schriftelike ‘bron’ aangehaald, ook al zijn het typiese zinnen uit beschaafde of onbeschaafde omgangstaal, ontleend aan Kievit of Brusse. Dat de ‘litteraire taal’ ongelijksoortig is bij de geciteerde schrijvers, blijkt het best als we de sonnetten van Perk leggen naast *Boefje* van Brusse. ‘Bij de litteraire taal - zegt de schr. zelf (§ 6) - onderscheiden we in allerlei hoofdstukken dezer grammatica verschillende *genres*’: er is een litterair verhalende en beschrijvende, een poëtiese stijl (blz. 250), een ‘verheven, deftige, betogende stijl’ (blz. 255), een ‘oudere verheven stijl’, b.v. bij Potgieter. Wij zouden er bij kunnen voegen: een familiare stijl, d.w.z. omgangstaal, in moderne roman en drama. H. Wunderlich zocht het materiaal voor zijn mooie boek over *Unsere Umgangsprache* voornamelik bij Hauptmann en Sudermann.

Door het woord ‘ambtelik’ zijn verschillende soorten van taal samengevat (blz. 21, noot 2): de voorbeelden zijn geput uit de Nieuwe Rotterdamsche Courant, waar inderdaad in de verschillende rubrieken niet één stijlsoort gevonden wordt. Is dan de ‘omgangstaal’ niet gedifferentieerd? Er is geen bezwaar om onder die term te verstaan: de taal van de alledaagse conversatie, het ‘babbelen’ (§ 5), als men dan maar toegeeft dat er onder Nederlands-sprekenden ook andere ‘omgang’ bestaat; dat onder ernstige mensen, onder geleerden, kunstenaars, politici ook àndere taal in de ‘omgang’ gebruikt wordt; dat een goed deel van wat hier ‘litterair’ en ‘ambtelik’ genoemd wordt, ook als *klank* tot ons komt.

Dit is natuurlik voor Overdiep geen nieuwe waarheid; menige bladzijde in zijn boek bewijst dat hij wel degelik met accent en toon rekening houdt, gelijk hij in § 4 belooft, al geschiedt dit niet overal.[1)] De vraag is echter of hij de leerling niet in de

1) Anders zouden b.v. de uitroepende zinnen, die zich alleen door toon van de vragende onderscheiden, en nu terloops opgemerkt (§ 287.), wel afzonderlik gegroepeerd zijn. Daarbij behoorden dan § 325 en 326, terwijl in de vormleer de uitroepende pronomina een plaats zouden krijgen, o.a. het meervoudige *wat'n* in: wat'n mensen waren er! De gebiedende zinnen zonder verbum (Vooruit! Weg!) zijn over 't hoofd gezien, evenals de formele vragen die door dalende toon tot een gebod worden (vgl. Van Alphen over *De Vraagzin* in *De N.T.* VIII, 88).

war brengt door ‘het uitgaan van de klank’ in § 2 tot een karikatuur te maken. Welke dwaas zou zo'n ‘klankgrammatica’ willen maken! De leuze ‘taal is klank’ is omstreeks 1890 een strijdleuze geweest, die - verstandig opgevat - nog steeds grote pedagogiese waarde heeft. Dat ‘de praattaal de “bron” is van al ons taalvermogen’ (§ 5) zal geen taalkundige beweren, maar wèl dat de leerling om natuurlik te leren lezen en goed te schrijven, er van doordrongen moet zijn dat taal allereerst in klank en ritme bestaat. Overdiep's voorstelling zou het populaire wanbegrip kunnen versterken, dat de lidwoorden wel als *ət, ən* ‘uitgesproken’ worden, maar ‘eigenlik’, in ‘litteraire’ en ‘ambtelike’ taal uit drie letters bestaan; dat het enclytiese *-ie* tot de ‘platte’ taal behoort, en uit *hij* misvormd is, enz.

Een tweede bezwaar vloeit voort uit het beschrijvend karakter van deze spraakkunststudie. Is een louter beschrijvende grammatica van veelsoortige taal wel geschikt als schoolspraakkunst? Moet die niet tevens norm-gevend zijn? Overdiep beschrijft en ontleedt de dichterlike taal van Perk objektief naast de Rotterdamse straattaal van Brusse. Zolang dat in aanhalingen geschiedt, blijkt het onderscheid, maar ook in de vormleer worden b.v. *kaalder, schoonder* op één lijn gesteld met *vereerder* (blz. 68); *d'rlui* en *hullie* met *hun* (blz. 89), terwijl op blz. 88 *me* voor *we, wijlie* en *zullie* zonder nadere aanduiding worden vermeld. Scherper scheiding tussen vormelik-, familiaar-beschaafd en plat was hier toch zeker gewenst. Dat geldt ook voor sommige aangehaalde voorbeelden uit ‘ambtelike’ taal. Journalistentaal is nu eenmaal niet altijd voorbeeldig: de haast van het vak leidt tot slordigheid, tot luk-raak-schrijven, verborgen achter quasi-deftigheid of cliché. Objektieve beschrijving en ontleding van wat eigenlik afkeurenswaardige stijl is, geeft de onervarene een verkeerde maatstaf voor eigen taalgebruik. Een enkel voorbeeld: op blz. 247 wordt als een eigenaardig geval van samentrekking uit de N.R.C. aangehaald: ‘die schonkige koe, *waarvan* de schonkigheid echter door het schuin-

vallende licht gerechtvaardigd wordt, en den schilder diende om deze lichtvlek te verdeelen.' Zo'n slecht gebouwde zin zou in een jongensopstel met een rode streep versierd worden. Maar als die jongen zich dan beriep op § 367 van de spraakkunst?[1)]

Een derde bezwaar is, dat door de brede uitwerking van de syntaxis de andere onderdelen, die voor een schoolspraakkunst van niet minder belang zijn, wat in het gedrang raakten en niet altijd even doordacht zijn. Bij de beschouwing van de verbuiging blijkt dat de schrijver zich nog niet van de oude naamvalsleer heeft kunnen losmaken, ondanks de juiste uiteenzetting van vorm en funktie in § 224. Na een voorzetsel staat een substantief in de vierde naamval, *gelijk blijkt*, als we het door een persoonl. vnw. vervangen (blz. 19).[2)] Waarom geen derde naamval, zal een schrandere leerling vragen, 'gelijk *blijkt*' uit: in den beginne, met dien verstande enz. In § 262 wordt gezwegen over de naamval van het naamwoordelik gezegde; uit § 267 zou men opmaken dat het in de accusatief staat. Waarom heeft men in: 'hij rustte *een beetje*' (§ 230) een adverbiale *accusatief*? Wat voor nut heeft het, waar de vormverschillen verdwenen zijn, bespiegelingen te houden over 'dativisch' en 'accusativisch' objekt? (blz. 152, 160).[3)] Zouden wij, ten opzichte van de voorwerpen, niet beter doen eer de Engelse dan de Duitse spraakkunst als voorbeeld te nemen?

Een onzeker geluid horen wij bij de bespreking van het lidwoord (§ 136). Welk een zonderlinge voorstelling moet de leerling - en de vreemdeling! - krijgen als hij deze paragraaf leest! Zonder een uiteenzetting van de termen 'grammaties-mannelik' en 'vrouwelik' - waarbij *genus* en *sexe* scherp te scheiden zijn - is hier immers geen helderheid te brengen? Dat de *n* in veel

1) Daartegenover wordt enkele malen gewaarschuwd tegen de 'onnatuurlijkheid der papieren taal' (blz. 201, blz. 214). Maar op blz. 171 wordt van onbeholpen zinnen, die in een kakografie thuis horen, eenvoudig geconstateerd dat ze 'mode' geworden zijn. Op blz. 195 geldt dat evenzeer voor het overbodig toegevoegde 'geworden'.

2) Alleen de onderscheiding van *hun* en *hen* zou dan als 'bewijs' moeten dienen, maar die wordt op blz. 149, noot 2 'gekunsteld' genoemd.

3) Overdiep beredeneert dat 'ik volg hem' een Datief-objekt bevat, en 'ik volg die onderneming met belangstelling' een Acc. objekt. Op dezelfde wijze zou dus *kussen*, met een passief en met een actief objekt tweeërlei naamval regeren!

gevallen, ook bij litteraire schrijvers[1)], een *spel*-vorm is, blijkt nergens. Evenmin dat nu reeds een aantal van de beste dichters en schrijvers die *n's* niet meer schrijven. Onjuist is uitgedrukt: 'Zij die meenen dat de *geschreven vormen regelmatig* en *logisch* moeten zijn, schaffen de "buiging" van *de*(*n*) af.' Noch regelmaat, noch logica, maar de werkelik-gesproken vorm, al zou die onregelmatig of onlogies zijn, moet immers de doorslag geven, zowel in dichtertaal als in het alledaagse schrijven. Evenmin kan ik mij verenigen met de formulering: 'wie een zekere *grilligheid van vorm waardeert*, kan van *den* niet scheiden.' Is hier soms een eufemisme bedoeld voor de heersende willekeur bij velen die van het nieuwe niet willen weten, maar niet de moeite nemen om ouderwets-korrekt te zijn? Anders zou ik voorstellen te lezen: 'een ouder geslacht, dat aan de schrijftraditie gehecht is, en jongeren die tegen verandering opzien, kunnen van *den* niet scheiden, maar vervallen licht tot inconsequentie of slordigheid.' Bij de possessiva en het lidwoord *een* zou er ook op gewezen moeten worden dat de onverbogen vorm regel is, en dat de buigingsvormen bij oudere schrijvers in zeer veel gevallen traditionele spelvormen zijn, dus niet tweesilbig bedoeld.

In de volgende zin staat: 'over het gebruik van *de* en *ət* is men het niet altijd eens.' Hier kan geen sprake zijn van onenigheid, maar van *naast elkaar bestaande* taalvormen, die de beschrijvende grammaticus naar taalkring en betekenisschakering dient te schiften.

Een belangrijk en meestal verwaarloosd onderwerp als de voornaamwoordelike aanduiding, waarvan Ph. J. Simons zo uitstekend het belang aantoonde, komt ook bij Overdiep niet tot zijn recht. Bij een kritiese behandeling van 'geslacht' zou dat vanzelf ter sprake gekomen zijn.

De woordbetekenis - waarvan de behandeling in de klas vruchtbaar en boeiend tegelijk kan zijn - hadden wij gaarne wat breder besproken gezien. Nauwkeurigheid van uitdrukking

1) Als I. Boudier-Bakker b.v. schrijft 'naar de*n* stoel, die*n* Ammy naast de*n* hare*n* aanschoof' (blz. 256), dan zou de lezer die viermaal de *n* liet horen, viermaal een *taal*-fout maken. Wie al die *n*'s in 'litteraire' en 'ambtelike' taal voor 'echt' aanziet, zou er toe kunnen komen, te constateren dat in ambtelike taal het onderwerp soms in de vierde naamval staat, b.v. 'Benoemd werd tot voorzitter *den* heer X' of 'dat *den* Koning de richting van het volledig herstel zal inslaan' (N.R.C. 15 Des. 1928).

is hier niet altijd bereikt. ‘Uitgaan van de *eigen* of *etymologische* beteekenis’ heeft alleen zin, als aan *bewuste* d.i. *levende* etymologie gedacht wordt. Het *eufemisme* is onvoldoende gedefinieerd, want het ‘vermijden van het gewone woord’ (blz. 25) kan ook uit andere motieven voortkomen (vgl. blz. 61). Bij de synoniemenbehandeling (blz. 27) wordt niet over de gebruiksfeer en de gevoelswaarde gesproken. De definitie van *volksetymologie* (blz. 29), die aan een *bewust* streven zou doen denken, is minder juist. De term *metonymia*, aan de retorica ontleend, is in de betekenisleer liever te vermijden. Een enigszins bevredigende behandeling is trouwens in vijf bladzijden niet mogelik.

Deze lange lijst van ‘bezwaren’ zou het vermoeden kunnen wekken dat onze lof, in het begin van deze bespreking, niet oprecht gemeend is. Maar wij zouden een minstens even lange lijst kunnen geven van paragrafen met treffend juiste en nieuwe opmerkingen, van hoofdstukken die tot het beste behoren wat hier te lande over spraakkunst geschreven is. Ik noem slechts de juiste beschouwingen over vreemde woorden en het verzet tegen overdreven purisme (§ 33), ook binnen Nederlands terrein (§ 240, 282), de uiteenzetting van algemene en individuele nieuwvorming (§ 36 vlg.), de stilisties-belangrijke opmerkingen over verzwaring van de taalvorm (§ 75 vlg),[1] het hoofdstuk over de vorm van de mededelende zin (§ 296 vlg.), het mooie hoofdstuk over de vokatief (§ 319 vlg.) en over de verbindingen door het voegwoord *en* (§ 369 vlg.).

Overdiep beseft in zijn *Voorbericht* zelf dat zijn boek niet volledig en evenredig is, maar laat aan de lezer de konklusie over, dat die onevenredigheid vooral veroorzaakt wordt door zijn blijkbare voorkeur voor syntakties onderzoek en stijlstudie, en dat hij zich bewust is op dit gebied wegwijzend werk te leveren. Daarin is hij geslaagd, en dat is geen geringeverdienste.[2]

1) Zijn de ‘omschrijvingen in ambtelike taal’ (§ 84) niet eer stijlcliché dan opzettelike verzwaring?
2) Enkele kritiese kanttekeningen wil ik hier nog toevoegen. Is het wel juist dat *zelden* syntaktiese konstrukties uit andere talen overgenomen worden? (blz. 33) Voor de omgangstaal moge dat gelden, voor de litteraire taal toch zeker niet. Men denke b.v. aan de absolute en de participium-konstrukties. - In de begrenzing van het begrip ‘zin’ - een teer punt! - blijft de schr. niet consequent. In § 24 wordt een interjektie, m.i. terecht, als ‘zin van zwakke vorm’ beschouwd, maar in § 10 staat dat we in *elke* zin een onderwerp en een gezegde onderscheiden. Volgens de definitie van § 284 van een ‘zin-naar-den-vorm’ zouden de zinverbindende adverbia van § 358 ook zinnen zijn. Worden op die wijze niet allerlei bepalingen, door pauzen gescheiden, tegen het spraakgebruik tot zinnen-naar-de-vorm? (vgl. ook § 331). - Bij § 294 kan opgemerkt worden dat de ‘verzwaring’ van de imperatief met *u*, bij een beleefd verzoek, zelfs regel geworden is.

Een laatste vraag, van praktiese aard: zal dit boek bij het taalonderwijs met voldoening gebruikt kunnen worden, waag ik niet beslissend te beantwoorden. Leermiddelen moeten aan de praktijk getoetst worden; elke goede docent gebruikt het boek naar eigen inzicht. Mocht het - gelijk ik vrees - door de brede uitwerking van de syntaxis voor de leerling te ‘zwaar’ blijken, dan blijft het voor de docent en de leerling een onmisbaar boek. Het zou te betreuren zijn, als de schrijver geen gelegenheid kreeg om een zo degelik boek na enige tijd eens grondig te herzien. Wij zouden hem dan de raad willen geven met behoud van de opzet, het syntaktiese gedeelte sterk te besnoeien en de andere onderdelen aan te vullen en uit te breiden. Zijn moderne syntaxis zou, bij voortgezette studie, kunnen uitgroeien tot een historiese syntaxis van het Nederlands[1)]. Door zijn grondige voorstudie is Overdiep de aangewezen man om met een dergelijk boek onze wetenschap te verrijken[2)].

C.G.N. DE VOOYS.

1) Historiese verklaring, in deze spraakkunst voor het onderwijs ‘zoo consequent mogelijk was, vermeden’, zou dan onmisbaar zijn. Een paar kleine onnauwkeurigheden tekende wij terloops aan: *en geen* (blz. 60) is geen dubbele ontkenning, maar histories = negeen = niet een. - Potgieter ‘ging zich niet te buiten’ aan een datief meervoud *der* (blz. 95 uoot) want de officiële spraakkunst van zijn tijd (Weiland) onderscheidde nadrukkelik het vrouwelike meerv. *der* van het mnl. *den*. - Op blz. 229 staat dat de absolute constructies *altijd* een gevolg zijn van vertaling uit het Latijn of Frans. Dat geldt toch niet van de verderop besproken genitivus absolutus.
2) De *Beknopte Nederlandsche Versleer*, bedoeld als een aanvulling van deze Spraakkunst, is op blz. 58 van deze aflevering besproken, Zou daarnaast ook een beschouwing van de kunstige prozavolzin en -periode, in de trant van Padberg's boek, niet op zijn plaats geweest zijn? Een breder uitgewerkt hoofdstuk over ritme zou dan als algemene grondslag kunnen dienen, de versleer kon dan als integrerend deel ingelast worden.

Boekbeoordelingen.

Spel vanden Heiligen Sacramente van der Nyeuwer vaert, met inleiding en aantekeningen van L.J. Rogier (Zonnebloemboekjes - Blaricum - 'De Waelburgh' - 1928).

Dit merkwaardige mirakelspel verdiende stellig een afzonderlike goedkope uitgave. Maar waarom worden zulke 'populaire' reeksen, uiterlik meestal goed verzorgd, niet onder de hoede gesteld van een redaktie, die de medewerkers kiest, en voor het innerlik gehalte waakt? Met dezelfde kosten kregen we dan uitgaven van blijvende waarde, die aan wetenschappelike eisen voldeden.

Een uitgave als deze bewijst dat de bewerker niet voor zijn taak berekend was, en blijkbaar verzuimd heeft, deskundige voorlichting te zoeken. Hij had de hulp van drie vroegere uitgevers: Verwijs, Moltzer en Leendertz, maar heeft daarvan geen krities gebruik gemaakt.

De tekst neemt hij eenvoudig van Leendertz over; de emendaties van Verwijs en Moltzer blijven gewoonlik onvermeld. M.i. ten onrechte. Leendertz heeft immers ook op tal van plaatsen - die in deze herdruk onvermeld blijven - de tekst van het enige handschrift verbeterd. Een afschrijver die zo slordig te werk gegaan is en de zonderlingste fouten maakt, verdient weinig vertrouwen. Methodies heeft Leendertz gelijk, als hij allereerst tracht de overgeleverde lezing te verklaren, maar men behoeft tegenover een slecht afschrift niet even conservatief te zijn als tegenover een zorgvuldig geschreven tekst. Ik zou niet aarzelen om een aantal tekstverbeteringen van Verwijs-Moltzer over te nemen, b.v. brieschen vor vruechden (vs. 30), icker (vs. 34), gedelve (vs. 287), sbisscops (vs. 393), heb icker omme crevele (vs. 1238). Zelfs zou ik verder willen gaan door op een aantal andere plaatsen fouten van het afschrift te veronderstellen, die tenminste in een populaire uitgave door aannemeliker lezingen vervangen konden worden.[1)]

1) Aan de lezers geef ik de volgende plaatsen ter overweging: vs. 394 l. *waret* (een Oostelike umlauts-vorm is in deze tekst vreemd), vs. 420 l. *warer*, vs. 461 l. *Dest*, vs. 485 l. *Bedenct*, vs. 559 l. *Y*, in plaats van Ie (vgl. voor dit grijnzend geluid van de duivels vs. 37, 441, 784) vs. 682 l. *mijn*, vs. 781 l. *roect*, vs. 817 l. *babberkens*, vs. 827 l. *met* grooten nijt, vs. 1088 l. *Ey* voor En, vs. 1142 l. *al*, vs. 1201 l. *ten si*, vs. 1212 l. *daert* of schrap het woordje *om.* De lezing *ons claer beles* in vs. 352 en *boescher* in vs. 542 blijft verdacht.

De tekstverklaring laat veel te wensen. Een onvoldoende kennis van het Middelnederlands toont de uitgever, als hij een enclyties *et* onderstelt op plaatsen waar dat in de Mnl. zinsbouw onmogelik is, nl. Proloog vs. 16: vant = vantet, waar het objekt in de volgende regel staat; vgl. vs. 229, waar het pronomen niet schuilt in *betaemdt*, maar in het voorafgaande *dat. Qual* (vs. 888) wordt ten onrechte als een vorm van *quellen* beschouwd, al lopen quellen en quelen in 't Mnl. dooreen (vgl. *quellen* in vs. 1226 en *bequelen* in vs. 1237). *Beschee* (vs. 411) is evenmin een afkorting van *bescheet* als *bedie* (vs. 1184) van *bediet*: beide ontstonden uit de datieven *beschede* en *bediede*.[1)]

Onnauwkeurig of minder juist zijn de volgende woorden verklaard: *bewys* (Pr. vs. 11) = leerzaam voorbeeld; *verwatert* (vs. 64, 929) = overstroomd; de omschrijving van vs. 64 is in strijd met vs. 66: het verwkken van stormen is toch wel een daad van geweld!; *misselijc* (vs. 161) = vreemd, zonderling; *wouwen* (vs. 581, 1045) = wouden: de uitdrukking is een tegenhanger van God wouds; *verhael* (vs. 658) is eer met Verdam (Mnl. Wdb. 1787) op te vatten als: uitstel; *segghen* (vs. 682) zal wel de gewone betekenis hebben van: uitspraak, beslissing; *soe* (vs. 809) is liever als voegwoord op te vatten; *van virtute* (vs. 896) = iets buitengewoons; *ramp* (vs. 923) = kramp (vgl. vs. 1235); *onsienlyc* (vs. 981) kan hier onzichtbaar betekenen, maar ook de opvatting *ontsienlyc* = ontzagwekkend is mogelik.

Bepaald fouten maakt de uitlegger op de volgende plaatsen: vs. 233: *vrese* is hier subjekt. Niet bij vs. 383, maar bij vs. 380 richten de begeleidende duivels zich tot Macharius. In vs. 382 is *hem* (plur.) dus niet Macharius, maar degenen die het Sacrament eren. Vs. 546: *om vrueght vermeren* = te doen toenemen is een zeer gewone rederijkersuitdrukking; vs. 653: *gaet* is hier imperatief; vs. 714: *collacie* is geen gebed, maar een (stichtelike) toespraak. ‘Maect ons een cortte collacie’ betekent dus: maak

1) Dat *behoudender reysen* (vs. 1265) een *ablativus* absolutus genoemd wordt, zal wel een verschrijving zijn.

niet veel praatjes. Deze fout, reeds bij Leendertz (en Verdam in 't Mnl. Wdb.) is waarschijnlik ontstaan doordat deze woorden niet toegeschreven worden aan de derde heyden, maar aan Heer Wouter. In vs. 1106 zal *gehouwen* wel met hypercorrecte *n* staan voor *gehouwe* = gehoude = getrouw (vgl. in Mar. v. Nym. *gehout*). *Gront* in vs. 1175 is niet 'bedoeling', maar: aard, karakter. De verklaring van vs. 1249 lijkt mij onaannemelik. Ik zie slechts uitkomst door de interpunktie (ook die van Leendertz) te veranderen,[1)] door een punt te lezen na *ghebruken*, en 'Al sou sij verwoeden!' op te vatten als een verwensing: ze moest helemaal gek worden! Dat sluit juist aan bij de verwensing van de andere duivel in de volgende regel. Bij vs. 1278: *van heeren* gaf Leendertz twee verklaringen, waarvan deze uitgever m.i. de minst waarschijnlike kiest. Ik zou liever opvatten: *van eeren*, ongeveer gelijk aan: *van virtute* (vs. 896). Een zonderlinge fout wordt gemaakt bij vs. 1292, waar *bij den lancken* niet begrepen is als een bastaardvloek (vgl. ed. Leendertz, blz. 552).

Op enige plaatsen had de schr. in het Mnl. Wdb. een andere, meestal aannemeliker verklaring kunnen vinden, b.v. vs. 118 *hem verwandelen* = zich afwenden; vs. 510 *vervallen* = in 't verderf storten; vs. 588 *musenmeel* = het afknaagsel dat een muis achterlaat. De verklaring die de schr. van Leendertz overneemt, is weinig geloofwaardig; vs. 869: *de duvel hebs deel* = moge er dank voor hebben. Bij vs. 367 wordt de verklaring van Leendertz (ook die van 't Mnl. Wdb.) overgenomen, nl. *roest* = gebraad, maar Verdam wijst er ook op, dat *roest* = rooster kan betekenen: het ovenvuur, en 'der hellen roest' dus: het helse vuur, een betekenis die hier m.i. beter past.

Op de credit-zijde van de uitgever staat, dat hij op enige plaatsen een betere verklaring geeft dan Leendertz (zie vs. 24, 568, 570 en 825), maar daar staat tegenover dat hij andere twijfelachtige verklaringen zonder kritiek overneemt (b.v. vs. 34, 636, 679, 822 - *onser = ons her* lijkt mij onmogelik! - 919,

1) Er is nog een plaats die m.i. met andere interpunktie beter begrijpelik wordt, nl. vs. 216, waar ik achter *wolcke* een komma zou willen zetten. *Geschie* = geschiedde blijft vreemd, al haalt Huydecoper een tweede plaats uit Stoke aan (vgl. ed. Moltzer), maar het kan hier een conjunctief zijn. De zin is dan: laat het niet hier onder de blote hemel geschieden, maar in tegenwoordigheid van alle gelovigen, nl. als het sacrament 'nae sijn weerde' in een kerk geplaatst is.

sack wel pens, buik zal betekenen - 1033). Een woord dat verklaring behoefde, is *boom* (vs. 1229) = vleeswoekering in de buik, waarvan in t Mnl. Wdb. geen melding wordt gemaakt.

De slotsom is dus, dat er bij een mogelike herdruk van deze uitgave heel wat te verbeteren valt.

C.D.V.

Dr. G.S. Overdiep: *Beknopte Nederlandsche Versleer*, voor schoolgebruik en zelfstandige studie (Zwolle - Tjeenk Willink - 1928). (Prijs *ƒ* 0.75).

Ter aanvulling van zijn *Moderne Nederlandsche Grammatica*, in deze aflevering besproken, gaf Overdiep een zeer verdienstelik overzicht van de Nederlandse versleer. Aanknopende aan het Oud-Germaanse vers beschrijft hij eerst het Nederlandse heffingsvers, zooals men dat bij Middelnederlandse dichters aantreft. Daarnaast zet hij het 'klassieke' vers, dat zich sedert de renaissance ontwikkeld heeft onder invloed van de Grieks-Latijnse versbouw. Afzonderlik behandelt hij 'tempo en klank', 'de syntactische verbinding der verzen', 'de strofen en het sonnet' en 'de vrije vormen'. Evenals in de spraakkunst tracht de schrijver 'langs inductieven weg uit de gegeven verzen de regelmaat te demonstreeren', zonder zich te veel in historiese beschouwingen of verklaringen te verdiepen. Voor het onderwijs en voor oningewijden is dit de juiste methode bij deze moeielike stof. Wie er dieper in wil doordringen komt vanzelf tot de geschiedenis, en zal vooral de invloed van het Franse renaissance-vers niet over 't hoofd mogen zien, dat immers volstrekt niet jambies was. Voor het Nederlands komt als overgangsvorm tussen het heffingsvers en het 'klassieke' in de rederijkerstijd het vers met getelde syllaben, waarin het ritme aanvankelik zeer vrij was. In dat raam trachtten dan de renaissancisten hun jambies ritme 'in te bouwen'. Een 'opbouw' van het vers uit een aantal 'voeten' is vaak een louter theoretiese constructie.

Ook in deze studie toont Ouerdiep zich een scherp waarnemer, met een goed oor voor het versritme. Een enkele maal wil hij te veel systematiseren. Ik ben er niet zo zeker van, dat ook in het Middelnederlandse vers 'de tijdsduur tussen twee heffingen steeds *gelijk* moet zijn' (blz. 11). Zou hier geen onderscheid gemaakt moeten worden tussen het lied, het ver-

haal en het didakties betoog? De schr. komt zelfs tot de onderstelling dat René de Clercq het vers ‘Héerlijke térwè’ met vier heffingen, even lang gelezen wil hebben als ‘Héerlijke térwe, vróomheid en vréugd’ (blz. 11). Al heeft de laatste regel een vlugger tempo, een gelijke duur is m.i. onaannemelik. In sommige gedichten van H. Roland Holst, o.a. op blz. 27, kan men moeielik meer van een ‘metrisch schema’ spreken. De meeste van deze regels zijn beter met vier dan met vijf heffingen te lezen. Maar al zal de kritiese gebruiker het wel eens meer omtrent de accentuatie met de schr. oneens zijn, het boekje blijft als grondslag voor een beschouwing van het Nederlandse vers zeer aanbevelenswaardig.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(November - Desember).

De Gids. Nov.

In de Rubriek *Bibliographie* bespreekt A. Cornette *Pieter Breugel* van Felix Timmermans, dat hij met ingenomenheid begroet, en Vermeylen's *Van Gezelle tot Timmermans*.

Des.

A. Cornette bespreekt o.a. de geschiedenis van *Het Vlaamsch Tooneel*, samengesteld door M. Sabbe, L. Monteyne en Th. Coopmans, dat hij ‘een standaardwerk’ noemt, ‘een onuitputtelijke schat voor latere delvers’. Sabbe schetste de ontwikkeling tot de 19e eeuw in 50 blz.; het grootste deel (350 blz.) beslaat de geschiedenis van de 19e en 20e eeuw, door L. Monteyne, terwijl Coopmans het leven der tooneelkringen en gezelschappen beschrijft.

De Nieuwe Gids. Nov.

J. Berg besluit zijn opstel over *Charlotte Busken Huet te Paramaribo*. - W. Kloos bespreekt het *Abele spel van de waarheid*, een histories drama van H. Gerversman. - Alfred A. Haighton prijst het boek van J.L. Boender over *Is. Querido en het Begrip ‘Literatuur’*, al heeft hij bezwaren tegen de z.i. ‘eenzijdige opvatting van literatuur-als-begrip’.

Des.

W. Kloos vertelt, naar aanleiding van T. Popma's proefschrift over ‘Byron en het Byronisme in de Nederlandsche letterkunde’ *Wat Byron uitsluitend voor mij geweest heeft kunnen zijn en blijven zal*.

Groot-Nederland. Nov.

Deze aflevering brengt het slot van Prinsen's opstel over *Een vergeten Nederlandsche Romanticus*

in Frankrijk, Sirtema van Grovestins; eveneens van de beschouwing van J Saks over *Brieven van C. Busken Huet*. - A. Hallema vervolgt zijn studie over *D.V. Coornhert's Boeventucht*.

Des.

A. Hallema besluit het bovengenoemde artikel.

Elsevier's Maandschrift. Des.

H. Robbers bespreekt *De Leemen Torens* van H. Teirlinck en Karel van de Woestijne, dat ondanks mooie fragmenten ‘geen schoon en compleet geheel’ werd; Jo de Wit bespreekt het eerste deel van *Het vermolmde Boeddhabeeld* van Johan W. Schotman.

Vragen des Tijds. Des.

J.W. Hoekstra beschouwt enige *Figuren in de Nieuw-Friesche letterkunde*.

Nu. Des.

Henri van Booven geeft in deze aflevering het vijfde hoofdstuk van zijn boek over *Leven en Werken van Louis Couperus*, getiteld: Karakter en aanleg.

Stemmen des Tijds. Nov.

C. Tazelaar schrijft in de *Literaire Kroniek* uitvoerig over *Pieter Breugel* van Felix Timmermans, wiens kunst hij prijst, maar wiens levensbeschouwing hij verwerpt.

Des.

F.C. Dominicus bespreekt *C.S. Adama van Scheltema als dichter van opstandige verzen*: hij acht zijn dichtwerk een mislukking wegens ‘gebrek aan eigen geluid en het ontbreken van geloof in eigen idealen’. De toon van verscheiden gedichten herinnert aan De Genestet. Eigenlijk was hij ‘veel meer de dichter van het eenzame genieten’; zijn poëzie werd daardoor te tweeslachtig. - J.C. van Dijk beoordeelt in een *Literaire Kroniek* de *Verworvenheden* van H. Roland-Holst, die hij als echt en diepgevoeld waardeert, *De Verloren Zoon* van Willem de Merode, z.i. te woordenrijk en te gewild-litterair, en de *Conservatieve Gedichten* van Frank Gericke, die hij bewondert om de volmaakte beheersing van het vers en de zuiverheid van taal.

Opwaartsche Wegen. Nov.

J. Haantjes schrijft over het *Afrikaans proza* van Sangiro (A.A. Pienaar), de verdienstelike auteur van diere- en jachtverhalen. - Teo de Witte geeft een beschouwing over *De Katolieke jongeren*, in het biezonder over Wies Moens en Anton van Duinkerken.

Des.

De Max Havelaar uit het Westen noemt Teo de Witte de roman *Zuid-Zuid-West* van Albert Helman, die in Suriname speelt. In veel opzichten acht hij dit werk - ondanks enige

goede bladzijden - niet zeer geslaagd. - J. van Ham beoordeelt het laatste werk van *Felix Timmermans*, voornamelik *Schoon Lier* en *Pieter Breugel*, waarin hij vooruitgang ziet: ‘zijn stijl wordt langzamerhand forser en in dit boek staat zijn taal in een nobele vorm.’ Dezelfde schrijver verwelkomt *Twee nieuwe bundels* uit eigen kring, nl. *De verloren zoon* van W. de Merode en *Sprongen* van Jan H. de Groot. - W. Kramer oordeelt vrij ongunstig over Jaarsma's roman *Aan vreemde kusten*, het zesde deel van de Thiss-cyclus.

Roeping. Nov. J.

van Mierlo vond in het boekje van Jef Notermans en de studies van J. van Dam aanleiding tot een uitvoerig opstel *over Hendrik van Veldeke*. In tegenstelling met Van Dam meent hij dat Veldeke niet afhankelik is van Eilhart van Oberge, maar dat deze onze Limburger heeft nagevolgd. - Willem ten Berge spreekt over *Vergeten verzen van Anton van Duinkerken*, die achter het artikel volgen.

Des.

Van Mierlo besluit zijn bovengenoemd opstel. Hij houdt vol dat de Eneïde ‘wel oorspronkelijk in hetzelfde dialect geschreven is als de Servatius-legende en de Minneliederen.’

Den Gulden Winkel. Nov.

Th.B.F. Hoyer verzamelde gegevens over *De Leidsche Student en de Literatuur*. - G.H. 's Gravesande publiceert een vraaggesprek met *Maurice Roelants*. - De *Kroniek van het Proza*, van Gerard van Eckeren, handelt o.a. over *Tantalus* door Ammers-Küller en *Klein Avontuur* door Top Naeff; de *Kroniek der Poëzie* over de dichter Jan Campert.

Des.

M.G. Pannekoek schrijft over *De Utrechtsche Student en de Litteratuur*. - Een artikel van Frans Hulleman behandelt *Johan Koning*. - J. van Nijlen bespreekt, onder het opschrift *Een Dichter van het goede der aarde* de bundel opstellen *Tierelantijnen* van J.W.F. Werumeus Buning. - Herreman beoordeelt in de *Kroniek der Poëzie* de Letterkundige Almanak *Erts*.

Boekzaal der geheele wereld. Nov.

Leo Fens oordeelt ongunstig over het vierde en laatste deel van Frans Bastiaanse's *Nederlandsche Letterkunde*.

Dietsche Warande en Belfort. Okt.

Deze gehele aflevering werd gevuld door bijdragen van *De R.K. jongeren in Nederland*, ingeleid door een opstel van Willem Nieuwenhuis: *Katholiek leven en Katholieke kunst in Nederland*.

Des.

Th. de Ronde schrijft een artikel over *De beteekenis van Hendrik van Veldeke* als ‘middelaar tusschen twee groote beschavingen’.

Vlaamsche Arbeid. Afl. 5-6.

Een vervolgstudie van Luc. Indestege is gewijd aan *Het dramatisch en biographisch werk van Henriette Roland Holst*.

Afl. 6bis.

Een laatste gedeelte van Indestege's artikel behandelt *De werken der laatste jaren*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Junie.

Albertine van Loven stelde een onderzoek in naar *Het vaderschap over de werken van Joan de Griek*. Het resultaat van haar studie is, dat men Joan de Griek ‘heeft laten pronken met vreemde veeren, vooral met die van zijn jongsten broeder Judocus.’ Zij rekende het dus tot plicht ‘den naam van Judocus de Griek aan de vergetelheid te onttrekken.’ - J. van Mierlo schrijft *Over leekenbiecht in den Reinaert* om aan te tonen dat de voorstelling van de bekende lekenbiecht van Reinaert bij Grimbert geheel overeenkomstig de opvattingen van de 12de eeuw is, terwijl de bewerker van li Plaid deze plaats blijkbaar niet begreep. Volgens de schr. dus een nieuw bewijs voor Arnout's oorspronkelikheid. - Een vertaalde studie van Erik Rooth betreft *Een Limburgsch Minnedichter uit de 13de eeuw*. Behalve de reeds elders gedrukte, zeer merkwaardige fragmenten van dertiende-eeuwse Dietse Lyriek geeft de schr. een uitvoerige kritiese toelichting.

Julie - Aug.

Maurits Sabbe geeft opnieuw een uitvoerige bijdrage over *Vlaamsche en Brabantsche Strijdgedichten uit de 17de eeuw*. De nu gepubliceerde en toegelichte teksten betreffen de veldtocht door Hollanders en Friezen in 1635-1636 ondernomen om de Zuidelike Nederlanden op Spanje te veroveren. - J. Jacobs bespreekt *Het aanleeren der naamvallen in de Nederlandsche taal in de 7de Voorbereidende klasse der inrichtingen voor Middelbaar onderwijs*. Hij verkondigt de in ons tijdschrift bestreden opvatting[1)] dat bij het onderwijs in het Nederlands ‘het gebruik der naamvallen’ grondig ingestudeerd moet worden, omdat anders bij het onderwijs in het Duits en het Latijn moeilikheden ondervonden worden. - Maurits Sabbe publiceert *Nota's over de eerste uitgave van J. Cats' ‘Gedachten op slapeloose Nachten’*.

1) Zie o.a. Valkhoff's artikel over *De dienstbaarheid der moedertaal* in de derde Jaargang.

Het blijkt dat de eerste Brugse uitgave, van 1689, voor Vlaamse, Katholieke lezers pasklaar gemaakt is. - Deze aflevering bevat verder nog een *Lijst der door de Academie uitgeschreven Prijsvragen*.

Volkskunde. Afl. 3-4.

Jan Gessler publiceert *Remediën tegen de Pest te Hasselt in 1598 opgeteekend*, en *Volksgeneeskundige varia uit de 16de en 17de eeuw*. - J. Cornelissen vervolgt de reeks over *Vreemde landen en volken in den volkshumor en de spreekwoordentaal*. - L. Beirens spreekt over *De folklore en het weer*, in het biezonder over de dieren als weerprofeten. - V. de Meyere vervolgt zijn *Antwerpsche vertelsels* met het verhaal *Van langen Wapper en van den Reus*. Tot slot een reeks boekbeoordelingen.

Eigen Volk. Proefnummer.

Dit nieuwe tijdschrift met een uitgebreide redaktie van Nederlanders, Vlamingen en Afrikaanders wil het gehele gebied van de folklore bestrijken, voorzover het de Nederlandse stam betreft.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. Okt.

Op grond van overvloedig materiaal behandelt Jos. J. Gielen de *g-h-wisseling in Zeeuws- Vlaams Algemeen Beschaafd*, zonder tot een afdoende verklaring van het verschijnsel te geraken. - P. Maximilianus toont zich zeer onvoldaan door de biografie van *Van Eeden door Padberg*, omdat deze ‘den schijn aanneemt alsof hij ook nog aan aesthetische toelichting gedaan heeft,’ terwijl hij schrijft in ‘een zakelijken op een laag plan staanden stijl vol gemeenplaatsen.’ - Th. Goossens schrijft nog eens over *Het geboortejaar van Pater Poirters*. - D.A. Stracke publiceert korte, zeer verminkte, maar *Merkwaardige perkamentfragmenten* van een 14de-eeuws foliohandschrift, waarschijnlik door een Oost-Vlaming geschreven. De tekst doet denken aan een niet nader te bepalen zededicht. - Jos. J. Gielen wijst op *Een bewust Vlaming en purist uit de 16de eeuw*, nl. Jan van Mussen, schrijver van een ‘Rhetorica’, met ‘vocabularius van vreemde termen’. - H.H. Knippenberg bespreekt, afkeurend, G. Kalff Jr's biografie van Frederik van Eeden. - L.C. Michels bespreekt het *Leerboek der Phonetiek* van Zwaardemaker en Eykman.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Sept.

P. de V. Pienaar maakt kritiese opmerkingen over het onderzoek naar *Nasalering* in de vorige jaargang, die hem niet bevredigde. - S.P.E. Boshof beoordeelt de *Afrikaanse Fonetiek* van T.H. le Roux en P. de V. Pienaar. Aan het einde van de aflevering vindt

men de *Aanbevelinge van raadskommissie insake rapport van taalvormkommissie* omtrent spelling en grammatika.

Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, afl. 3.

Uit *Een onbekende verzameling refereinen uit de eerste helft van de zestiende eeuw*, bewaard in een Brussels handschrift, publiceert C.G.N. de Vooys een aantal van de merkwaardigste, die uit Zuid-Nederlandse reformatoriese kring voortkomen en door hun felle anti-Roomse toon tegenhangers zijn van de refereinen van Anna Bijns tegen Luther.

Museum. Nov.

C.G.N. de Vooys bespreekt de studie van J. Saks over Busken Huet en Potgieter, eerst in Groot-Nederland verschenen.

Des.

K.H. de Raaf bespreekt de dissertatie van Th. Rutten over *Felix Timmermans*; J.W. Muller het boek van M. de Jong over *Het Geheim van het Oera Linda Boek*.

Sint Bonaventura. Sept. - Des.

In een viertal afleveringen van dit tijdschrift voor R.K. middelbaar en hoger onderwijs publiceert A.J. Schneiders een lezing, getiteld *Wensen en Wenken*, waarin hij voornamelik bespreekt ‘de houding van de niettalenleraren ten opzichte van het Nederlands’. Dit pleidooi voor een modern taalonderwijs gaf aanleiding tot gedachtenwisseling, waarin ook P. Gerlach Royen zich mengde.

Berichten en Mededelingen van de Vereniging van Leraren in Levende Talen. Des.

A.J. Schneiders houdt een ‘causerie’ over *Nederlandse Spraakkunst*, waarin hij zijn eigen praktijk bespreekt. - R. Kuitert beoordeelt Lecoutere's *Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlandsch*, 3de druk.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Nov. - Des.

Otto Ernst ontwikkelt zijn denkbeelden omtrent de indeling van *Die Wortarten*. - F. Redenbacher geeft een artikel over *Stoff und Form und die Freude am Tragischen*.

- Eugen Lerch deelt Spitzer's opvatting van de *Ursprung und Bedeutung der sog. 'Erlebten Rede*', die hij door nieuwe bewijsplaatsen staaft.

Het Boek. Nov.

P. Leendertz geeft in *Het Volksboek van Faust* bibliografiese aanvullingen bij het proefschrift door Van 't Hooft. - C.P. Burger schrijft over *Het Oera-Linda boek en Eelco Verwijs*, en ontkent daarbij het aandeel van Verwijs in in dit werk.

C.D.V.

‘Vorm en inhoud’ in poëzie.

Form and Style in Poetry. Lectures and Notes by W.P. Ker, edited by R.W. Chambers, London 1928.

De laatste kwarteeuw bracht belangrijke verschijningen op het studieveld der aesthetiek en van de poëtiek in het biezonder. Terwijl Croce, uitgaande van de idee ‘Kunst is intuïtie’, het begrip *vorm* filosofies verdiepte en belijnde als uitdrukking van ‘aanschouwen’, van intuïtief kennen; terwijl Oskar Walzel en zijn school nieuwe wegen wees in het vraagstuk ‘wie in der Gestalt einer Dichtung deren Gehalt sich ausdruckt’, werd de vanouds beroemde leerstoel voor Poetry aan de Universiteit te Oxford bezet door twee eminente mannen, Bradley en Ker, die in hun Lectures nieuw licht spreidden over het probleem vorm en inhoud in poëzie.

Bradley herstelde in zijn inaugurele rede *Poetry ior poetry's sake* de veel bestreden leus ‘l'Art pour l'art’ als grondwet der poëzie, door ze te zuiveren van de vele misvattingen die haar zin verduisterden.

De formule ‘Poëzie vindt haar doel in zichzelf’ zegt niets meer en niets minder, dan dat de poëzie een wereld in zichzelf is, een gebied, onafhankelik en autonoom, met eigen wetten, met eigen atmosfeer, de wereld van ‘contemplative imagination’. Zij staat in verbinding met de ‘reële wereld’, maar slechts ondergronds. Zij is een levensvorm, waarin alle andere levenswaarden, als kennis en zedelikheid bijvoorbeeld, zeker gelden, maar slechts inzoverre als ‘passing through the unity of the poet's being, they reappear as qualities of imagination, and then are indeed mighty powers in the world of poetry’. Allerminst is hiermee gezegd, dat ‘Art is the whole or supreme end of human life, wich seems to me absurd’.

De strijd rondom deze waarheid kwam voor een groot deel voort uit de ongelukkige onderscheiding vorm en inhoud, waaraan men niet denkt bij andere kunsten. Zoals muziek is ‘expressive sound’, zoals schilderkunst is ‘significant paint’, zo is poëzie ‘resonant meaning’ of ‘meaning resonance’. Er zijn in een gedicht

niet twee delen, twee factoren of componenten, stof en vorm, die zouden te scheiden zijn, zodat men over de ene zou kunnen spreken zonder de andere. Daarom kan men ook niet vragen in welke van beide de waarde van een gedicht ligt. Men zou even goed, ziende een glimlach, kunnen trachten de gelaatstrekken die het gevoel uitdrukken te scheiden van het gevoel dat ze verwekt. Ze zijn één als het bloed en het leven in het bloed. Men kan zeggen, dat deze eenheid verschillende aspecten of zijden heeft, maar zij zijn geen delen of factoren: als men zijn aandacht vestigt op de ene, vindt men ook noodwendig de andere.

Poëzie is geen versiering van een vooraf gevormde en helder gedefinieerde inhoud: ‘it springs from the creative impulse of a vague imaginative mass passing for development and definition. If the poet already knew exactly what he meant to say, why should he write the poem? The poem would in fact already be written. For only its completion can reveal, even to him, exactly what he wanted. When he began and while he was at work, he did not possess his meaning; it possessed him. It was an inchoate soul in the inchoate body of perhaps two or three vague ideas and a few scattered phrases. The growing of this body into its full stature and perfect shape was the same thing as the gradual self-definition of the meaning.’

Hierin ligt de intrinsieke waarde der poëzie en het geheim van haar magiese macht.[1)]

Het gedicht wekt in de lezer een ‘imaginative experience’, een opeenvolging van ervaringen: klanken, beelden, gedachten, een ontroering, welks harteklop is het rythme van het vers.

Zo is het gedicht als individuele schepping geheel vorm; wat niet vorm is is geen poëzie.

Hier ontmoeten Bradley en Ker elkander, maar hier lopen hun wegen ook uiteen.

Bradley, de fijnzinnige criticus, speurt hoe het individuele imaginatieve genie tot vorm kristalliseerde in de werken van Shakespeare, Wordsworth, Shelley en Keats.

Ker, de man van het histories en vergelijkend experiment, richt zijn onderzoek op de overeenkomst in vormen bij verschillende dichters in verschillende landen en tijden. Immers ook een engere zin van het woord vorm heeft recht van bestaan.

1) Hieruit is ook te verstaan het grondig onderscheid tussen poëzie en rhetoriek, tussen symbool en allegorie.

Men kan spreken van metriese en andere dichtvormen, geen abstracties ener scholastiese poëtiek, maar krachten, die altijd hebben gehad en altijd zullen hebben de meest vitale invloed op het reële werk der dichters.

Aan deze algemene vormen en hun individualisering in het enkele gedicht wijdde Ker zijn studie. Zo is de grondgedachte der Lectures, die Chambers na de dood van Ker met grote toewijding verzamelde en uitgaf: 'to prove the value of poetical form as something distinct from the individual genius or caprice of the poetical artist.'

Indien iemand in staat was tot deze taak, die een gevoelige speurzin, maar bovenal een brede kennis der literatuur van alle volken en tijden vereist, dan was het Ker, van wie gezegd werd, dat hij de talen en de literatuur van alle volken van Europa tot de Slaviese grenzen kende. Hij kende de moeielikheid voor de literatuurvorser, welke de historicus van andere kunsten niet heeft: de literatuurstudie wordt gedrukt door, wat hij noemt, de vloek van Babel: 'The light of Poetry may be all over the world and belong to the whole human race, yet how little of it is really availlable, compared with the other arts.'[1)] Want ook al heeft men grammatica en dictionnaire ener taal in zijn macht, hoeveel onoverkomelikheden blijven er, om in de gedachten en het sentiment van een vreemde dichter in te dringen: 'For poetic melody is not the same as music; it is much more deeply idiomatic and national.'

Maar Ker bracht dit bezwaar tot een minimum terug. Een tijdgenoot schreef van hem:

> He's read every book - by two candles so dim;
> And Babel in vain was frustrated for him.

* * *

In een rijk gedocumenteerde studie toont Ker de macht van het metrum in het vers, waarop hij reeds wees in zijn inaugurele rede: 'Whatever else there may be in the Art of Poetry, there is this mysterious power of certain formulas, abstract relations of syllables. A bodyless thing; in itself you would say as abstract as a geometrical diagram and of not much more worth for poetry.'

Maar het telkens weer voorkomen van eenzelfde metriese

1) Zijn inaugurele rede *The Art of Poetry 1920*.

formule bij verschillende dichters door alle tijden, toont hoe die lichaamloze schimmen levensvormen zijn, tot individuele levensgestalte, tot poetical music, bezield in de geest van de dichter.

Het metriese schema is geen model, door de dichter willekeurig gekozen en gevuld met een zeker aantal lettergrepen, maar de noodwendige levenslijn ener gedachte, de melodie ener stemming.

Hier als altijd is de vorm niet te scheiden van de stof. De melodie van een vers is één met zijn zin. Gedichten ontstaan in de geest van de dichter als een melodie zonder woorden, in harmonie met de nog vaag schimmende idee, en het beweegt in jamben of trochaeën of anapaesten, en de woorden komen en rijen zich in die dans.

Hoe de betekenis van het vers verandert met de versvorm, toont Ker aan met een voorbeeld, ontleend aan Wordsworth en aan Stenstone. In Wordsworth's *Immortality Ode* zijn de verzen

> To me the meanest flower that blows can give
> Thoughts that do often lie too deep for tears

een lijn in de grote beweging van het heroïes lyriese poëem. In Stenstone's

> If thou canst no charm disclose
> In the simplest bud that blows
> (*Inscription on the back of a Gothic Seat*)

dezelfde idee, maar in geheel verscheiden zin, doordat het vers verschillend is.

Hoe het metriese schema de gedachte beheerst en leidt langs vaste ontwikkelingslijn, maar omgekeerd ook zelf tot individuele verschijning wordt, bezield in het leven van de dichter, blijkt in het sonnet. ‘It may be played as a game of *bouts rimés*, an ingenious exercise. But no one can play it in the most mechanical way without something living in his mind, a mode of thought wich is given by the metrical pattern. The thought has to dance to their music, to obey the rules of theme and development wich are imposed by the form; thus the form does not remain an external or mechanical frame; it is adopted by the mind, in the same sort of way as a dance tune becomes the rhythm of the dancers. The abstract sonnet pattern turns in the mind of the sonneteer to a fresh new movement according to an old rule and measure. There must at least be something to hold

on to, something stated, for the thirst part of the sonnet; there must be some inference or contradiction or variety for the second part. No sonnet is produced untill the abstract idea has been to work in a concrete and particular way in the mind of the sonneteer.'

En doordat het sonnet niet is een vernuftig rijmkunstje, maar een eigenaardige levensstructuur, een levensvorm der beeldende gedachte, zien wij het telkens weer als nieuwe schepping opbloeien bij de grootste dichters van alle tijden.[1)]

Zo wijst Ker, hoe het karakter der Engelse poëzie verandert aan het eind der Anglo-Saksiese periode, als het rijmende vers zijn intrede doet: 'one cannot think in rhyme in the same way as in Anglo-Saxon alliterative verse.' Maar anderzijds, 'it is clear that many great changes in poetic fashion do not exactly correspond with changes in verse. The interest is to find out how they agree, and why.'

Zo tekent een nieuwe richting in de literatuur zich vaak het sterkst af in zijn voorliefde voor een zekere versvorm. De meest sprekende trek in de Italiaanse school bijvoorbeeld was de liefde voor het sonnet en de canzone.

Maar zekere typen van verzen zijn de natuurlike en dus blijvende uitdrukking van 'certain common tendencies or habits in the human mind'. Dit verklaart de algemene verbreiding en onsterfelikheid van de zogenaamde 'common measure'. 'Common Metre' is de jambiese tetrameter der Griekse prosodie, vier syllaben of twee voeten in de maat, zodat zij zestien syllaben telt. Maar de term wordt ook toegepast op het trochaïese zowel als op het jambiese vers van vijftien of zestien lettergrepen, hetzij in één regel, hetzij in de korte vorm als Shakespeare's 'eights and sixes'.

Er is nauweliks een vers te vinden, dat zijn karakter zo trouw bewaart in verschillende talen. Men vindt het in het Grieks,

1) 'It is because the sonnet is a form of thought; the abstract sonnet has the power of captivating the mind like the abstract epic. Poets who use the sonnet feel that with that form their thought may have just that variety and unity which is the secret of life. The sonnet fails when it is monotonous. The sonnet is not a mere stanza; it is at least a double thing, with position in it and contradiction. It is a true argument. In the Italian sonnet there is obviously a form provided for a position in the first eight lines, and a contradiction or variation or conclusion in the last six. And that is a very common form of the argument - protasis and apodosis.'

in het Latijn, in het middeleeuws Frans, Engels en Duits: ‘This type of verse is natural because it runs in periods of 4, 8, 16, wich one may call the natural rhythm for the human race, the rhythm of all popular tunes and dances. It does not matter whether the foot is an iamb, trochee, or anapaest - it holds for the value in three time as for other dances in twos or fours.’

Hoe de prosodiese vorm als karakteristieke levensvorm voortleeft en zich verbreidt door de eeuwen en onder de volken, wordt breder uiteengezet in de mooie studie *On the history of the Ballads*, die de bundel Lectures opent.

De ballade wordt hier gezien als een lyries verhalend gedicht (alle balladen zijn *lyriese* balladen), hetzij populair in hun oorsprong, of gedicht in de algemene vormen van volkspoëzie, en geschikt voor mondelinge verbreiding onder een volk. Een definitie, die Ker dan scherper belijnt door de toevoeging: ‘It is not a narrative poem only; it is a narrative poem lyrical in form, or a lyrical poem with a narrative body in it. And it is a lyrical narrative, not of the ambitious kind, like Pindar, but simple, and adapted for simple audiences and for oral tradition, from one generation to another.’

Geholpen door balladenverzamelingen als die van Child en Grundtvig, toont hij de reeds lang opgemerkte opvallende overeenkomst van de balladen der verschillende Europese volken en verklaart deze uit het innerlijke wezen der ballade als levensvorm.

Ker onderscheidt twee nauwer samenhangende balladengebieden in Europa: het *Franse*, dat in het Westen begrensd wordt door de nationale *romances* van Castilië, in het Oosten door de zuiver lyriese volkspoëzie van Italië ten Zuiden van Toscane. Het *Teutoniese*, dat in drieën uiteenvalt: de Engelse, de Deense en de Duitse met de Nederlandse balladen. Maar tussen de beide gebieden is een nauw verband. Zo vertonen de Deense, de meest karakteristieke, een nauwer verwantschap met de Franse dan met de Engelse.

De oorsprong der balladen is na te gaan tot ongeveer 1100, hoewel het onderzoek wordt bemoeielikt door de omstandigheid, dat van de balladen zelf geen oudere handschriften bestaan dan de sterk gemoderniseerde uit de 15e eeuw.

En het onderzoek voert dan naar Frankrijk: ‘It seems to be generally undoubted that the Danish ballads and their Skandinavian relatives have taken up the fashion of the old French

dancing songs, a fashion which began its widely extended vogue, along with many other new fashions, about the year 1100. Many of the English ballads, and all those which have a refrain, belong to the same order, though the Danish group has kept much more of the dance tradition. The old choral ballad - dance and song together - is still preserved in the Faroe Islands.'

Op de Faroër is de ballade nog in volle bloei. Daar is in de ballade-dansen bewaard gebleven, wat het geliefkoosde vermaak was in de Deense adellike landhuizen der 16e en 17e eeuw. Ook in Jutland waren in de 19e eeuw de balladen nog levend onder het volk. Naast folkloristiese vertellingen vormden zij hier de geliefde begeleiding van de arbeid, dienden zij de moeders als slaapliedje bij hun kind. Daar vormde de ballade de uitheemse stof om tot nationaal verhaal. Karakteristiek is in dit opzicht de Deense ballade van *Paris e*n *Helena*. Zelfs de namen en de plaatsen zijn er Deens geworden: Menelaus heet er Nilaus, een geliefde naam in de ballade, en zijn kasteel staat in Jutland. De lijdensgeschiedenis van Christus is tot onherkenbaarwordens omgedicht in een zang met ballade-referein. Zo kon de ballade, die is een Idee, een dichterlike vorm, alle stof opnemen en omscheppen in zijn leven; hier het imaginatieve leven van het Deense volk in de Middeleeuwen.

Dat in Denemarken de ballade bleef voortbestaan, terwijl zij in alle andere landen verdween, is te verklaren uit zijn geschiedenis. In alle landen met een rijk ontwikkelde literatuur geraakten de populaire vormen der poëzie op de achtergrond, verdrongen door de vormen van andere literaire ideeën. Denemarken had geen troubadours of minnezangers, geen Chaucer of Dante. Het had nauweliks een poëzie buiten de balladen, maar die kwamen hier dan ook tot schoonste bloei als levens-krachtige openbaring van 'the original epic talent for seeing things in the frame of a definite plot'.

* * *

Maar ook in andere richting toont de abstracte vorm zijn vitale en inspirerende kracht. Milton levert het typiese voorbeeld, hoe de abstracte vorm met fascinerende macht drijvend motief kon worden tot de schepping van het hoogste dichterlike werk. Milton's *Paradise Lost* ontsprong uit zijn eerbied voor en zijn vurig streven naar het ideaal van het volmaakte epiese poëem: 'His greatest poetical work and his constant ambitions are

governed by the pure ideas of Epic and Tragedy, pure abstract forms without any filling at all; yet in a way concrete and living schemes of thought. No substance in it? Yes, there is the substance of the heroic will, which is Milton's own, and which gives character to his abstract Ideal even when it seems most empty.' Ook bij Dryden, blijkens zijn eigen herhaald getuigenis, dat nimmer aflatend streven naar de volmaakte vorm, de ideële schoonheid, hier in het heroïese drama, de tegenhanger van het epos. En toont ook niet Vondel zich onder de macht van dezelfde bekoring, waar hij zich gebonden geeft in de fictieve wet der Aristoteliaanse eenheden, om op dat 'toneelkompas de gewenschte haven van de volkomenheit der tooneelkunste in te zeilen.'[1)]

Maar de zege van het dichterlik genie is, dat in de strijd met de beperkende wetten van de vorm zich zijn edelste krachten ontplooien. Dat laat Ker zien in de Clark Lectures *Chaucer and the Middle Ages* en *Chaucer and the Renaissance*.

Als Chaucer komt, Chaucer die in zijn eerste periode bij Franse dichters in de leer gaat, heeft daar de Provençaalse lyriek en de Ridderroman reeds lang afgedaan. De *Roman de la Rose* heeft de slotsom getrokken, dat 'Lancelot dood is' en als de quintessence der oude romantiese poëzie het erotiese sentiment behouden: 'The Roman de la Rose is practically a confession that the story of adventure had always been a story in which the adventures were of less importance than the sentiment - the story was a vehicle for the sentiment.' En zij bewees, dat de allegorie daartoe beter voertuig was, wijl de dichter zich daarin geheel kon geven aan zijn hoofddoel. In deze allegorie van de Rose en de werken die in het gevolg daarvan ontstonden, zag Chaucer het ideaal. In zijn verering voor de lege praal der allegorie wordt hij afgetrokken van waar zijn originele kracht ligt, de frisse reële vertelling. Zijn *Parliament of Birds* houdt zich streng aan het bewonderde voorbeeld, en niettegenstaande dat is het resultaat een der beste gedichten uit Chaucer's poëzie: 'His own native strength, his pure gift of poetry, is enough to save him from the greatest dangers; somehow, his writing never seems stale or hackneyed even when he is using the most hackneyed subjects, the most exhausted types of sentiment.'

Straks leert hij de Italiaanse Renaissance kennen. Boccaccio's modern epies gedicht in twaalf boeken, *Theseide*, in het biezonder

1) *Berecht aen de Begunstelingen der Tooneelkunst. Jeptha.*

wekt zijn bewondering en hij zet zich tot navolging daarvan. Hij faalt: ‘because he did not think out his scheme beforehand, and started with insufficient material; he failed still more because his story insisted on telling itself in its own way, and would have nothing to do with the epic devices, the war of Thebes, the heroic names and allusions.’ Maar in critiese studie van Boccaccio's epiek vindt hij zijn eigen nieuwe weg. Hij werpt de epiese machinerie, die Boccaccio van het hoogste belang achtte, over boord, maar maakt zich eigen uit het Italiaanse Renaissancedicht, wat zijn verder werk zal onderscheiden van al wat totnogtoe in Engeland bekend was: de rijkdom van detail, de frisheid en kracht van poëtiese dictie. Zo vindt hij de best mogelike weg tot het in realiteit levende dichterlike verhaal. Zo wordt hem de Renaissance dienstbaar tot volle ontwikkeling van het eigen genie.

II.

In een zijner *Clark Lectures* en breder in zijn *London Lectures* wijdt Ker belangrijke beschouwingen aan de veelomstreden onderscheiding der literaire genres epiek, lyriek en dramatiek. Croce heeft deze kwestie opnieuw aan de orde gesteld door zijn onvoorwaardelike verwerping der oude onderscheiding, die hij noemde een illusie van theoretici. Volgens Croce zijn de genres epiek, lyriek, dramatiek, louter abstracties, woorden zonder enige wetenschappelike waarde; zij beantwoorden aan geen enkele psychologiese functie van de scheppende kunstenaar; het is een dwaling, en zelfs een belachelike dwaling, te geloven aan het bestaan van deze categorieën, te spreken van een evolutie der genres als *Brunetière*[1] deed, en er de wetten van te willen vaststellen.

Tegenover Croce nam *Bovet*[2] stelling en betoogde het essen tiële der onderscheiding, als van drie zeer verscheiden visie's, voortkomende uit wezenlik onderscheiden temperamenten. Visie's, die elk in een eigen adaequate techniek hun uitdrukking vinden: ‘Quelle que soit l'infinie variété des tempéraments, on peut les ramener sans effort, en litérature, à ses trois visions: lyrique, épique et dramatique; ou à des combinaisons de ces visions. Sans doute, le lyrique se mêle souvent à l'épique, ou au drama-

1) in ‘*L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature*’ en ‘*L'évolution de la poésie lyrique en France au XIXe siècle*’.
2) *Lyrisme, Epopée, Drame. Paris 1911.*

tique, et il y a tout dans tout, mais il y a aussi un élément qui domine. -

On pourrait aller plus loin, et, sans tomber dans le fétichisme des formes et des règles, étudier les rapports intimes du contenu avec le contenant.'

Dat deden dan ook de Duitsers *Hirt*[1] en *Winkler*[2], uitgaande van de verschillende 'Erlebnisformen', onderzochten zij de karakteristiek der uitdrukkingsvormen.

Ker staat het dichtst bij Croce en accentueert de moeielikheden, die de handhaving der oude classificering in de weg staan.

De Griekse indeling der poëzie in epiek, lyriek en dramatiek was een benoemen van wat werkelik bestond: epiek was een verhalend gedicht dat werd voorgedragen; het lyriese gedicht werd gezongen met muziekbegeleiding; het is niet nodig te zeggen wat een drama was. Er bestond geen mogelikheid van misverstand, het onderscheid was even duidelik als nu tussen cricket en voetbalspel.

Ook in de Middeleeuwen, waar de poëzie nog een sociale functie is, is deze indeling reëel: de epiek wordt verhaald door de minstreel; de geliefde vorm der lyriek is de koorzang, de liederen die daar niet toe behoren worden begeleid met muziek en zijn bedoeld tot vermaak van gezelschappen; het drama wordt vertoond door gilden of broederschappen op openbare feesten.

De moeilikheid begint met de Renaissance. Aristoteles heeft nooit gedacht aan poëzie die in boeken wordt gepubliceerd. Hij dacht de epiek als voordracht, het drama als voorgesteld op het toneel, de lyriek als zang met muzikaal accompagnement. De moderne geleerde echter beschouwde de Griekse indeling als een classificering van literaire typen, die men in boeken vindt, niet in de eerste plaats als de beschrijving van drie soorten van volksvermaak, maar als typering van innerlike verschillen.

Dan blijkt de onmogelikheid scherpe grenzen te trekken. Aristoteles wees er reeds op, dat epiek niet goed is, als zij ook niet dramaties is. In goede epiek moeten ook gesprekken voorkomen.

Zo blijft de praktijk: 'The best narrative poems in the world, and the best novels, might be regarded either as narratives

1) *E. Hirt, Das Formgesetz der epischen, dramatischen und lyrischen Dichtung. Leipzig 1923.*
2) *E. Winkler, Das dichterische Kunstwerk. Heidelberg 1924.*

with a large amount of dramatic dialogue, or as drama using freedom to expand and amplify the stage directions. Lyric does not excluse narrative; the old ballads and the *Ancient Mariner*, their descendant, prove that.'

Moeilikheden, die bij indeling van moderne poëzie steeds groter worden. Wanneer men het drama aanduidt als een gedicht dat op het toneel gespeeld wordt of daartoe geschikt is, en de niet-dramatiese poëzie naar de intensiteit van gevoel die er in spreekt verdeelt in de meer bewogen lyriek en de epiek die meer nadert tot de rustige spreektrant, waar blijft men dan met betogende gedichten als Thomson's *Seasons* of Pope's *Essay on Man*?

Zo is ook de onderscheiding tussen epiek en dramatiek moeielik vol te houden. In epiek als die van Homerus en in de tragedie van Shakespeare is een vermenging van epiek en dramatiek. Als lectuur is Homerus dramaties en veel van Shakespeare epiek. Shakespeare's historiese drama's zijn genoemd 'epic drama' en er is geen betere naam voor. Homerus, zegt hij, verschilt van andere verhalende dichters hierin, dat hij de personen voor zichzelf laat spreken. Daar hebben wij drama.

Zo komt Ker tot de conclusie: 'it is in the nature of poetry itself that there should be no fixed division between narrative and passionate lyric. There is no limit to the use of dialogue in narrative poetry; it depends simply on the choice of the author how much mere narrative is allowed. Drama may take in any amount of description, trough at its own risk. There are great dramatic poems that cannot be distinguished from narrative. Lyric poetry, again, may be full of story; it need not be merely expression of emotion'.[1)]

Hoe ver staat dit van Croce's uitspraak: Epiek en lyriek, drama en lyriek, zijn schoolse indelingen van het ondeelbare: de kunst is immer lyriek, dat is epiek en dramatiek van het gevoel?

Een uitspraak, die Ker bevestigt in het hoofdstuk over '*poetical logic*', waar hij de waarde der poëzie bepaalt naar 'the greater or less degree in wich the prosaic argument is heated up for

1) In een latere studie '*Narrative poetry*': The difference between narrative and lyric is often illusive and difficult to fix. If the narrative poem gives much of the tone of the author's mind, if in listening to it one does not attend simply to the story, but is affected by the sentiment, then there is someting lyric in the narrative something besides the story.

poetry'. Lucretius en Dante, denkers die geheel beheerst worden door hun onderwerp, tonen wat het dichterlik genie vermag, 'turning the merest slag and clinker of prose into pure flame'.

Shelley, die zijn filosofiese ideeën ontwikkelde uit Plato, Hume en Godwin, en het mythologies gegeven voor zijn *Prometheus Unbound* ontleende aan Aeschylus, schiep naast het Griekse drama iets geheel nieuws, fris als was hij de eerste ontdekker van de stof, omdat de mythe is ingegaan in een nieuwe wereld, de wereld van 's dichters geest, waaruit zij nieuw ontbloeit als gestalte van zijn levensidee. Dat is ook wat het dichterlik denken onderscheidt van het filosofies denken: 'It is not talk about Ideas; it is more than allegorical personification. It is reality; active and living beauty made effectual in articulate speech'.

Is zo in Shelley's drama's de dichterlike groei der filosofiese ideeën die hij uit boeken won, Wordsworth en Keats vertolken de eigen ervaring in de reële wereld van het alledaagse leven. Maar hun geest groeit van instinct tot reflectie en wat zij zien is openbaring. Zo wordt hun ervaring poëzie, niet doordat het zuiver intellectuele denken zich hult in de sier der poëtiese of schilderende verbeelding of der dichterlike muziek, maar hun gedachte is beeld, is klank en waar de gedachte het sterkst is, zijn alle elementen krachtig en zuiver.

Daarom is 'the spirit of sense' de enige toetssteen in literatuur. De enige waarde is de individuele geest, de geest van de dichter, lichtend uit zijn werk, 'the mind of the reader showing its own little light in answer to the poet's signal'.

Maar, leeft de kunst uit individuele kracht, zij werkt met algemene vormelementen. Iedere nieuwe kunstenaar streeft naar nieuwe individuele schoonheid, maar hij werkt met oud materiaal, 'his corn comes out of the old fields', als Chaucer het uitdrukte, en er is in zijn werk altijd iets algemeens, niet individueels.

De abstracte of wetenschappelike beginselen van muziek en van architectuur worden algemeen erkend. Ook de poëzie heeft ze, en hoewel een grondige kennis hiervan niet noodzakelik is om poëzie te genieten, dat genot verrijkt door die kennis. Daarin ligt de waarde van de studie der prosodie. Wie geen acht geeft op Dante's analytiese beschouwing omtrent de plechtige ode[1)], hem ontgaat de schoonheid van de edelste

1) '*De superbia carminum*' in Dante's *De Vulgari Eloquentia*.

Italiaanse poëzie. Dante's prosodiese analyse betreft de versregel van elf lettergrepen, een loutere vorm, een abstract rythme, een melodie zonder woorden. Maar waar hij spreekt over de harmonie van de hendecasyllabe met de heptasyllabe, rijst zijn proza tot een verhevenheid, een vervoering als van de ode zelf.

En ook de critiese en historiese studie der poëzie vindt hier haar rechtvaardiging. Ker wijst in zijn lezing over '*Changes of Fashion*' op de grote rol die wat hij noemt 'fashion' speelt in de literatuur, hiermee aanduidende de tijdelike voorkeur voor een zekere vorm, de geest van een tijd, de overeenstemming in smaak en opvattingen van een groep, een 'school'. Wie op deze invloeden geen acht geeft, ziet als eigenaardigheden van een dichter, wat karakteristiek van zijn tijd, of omgeving is, kan ook belangrijke verschijnselen in diens poëzie niet waarderen, omdat hij de grond niet kent waaruit zij ontsproten. Een der dingen, die de literatuurstudie waarde geven is, dat zij doet zien hoe de dichter reageert op de algemene ideeën van zijn tijd en hierin de strijd doet opmerken tussen het individuele en het algemene, waarin dit eerste juist tot hoogste openbaring komt.

Studie die noodzakelik is tot belichting van het vraagstuk der '*poetic diction*', die, hoezeer persoonlik, wordt beïnvloed door krachten, slechts te verklaren uit 's dichters histories en plaatselik milieu.

Als tegengestelde polen, waartussen zich allerlei variaties van poëtiese dictie bewegen, onderscheidt Ker, met een woord van Landor, 'diaphanous' en 'prismatic' poëzie.

Een voorbeeld van de eerste is het drama van Racine. Racine schijnt in het geheel geen werk te maken van zijn dictie. Zijn taal lijkt vaak vlak conventioneel en afgezaagd, zijn rijmen gemakkelik. Maar zijn kracht ligt in het betoog en zijn poëzie 'steals into the mind with imperceptible music', welker kracht eerst wordt gevoeld als zijn stukken worden gespeeld door een actrice als Sarah Bernhardt. Dit is trouwens eis voor de dramadichter, dat hij niet te emphaties is door louter woorden, zijn taal moet eenvoudig en duidelijk zijn, het levende spel zet het accent.

Die diaphane eenvoud heeft ook de poëzie van Cowper, die beelden in de geest tovert schijnbaar zonder het medium van de taal. Maar inderdaad is zijn taal uiterst zuiver en fijn, alleen zij is niet opvallend ornamentaal.

Rijke poëtiese verbeelding daarentegen vindt men bij Dante,

'the great master of poetical argument'. Maar de overvloedige ornamentiek van zijn fijndoorwerkt detail tast de streng getrokken grootse lijnen van zijn *Divina Commedia* niet aan. Een gevaar, waaraan kleinere talenten niet ontkomen, wier decoratieve taal vaak de indruk van het geheel schaadt en de eenheid breekt. Hier trouwens dient het ornament maar te vaak om het gebrek aan gedachte te dekken en de gemeenplaats een schijn van nieuw leven te geven, terwijl het bij grote dichters treft als de organiese groei van een eigen rijk verbeeldingsleven. Dante bijvoorbeeld, de eerste moderne dichter die de dictie van Virgilius, Ovidius en Statius bestudeerde en daar de kracht leerde kennen in het biezonder van de epiese vergelijking, is altijd onfeilbaar in zijn greep, in de lichtconcentratie van vergelijking of epitheton op de hoofdmomenten der gedachte of der handeling[1].

Die lichtconcentratie is het geheim der poëtiese dictie. Zij kan even sterk, vaak sterker zijn in het eenvoudige rechtstreekse woord als in de beeldrijke taal. Haar richtende kracht is de dichterlike visie, *imagination* als Ker deze 'poetic faculty' bij uitnemendheid noemt en die hij omschrijft als 'that wich goes at once and infaillibly to the truth'.[2] Een definitie, breder uitgewerkt in zijn bespreking van Milton's omschrijving van het wezen der poëzie.

Milton stelt (in de Letter on Education to Mr. Samuel Hartlib) poëzie tegenover welsprekendheid als meer '*simple, sensuous* and *passionate*', minder 'subtile' dan welsprekendheid. 'Simple' is in Milton's taal het tegengestelde van 'subtile, in de zin van fijn doorweven', meer analyties. De rhetorica, de kunst der welsprekendheid, detailleert meer, 'creeping on from point to point', gaat zij langs de lange keten der redenering en van het bewijs.

Poëzie is 'simple', d.w.z. een eenheid die onmiddellik de geest treft zonder een lang proces van uitlegging, een eenheid

1) Ker schreef een essay *On the Similes of Dante* (*Essays on Medieval Literature*).
2) Ker bespreekt in verband hiermee het onderscheid tussen *Imagination* (fantasie, de biezondere artistieke gave, 'intuitive reason') en *Fancy* (verbeelding, de buiten-artistieke, de analytiese), 'playing with counters', als Coleridge het uitdrukte, d.i. 'with separate aspects and partial analogies.'

als het schilderstuk of als het beeldhouwwerk. ‘Simple’ noemt met een andere naam de oude eis, dat het gedicht zal zijn ‘simplex et unum’, Aristoteles' ‘synopton’, een inzicht, onmiddellik gegrepen. En de twee andere eigenschappen, ‘sensuous’ en ‘passionate’, zijn daarmee ten nauwste verbonden, kwaliteiten die de eenheid helpen vormen. ‘Sensuous’ betekent voor Milton iets als zinnelike waarneming, onmiddellik de geest treffend als objecten van het gezicht of het gehoor. ‘Passionate’, omdat de poëzie een aandoening, een ontroering verwekt.

Maar om eenzijdigheid te vermijden moet, vooral waar het poëtiese werken van grotere omvang betreft, naast Milton's definitie de opmerking van Gabriel Rossetti geplaatst worden, dat ‘fundamental brain-work’ vereist wordt in poëzie. ‘Fundamental brainwork’ bedoelt een wijze van denken die niet speciaal poëties is, de strenge koele berekening van de ordening, en indeling der stof, van het effect der details, enz. Het is dat proces, dat de dichter evenzeer moet doorlopen als de prozaschrijver. Het is de zorg voor wat Milton noemde het ‘decorum’, daarmee aanduidende alle wetten die de eenheid en de harmonie in ‘the grand masterpiece’ brengen en het ‘simple’ maken in zijn uitwerking.

En waar Ker verschillende gedichten en prozawerken toetst aan deze eisen, komt hij als altijd tot de conclusie, dat de verschillen ook tussen de literaire genres poëzie en proza niet altijd gemakkelik zijn te onderscheiden.

Zo is ook de eerste eis voor het drama, dat het zij ‘simple’, ‘a coherent unity, a self-included thing.’

Zijn eerste vereiste is de eenheid van handeling, door Aristoteles geconstateerd als levenswet der grote klassieke drama's.[1)]

In ieder levend drama, als trouwens in elk ander kunstwerk, werkt het principe der concentratie van leven en kracht, der vermijding van verstrooiende overvloed.

Corneille toetste de dramatiese eenheden door hun practies effect op het toneel, en aanvaardde ze, met wijzigingen. Racine, die Corneille volgde, behoefde geen klassieke autoriteit om de concentratie in zijn stukken te rechtvaardigen. Zonder de een-

1) De dramatiese eenheden der oude dramaturgen bewijzen alleen, dat die drama-dichters kunstenaars waren, die geen afdwaling of verwarring in hun werk duldden. Eerst latere pedante critici als Julius Caesar Scaliger trokken stupiede didactiese beginselen uit hun werken.

heden zou zijn dramatiese kracht verslapt en verstrooid zijn. Zijn werkwijze is dezelfde als die van Ibsen. Ibsen bestudeerde de praktijk der Franse klassieken, maar de reden waarom zijn *Rosmersholm* bijvoorbeeld zulk een 'close-wrought and concentrated' soort van drama werd, is, dat hij gevoelde zo het effect te bereiken dat hij beoogde.

Zo dringt Ker in zijn beschouwingen altijd door tot het wezen van de dichterlike vorm, die is karakteristieke structuur van het zich immer vernieuwende dichterlike leven. Dat is de waarde van zijn onderwijs.

Almelo, Jan. '29.

W. KRAMER.

Klikspaan.

Mijn studie 'De omkeer in 't studenteleven' (1923, bl. 9) heeft de aandacht gevestigd op de invloed van de Franse romantiek, die de schijnbare realist Kneppelhout er toe bracht om zijn schetsen over Leiden vol bravour en blague te blazen. Ik dacht toen alleen aan Franse romans, maar ook de Franse poëzie heeft meermalen de beide toverwoorden *orgie* en *punch* gevarieerd, waarbij de nodige aanstellerij volgens een tijdgenoot werkte:

> 'Nous avons à Paris beaucoup de ses semblables,
> Dérangés par système, honnêtes jeunes gens,
> Qui veulent à tout prix boire et casser des tables,
> Et rentrer en fumant le soir chez leurs parents'.[1)]

Hoe Parijs door Leiden naar de ogen werd gezien, begrepen trouwens de Hollanders onmiddelik. Zowel Klikspaan als zijn geestverwant Jonckbloet, die 'Flanor' heette voor te stellen en persoonlik zijn verwante Physiologie van Den Haag, had geschreven, moesten het verwijt horen, 'slaafsche nabootsing van de hedendaagsche Fransche letterkunde en van het laatste kind harer Romantiek, de Typologie' geleverd te hebben.[2)] Ik onderschrijf volstrekt niet dit doodvonnis van louter imitatie, maar meen te mogen besluiten, dat Klikspaan zijn toon onder de schijn van naturalisme soms onnatuurlik opdreef tot een soort modestijl.

G.B.

1) Louis Maigzon: Le romantisme et la mode, 1911, p. 155-177.
2) Een Achttiende Hoofdstuk voor de Physiologie van den Haag door een Hagenaar [W.F.G.L. François], 1843, bl. 9.

‘Kusjens’ van Bilderdijk en Lessing.

In de vergadering van het Historisch Genootschap te Utrecht van 24 Mei 1856 werden door Mr. B.J.L. de Geer eenige onuitgegeven gedichtjes meegedeeld van Bilderdijk, alle behoorende tot den tijd van zijn verblijf in Londen, ‘ten bewijze hoe hij ook in andere talen even gemakkelijk zong als in zijne door hem zoo hoog geachte, zoo vlijtig beoefende moedertaal.’ Van die versjes, meegedeeld in de *Kronijk* van het genoemde genootschap (twaalfde jaarg., 1856, 3e serie, 2e deel, p. 109 vv.) zijn er drie in het Fransch, een in het Engelsch en een in het Duitsch. Het laatste, ‘Die Küsse’, is, zooals uit onderstaande vergelijking blijkt, niets anders dan het onder dien titel bekende stukje van Lessing uit het jaar 1747,[1] met enkele fouten en onbeteekenende veranderingen, weglating van een strophe en de vervanging van Lesbia door een andere dame.[2]

(Lessing)

Ein Küsschen, das ein Kind mir schenket,
Das mit dem Küssen nur noch spielt
Und bei dem Küssen noch nichts denket,
Das ist ein Kuss, den man nicht fühlt.

(Bilderdijk)[3]

Ein Küschen das ein Kind mir schenket,
Das mit dem küssen nur noch spielt,
Und bey dem küssen noch nicht denket;
Das ist ein Küss, den man nicht fühlt.

1) Zie bv. *Lessings Werke*, hrsg. v.R. Boxberger (Kürschner's Deutsche National-Litt.) I, p. 4.
2) Zou het misschien als aardigheid bedoeld zijn voor Christina Schweickhart, de jongere zuster van Katharina Wilhelmina, die met deze van Bilderdijk les kreeg in 't Italiaansch? (Zie Dr. R.A. Kollewijn, *Bilderdijk*, I, p. 255. 259).
3) Zie *Kronijk* l.c.p. 113. - Ik geloof, dat ook door deze regels het nog al van het boven geciteerde oordeel van De Geer omtrent Bilderdijk afwijkende van Dr. M.J. van der Meer bevestigd wordt: ‘Obgleich er von 1797-1806 in Deutschland lebte, wimmelt sein Deutsch von Fehlern, was er seinem Ekel vor dieser Sprache zuschreibt’ *(Die Niederländische Sprache = Schriften des Holland-Instituts in Frankfurt am Main, heft* 4, Heidelberg, 1927, p. CVI).

Ein Kuss, den mir ein Freund verehret,
Das ist ein Gruss, der eigentlich
Zum wahren Küssen nicht gehöret:
Aus kalter Mode küsst er mich.

Ein Kuss, den mir mein Vater giebet,
Ein wohlgemeinter Segenskuss,
Wenn er sein Söhnchen lobt und liebet,
Ist etwas, das ich ehren muss.

Ein Kuss von meiner Schwester Liebe
Steht mir als Kuss nur so weit an,
Als ich dabei mit heisserm Triebe
An andre Mädchen denken kann.

Ein Kuss, den Lesbia mir reichet,
Den kein Verräter sehen muss,
Und der dem Kuss der Tauben gleichet:
Ja, so ein Kuss, das ist ein Kuss.

Ein Küss, den mir ein Freund verehret
Das ist ein Grusz, der eigentlich
Zum wahren küssen nicht gehöret;
Aus kalter Mode küst er mich.

Ein küss, den mir mein Vater giebet,
Ein wohlgemeinter Segensküss,
Zum Zeichen das sein Herz mir liebet
Ist etwas, das ich ehren muss.

Ein Küss, den mir Kerstindchen reichte
Den kein Verräther sehen muss,
Und der den Kuss der Tauben gleichte
Ja, das war eigentlich ein Kuss.

Dat Bilderdijk met dit gedichtje van Lessing reeds veel eerder goed bekend was, blijkt ook uit iets anders. Naar 't mij voorkomt is nl. een ander van zijn verzen een navolging er van. Het is het derde van de onder den titel ‘Kusjens’ in den bundel *Bloemtjens* van 1785 voorkomende stukjes.[1] - In den *Brief aan den Hoogleeraar Mr. J. Kinker*, toegevoegd aan diens *Beoordeeling van Mr. W. Bilderdijks Nederlandsche Spraakleer* (Amsterdam 1829, p. 344) schreef M. Siegenbeek: ‘Reeds in zijne *Bloempjes* en *Verlustigingen*, voor vele jaren in het licht gezonden, treft men verscheidene navolgingen aan, die men, omdat de Dichter niet goed gevonden heeft de makers te noemen, van wie hij dezelve ontleende, ligtelijk voor oorspronkelijke dichtstukken zou houden.’ Ook in een aanteekening bij Mr. J. Pan's *Aanwijzing der oude en nieuwere dichters door Mr. W. Bilderdijk en Vrouwe K.W. Bilderdijk overgebragt of nagevolgd*[2] wordt gezegd: ‘in de V e r l u s t i g i n g en de B l o e m t j e n s is het oorspronkelijke

1) Zie edit. Da Costa IX, p. 461; *Bloemlezing* van Van Vloten, p. 36.
2) Zie *De dichtwerken van Bilderdijk*, ed. Da Costa, XV, p. 317 vv.

van eenige stukjes aan onze nasporing ontsnapt' en onder de navolgingen, in *Bloemtjens* voorkomende, die later[1] opgegeven worden, komt dit ook niet voor.

Evenmin wordt het vermeld in de *Bijvoegselen*, hierbij gegeven door N. Beets in zijn *Gesprek over Letterdieverij* etc. (= *Verscheidenheden* VI; Haarl. 1873, p. 104 vv.[2]). Da Costa in *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk* (p. 44) spreekt van 'dien stroom van deels oorspronklijke, deels en meest aan Anacreon, Catullus, Tibullus, Propertius, Horatius, ontleende lust- en liefdezangen, die den inhoud uitmaken van twee vermaarde Dichtbundels uit dezen zijnen tijd: M i j n e V e r l u s t i g i n g in 1781, en B l o e m t j e n s in 1785 uitgegeven.' Kollewijn (l.c. I, p. 172) rekent de 'Kusjens' onder de oorspronkelijke gedichten uit den bewusten bundel; ook waar hij spreekt over Bilderdijk's verhouding tot Lessing (I, p. 313 vv.) wordt dit vers niet vermeld. - Ook nergens anders, voor zoover mij bekend is, wordt in de talrijke geschriften betreffende Bilderdijk op de overeenkomst gewezen.

Toch lijkt het mij toe, dat, wanneer men het genoemde gedicht van Bilderdijk met het boven opgenomene van Lessing vergelijkt, dat dan toch de overeenkomst zoo groot is, dat van volkomen oorspronkelijkheid bij den eerste niet gesproken mag worden.

Ik wil hier aan toevoegen, dat in lateren tijd hetzelfde versje van Lessing nog in onze taal is overgebracht, nl. door den bekenden Vlaming Theodoor van Rijswijck onder den titel 'De Kus'. Het is - hier wordt er bij vermeld: 'Naar Lessing' - opgenomen in zijn *Volledige Werken* (Antwerpen - Gent 1865, p. 340) en was oorspronkelijk verschenen in het door hem uitgegeven jaarboekje *Muzen-Album* van 1846.

Amsterdam.
A. BORGELD.

1) l.c.p. 384.
2) *Verscheidenh.* 2e dr. II, p. 309 vv.

Een nieuwe Nederlandse phonetiek.[1)]

Een enigszins uitgebreide phonetiese beschrijving van het Nederlands bezaten wij totnogtoe niet. Met het boek van Zwaardemaker en Eijkman is dit tekort ineens glansrijk ingehaald.

Over het karakter van het werk geven de namen der schrijvers al dadelik enige aanwijzing. Beiden zijn experimentalist. Zwaardemaker is dat bij uitstek, Eijkman van oorsprong Anglist, zodat hij de verbindingsschakel zal hebben gevormd met de linguistiek. Want het doel van de schrijvers was te geven een ‘linguistiese phonetiek’, zoals ze het zelf uitdrukken. Ze bedoelen daarmee blijkbaar: één die bruikbaar is voor linguisten, één die niet zo experimenteel is opgezet, dat de lectuur alleen voor laboratoriummensen vruchtbaar kan zijn.

Het is een lastig vak, de phonetiek. Geen taal-studerende kan het ontberen, en aan de andere kant is het niet goed te beoefenen zonder physiologiese kennis. Zodoende zijn de beoefenaars van de phonetiek deels mannen van de ‘exacte’ wetenschappen, deels taalgeleerden. Tot de eerste groep behoren vooral de experimentalisten.

Doordat nu de werkwijze van beide groepen zo sterk verschilt, doordat de linguist vaak geheel vreemd staat tegenover de laboratorium-methodes, is langzamerhand tussen de ‘linguistiese’ en de experimentele phonetiek een kloof ontstaan zo groot, dat de gemiddelde linguist het op moet geven het wetenschappelik bedrijf der laboranten en instrumentalisten te volgen. Omgekeerd tonen laatstgenoemden meermalen van het linguisties-phonetiese werken slechts weinig kennis te hebben genomen of achten het geenszins overbodig - wat van hun standpunt ook niet te verwonderen valt -, lang vaststaande resultaten nogeens als nieuw, maar dan langs experimentele weg verkregen of gepreciseerd, voor te zetten.

Samenwerking, zoals bij dit *Leerboek* heeft plaats gehad,

1) Prof. Dr. H. Zwaardemaker Cz. en L.P.H. Eijkman, *Leerboek der Phonetiek, inzonderheid met betrekking tot het Standaard-Nederlandsch.* - X + 336 blz. - Haarlem 1928.

tussen een beroepsexperimentalist en iemand die met de wensen en behoeften van de taalstudie op de hoogte is, kan de afstand tussen beide groepen van belangstellenden-in-phonetiek helpen verkleinen.

Het boek onderscheidt zich van de meeste door linguisten geschreven handboeken doordat de anatomiese en physiologiese beschrijving der spreekorganen en hun bewegingen in het algemeen een zeer ruime plaats innemen. Verder worden we in de inleidende hoofdstukken, die hieraan zijn gewijd, voortdurend ingelicht over de instrumentele middelen ter ‘registratie’ van die bewegingen. Dit laatste, zuiver experimenteel gedeelte is bijna altijd in kleiner lettertype gedrukt, blijkbaar met de bedoeling dat de lezer-linguist het desgewenst ongelezen kan laten. Wel is er een duidelik streven merkbaar om ook met deze kleineletters-stof te blijven binnen de grenzen van het leesbare. Zo verklaren de schrijvers op p. 63 van een bepaalde wijze van onderzoek: ‘Het is intusschen een uitgesproken laboratoriummethode, zoodat wij haar hier niet verder willen beschrijven’. Evenwel zijn deze excursies naar het laboratorium voor de geregelde gang van het verhaal niet bevorderlik.

In de eigenlike beschrijving der klanken merkt men het meest van eigen laboratorium-onderzoek bij de behandeling van de klinkers. Hier is de instrumentele toelichting het uitvoerigst, maar ook zien we de schrijvers in deze afdeling het meest zoekend en debatterend en vergelijkend tot eigen standpunt geraken. De beschrijving onderscheidt zich van wat men in linguistiesphonetiese handboeken gewoonlik aantreft door de grote aandacht die wordt gewijd aan al de organen, die tot de vorming van de klinker meewerken, en de verschillende configuraties, waarmee eenzelfde resultaat kan worden bereikt. In het biezonder bespreken de auteurs uitdrukkelik de stand van de pharynx naast die van de - vaak uitsluitend of hoofdzakelik behandelde - mondholte. Zij behoren niet tot degenen, die de kaakafstand van ondergeschikt belang achten (p. 65) en besteden daarom ook daaraan grote zorg in hun beschouwing.

Hierdoor ontstaat een vrij uitvoerige uiteenzetting, waarin het soms de beginner niet gemakkelik zal vallen, de hoofdzaken te grijpen. Ik zou deze eerlike veelzijdigheid niet willen offeren voor schematiserende, maar de waarheid beknellende eenvoud. Met waardering vermeld ik b.v. de zeer stellig juiste opvattingen over ‘compensatie’, een begrip dat op p. 103 wordt geïntroduceerd en elders meermalen terugkeert: ‘een kleine afwijking is

.... geoorloofd, omdat een teveel in de beweging van het eene orgaan gemakkelijk gecompenseerd wordt door een te weinig in de beweging van het andere'. Maar de schrijvers hadden hier dunkt mij zonder schadelike systematisering of schematisering, meer dan ze gedaan hebben op de voorgrond kunnen brengen wat zij het belangrijkste, het wezenlike achten.

De eenheid en overzichtigheid is ook niet bevorderd door de poging om de acustiese en de articulatoriese methode te 'versmelten', zoals het in de voorrede heet. De acustiese beschrijving gaat bij de vocalen voorop. Hoe men ook over deze combinatie oordele: in ieder geval krijgt men daarmede de eigenaardige inconsequentie te aanvaarden, dat bij de consonanten practies alleen de articulatoriese beschrijving wordt toegepast, daar 'de acoustische analyse der consonanten.... tot dusverre weinig vorderingen gemaakt' (p. 170), 'de instrumenteele acoustische analyse der consonanten... nog niet veel triumphen gegeven' (p. 171) heeft.

Niet alleen om deze inconsequentie te vermijden, schijnt het mij voorlopig het best uitvoerbaar en ook theoreties het meest juist, de articulatoriese beschrijving voorop te stellen en deze zo exact en veelzijdig mogelik te maken. In verreweg de meeste gevallen toch hangt een verandering in acusties effect af van een verandering in de orgaanstand.[1)] De acustiese waarnemingen kunnen dan als aanvulling en illustratie van de articulatoriese beschrijving in het phoneties leerboek hun - voorlopig bescheiden - plaats vinden.

Misschien zal een ander lezer hierover anders oordelen. Maar niemand kan zich dunkt mij aan de indruk onttrekken, dat de behandeling der consonanten en het hoofdstuk over synthese beter vertonen de rustige, methodiese gang en de eenheid die voor een leerboek zozeer gewenst is. Wanneer men bij de lectuur aan de consonanten toe is, krijgt men het prettige gevoel, dat het evenwicht nu is hersteld en de beschrijving beheerst en systematies doorgaat. Kan dit, behalve aan de genoemde oorzaken, misschien hieraan liggen, dat dit gedeelte door één der auteurs geschreven en daardoor meer een eenheid geworden is? Of is het ineens geschreven, zonder de 'onderbrekingen', waarvan de voorrede gewaagt?

Zoveel over de compositie van het boek in het algemeen.

1) Dit woord heeft hier niet de betekenis, die Zw.-E. eraan willen hechten. Zie verderop bldz. 90.

In de biezonderheden afdalende, wordt men telkens aangenaam verrast door heldere uiteenzettingen, scherpe en vaak nieuwe waarnemingen, zelfstandige beschouwing van bekende feiten. Uit het vele goede, dat dit mooie boek brengt, doe ik een paar grepen.

Practiese termen zijn ‘vast’ en ‘los’ ter weergeving van ‘fortis’ en ‘lenis’ (159 vlgg.) en zeer juist de opmerkingen over deze articulatiebiezonderheid in het Nederlands. - Een goede voorstelling van de werkelike, onzekere toestand inzake de *o*-klanken van *pot, vol* enz. vindt men op p. 145 vlg. - Te prijzen valt de beschrijving van de *ui*-klank op p. 155, die verschillende beschouwingen over het tweede deel van de diphthong aardig met elkaar zal verzoenen. Mooi en volledig is de beschrijving van de ‘ratelconsonant’ *r* in zijn verschillende variaties[1)] en van de *l* (200 vlgg.). - Met onverdeelde instemming las ik verder de uiteenzetting over quantiteit in het Nederlands (Hfdst. XV).

Veel meer goeds nog zou van het werk zijn te zeggen. Maar toejuichingen verliezen aan kracht, wanneer ze te talrijk worden. Daarom laat ik tans enige opmerkingen van andere aard volgen, om te getuigen van de belangstelling waarmee ik het boek heb gelezen.

Bij de [ü][2)] van *put* (p. 139) hadden variëteiten met meer open vocaal kunnen worden besproken. Er is heel wat verschil in vormingswijze van deze klank bij verschillende Nederlanders.

Blz. 144. Zeer juist is de opmerking, dat de [*ó*] aan het eind van een woord als *zoo, ko* eigenlik een tweeklank wordt. Maar het schijnt mij op overschatting van de invloed der lipronding te berusten, wanneer schrijvers menen, dat daarbij ‘de tongen kaakstand zich niet wijzigen’. Wel degelik wordt m.i. de tongstand hoger, evenals bij lang gerekte [í] en [é], b.v. in *wie*,

1) Alleen de korte mededeling over het Duits is hier gevaarlik: daar heeft men volgens de schrijvers: ‘den duidelijk gerolden punt-*r*’. De lezer kan hieruit de verkeerde en door de schrijvers zeker niet bedoelde indruk krijgen, dat de huig-*r* in het Duits nog ongewoon of zelfs onbekend is. Ieder die wel eens Duitsers uit verschillende delen van het rijk (vooral de steden) heeft horen spreken, weet beter. Hugo Schuchardt schreef reeds in 1885, ‘dass in Frankreich und Deutschland (gutturales) *ϱ* an Stelle von (dentalem) *r* seit langer Zeit mehr und mehr in Mode kommt’: *Schuchardt-Brevier* 55 (spatiëring van mij).

2) Phoneties schrift van Zw.-E., hier als verderop, tussen [ ]. De waarde der tekens zal uit de steeds bijgevoegde voorbeelden voldoende blijken.

zee, waarvan de schrijvers zelf op p. 132 zeggen, dat ze ‘geslotener’, d.w.z. met hogere tongstand, eindigen.

De beschrijving van de m o u i l l e r i n g (166 vlgg.) is, geheel in strijd met wat we overigens van de schrijvers gewoon zijn, tamelik onpersoonlik. Het is alsof zij, door alleen Rousselot's opvatting weer te geven, zichzelf en eigen mening opzettelik op de achtergrond willen houden.

Zeer stellig uiten Zwaardemaker en Eijkman zich inzake stemloze *m* (176), *n* (187) en *l* (211). Vgl. ook p. 219. Het komt mij wel wat boud voor, van al deze klanken eenvoudig te verklaren, dat zij in onze taal niet voorkomen. Ik zou mij eerder willen aansluiten bij Roorda, die meent dat na stemloze occlusief of spirant deze klanken geheel of gedeeltelik stemloos zijn. Ongetwijfeld kan op Roorda's mening diens Groninger geboorte van invloed zijn, zoals Zw.-E. opmerken. Maar ook bij niet-Groningers meen ik toch wel te hebben opgemerkt, dat deze klanken dikwels, in de genoemde positie, altans stemloos beginnen.

Meer nog bevreemdde het mij, bij *v* (179) en *z* (198) niets te vinden over het toch zo typies nederlandse verschijnsel (in tegenstelling met het Duits b.v.), dat deze klanken aan het begin van het woord (het geval van voorafgaande stemloze consonant natuurlik buiten beschouwing gelaten) stemloos inzetten. Slechts zeer terloops wordt deze biezonderheid later op p. 217 even vermeld.

Blz. 189; 199 vlg. Het wordt langzamerhand communis opinio onder nederlandse phonetici en spraakleraren, dat *tj* in *bootje, maatje* en *sj* in *sjouwen, meisje* eenheidsklanken voorstellen, in phonetiese transcriptie meestal en ook door Zw.-E. weergegeven achtereenvolgens als [c] en [ʃ]. Het laatste komt mij voor als een individuele, veldwinnende, maar geenszins nog algemene, van oorsprong geaffecteerde uitspraak. Zw.-E. geven trouwens zelf toe, dat *sjacheren* en *meisje* ‘bij voorzichtige uitspraak een vluchtige [j] na [ʃ] hebben’. Inderdaad, ieder die wel eens getracht heeft hollandse kinderen fra. *chat* of eng. *show* of hd. *schön* te leren spreken, moet ervaren hebben dat het meestal niet aangaat hier zomaar de *sj* van *sjouwen* toe te laten, of zelfs die van veel gebruikte ontleende woorden als *chocola, chic, chantage*.[1)]

Een eenheidsklank in *bootje. maatje*, doet mij niet geaffecteerd,

1) Hierbij verwaarloos ik dan nog de verschillen tussen de ‘einheitliche’ [ʃ]-klanken in de drie talen onderling.

maar zelfs bepaald on-nederlands aan. Ik kan niet anders dan gemouilleerde [t] + [j] als het normale beschouwen. Ook de duur schijnt mij op twee klanken te wijzen. Maar de verbluffende eenstemmigheid der phonetiese handboeken, waarbij zich ook dit zozeer gezaghebbende weer voegt, doet mij twijfelen of bij mijzelf en anderen soms dialecties substraat van invloed kan zijn, dat door hypercorrecte uitspraak ‘volgens de letter’ weggewerkt is.

De ‘schrapende indruk’, die de velaire fricatief in *nacht* e.d. maakt (p. 194) wordt vaak versterkt doordat bij vele Nederlanders de stembanden meeschrapen.

Een eigenaardige manier van onderscheiden tussen organies en acusties wordt toegepast op p. 223. De assimilatie in *afzagen*, waar de *z* stemloos wordt na de *f*, heet hier acusties, terwijl de assimilatie van *m* aan *f* in *komfoor* (labiodentale *m*) organies wordt genoemd. Om deze onderscheiding te handhaven, moet men de stembanden niet als spraakorganen beschouwen. En inderdaad hebben Zw.-E. dit standpunt ingenomen, blijkens de betiteling van het 3e hoofdstuk: ‘de s t e m functie van het strottenhoofd’, terwijl zij het verder hebben over de s p r a a k functie van het zachte gehemelte en de mond. Maar wel noemen zij zelf de aan de stembanden gevormde [h] een ‘s p r a a k klank’. In dit geval zijn dus de stembanden ook volgens Zw.-E. spraakorgaan. Zou het nu niet consequenter zijn, daar de stand der stembanden toch zo'n belangrijk element in iedere spraakklank is, de stembanden in het algemeen als spraakorganen te erkennen?

Blz. 226. De weglating van [t] in *ik wor oud, ik vin wel* is niet alleen gevolg van ‘slordige uitspraak’, d.w.z. geen uitsluitend phoneties verschijnsel, maar ten dele ook analogies naar die werkwoorden, waarvan stam niet op -*d* eindigt en zodoende een eerste persoon zonder -*t* staat naast een 2e en 3e mèt -*t*, b.v. *ik por, je port, ik verzin, je verzint*. Dit blijkt wel daaruit, dat *je, hij wor oud* zeer ongewoon is, al zijn de phonetiese condities dezelfde als bij *ik wor*.

Op p. 234 staat: ‘De mediale [*d*] tusschen [i^{i} (e^{i}, ε^{i}, oei), əu][1)] en [ə] van de meer verzorgde uitspraak valt weg in de omgangstaal’. Daarbij worden terecht als voorbeelden genoemd de

1) Ik plaats hier de vierkante en roude haken zo als ik meen dat de schrijvers ze bedoelen: ze staan enigszins anders. Waarschijnlik een van de in dit boek prijzenswaardig zeldzame drukfouten.

d-loze uitspraak van *verbieden, besteden, scheiden, kruiden, houden*, maar ten onrechte ook de *j*-vormen van *raden* en even later *geboden*. Deze laatste zijn niet gelijksoortig met de overige[1] en aan de *d* gaan trouwens ook niet de klanken vooraf, die de schrijvers zelf in de zojuist geciteerde aanhef noemden.

De behandeling van het accent in geographiese namen (266 vlgg.) is onvolledig. Die met eindaccentuering komen niet ter sprake (alleen wordt op p. 270 even vermeld, dat 'bij namen van straten, parken, pleinen enz... het gebruik nogal onregelmatig' is). Dit verwondert temeer, omdat Zw.-E. het beginaccent in *Westland, Nieuwpoort* e.d. verklaren uit het feit, dat dit oude, traditioneel geworden samenstellingen zijn, terwijl *Nieuw Zéeland* e.d. 'nog als nieuw gevoeld worden'. De schrijvers zullen toch het eindaccent in *Rotterdám, Hoogvlíet, IJmuíden, Zierikzée* e.d. niet uit de betrekkelike nieuwheid van deze samenstellingen willen verklaren[2].

De schrijvers houden vast aan de term 'articulatiebasis'. Daarnaast gebruiken ze de benaming 'orgaanstand'. Hoewel het zoeken naar een minder vage term dan 'articulatiebasis' te loven valt, heeft 'orgaanstand' weer het nadeel, dat men bij dit woord niet onmiddellik denkt aan iets blijvends, iets voor de hele spraak karakteristieks, maar eerder aan de speciale configuratie der organen, die nodig is voor het vormen van een bepaalde klank. Vergis ik mij niet, dan is deze laatste betekenis ook min of meer door het gebruik geijkt. Vgl. boven bldz. 86 noot.

Het 17e hoofdstuk (308 vlgg.) geeft een overzicht van de publicaties op het gebied der nederlandse dialectstudie. Deze belangstelling voor de dialectologie is zeer te prijzen, maar doet toch wat vreemd aan in een phoneties handboek, dat g e e n overzicht geeft van bestaande p h o n e t i e s e literatuur (handboeken en periodieken) in Nederland en in den vreemde. Dit laatste had men toch eerder mogen verwachten dan een uitvoerige, ja volledige, lijst van dialectpublicaties, die voor een groot deel weinig of niet phoneties gericht zijn, zoals Zw.-E. zelf opmerken. Niemand zou de schrijvers hebben verdacht van gebrek aan waardering voor Kloeke's *Expansie* of van overschatting van

1) Vgl. *Tschr. v. Ned. Taal- en Lettk.* LXVI, 7 vlgg.
2) Zie tans over vele van deze soort samenstellingen Jacoba H. van Lessen, *Samengestelde naamwoorden in het Nederlandsch*, 22 vlg.

Roorda's *Klankleer*, wanneer zij eerstgenoemd werk, dat immers uitdrukkelik phonetiese precisie op de achtergrond stelt en vooral op historiese conclusies uit is, onvermeld hadden gelaten, en Roorda genoemd.

Ook tegenover phonetici, wier werken in de tekst worden aangehaald, tonen de schrijvers allerminst overdreven attentie: ze citeren Jespersens *Lehrbuch* naar de 1e druk van 1904, Viëtors *Elemente* naar de 3e druk van 1894!

Deze houding van geleerden, die het veld der phonetiek zo nauw afbakenen, dat zij zelfs aan een belangrijke practiese kwestie als van de phonetiese alphabets met iets als een verontschuldiging ‘de plaats inruimen, die hun als technisch hulpmiddel toekomt’ (Hfdst. XVIII), is enigszins te verklaren uit hun wetenschappelik verleden: beiden hebben een eervol aandeel gehad aan de phonetiese beschrijving van nederlandse dialecten, deels door zelfstandig onderzoek, deels in samenwerking met anderen.

Uit het hoofdstuk over ‘phonetiese alphabets’ vermeld ik nog, als karakteristiek voor hun beschouwing, de mening op de allerlaatste bladzijde geuit, dat elke taal tweeërlei beschrijving nodig heeft, een articulatoriese en een acustiese en ‘dus ook tweeërlei phonetiese transcriptie . ., één die door waarneming der articulatie wordt ontworpen, en een andere, die op het gehoor afgaande wordt opgeteekend’. De kans, dat dit dualisme practies bereikbaar zou zijn, achten Zw.-E. zelf gering: ‘meestal zal men met luisteren en eenvoudig opteekenen wat men hoort beginnen, om eerst bij voortgezette studie ook aan de wijze van ontstaan der spraakgeluiden de haar toekomende aandacht te schenken’. Ik kan mij niet wel denken dat iemand zou gaan opschrijven wat hij hoorde, zonder dat hij zelf de gehoorde klanken trachtte na te spreken en daarbij zichzelf rekenschap te geven van de stand, die zijn spraakorganen daarbij innemen. Zo berust ieder transcriptiesysteem in eerste instantie op acustiese waarneming en op die waarneming wordt dan een naar articulatoriese kenmerken ingericht alphabet gebouwd. De scheiding tussen articulatories en acusties, zoals de schrijvers die hier willen, wordt wel heel subtiel.

Wanneer ik tenslotte vermeld, dat een uitvoerig register het opslaan vergemakkelikt, ben ik aan het eind van mijn vogelvlucht over dit belangrijke boek.

Misschien hadden de schrijvers hier en daar de teugels wat

strakker kunnen houden en de grenzen tussen het systematies uiteenzettende leerboek en de beschouwend-discuterende monografie wat strenger in acht nemen - dit geringe bezwaar wordt ruimschoots opgewogen door het persoonlike en zelfstandige, dat het gehele boek kenmerkt en waardoor het voortdurend tot nadenken dwingt.

Voor wie wat wegwijs is in de phonetiek, geldt trouwens dat bezwaar in 't geheel niet: hij zal het boek er temeer om waarderen en er temeer uit leren. Maar voor beginners in de phonetiek, of liever voor beginners in taalstudie, die van phonetiek geen speciale studie willen maken, vrees ik dat sommige gedeelten door omvang en opzet moeilik te verwerken zullen zijn. Het is misschien onbescheiden en ondankbaar, de aankondiging van dit mooie boek, dat zoveel en zoveler wensen vervult, met een nieuwe wens te besluiten. Toch blijft er, dunkt mij, nog plaats voor een ‘Elementarbuch’, naast en gebaseerd op dit *Leerboek*. Een boek, dat het gezag van het *Leerboek* moest verbinden met de paedagogiese eisen van een elementair handboek. Wanneer de schrijvers of één van hen - ik denk van mijn linguisties standpunt het eerst aan de heer Eijkman - zich daarmee wilden belasten, zouden zij daarvan misschien niet de hoge bevrediging erlangen, die het grote werk hun heeft geschonken. Maar het zou ook niet de jarenlange arbeid kosten, die dit *Leerboek* heeft geëist en een brede schaar van nederlandse studerenden in verschillende takken der linguistiek zou zich aan de schrijver(s) verplicht achten.

Den Haag, December 1928.

C.B. VAN HAERINGEN.

Verbetering.

In de aankondiging van *Arch. néerl. de Phon. Exp. II* en *III* (*N.T.* XXII, 313 vlg.), waarvan ik door een vergissing geen proef heb gezien, is een drukfout blijven staan, die de lezer wellicht uit het verband heeft verbeterd. Op blz. 314, regel 11 moet in plaats van ‘moments’ gelezen worden: ‘movements’.

C.B.V.H.

Als ik opspring, so waecht het al.

Roemer Visscher die in *Het Lof van een blaeuwe Scheen* de gelukkige staat prijst van de afgewezen vrijer, de ongehuwd gebleven man, zegt daar, vs. 82-85:

> Hy vaert van huys met minder verdriet,
> Naet wederkeeren verlanght hem soo seer niet:
> Want als hij opspringht, soo waechtet al.

Dr. N. van der Laan geeft als verklaring van de laatste versregel: ‘Immers hij is de eenige die kan opstaan, omdat hij alleen is’ (*Uit Roemer Visscher's Brabbeling* II, 95). Gelukkig is deze omschrijving niet; enige opheldering schijnt mij niet overbodig. In de eerste plaats wijs ik er op, dat de uitdrukking spreekwoordelik is. In het *Mnl. Wdb.* vindt men i.v. *wagen* = zich bewegen verschillende bewijsplaatsen, alle uit spreekwoordenbundels. Het oudste vb. komt uit de *Ghemeene Duytsche Spreekwoorden*, te Kampen gedrukt in 1550. In onze 17de-eeuwse kluchten heb ik de zegswijze een paar maal aangetroffen, o.a. in *Snappende Siitgen* van G.C. van Santen. Een meid die haar dienst heeft verlaten, uit zich als volgt:

> 'k Ben over acht dagen uyt mijn huys ghegaan, as ick opspring,
> [soo waecht het al;
> Ick ben nu mijn eighen voocht....

De betekenis is hier dus: ik ben onafhankelik, ik sta op mezelf, ik heb voor niemand te zorgen. Dat is ook de betekenis in de boven aangehaalde versregels: Niemand maakt hem het scheiden van huis moeilik, niemand trekt hem weer naar zijn huis, hij vormt alleen zijn gezin.

Ook wordt de uitdrukking gebruikt om aan te duiden, dat iemand geen geld en goed (meer) heeft. ‘Dit past op ymand, die niets meer bezit, dan hy om en aan heeft. *Als die opspringt, dan wordt het al bewogen*. 't Is, omnia mea mecum porto’, aldus Tuinman in zijn Nederduitsche Spreekwoorden I, 139. Blijkbaar heeft het spreekwoord deze laatste betekenis ook in de *Ghemeene Duytsche Spreekwoorden*; immers daar staat het tussen de twee volgende uitdrukkingen in: Hy en heft niet een naghel den eers mede te clouwen, en hy heft capp ende coevel verteert.

Amsterdam.

A.A. VERDENIUS.

Kroniek en kritiek.

Lekenbeschouwingen over taal en spelling.

Wie vele jaren deelnam aan een spellingbeweging, heeft langzamerhand verleerd, zich te ergeren aan de dwaze beweringen waarachter het vooroordeel tegen vereenvoudiging schuilgaat. Niettemin is het teleurstellend dat na ruim dertig jaar van propaganda zo vaak in de dagbladpers onbevoegden het hoogste woord voeren. Er zijn gelukkig uitzonderingen: de Maasbode b.v. verleende een ruime plaats aan de artikels van een bij uitstek bevoegd geleerde als Dr. Gerlach Royen, maar vooral de liberale en zogenaamd neutrale pers heeft het in het vorige jaar bont gemaakt. Wij willen dit met enkele staaltjes aantonen. Uitvoerige kommentaar zal voor onze lezers wel overbodig zijn; wij nemen alleen de vrijheid enige woorden te kursiveren.

Uit een artikel van Dr. A.R. Zimmerman, ‘oud-burgemeester van Rotterdam’, in *De Telegraaf* (1 Mei) getiteld: *Bescherming der Taal*, plukken wij de volgende bloempjes:

‘In waarheid heeft het geschreven woord - dat in tegenstelling met het gesprek de bedoeling niet rechtstreeks van persoon op persoon overbrengt - tot taak de constructie, den vasten achtergrond, *de ruggegraat der gedachtenuiting* aan te geven.’

‘Er schijnt veel meer reden, aan de spreektaal geleidelijk *haar vast geraamte terug te geven*, dan de verslonsing over te brengen op de schrijftaal.’

‘Bovendien kan ook bij ons de naamvalsverbuiging niet altijd gemist worden. *Onbegrijpelijk* is b.v. de zin: Kent Gij de naam van de man, die de leeuw doodde?

De wetten van geslacht en naamval hebben gedurende *honderden* (!) jaren geen overwegende moeilijkheden opgeleverd, noch aan de onderwijzers, noch aan de leerlingen.’

Merkwaardig is ook een redaktioneel feuilleton over *Taal en Spelling* in *Het Handelsblad* (9 Nov.), gericht tegen ‘de inbreuk op onze taal, die onder het mom van spellinghervorming bedreven wordt.’ De vereenvoudigers - beweert deze journalist - houden geen rekening met de

> ‘door menig schrijver onderkende beteekenis, die de buigings-n heeft en ook de -e van “eene”, “mijne”, “zijne” voor *eene* klankverdeeling, die 't den schrijver mogelijk maakt *zijn* mededeeling in den juisten toon te stellen. In deze toepassing van de flexie ligt voor ons Nederlanders niets buitenissigs en aan de verbuiging, welke aldus deel uitmaakt van onze taal komt dan ook met recht en reden een plaats toe in onze spraakkunst; zij moet in het taalonderwijs niet worden miskend of verwaarloosd. Slechts wie de buigingsuitgangen heeft leeren gebruiken kan komen tot het onderscheidingsvermogen, dat in staat stelt te beoordeelen of in een bepaald geval de buigingsuitgang moet worden geschreven dan wel de flexielooze vorm toegepast.’

Men lette in deze aanhaling op de fijne onderscheiding van *eene* naast *zijn*! Alle onderwijzers zullen dus de volgende, uiterst praktiese wenk te overwegen hebben:

> ‘Wij gaven en geven dus volkomen toe: de buigings-n kan wel eens, kan meermalen worden weggelaten. Taal krijgt volstrekt niet steeds den goeden en passenden klank door den buigingsvorm en voor de duidelijkheid is de buigingsuitgang niet immer een vereischte. Maar er zijn inderdaad tal van gevallen - niet enkel in verzen of dichterlijk proza, maar ook in gewone mededeelingen, waarin door den buigingsuitgang het geschrevene zijn toon krijgt.’
> ‘De buigingsvormen, die het geschreven Nederlandsch heeft weten te bewaren, zijn een niet hoog genoeg te schatten element voor de duidelijkheid, de verhooging van het uitdrukkingsvermogen en het wèlluiden van onze taal. Wij missen de vaste relatie tusschen taalgeslacht en verbuiging, waardoor b.v. het Duitsch gekenmerkt is, maar de vrijheid die onze taal ons geeft om al dan niet flexie toe te passen biedt ons de mogelijkheid tot fijne accentueering, vermee dert de kans op juiste intonatie.
> Naar welbegrepen taalwet schrijven wij, zouden wij althans moeten schrijven:
> Van de hak op de tak,
> Van de wal in de sloot.
> Daarentegen: Van den regen in den drup.
> Zelfs is 't ons vergund, met zuiver gevoel voor de *) klank, die *) wij behoeven te schrijven: ‘'k Heb 't de man gezegd en nog eens weer gezegd.’

Hierbij staat als noot: ‘De buigings-n's zijn met bedoeling weggelaten.’ Alle andere buigings-n's in dit feuilleton hebben dus wèl een ‘bedoeling’? Het is duidelik dat deze journalist een letterkundige klok heeft horen luiden, maar niet weet waar

de klepel hangt. Het volgen van deze ‘pedagogiese’ raad zou immers uitlopen op volslagen anarchie!

Uit hetzelfde artikel knippen wij nog een groter fragment:

> ‘Flexie kan worden toegepast - òf worde in bepaalde gevallen juist vermeden - ten einde een lettergreep lang of korter te laten aanhouden, een zekere gedragenheid te bevorderen of een rust op een bepaalde plaats in den zin feilloos te doen intreden.
> Wij stellen ons in een bepaald geval eens de vraag: wat heeft de schrijver willen laten uitkomen? En kiezen daartoe den volgenden zin uit een vlugschrift van dr. De Vooys, dat in 1910 is verschenen. Dr. De Vooys teekende hierin verzet aan tegen de verbreide meening, dat de “Vereenvoudigers” het schrijf-zoo-als-je-spreekt-beginsel zouden aanhangen. Hij gaf o.a. te kennen, dat schrijven en spreken in wezen verschillend zijn en dat de schrijver zich een bepaalden lez er of lezerskring denkt: “Een geleerd betoog eist andere taal als een familiare brief, evengoed als we een deftig publiek anders aanspreken dan een vriend.”
> Hij schreef dit ter adstructie van zijn stelling: “Elk soort van schrijven heeft zijn eigen eisen; richt zich tot een veronderstelde lezer.”
> De toelichting tot de stelling maakt duidelijk, dat met “veronderstelde” waarlijk een nadere bepaling van het substantief “lezer” is gegeven en niet maar een woord zonder bedoeling is ingevoegd. 't Geen men van iemand, die met zorg schrijft, toch ook niet mag aannemen.
> Dr. De Vooys heeft zijn lezers het woord “veronderstelde” wel degelijk willen doen opmerken, geenszins gewild, dat zij daar maar heel snel over heen zouden lezen. Maar hij werkte zijn bedoeling dan nu allerminst in de hand, door hier de buigings-n te schrappen, van een zoo sterk klank aantrekkend element geen gebruik te maken. Want wie dezen zin goed leest, behoort niet minder klemtoon te leggen op de voorlaatste lettergreep van “veronderstelde(n)” dan op de eerste lettergreep van “lézer”. Wie de buigings-n weglaat bevordert het intreden van een rust nà de met klem uitgesproken woorden: “richt zich” en het daarna in snelle opeenvolging uiten van de woorden “tot een veronderstelden”, waarna de toon omhoog gaat en de nadruk geheel komt op “lézer”.

De buigings-n daarentegen bevordert een wijze van zeggen, die den zin in een gelijkmatiger tempo doet loopen, met toonverheffing tot gematigde nadruk op “stèl” en een duidelijk maar evenmin zeer sterk accent op “lè”.

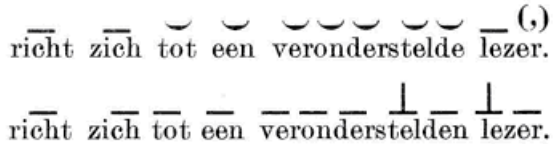

De nog al eens gemaakte opmerking: als het substantief nu eens vrouwelijk was - houdt nooit steek. In dit geval niet, omdat de versprongen klemtoon bij het woord “lezerès” te weeg brengt, dat aan de vierde syllabe van “veronderstèlde” de gewenschte nadruk niet onthouden blijft.

In het algemeen niet, omdat iemand, die behoorlijk zijn taal schrijft, verschil weet te maken. Men kan schrijven: “Dien man zullen wij blijven eeren om 't geen hij deed voor onze taal.” Men kan niet schrijven, behoort althans niet te schrijven: “Die vrouw zullen wij blijven eeren enz.” Wèl: “Wij zullen die vrouw blijven eeren....” of “Die vrouw, wij zullen haar....”

De vorm “Dien vrouw” - waartegen onze zestiende-eeuwers geen bezwaar hadden (?) - kunnen wij niet meer aanvaarden. De consequentie is: bouw uw zin anders.’

De *Nieuwe Rotterdammer Courant*, die als gangmaker van het behoud, de vereenvoudigde spelling weert en tracht dood te zwijgen, geeft in de rubriek ‘Onderwijs’ het woord aan een ‘deskundige’ vijand van de nieuw-lichters.

In het nummer van 15 Mei wordt een ‘Groot Vertelselboek van de Geschiedenis des Vaderlands’ aangeprezen, omdat de tekst ‘gelukkig niet in Kollewijniaansch Hollandsch geschreven is’, en ‘*daardoor van zelf niet tot gemeenzamen styl afdalende*.’ Dan volgt - als stijlproeve? - een aanhaling uit de inleiding, waar de auteurs in hun ‘niet-Kollewijniaanse’ stijl kans zien om in tien regels driemaal door stijlslordigheid aanstoot te geven, zonder dat de journalistieke stijlproever het bemerkt. Men oordele: ‘Geen geschiedschrijver kan ontkomen, en màg ook *niet* ontkomen, aan eigen beoordeeling der feiten” - ‘Deze geschiedenis is ook geen vorstengeschiedenis, maar *een* van land en volk.’ - ‘Tegelijk is naar evenwicht gezocht in behandeling van de stof, zoodat de schaal noch naar *die* van de ‘histoire bataille”, noch naar *die* van de cultuurgeschiedenis overslaat.”

In dezelfde rubriek vonden we (4 Des.) een kritiese beschouwing van ‘Ons onderwijs in de moedertaal”, waarin o.a. deze opmerkingen:

> Toen, nu al jaren geleden, de z.g. ‘nieuwe taalbeweging” ingang begon te vinden in ons land, meenden sommige radicalen dat men nu maar steeds in zijn hemdsmouwen mocht rondloopen. En ofschoon het nooit in de bedoeling van de wetenschappelijke leiders heeft gelegen, die wel degelijk huisjasje en rok bleven onderscheiden (en waardeeren), werd het ‘sans gêne” in sommige kringen mode. Een sans-gêne in

> stijl en taal, waarvan de ‘ie-bevlieging” (ie voor hij) een der ergerlijke uitingen was. De moeilijkheid was, dat *het criterium voor wat goed of slecht was op het gebied van taal en spelling verloren ging*.

Men kan over de aanduiding van de enclytiese pronomina verschillend oordelen, maar het is dwaas, in de neiging tot nauwkeuriger aanduiding, tot onderscheiding van *hij* en *ie*, een ‘ergerlike verwaarlozing van de moedertaal” te zien. Wij denken daarbij niet alleen aan het Middelnederlands, waar de aanduiding met *-i* regel was, maar o.a. aan Multatuli en onder onze medewerkers aan Ph.J. Simons, die juist een zeer verzorgde stijl schrijft.

Drie dagen later vulde een spraaklerares deze beschouwing aan met de volgende opmerking: ‘Menschen, die gewoon zijn bij het spreken de ‘t’ weg te laten in woorden als laatste, slechts, gekocht, of *die ‘u’ vader zeggen in plaats van ‘uw’ vader*, maken die fouten veelal ook bij het schrijven.’

Dat *u* van de Middeleeuwen tot op de tegenwoordige dag de normale vorm van het possessivum is, en dat men *uw* spèlt, terwille van de gelijkvormigheid met *uwe*, is deze spraaklerares ontgaan. Door *gekoch* en *u* als ‘gebrekkige’ taal naast elkaar te plaatsen, bewijst zij dat het gebrek aan kennis van de moedertaal - aldus is het ingezonden stukje getiteld - aan haar zijde te zoeken is.

Misschien zal iemand vinden, dat wij deze journalistieke eendags-vliegen te veel eer bewijzen door ze in een vaktijdschrift plaats te verlenen. Maar in tweeërlei opzicht kunnen zulke proeven dienst doen: ten eerste als aansporing voor alle taaldocenten om door een grondig-modern taalonderwijs zulk wanbegrip te bestrijden; ten tweede om door eigen voorbeeld een daarbij passende spellingvereenvoudiging ingang te doen vinden.

C.D.V.

Boekbeoordelingen.

Th. Rutten, *Felix Timmermans*. Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor in de Nederlandse letteren aan de Katholieke Universiteit te Leuven. Groningen, Den Haag, J.B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij, 1928.

Een proefschrift, dus een wetenschappelike studie, over een nog levend auteur, en wel een, die de vier kruisjes nauweliks achter de rug heeft, is een experiment dat men met zeer gemengde gevoelens ontvangt. De schr. van deze dissertatie heeft dit voorzien, en zich in zijn voorwoord a priori met enkele zinnen verdedigd tegen zijn aanvallers, waarbij hij verwijst naar de studie van Anton Reichling, ‘Over den grondslag van literaire critiek en literaire wetenschappen’ (Studiën, 1927, CVIII), in welke verhandeling de wetenschappelike gerechtvaardigheid van contemporaine literatuurgeschiedenis geconstateerd wordt. En ongetwijfeld is er vóór contemporaine literatuurgeschiedenis wel het een en ander te zeggen. Een groot aantal bronnen (krantenartikels!) waaruit thans nog geput kan worden, zijn over enkele tientallen jaren moeilik of in 't geheel niet meer te bereiken, mondelinge gegevens van tijdgenoten staan dan de historiograaf en biograaf niet meer ter beschikking, en zo is er meer op te noemen. Maar aan de andere kant brengt het schrijven over een tijdgenoot of de geschiedenis van zijn eigen tijd niet te onderschatten gevaren met zich mee, en wie enigszins bekend is met de geschiedenis der literaire kritiek, weet tot welke zonderlinge konklusies velen, en lang niet de eersten de besten, zijn gekomen, toen ze hun oordeel over tijdgenoten gaven. Het komt mij dan ook nog altijd, ook na het scherpzinnige betoog van Reichling, als een hachelike onderneming voor, een oordeel te vellen over de betekenis en de waarde van een tijdgenoot, al is dit dan ook nog zo verlokkelik, vooral waar het een auteur geldt als Felix Timmermans, iemand die in weinige jaren, althans in Noord-Nederland, een ongelooflik snelle populariteit verkreeg, en over

wiens leven en werken tot nu toe geen samenvattende studie gegeven was.

Maar toegegeven dat contemporaine literatuurgeschiedenis haar nut en verdiensten heeft, we weigeren te geloven in haar superioriteit boven de historiese literatuurgeschiedenis, zo lang nog deze waarheid geldt, dat niemand zich los kan maken van de tijd waarin hij leeft. Een levend auteur tot onderwerp van een academiese dissertatie in de Nederlandse letteren te nemen is in Noord-Nederland dan ook een ongekend feit. Een gevoel van teleurstelling en wrevel beide dringt zich bij het lezen van dit proefschrift aan ons op. Grote velden van onze literatuurgeschiedenis liggen nog altijd braak en wachten om ontgonnen te worden - en een wetenschappelik onderlegd consciëntieus werker als de schr. van deze studie besteedt zijn kennis en tijd aan een onderwerp, waaraan de tijd, ik durf dit reeds nu met zekerheid vast te stellen, toch slechts een zeer betrekkelike waarde zal toekennen.

De keuze van het onderwerp vereist, afgezien van wat boven werd opgemerkt, enige nadere toelichting. Dr. Rutten schrijft: ‘Felix Timmermans is in zijn tijd 'n zeer uitzonderlik en populair auteur, internationaal een der meest bekende Vlaamse schrijvers. In Vlaanderen verblijvend sprak zijn werk ons aan. Dit verklare onze keuze.’ Maar men zal ons toch moeten toegeven, dat deze motivering vrij zwak is. De oordelen over Timmermans zijn zeer uiteenlopend, maar dat deze auteur in al zijn werk een toch wel zeer bedenkelik gemis aan diepte toont, zal wel niemand willen tegenspreken; ook Dr. Rutten doet dit trouwens niet (zie o.a. blz. 41, 154, 159 en 160). Neemt men zo iemand, terwijl hij nog midden in zijn produktiviteit staat, tot onderwerp van een dissertatie? En dat, terwijl over Streuvels, Vermeylen, en Van de Woestijne - om nu alleen maar enkele Zuid-Nederlanders te noemen - tot nu toe nimmer een behoorlike monografie verscheen? Op deze wijze moet men toch alle gevoel voor verhouding uit het oog verliezen.

Deze principiële beschouwingen dienden vooraf te gaan; met het boek zelf hebben ze uiteraard niets te maken. Want dit is, het zij terstond geconstateerd, in zijn soort voortreffelik geslaagd.

Het eerste der twaalf hoofdstukken, waarin de schr. zijn boek overzichtelik verdeelde, ‘De Vlaamse Letterkunde en Felix Timmermans’, behandelt in een viertal paragrafen achter-

eenvolgens de ‘herleving en opbloei der Vlaamse Letterkunde bij de overgang der eeuw’, de ‘litteraire bedrijvigheid in Vlaanderen toen Felix Timmermans opgroeide’, het kontakt en de wisselwerking tussen ‘Vlaams volk en Vlaamse schrijvers’, en de ‘verandering van geestesgesteldheid en het optreden der Vlaamse letterkundigen na de oorlog’. Dit hoofdstuk, het beste uit geheel het boek, bezit bizondere kwaliteiten en is voortreffelik geslaagd. Na een kort hoofdstuk over ‘Lier en 't populaire element bij Timmermans’, worden in de volgende hoofdstukken ‘zijn Meesters’, zijn jeugd en jeugdwerk, en vervolgens elk van zijn werken afzonderlik krities ontleed en besproken. Deze hoofdstukken stellen ons enigszins teleur, vooral omdat de schr. zich in hoofdzaak bepaalt tot het weergeven van wat anderen over Timmermans' werk schreven, en ons zijn eigen oordeel onthoudt, althans geen duidelike scheiding maakt tussen zijn eigen oordeel en dat van anderen. Wat te meer te betreuren valt, wanneer we zien hoe, in die gevallen waarin de schr. klaarblijkelik zijn eigen mening geeft, deze alleszins waardevol blijkt te zijn en getuigt van een juist waarnemingsvermogen en een scherp oordeel. Overigens valt hier en daar wel een kanttekening te maken. Zo zal de bewering, dat Pallieter ‘geheel oorspronkelik’ is (blz. 92) toch wel cum grano salis opgevat moeten worden. Terloops worden De Coster's Uilenspiegel en Rabelais' Pantagruel genoemd; een vergelijking met deze twee, vooral met de eerste (waarin Lamme Goedzak het Pallieter-type vertegenwoordigt), een algemeen-oriënterend en tegelijk krities-ontledend hoofdstuk over het Pallieter-type in de literatuur hadden niet mogen ontbreken. Ook laat de schr. te weinig licht vallen op Pallieter als typies tijds- en Westeuropees kultuurverschijnsel. De wording van het boek van Timmermans (1912-1916) valt ongeveer samen met die van Romain Rolland's Colas Breugnon (even vóór de oorlog geschreven). In de laatste oorlogsjaren schreef Herman Teirlinck: De nieuwe Uilenspiegel in tien boeken of de jongste incarnatie van den scharlaken Tijl, dat als opzettelike tegenhanger van Pallieter ten minste wel even vermeld had mogen worden bij de werken, die verwantschap met Pallieter vertonen (blz. 198-199), en die er toch mee op wijzen, dat het Pallieteren in de lucht zat. En tenslotte is er nog het nieuwste boek van Gerhart Hauptmann, Des grossen Kampffliegers, Landfahrers, Gauklers und Magiers Till Eulenspiegel Abenteuer, Streiche, Gaukeleien, Gesichte und Träume,

waarin Uilenspiegel ‘das Bild des Ewigen Deutschen’ representeert.[1)]

Ook aan het godsdienstige element in Pallieter hadden we graag meer aandacht besteed gezien. In Pallieter speelt, als bij Streuvels, de natuur de hoofdrol. Door deze natuurverheerliking heeft Timmermans - al of niet terecht - het verwijt van pantheïsme op zich geladen. Ruusbroec en Thomas a Kempis verstaat hij verkeerd, maar Dr. Rutten gaat hier al evenmin op in, als op de censuur, die op het boek werd toegepast. J. Jac. Thomson heeft indertijd, in een der beste kritieken die over Pallieter verschenen zijn, op het radicaal-heidense (d.i. anti-, althans a-Christelike) karakter van dit boek gewezen, waarin twee dingen ten enenmale ontbreken: de arbeid en het leed. Scharten schreef van Pallieter: ‘de bedenkelijkste schaduwzijde is dat er geenerlei schaduw is.’ Een en ander had uitvoeriger weerlegd of nader uitgewerkt moeten worden, dan Dr. Rutten gedaan heeft, vooral om de plaats te bepalen, die dit boek in onze literatuur inneemt, en zijn mogelike waarde voor de toekomst vast te stellen.

Ernstig bezwaar moeten we maken tegen de bewering dat Timmermans, die naar Breughel keek, ook als Breughel keek; wie zich aan deze uitspraak waagt, heeft de oude Pieter Breughel nooit in al zijn diepte en zijn leed verstaan.

De ‘opmerkingen over visie, stijl, taal en spelling’, die op de bespreking der afzonderlike werken volgen, getuigen van het scherpe waarnemingsvermogen van de schrijver dezer dissertatie, en bewijzen tevens dat hij niet kritiekloos tegenover zijn onderwerp staat. Een volledig afgeronde behandeling van Timmermans' taal en stijl geeft dit hoofdstuk overigens niet; daarvoor is het te schematies gebleven. Interessant is ‘een hoofdstuk uit Timmermans' litteraire roem’, waarin, naar aanleiding van de merkwaardige beschouwing over het ontstaan van Pallieter, die Dr. Le Rütte schreef, de geestesgesteldheid van de auteur ter sprake wordt gebracht. Vooral deze opmerkingen hadden we van Dr. Rutten, die zich op het gebied der psychologie toch geen vreemde voelt, uitvoeriger gewenst. Het cycloïde temperament van Timmermans vraagt diepgaander be-

1) Nadat ik dit geschreven had kwam mij nog onder ogen: Uhlenspeigel. Roman van Georg Engel (Berlin, 1928); op de schutomslag wordt dit boek gekarakteriseerd als ‘der deutsche Gegenwartsroman’.

handeling, dan hier gegeven werd; zo had, om één voorbeeld te noemen, gewezen moeten worden op het typies-cycloïdiese, dat het kind eigen is.

'Niet uitsluitend voor geleerden en vakkundigen werd deze studie geschreven' (blz. VIII), en dit verklaart het hybridies karakter dat deze dissertatie, als populair-wetenschappelik werk, eigen is, en dat o.a. tot uiting komt in talrijke lange, de tekst verduidelikende citaten, in het afzonderlik drukken van de noten, achteraan in het boek, en zelfs min of meer in de stijl; de schrijver beïnfluenceert z'n lezers immers meermalen door met ophef te spreken over wat geen ophef verdient, een vrijheid die in een wetenschappelik werk misplaatst is[1]. Zo heeft ook het eerste hoofdstuk, hoe verdienstelik ook, met het onderwerp van de dissertatie zo goed als niets te maken. ''t Kader, waarin 't werk van de schrijver verscheen', - aldus rechtvaardigt Dr. Rutten zich - 'zijn verhouding tot de Vlaamse letterkunde met 't Vlaamse leven, gaven we vooraf, omdat de vrijwel zelfstandige figuur Timmermans, weinig aanknopingspunten geeft met zijn tijd, omdat zijn kunst niet is de spiegel der voorbijgaande actualiteit'. Of dit herhaalde 'omdat' logies is, betwijfel ik toch.

Wie uit bovengenoemde op- en aanmerkingen de gevolgtrekking zou maken dat deze dissertatie meer tekortkomingen en gebreken dan goede eigenschappen en verdiensten bezit, dwaalt geheel en al; het tegendeel is waar. De schrijver van dit proefschrift, die over meer dan, middelmatige gaven blijkt te mogen beschikken, heeft over zijn object een studie geschreven, waarop elk auteur jaloers kan zijn. Het uitgebreide feiten- en bronnenmateriaal, dat hier werd samengebracht en op zeer leesbare wijze verwerkt, zal voor de toekomstige geschiedschrijver van onze literatuur, die Timmermans' waarde zal willen bepalen, een onschatbare bron blijken te zijn. Als dissertatie hebben we tegen dit boek gegronde bezwaren, een essay is het niet geworden, maar als studie over een levend auteur bezit het bizondere kwaliteiten. En wat het in laatste instantie van elke aanval vrijpleit: het boeit van de eerste tot de laatste bladzijde, zoals ook Timmermans' meesterwerk het ons eenmaal deed.

P.J. MEERTENS.

1) Ook het zich verdedigen over het gebruik van de vereenvoudigde spelling (blz. IX) kan in dit verband genoemd worden.

G. Gosses, *De Friesche oorkonden van het St. Anthony-Gasthuis te Leeuwarden*. I. 151 bldz. - Bolsward 1928.

De oorkonden van het St.-Anthony-gasthuis, opgesteld te Leeuwarden tussen de jaren 1406 en 1535 voor het grootste gedeelte in het Fries, zijn een merkwaardige bron voor de kennis van het Westfries, daar ze alle gedateerd en zo goed als alle origineel zijn. Zij zijn dan ook door degenen, die zich met Fries bezighielden, nooit veronachtzaamd, maar toch ook nooit uitdrukkelik en in biezonderheden onderzocht. Dr. Gosses heeft nu de taak op zich genomen deze bron ‘door een wetenschappelijke exploitatie meer dan tot nu toe winstgevend te maken voor de studie van het Friesch’.

Dat hij deze taak ernstig heeft opgevat en minutieus uitgevoerd, blijkt al dadelik uit de omvang: het tans verschenen 1e deel, als proefschrift te Leiden verdedigd, bevat op blz. 16-149 nog slechts een deel van de klankleer: de voortzetting in het dialect der oorkonden van de westgermaanse *korte* vocalen in stamsyllaben. Lange klinkers, tweeklanken en consonanten worden nog niet behandeld. Wanneer de schrijver zich voorstelt een volledige klank- en vormleer te geven, zooals de titel doet verwachten, kunnen wij dus een zeer lijvig werk tegemoetzien!

Geen voorbeeld van enige klankrepresentatie blijft dan ook onbesproken, geen twijfelgeval is ontweken. Het materiaal is volledig bewerkt en heeft hiermee een grammatiese behandeling gekregen zoals nog geen friese tekst is ten deel gevallen. Streng statisties, bijna mathematies ordent Dr. G. de gevallen, waarop hij zijn gevolgtrekkingen bouwt omtrent de klankwaarde van een letterteken, omtrent het verleden van een klank en zijn ontwikkeling gedurende de periode der oorkonden. Hierbij worden de nieuwwestfriese toestanden, waarmede de auteur blijkbaar goed bekend is, voortdurend in de beschouwing betrokken.

Zijn interpretaties zijn meermalen zeer positief, wel eens wat absoluut met het oog op het toch zo beperkte materiaal. Met ‘klankwetten’ gaat hij niet schroomvallig om, en het zoeken naar plausibele verklaringen voor vormen, die daarin niet passen, gaat even systematies als al het andere. Soms lijkt het wat al te mooi en doet juist die grote exactheid de gedachte opkomen of ‘*het* dialect’ niet wat te eenvormig en eenvoudig wordt opgevat en of niet wat meer argwaan tegenover mogelike persoonlike eigenaardigheden van schrijvers gewenst was. Ook komt het

mij voor, dat Gosses op hollandismen minder verdacht is dan men, op grond van zijn uitlatingen daaromtrent in de inleiding gedaan, verwachten zou.

Bij zulk delicaat materiaal betekent het echter geen blaam, als de lezer hier en daar wat zou willen retoucheren, een formulering graag wat veranderd, een conclusie wat voorzichtiger gesteld zou willen zien. Tegenover deze welhaast onvermijdelike meningsverschillen op sommige ondergeschikte punten staat de erkentelikheid voor zovele leerzame bladzijden, waar Dr. Gosses oude kwesties nieuw belicht of bestaande opvattingen vastere vorm geeft, steeds met onafhankelike kritiek tegenover voorgangers zijn eigen mening vormend. De studie is een belangrijke aanwinst voor de frisistiese vakliteratuur.

Een bespreking in biezonderheden zon buiten het bestek van dit tijdschrift vallen. Daarom moet ik het bij deze algemene opmerkingen laten. Moge het vervolg op dit degelik en zorgvuldig bewerkte eerste deel niet lang op zich laten wachten. Practieser nog zou het zijn, als de schrijver, om het werk binnen redelike afmetingen te houden en toch er een harmonies geheel van temaken, het nu verschenen gedeelte verwerkte in een wat minder breed opgezette volledige grammatica.

C.B. VAN HAERINGEN.

Dr. Maurits Sabbe: *Peeter Heyns en de Nimfen uit den Lauwerboom. Bijdrage tot de Geschiedenis van het Schoolwezen in de 16de Eeuw* (Antwerpen - Den Haag - M. Nijhoff - 1929).

De naar het Noorden uitgeweken schoolmeester Peeter Heyns was ons geen onbekende, maar zijn werkzaamheid te Antwerpen tussen 1576 en 1584 wordt in dit aantrekkelike boekje voor 't eerst in een helder licht gesteld, doordat M. Sabbe in het Museum-Plantijn de *Rekenboecken* terugvond, met alle aantekeningen voor de finantiële leiding van de deftige meisjeskostschool die hij te Antwerpen hield. Op smakelike wijze vertelt Sabbe over de leerlingen, de inrichting van de school, de toneelvertoningen, het onderwijs en vooral ook over de gebruikte leerboeken, die hij voor een groot deel nog kan aanwijzen. De titelbladen vindt men in dit boek, door de zorgen van de ‘Antwerpsche Bibliophilen’ uitgegeven, nauwkeurig gereproduceerd. Daardoor levert dit boek een uitstekende aanvulling van De Planque's proefschrift.

C.D.V.

Prof. Dr. O. Jespersen: *De ontwikkeling en de oorsprong van de taal*. Naar het Deens door Prof. Dr. H. Logeman (Amsterdam - Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur - 1928).

De werken van Jespersen, die door hun frisse geest en pakkende voorbeelden steeds boeien, behoeven in ons tijdschrift, sedert het artikel van Dr. Van Haeringen (Jaarg. XVI) geen aanbeveling meer, maar de uitvoerige geschriften vallen niet binnen ieders bereik. Daarom bewerkte de schrijver zelf in het Deens een uittreksel uit zijn grotere werken, dat door zijn vriend Logeman in het Nederlands overgebracht werd, met dien verstande dat de bewerker zoveel mogelik de illustrerende voorbeelden door Nederlandse verving. Als inleiding tot diepere studie is dit boekje voor studenten en belangstellende leken zeer aan te bevelen.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Handelingen en Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1927-1928.

In de toespraak van de Voorzitter is de vraag behandeld, in hoeverre agrariese problemen en plattelandstoestanden zich afspiegelen in buitenlandse en Nederlandse romans.

Onder de *Levensberichten* noemen wij dat van onze mederedakteur Jan Koopmans, door C.G.N. de Vooys: van G.G. van As (pseud. G. Schrijver) door J. van Ham; van G.E. Opstelten, door J.S. Bartstra, en van Jan te Winkel door A.G. van Hamel.

Het dertiende *Verslag van het Vondelmuseum* (1926-1927) bevat o.a. enige *Opmerkingen over de studie van Vondel's taal* door C.G.N. de Vooys, een uitvoerig opstel van B. Molkenboer over *Utrecht, Vondel, Zachtleven en Booth*, een opmerking van J.F.M. Sterck over *Een zoekgeraakte versregel van Vondel* en enige *Sprokkelingen* van C. Bake.

Bij de Vondel-viering van de vorige maand sprak Albert Verwey te Leiden een woord van herdenking, in dichtvorm, dat onder de titel *Vondel herdacht*, verscheen bij C.A. Mees te Santpoort. - Van de hand van L. Simons verscheen een Lyceumvoordracht, getiteld *Vondel als Levensleider* (Amsterdam - Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur - 1929).

De jongste publicatie van de Koninklijke Vlaamsche Academie is een geïllustreerde *Vakwoordenlijst der Hopteelt* door Dr. Jan Lindemans, Alfons de Jaegher en Paul Lindemans.

Wij ontvingen een in brochurevorm gedrukte polemiese briefwisseling over *Het Letterkundig Onderwijs op onze Middelbare Scholen* door Anton van Duinkerken en Gerard Knuvelder (Tilburg - H. Gianotten - 1928).

Uit de tijdschriften. (Januarie-Februarie).

De Gids. Jan.

W. Kramer wijdt een studie aan de dichter *Jan Prins*. - Het vierde deel van De Jong's *Merijntje Gijzen* wordt beoordeeld door Nijhoff; het proefschrift van T. Popma over *Byron en het Byronisme in de Nederlandsche Letterkunde* door Frits Hopman.

Febr.

Het beste dat wij aan de wereld gaven noemt Jac. van Ginneken de *Imitatio Christi*, waarvan hij de tekstgeschiedenis in alle biezonderheden naspeurde, en waarachter hij, als de oorspronkelike auteur, Geert Grote meent te kunnen aanwijzen. - Anthonie Donker uit zijn bewondering voor *De dichter J.H. Leopold*, in een artikel, dat Mr. Nijhoff aanleiding gaf om er een uitvoerige *Brief aan Anthonie Donker naar aanleiding van Leopold*, aan toe te voegen. - J. de Meester herdenkt *Willem Royaards*. - Anthonie Donker bespreekt de almanak *Erts* en *De wilde vaart* van A. den Doolaard; Nijhoff beoordeelt de roman *Tantalus* van J. van Ammers-Küller.

De Nieuwe Gids. Jan.

E. Cohen onderzocht de twee sentatieromans, die *Jacques Perk* vertaalde. - W. Kloos schrijft over *Het levensdiepe boek van R. van Genderen Stort*, nl. *Kleine Inez*.

Febr.

In een opstel *P.H. van Moerkerken's Historische roman* schrijft W. Kloos veel over zijn eigen jeugdlektuur en bijna niets over Van Moerkerken.

De Stem. Febr.

Dirk Coster geeft een beschouwing over *Het laatste der geuzenliederen*, waarmee bedoeld is Vondel's Geuzenvesper. - Urbain van der Voorden heeft weinig lof voor de bundel Lyriek, samengesteld door J. Greshoff en A.F. Mirande.

Groot-Nederland. Jan.

Jan Walch publiceert een lezing, getiteld *Letterkundig misverstand*. Hij toont aan, waaruit bij beschouwing van letterkundig werk van vroegere tijdperken misverstand kan ontstaan en hoe het te vermijden is. - Fr. Coenen bespreekt o.a. *Eros en de Nieuwe God* van Ph. van Moerkerken en *Tantalus* van J. van Ammers-Küller.

Febr.

Jan Walch bespreekt *Vondels Vers* van Albert Verwey; Fr. Coenen o.a. de Van Eeden-biografie van G. Kalff Jr en de roman *Twee voeten* van Ina Boudier-Bakker.

Studien; tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Febr.

G. van Woesik publiceert een voordracht *Over de vormende waarde van literatuuronderwijs*. - Joh. Heesterbeek levert een bijdrage over *Beatrijs van Nazareth* en de modernisering van haar werk door Albert Helman, die de schr. onbevredigd laat.

Den Gulden Winekel. Jan.

Frans Coenen bespreekt *Twee boeken over 'Tachtig'*, nl. Gerard Brom: *Hollandse schilders en schrijvers in de vorige eeuw* en G. Kalff Jr: *Frederik van Eeden*. - Anthonie Donker schrijft over *Marsman als criticus*. - Hk. Brugmans behandelt *De Amsterdamsche student en de litteratuur*. - H. Herreman wijdt de *Kroniek der Poëzie* aan *Eldorado* van J. Slauerhoff en *Carmina matrimonialia* van Pierre Kemp.

Febr.

Vooraf gaat een causerie van Johan de Meester. Dan volgen *Herinneringen aan Paul van Ostaijen als vriend* door Gaston Burssens. - F. Gosses vertelt van *De Groningsche student en de litteratuur*. - Anthonie Donker herdenkt de verdiensten van de jong gestorven dichter Johan van 't Lindenhout. - R. Herreman bespreekt de dichtbundel *Het uur der sterren* van J.J. van Geuns.

Stemmen des Tijds. Jan.

Een opstel van S. Eringa is getiteld: *Aesthetische levenshouding en Christelijke ethiek*. - In de *Literaire Kroniek* van C. Tazelaar worden 'vogels van diverse pluimage' behandeld, nl. een reeks romans, deels van Christeliken huize.

Febr.

De *Literaire Kroniek* van C. Tazelaar bevat een bespreking van een aantal *Studiën en critieken*, o.a. het proefschrift van T. Popma: *Byron en het Byronisme in de Nederlandsche Letterkunde, In eigen en vreemde spiegel* (over Joodse letterkunde) door Siegfried van Praag, de laatste bundel van W. Kloos, en een *Keur uit de gedichten van H. Roland Holst* door Mej. S.A. Baelde.

Opwaartsche Wegen. Jan.

J. van Ham beoordeelt *Twee werken van Gerard Brom*, nl. *Romantiek en Katholicisme in Nederland* en *Hollandse schilders en schrijvers in de vorige eeuw*.

Febr.

De *Friese Kroniek* van K. Fokkema is in de eerste plaats gewijd aan twee dichters: R.P. Sybesma en D. Kalma; vervolgens aan Het Geheim van het Oera-Linda-Boek.

Roeping. Febr.

Na een interessant 'Russies nummer' in Januarie is deze aflevering gedoopt: Vondel-nummer. Na een algemene hulde door Th. de Jager, spreekt W. Nieuwenhuis over *Vondel en het hedendaagsche Tooneel*, Anton van Duinkerken over *Vondel's Gebroeders*, B.H. Molkenboer over *Vondel en de Jongeren*, wat wegens de geringschatting van de moderne litteratuur een woord van protest uitlokte van Gerard Knuvelder, die ook *Vondel-publicaties* beoordeelt, nl. *Vondels Vers* van Albert Verwey en *Vondel en de Zeestar* van W.M. Frijns. Ten slotte een bijdrage van C. de Rhijn over *Vondel en de muziek*. Terecht wordt hier de aandacht gevestigd op het belang van de melodieën, die bij de Vondel-teksten behoren en dus in een volledige uitgave tot hun recht dienden te komen.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. Jan.

Bij de Vondelviering schreef H.H. Knippenberg een artikel *Vondels dood herdacht*. - L.C. Michels bespreekt de nieuwe uitgave der *Werken van Michiel de Swaen*. - Gerlach Royen behandelt de verhouding van *Genus und Sexus*, sedert het Indogermaans, die niet tot stand gekomen is door 'een undurchbrochenen Parallelismus zwischen Genus und Sexus.' - A.A. Verdenius geeft als aanvulling Nog iets over *g-h*-wisseling in het Zeeuws-Vlaams. - Jos. J. Gielen bestudeerde *De taal der trikotage-industrie* te Hulst, als proeve van een vaktaal-studie. - Ed. A. Serrarens beoordeelt de jongste *Veldeke-lieteratuur*. - In de rubriek Boekbesprekingen beoordeelt Jos. J. Gielen het laatste boek van Sterck: *Van Rederijkerskamer tot Muiderkring*; H.H. Knippenberg het proefschrift van Th. Rutten over Felix Timmermans, L.C. Michels het proefschrift van J. van Lessen over *Samengestelde Naamwoorden in het Nederlandsch*, en Gerlach Royen de *Moderne Nederlandsche Grammatica* van G.S. Overdiep.

Neophilologus XIV, afl. 2.

A. Abas publiceert zijn voordracht over *L'évolution historique des voyelles et les recherches expérimentales sur leur timbre*. - J. Prinsen J.L.zn ontdekte *Een Spaansch motief in Nederlandsche omgeving*, nl. een verhaal in

de roman *Marcos de Obregon* van Espinel, dat in hoofdzaak met Trijntje Cornelis van Huygens overeenkomt, al kan Huygens daarnaast een werkelik voorval als motief gebruikt hebben. - W. Flemming besluit zijn studie over *Vondels Einflusz auf die Trauerspiele des Andreas Gryphius*.

De Vlaamsche Gids. Jan.

Lode Monteyne geeft *Kantteekeningen bij de 'Tooneelcrisis'*, naar aanleiding van een studie van Lucien Dubech: 'La crise du théatre': een vraagstuk dat ook voor het Vlaamse toneel van belang is, al meent de schrijver dat daar 'de huidige beweging voor tooneel-renouveau een importatie-artikel" is.

Vlaamsche Arbeid. Afl. 6bis.

V. Celen vertelt een en ander over *Achttiende-eeuwsche gruwel-spelen*, gevonden in een handschrift van de Bilsense rederijkerskamer 'De Veltbloem", waarin de classicistiese vorm eigenaardig samengaat met de oude rederijkersinhoud en allegorieën.

Dietsche Warande en Belfort. Jan.

Een 'fragment uit een redevoering' van Leopold Levaux is getiteld *Belangrijkheid van het woord*. - André Demedts schrijft over *De Vlaamse Jongeren*, in de vorm van 'kanttekeningen' bij het onlangs opgerichte orgaan 'De Doedelzak'.

Febr.

Al. Walgrave brengt een reeks *Gezelliana*, naar aanleiding van, en deels ter bestrijding van Caesar Gezelle's boek: 'Uit 't land en 't leven van Guido Gezelle'. - In de *Poëzie-Kronijk* beoordeelt Aug. van Cauwelaert twee dichtbundels: *Het donker Vuur* van Urbain van de Voorde en *In den zoeten Inval* van Richard Minne.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie Sept.

A. van Hoonacker geeft een *Toelichting bij een paar regels uit Vondel's Lucifer*. - Uitvoerig is de beschouwing van J. Jacobs over *De Westvlaamsche spreek- en schrijftaal vóór 1250*, waarin hij tegenover Pirenne en Kurth betoogt, dat West-Vlaanderen toen niet in eigenlike zin tweetalig was, zodat de toestanden niet met de tegenwoordige vergeleken kunnen worden.

Okt.

J. Vercoullie zoekt de etymologie van *mutsaard* in muts, d.i. de takkebossen die de muts van de kolenmeiler vormen. - Een redevoering van Gustaaf Segers behandelt *Vondel in het bewogen leven van zijnen tijd. Vondels plastische kracht*. - In een breed opgezet betoog: *Veldeke's onafhankelijkheid tegen Eilhart*

van Oberg en den Straatsburgschen Alexander gehandhaafd betwist J. van Mierlo de opvatting van J. van Dam. Omgekeerd meent hij dat Eilhart's Tristan een eerste poging is om de hoofse kunst van Veldeke na te volgen. - Al. Walgrave levert opnieuw een bijdrage tot de kennis van *Gezelle's prozaschriften*, nl. tot zijn volksvertellingen uit *Rond den Heerd* en de *Uitstap in de Warande* met de daarvoor geraadpleegde Engelse bronnen. - J. Jacobs geeft een verbeterde uitgave van het in 1881 gepubliceerde Brugse *Glossaire latin-flamand uit de dertiende eeuw*. Die glossen zijn z.i. 14e-eeuws, en niet uitsluitend Vlaams, maar ze gaan, blijkens de vele fouten, terug op een vrijwat oudere tekst.

Nov.

M. Sabbe geeft een ‘Terechtwijzing en nalezing’ bij het door hem uitgegeven *Stichtelyck en Vermakelyck Proces tusschen drij Edellieden* (vgl. hieronder in *Paginae*), waarin o.a. een gedicht over hetzelfde onderwerp. - Omer Wattez spreekt zijn afkeuring uit over *Het gebruik van je, jij, jou, jullie in Vlaamsche tooneelstukken*. Ten onrechte beschouwt hij die vormen als Hollandse ‘gewestspraak’. - J. van Mierlo verdedigt in een lezing over *De speelman Hendrik van Veldeke* de stelling, dat de dichter geen edelman, maar ‘aanvankelijk eenvoudig speelman-dichter’ geweest zou zijn, en eerst later tot de met lenen begiftigde ministeriales behoord zou hebben. Daaruit verklaart hij, dat Hessel der Custenaer hem had kunnen verzoeken om de legende van Sint Servaes te bewerken. Eigenlike hoofsheid en geleerdheid zou hem toen nog vreemd geweest zijn. Verder onderstelt Van Mierlo dat deze speelmanskunst zou wortelen in een eigen, inheemse traditie. - J. Cuvelier publiceert een merkwaardig fragment uit *Eene onbekende rijmkronijk van het begin der XIVe eeuw*, blijkens de genoemde feiten omstreeks 1327 geschreven, en deels van satiriese aard.

Leuvensche Bijdragen. XX, afl. 3-4.

G.G. Kloeke vervolgt zijn breed opgezet betoog *De uu-expansie nogmaals aan de feiten getoetst*, waarin hij W. de Vries' wantrouwen in de dialektgeografiese methode en in de resultaten van zijn onderzoek bestrijdt. Dit gedeelte handelt over ‘De uu en oe in het geschreven en gesproken Friesch.’ - H. Logeman bespreekt *The etymology of the name Béguine*. - H.J. Eymael geeft een *Antwoord op de Huygensiana I van Prof. Dr. Baur*, in de vorige aflevering verschenen.

Bijblad, afl. 1-2.

De toponymist *Karel de Flou* wordt geschetst in ‘zijn leven en zijn werk.’ - F. Baur beoordeelt de *Gezelle-studie* van Al. Walgrave en van C. Gezelle. - Onder de boekbeoordelingen zijn er een drietal van A. Boon, over de proefschriften van G. Dekker, L.J.Th. Wirth en over *Romantiek en Katholicisme in Nederland* van Gerard Brom.

Paginae III, No. 11.

Wie is de autheur van het Stichtelijck en vermakelijck Proces? vraagt M. Sabbe. Niet J. Mommaert, gelijk hij bij de uitgave meende, want er blijken twee oudere Noord-Nederlandse drukken te bestaan, van 1634 en van 1640.

Revue belge de Philologie et d'Histoire VII, No. 4.

Paul de Keyser publiceert zijn kongres-voordracht over *De Bronnen van Joos Lambrechts ‘Nederlandsche spellijnghe*.’

Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie, II.

In een artikel *De Hollandsche Expansie van uit Limburg gezien*, brengt J. Leenen een kleine correctie aan in Kloeke's bekende kaart.

Ons Geestelijk Erf 1929.

J. van Mierlo wijst in een artikel *Hadewijch en Wilhelm van St. Thierry* op een merkwaardige overeenkomst tussen een brief van Hadewijch en een Latijns traktaat van deze uit Luik afkomstige mysticus (1090-1148).

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Des.

G. Dekker beoordeelt het proefschrift van F.C.L. Bosman over *Drama en Toneel in Suid-Afrika*, een ‘model van kultuurhistoriese onderzoek’ over een niet zeer belangrijke stof.

Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, afl. 4.

Als pendant van de vroeger gepubliceerde refereynen in het Brusselse handschrift, geeft C.G.N. de Vooys ook een keuze uit *De Dordtse bundel met ‘Christelycke en schrifuerlijcke refereynen’*, in dezelfde tijd en in dezelfde toon geschreven.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Jan. - Febr.

Een artikel van Max J. Wolff heeft als onderwerp: *Zur Betrachtung des literarischen Kunstwerkes*.

Museum. Febr.

Guittart beoordeelt de *Afrikaanse Fonetiek* van Le Roux en Pienaar; J. Prinsen beoordeelt het proefschrift van Mea Mees-Verwey over *De betekenis van Johannes van Vloten*.

C.D.V.

Afrikaans in ‘de tijd’.

Dit gaan uiters moeilik om definitiewe beweringe aangaande die prioriteit van sekere geskrifte in Afrikaans te maak. In die eerste geval kan dit met sekerheid aangeneem word dat Afrikaans byna 'n volle een spreektaal was voordat dit al in skrifvorm sy verskyning begin maak het en dan was dit eers voetjie vir voetjie en onseker soos die treetjies van 'n dag-oud kalfie. Die meeste afrikaanse taalgeleerdes skyn dan ook die geboortedatum van hierdie jongere suster van Nederlands te stel in die begin van die agtiende eeu of in die eerste helfte daarvan. In die tyd was dialekstudie nog nie in eer nie en was taalopvattinge baie ver van sy hedendaagse natuurlike stand. Hoepelrokke en die kontras hoërop is ook sinnebeeldig vir die beskouing van toentertydse natuurlikheid. Dit vereis tog nie profetiese aanleg om vas te lê dat waar die taal in afwykende vorm van Nederlands gepraat word en waar dit moeilik gegaan het om deeglike onderlegging te kry in die taal van Holland om die slegte onderwystoestande van die dae, die spreektaal hom wel sal laat geld in wedywering met die ander reeds kunsmatig-aangeleerde, waar hierdie laaste skriftelik aangewend word. So kom die taal in die Dagboek en Optekeninge van Trigardt en Cilliers ons soms voor as net Afrikaans met 'n bes-moontlike aanpassing aan die geykte uitdrukkinge van die Bybel, wat in die geheue van die waardige twee Voortrekkers gehang het. Die Bybel was hulle ware grammatikaboek. Die praktiese Boer het in sy gebedstaal 'n kompromis getref, en die kompromis oorgedra in sy skryfblok. In die gebed het hy hom geoefen in die gebruik van hierdie kind-uit-eerbiedgebore taal.

Dit was 'n soort van oorgangstaal in die mond van die Boer, as hy ‘boeke-vat’, of in sy hand, as hy die pen vat. Daarom is dit so gewaag om sonder meer van Afrikaans in geskrifte te praat sover dit die tydperk voor 1875 betref. Die grens tussen verafrikaanste Nederlands en Afrikaans is soms moeilik te trek. Dit kan stellig aangeneem word dat baie van die Boere onder die indruk verkeer het dat dit Nederlands is wat hulle nou daar neergeskryf het, byvoorbeeld in hulle briewe aan famieliebe-

trekkinge. Almal wil tog immers beskaaf wees en daarom die erkende beskaafde briewe- en toespraaktaal besig.

As so'n persoon aan ‘Meneer de Editeur’ skrywe en dit is bedoel vir die korrespondensiekollomme, dan sal die heer ook weer die foute 'n bietjie aansuiwer en wat ons in die koerant teëkom is dan nie in werklikheid meer origineel nie.

Dit is dus 'n seldsame iets om 'n geskrif in betreklik suiwer Afrikaans teë te kom, voor 1875. Tog is dit opmerklik dat daar verskeie persone oor die hele land was wat *bewus* die brug tussen skryf- en praatvorme wou opblaas. Natuurlik het hulle nie heeltemal kon losbrek nie, o.m. was die speltradiesie een wat hulle in sy kloue met geweld gehou het. Tog het hulle gesien dat die taal goed was, en het hulle probeer om natuurlik te wees en die gewete gesus met die ‘toe-maar-babatjie’ dat as daar gesorg is vir voldoende wij's en heefs en mijns dit wel Nederlands moet wees omdat Dominee omtrent ook so praat.

Voorbeelde van hierdie egtheid het in *De Tijd* ook voorgekom. Dit is van uiters groot historiese belang as die *tyd* van verskyning in aanmerking geneem word. Ons verkeer nog te veel onder die algemene waan dat afgesien van Meurant se Zamenspraak die Genootskappers eintlik die eerste was wat met voorbedagte rade hulle van die volkstaal tot vertolking van gedagtes bedien het. In daardie opsig is die interessante artiekel van Prof. Smith oor die vroegste geskrifte in Afrikaans van baie groot belang (in A.S.B. Gedenkboek, pp. 34-43), om te wys hoe algemeen die neiging beginword het so teen 1870 om die gewone vorm van die landstaal skriftelik te gebruik.

Dit word te meer op prys gestel as onthou word dat daar 'n baie sterk dwingrede moet bestaan om 'n Boer sover te kry om sy pen op te neem en iets te skryf vir 'n nuusblad. Gewoonlik moet hy geterg word en nog geterg word. Hy is vredeliewend soos 'n leeu tot dit nie meer kan nie. En as hy praat dan is min woorde beter as baie. 'N tiepiese voorbeeld is die amperafrikaanse brief van Havengar, die eerste wat ons sover in die Vrystaat gekry het. Die ander wat in ‘De Tijd’ voorkom is dan ook van die hand van 'n Engelsman, en van 'n vrou; die ander paar lyk na die werk van Hollanders of Duitsers, waarvan daar tot toe baie in die hoofstad van die jong land van die Boere aan die Oranje was. 1863 is 'n baie vroeë datum vir skriftelike-Afrikaans: dit is nog in die donker-dagkant.

‘De Tijd’ het sy eerste verskyning in Bloemfontein op die

29ste Oktober van 1862 gemaak. Dit het voorsien in die behoefte van 'n blad ‘uitsluitend of hoofdzakelijk in de Hollandsche taal geschreven’. Verder lui dit: ‘Meermalen zijn van verschillende kanten pogingen aangewend om den bovenvermelden wensch te verwezenlijken, doch telkens hebben die pogingen door allerlei omstandigheden schipbreuk geleden, totdat het eindelijk den uitgever gelukt is het blad op te richten....’. Terwyl hierdie poginge om 'n Hollandse of hoofsaaklik-Hollandse blad op te rig misluk het, het daar elke week in hierdie afrikaanse hoofstad 'n anti-Boere-blad van soms 10 pagina's in Engels verskyn en gebloei! - trots sy onverbloemde belediginge van die Bestuur en leiers en inwoners van die Staat en sy aktiewe propoganda vir aansluiting aan die Engelse kroon; sy naam was *The Friend of the Free State*.

Uitgegee deur en gedruk by J.W. Spruyt, het die blad naderhand in ander besit oorgegaan en is toe geredigeer deur J.F. van Iddekinge aan wie se kantoor dit ook gedruk is. Hy was eers agent in Philippolis en het hom toe later in Bloemfontein neergelaat as ‘Beëdigd Taxateur en Venduafslager’. Elke Woensdag van die week het die koerantjie, wat maar in betreklik klein formaat verskyn het in die begin, die wêreld ingestap. Vandag berus daar in die argiewe van Bloemfontein die eerste jaargang (29 Okt. 1862 - Okt. 1863), die afleweringe van die jare 1867, 1868 en 1870. Hy het gekom as voorvegter van die belange van die Boere-bevolking en is dus 'n nasionale, 'n volksgesinde blad in sy politiek gewees. Onder die rubriek *Binnenlandsch Nieuws* van die eerste aflewering staan dan ook wat soos 'n profesie klink naas die lopende waarde van die nuusblad in Hollands en as 'n nasionale kampvegter: ‘Zaturdag ll. viel hier na maanden (lees jaren) van droogte de eerste regen, die echter slechts kort aangehouden heeft....’. Die *Friend* bestaan vandag nog as 'n bloeiende dagblad in Engels en getrou aan sy politieke tradiesie.

‘*De Tijd, Staatkundig, Nieuws- en Advertentieblad voor den Vrijstaat*’ was 'n koerant van hoë gehalte en taamlik vry van die haatlikhede wat die *Friend* gekenmerk het. In sy korrespondensiekolomme het die briewe, samesprake, bydrae en een gediggie voorgekom wat in die vorm taamlik suiwer Afrikaans is. Na die inhoud daarvan behandel ons dit in die volgende vier afdelinge:

I. Die Presidentverkiesing;
II. Die Bramley-groep;

III. Trijna Snaaks;
IV. Die Reanneksasie-kwessie;
V. Ander.

I. Die Presidentverkiesing.

In die jaar 1863 verskyn daar 'n sestal afrikaanse briewe in ‘De Tijd’ oor die saak van die aanstaande president vir die Vrystaat. Van Pres. M.W. Pretorius het die Volksraad weer die bedanking ingedien gevind, en dit is algemeen gevoel geword dat dit niks sal help om weer by hom aan te dring om die pos langer te beklee nie. Intussen maak die *Friend* hard propoganda om die setel in hande van 'n Engelsman te kry. Eers het hy die heer Joseph Allison, wat in die afwesigheid van Pres. Pretorius as staatshoof fungeer het en daarna weer sy ou betrekking opgeneem as goewermentssekretaris, met alle kragte ondersteun maar later die heer Bowker van Kaapstad as die gewenste man aangeprys. Die Boere het eindelik kwaad geword om hierdie houding van die *Friend* en sommige het begin skryf ter ondersteuning van hulle eie kandidaat of vir die van die Volksraad, die heer Brand. Die eerste van hierdie briewe, wat in die gebruik van die *s* teenoor Ned. *z* baanbrekend is en in sy werkwoord al suiwer Afrikaans is maar blykbaar tog nog probeer om Nederlands so van veraf te volg, is van genoeg belang en ook kort genoeg om in sy geheel opgeneem te word. Die mnr. Havengar verdien waarlik 'n vaste plekkie in die hart van sy Vrystaatse taalgenote. Hy is 'n voorloper, is nasionaal in die spelling van sy naam, in die gebruik van sy taal, in sy pleitrede vir 'n Vrystater om die vakante vrystaatse presidentssetel te vul.

> An de Burgers van ons Staat.
>
> Wel mijn edel heere, ik versoek u alle dat u moet u oogen oopen maak om te sien hoe een statspresdent dat onze krijg, op dat ons niet een van over de Vaalrevier neem, of over de Orairevier maar een uit de Vrijstaat. Wel mijn heeren ik versouk ten vrienlijkste dat u moet gedenk aan de heer Boshof en aan de heer Pertorus dat ons hier gehad het en ons so laat staan. Want het is beter een burger uit de Vrijstat dan een over de Oranjerevier. Wel u eleheer ik meen dat de her Koos Venter een bekwaam man is. Van die man mijn heer ik hoop het dat u alle sal in sien in de saak.
>
> H.C.J. Havegar.

Van omtrent dieselfde gehalte is die brief van Jan Strookvest, dd. op Kromspruit, den 29 Sept., 1863. Dit lyk soms asof die

editeur nie kans gesien het om die ‘pennevrugte’ van hierdie twee manne, wat die wapen beter as die veer kan hanteer, van al die veld se vryhede te suiwer nie. 'N sinnetjie van die laatste is karakteristies: ‘Ouw Makeep (McCabe) met een partij vierkantjes (memories, vir aanhegting aan die Britse Kroon) die teiken krijg een sopie, dat is dellikaat, hoor na reanekzazie’. Maar sterk is sy afkeuring van hierdie gedoente.

Drie van die briewe is van die realisties-skrywende ‘Ik ben u vriend v a n o v e r k a n t ’. Hy hang ook nog aan die kompromiesietaal, maar is 9/10es op weg na Afrikaans. Hy is maar ‘een Boer die niet veel geleert heef’, maar hy hou 'n selfstandige opienie daarop na wat die saak van 'n nuwe president aangaan. ‘Mr. Spruyt, gij moet maar banje u best doen dat ons geen Uitlander krijg, want met die Uitlanders kan een mens niet klaar kom, gij moet mij dat niet kwalijk neem want gij ben ook een Uitlander, maar voor zoo een hooge post, dat moet tog maar een flukze Affrikaner wezen....’. Naas hierdie komiese situasie waarin sy uitgesprokenheid hom gebring het staan oortuiging soos ‘een Engelsman en de Boer zal net zoolang spook dat hij weer weg moet naar zijn land....’. In 'n volgende brief (5 Oct.), waarin hy dit weer teen de ‘Vrint’ en die Uitlanders het, bars sy haat in vergelykinge uit, en dreig hy in heilige verontwaardiging. ‘.... want als het mij niet aanstaan dan trek ik weg, maar onder de Engelse mensen wil ik niet blijve, hulle mag goed wees om mee te smous, maar om over ons te regeer, neen dat nooit nie, zoo lang als de wereld staan, want toen hulle weg getrek is, toen is de Sprinkkaanen ook weg getrek en ons is allemaal te danig blij daarover en nouw zal ons weer de Engelsman roep, neen warentig niet, dan kom die Sprinkkanen ook weer met al die andere plagen in ons land’.

Dit is nie nodig om lank stil te staan by hierdie briewe nie (No's 49, 50 en 51 in Jaargang I). Wie die skrywer is val nie met sekerheid te sê nie. Daarvan hang ook nie veel af nie. Dis almal negasies. Maar nou kom daar in No. 48 (23 Sept. 1863) 'n oproep voor aan ‘Mijn Landsbroeders’ deur ‘Ik is een burger die wil stem voor een Aferkaner President’. Vir hierdie tyd het ons nog geen suiwerder Afrikaans teëngekom nie. Hy spel: an; te teyken; vorzegtig; as; banje; hy versorg die *dubbele nie*; en sy idioom getuig ook van sy lange verblyf onder Afrikaners (want dit lyk my tog of *hy* nie 'n Afrikaner is nie, blykens party uitdrukkinge soos; rad vor die ooge draai, Engelse loop jou om,

voldoenelik, en die uitspraak van die woord as rekwesietzie, ens.). Tot die tiepiese uitdrukkinge van hom wat aan Afrikaans eie is reken ek: strop om die nek wil zet; jakhalsdraaiers; hulle.... lekker voor leg. 'N mens sou graag sy naam wil weet! Hier volg 'n paar voorbeelde:

> ‘Een die nou denk dat een boer voldoenelijk zal wees om ons land te bestuur en om vrede te bewerk, die kan voor Koos Venter kies, maar een mens die denk dat ons een geleerde kerel noodig het om ons te regeer die kan maar zijn stem voor de heer Brand uitbreng. En as ons een boer wil kies het ons nie noodig nie na die Kalonie te gaan om daar een Engelse boer te loop haal, want ons kan banje boeren in ons eige land krij. Maar die Engelse van Blomfontein wil ons net omloop en voor ons een Engelse Presedent andraai, want as ons een Engelsman aan de hoofd het, dan zal die Engelse die baas speul en dan kan hulle die Afrikaners lekker voor leg....’.

Dit is genoeg om duidelik te wys dat as die saak, waarin die Boer belang stel, daar is, en dit gaan nie goed nie, daar tog sommige is wat nie net met die wapen en kruid veg nie; en onder die wat die stryd aanvaar vir 'n volkssaak is daar ook wel genoeg om hulle van die volkstaal te bedien. Daar is verder definitiewe dokumente om aan te toon dat die taal in vergelyking met ander provinsies *vroeg* aangewend is (1863), dit meen, in die Vrystaat, en in alle gevalle, lank voor 1875.

In die lêer van 1867 het daar 'n byvoegsel van ‘De Tijd’ van 5 Des. 1866 (die eerste stukkie van hierdie koerant sedert 1863) gerus, waarin 'n ‘Zedeles’ voorkom van A.B.C. wat uit die Graaff-Reinet Courant van 1 Nov. 1866 geneem is. Dit sal moontlik lonend wees om die lêers van hierdie blad na te slaan vir meer bewyse! In die les word die vrou wat iets aankoop die skoolkind, en die inhoud kom hierop neer: ‘.... en ik zal een ieder vrouw maar raai as zij bezigheid moet doen als de man van huis is, nie zoo banje te praat nie, vooral nie over ouderdom als er iets getelt moet worden....’.

Die rede hiervoor put hy uit ervaring. Elke jaar koop hulle 100 pompoene en in sy afwesigheid kom die smous aan sy vrou vra of sy nie iets wil hê nie. Die hele geskiedenis word so goed vertel en helemaal sonder omhaal van onnodige woorde, dat dit gerus in 'n paar trekke oorgeneem kan word.

> ‘Nee, zeg zij, de laatste was te danig klein. Ja maar Jufvrouw, hulle te danig zoet. Dan zeg mij vrouw gee dan maar 100. De boer klim op zijn wage en begint zoo onder die gesprekt te tel, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7,

> och; Jufvrouw, wat het gij toch mooije kinders! Daar kom glo ik jou jongste zeun aan.... - Ja man, zeg toen mijn vrouw, das al een lange tijd gelee, hij word nu al 16 jaar.
> 16 jaar, zegt de boer! waar blijf toch al die tijd? (Hij telt verder) 16, 17, 18, 19'.

So gaan dit dan verder; telkens word 'n hoër ouderdom geneem onder behendige leiding van die boer, en deur hom as tellingbasis oorgedra op die getalle van pompoene. As dit dan klaar is neem hy haar huistoe omdat sy moontlik koue kan vat, en gelas boondien sy kaffer om toe te sien dat die pompoene in die bêrekamer kom. Die vertroulike 'Neef' verhoog nog die humorvolle van die situasie, veral waar sy hom in die begin so onsimpatiek gesind was, en eintlik weggeja het. - Die motief is seker oud en in alle gevalle 'n bekende. So ken ek dit i.v.m. die verkoop van eiers. Sy verduitsing 'nae 's landts gelegentheidt' is dan ook baie verdienstelik en die spreektaal 'n middel om dit aan natuurlikheid te laat wen. Die hele dingetjie is 'n stukkie kuns.

II. Die Bramley-briewe (1867).

Van Januarie tot Mei verskyn daar in 'De Tijd' ses briewe en een samespraak onder verskillende skuilname. Drie daarvan (no's onder datum 10 Jan., 9 Feb., en 9 Mei) dra Harrismith as herkomsoord; twee (dd. 2 Mij en 24 Mei - sy spelling) kom van Meulrivier en Palmietfontein resp., albei, blykens inhoud, in die distrik van Harrismith gelee. Na die inhoud kenmerk 'n haatlikheid en gemeenheid al hierdie ses epistels, en een samespraak. Dit laat al die vermoede opkom dat almal dieselfde peetvader het, tensy daar 'n algemene grief in die distrik is. Watter grief word hierin gelug? Dit is net 'n persoonlike, by nader beskouing, hoewel die outeur dit algemeen probeer maak en hom as mondstuk van die gemeente beskou. Die eerste twee gaan teen die skoolmeester[1)], deur hom 'n onverdraaglike Brulpadda genoem, wat brul as op sy 'stera' getrap word en net van sy veglustigheid afsien as hy met 'hotel medesyne' gedokter word. Verder fop hy President en die Engelse predikant en die kinders. Hy is boer en 'koster ook, maar sing kan hij nie,

1) Die Goewernementsskoolmeester was 'n sekere Mnr. Moll: van sy seuns lewe nog in die Vrystaat (bv. op Frankfort). Later het Moll en Bramby op 'n baie goeie voet verkeer.

kijk neef Jan, mot al die Zondage in die kerk voorzing'. In die twede brief trek hy ook te velde teen die landdros. Hierdie heer sal hy nie weer loslaat nie. Die mees dubbelsinnige gesegdes slinger hy hom teen die kop en beveg hom met gemene insinuasies. Hy munt uit in onderduimse verdagmakery. 'N mens stel nie belang in sulke dinge nie maar 'n paar aanhalings sal nie skaad nie.

> Die publieke verfolger is so out dat zen neus en kin amper saam grou, en waneer (l. maneer) jij weet met die ouderdom mos kom die gebreke. Verder hoef ik niet voor jou te ver tel.
> Die feltkornet daartege is so jong dat hij nog bij moeder pap vreet....
> Foei, het is tog schandelijk suk soort van mense tot amptenare te maak, die vor geen wet of overheid ontsag het. Hulle denk die boere is in die wereld gekom om hulle kos te geef, en hulle swart volk te sijn; mar vergeet dat as er geen boere was geen amptenaar nodig is, en dan mot hulle van honger frek, want om te werk of ander manier die kos te verdien is die spul te stom en vrot toe....
> Dar is banja siektens hier, en regeer die parsie al te straf onder die mensdom. Op die dorp is al vier mense doot. Hullie wil zeg het kom van die water, maar ik wil dat ook wel glo want bove in die dorp woon die landdros en hij laat zen nagspiegels, en die kind sen luure in die watervoor was, die mense die onderkant bij, moet voor die wate drink. Is dat nou reg vor een landeros laag (l. klaag) een mens bij hom, dan presenteer hij vor hom die tronk en klag men bij die President, dan glat geen antwoort....

Dit is nog nie die ergste nie. Sterk woed hy weer teen die Veld- en Proviesiekornette in sy *Zamenspraak tusschen oom Klaas en neef Hans*, waarin oom Klaas 'n behendige toepassing maak van die onderskeid wat die neef maak in antwoord op sy vraag of 'n *muilezel* en 'n *steenesel* dieselfde is.

Dit gaan dan teen die goewermentsskoolmeester, die velden proviesiekornette en teen die landdros, hoofsaaklik. Op 'n oulike manier stel hy hierdie amptenare in 'n slegte lig, en soms op 'n walglike wyse. Hy besit bepaald talent en skrywe met lus en gemak. Sy beelde is uit sy omgewing gegryp en sal baie van sy hoorders tref. 'Die feltkornet.... het net een kop as een pampoen en even hol'; '.... toe ik dar kom was die heele dorp in oproer, hulli jaag reessies dar, hulli trouw, hulli dans, hulli sterf, hulli is siek, hulli prosedeer, hulli verraai makaar, he! het is om naar te wor'; '.... dat is tog een onderschijt tusse hom (mak verneuk, agent van jou weet) en Hamelberg....' ens.

Herhaaldelik word daar in die korrespondensiekolomme mel-

ding van die geskryf gemaak, en hoewel meesal afkeurend, getuig dit tog dat dit gelees word. Maar dit het te dol toegegaan en ‘Oranje Vrijstaat’ spreek in sterk terme sy afkeuring uit teen die eks-landdros. So was daar iemand wat deur al die streke gesien het en hom nie deur die skaakspelerige pleksverandering laat mislei het nie, nog minder deur die fyn diplomasie van die oud-landdros om altyd teen die ‘Blomfontynse leunsrieme’ (d.i. die Empaaier-Engelse) te gaan, van ‘ons predikant’ te praat in verwysing na die Hollandse predikant, met versigtigheid van die (eers) Engelsche meizie (later van die ‘Engelse meissie’) te praat, deur groete van sy vrou, ‘niggie Hessie’ te stuur, of deur die sentiment van die boerebevolking so uit te druk: ‘Dat is tog schandelijk van die Bloemfontynsche spul, so as hulli vor advokaat Hamelberg, en sen maat met tippertijn ballen gegooi het; gelukkig het hij nie wou brant; dat sen maat sen haare so gou in flamme geflieg het, heef ons niet verwonder’.

Die skuilname Kobus Platberg; Mooihoek; Een Boer van Fiapolis; Jou neef Andries; Kaptein Jantje Mijnier; en Piet Tafelkop is almal verskillende vanne vir die Eks-Landdros van Smithfield, later van Harrismith, die heer William Bramley. Hy het self in duidelike bewoording die identiteit verraai, toe J.P. v/d Bosch, ‘Inspectie-Landmeter’ op Bethlehem hom, saam met ‘Oranje-Vrijstaat’ die wêreld te warm gemaak het en in 'n brief maak hy toe aan die anonimiteit 'n end deur uit te kom ‘om vergissingen te voorkomen’, siende dat daar nog 'n oud-landdros is en terselfdertyd probeer hy sy reputasie as landdros in die ou tyd red en skuif 'n verskriklike aanklag op die skouers van die vorige landdrosklerk, die heer Canisius. Nou volg van die gemeenste briewe in Nederlands geskrywe, waarin die persoonlike in sy verfoeilikste skinder-geskryf uitbot. So ook blyk dat die algemene griewe niks meer as blote naywer is nie.

Wie is Bramley? Uit die koerant is die volgende omtrent hom byeengebring. William Bramley is as beëdigde vertaler toegelaat die begin van Junie, 1863. In September van dieselfde jaar is hy deur die fungerende Staatspresident, J.J. Venter, tot fungerende Landdros van Harrismith benoem en het sy nuwe betrekking die 9de van November aanvaar. Hy is egter deur President Brand later om mefistofilisme bedank, altans volgens sy geswore vyand, v.d. Bosch, se uitaltinge. Sedert verskyn sy naam in die advertensiekolomme van ‘De Tijd’ as ‘Generaal agent, Harrismith’.

Iets oor die man se taal. 'N mens mag nie die algemene verdienste deur die persoonlike van hierdie Engelsman laat verskemer nie. Hy kon perfek Nederlands skrywe, blykens sy briefwisseling met v.d. Bosch en hy was boondien ook beëdigde vertaler. Die Afrikaans wat hy gebruik het, is ook goed. Dit rig hom na die volk se spraakgebruik. Hoedat Engels ook al ingedring het, gee sulke voorbeelde soos ‘hulle settel die zaak’, hy ‘gee een sprie’; ons ‘is nie Hottentots van die Keep kor’ (Cape corps), ens. te sien. Van opvallende belang is sy spelling. In die latere briewe lyk dit of hy in 'n baie klein tydskippie van H.G. Wells gesit het en na 'n paar desenniums later gevlieg het. Daar is 'n duidelike ewolusie. In die begin was die *z* altyd waar dit in Ned. sou staan; dan wissel dit in seker woorde met *s* af en is eindelik net daardeur vervang, met so nou en dan 'n verval in die ou skryftradiesie. So begin die stemlose *f* aan die begin van lettergrepe stadigaan 'n plekkie te verower vir hom, bv. in: verfolger; friend; frinde; feltkornet; frek; liefer; enz. Die skis ook nie onbetuigd gelaat nie, dit heet s k ape; s k rijf; s k ult; ens. Hy is die enigste tot nou wat *en* i.p.v. *een* vir ons '*n* het en dieselfde klank in *zijn* tot *zen* in die begin en tot *sen* later, gemaak het. Pleksname verafrikaans hy verder in spelling, soos: Blomfontijn; Herresmit, Betulie. Wat vir hulleself spreek is: as; baklij; proses; maneer; leeraart; an; lant, gelt, raat en rat, pont; speul; ens. In die tyd toe ons *y* deur *ij* voorgestel is, het dit hoogs onwaarskynlik gewees dat iemand, soos Bramley, sou skrywe: *My* vir *Mei*. (Engelse spelinvloed!)

Weer 'n Engelsman, soos Meurant, en 'n landdros, soos Meurant (magistraat), en iemand wat tog 'n politieke doel beoog het, soos Meurant, al was dit verreweg nie so loflik nie, en, soos hy, die taal goed beheers het. Jammer dat hy nie *groot* as mens kon wees in die beheersing van die aspaai-gevoelens nie!

III. Trijna Snaaks (1867).

Nadat Bramley in 'n twisgeskryf gelok was het sy bydraes in Afrikaans opgehou. Dit was in Mei gewees. Vir 'n drie maande was die volkstaal toe nie in die blad van van Iddekinge verteenwoordig geword nie. Naas die brief van A.P.J.v.S. in Okt., waarin hy teen Rooi Kris uitvaar as 'n skynheilige en 'n tongkristen, omdat hy hom met die aankoop van voer toegetrap het, kom Tryna Snaaks op die toneel en vergas die publiek

net haar luimige briewe uit die Vrystaat ‘aan haar moeder in Colesberg’. In die vier afleweringe van ‘De Tijd’ in September kom twee briewe voor en in Oktober drie. Dit sou nie die ent gewees het nie, maar sy het moontlik te veel gesê teen die President en het die slae van die gewete te veel gevoel ook, of miskien die pynlike indruk van ondank as haar deel beskou, toe 'n korrespondent die onnodige vriendelikheid gehad het om haar naam bekend te maak in dieselfde uitgawe waarin haar laaste brief verskyn het; ja, Tryna Snaaks is niemand anders as Aantje Brits nie. Verder kon ons ook niks omtrent haar te wete kom nie. Uit die briewe blyk dit dat sy 'n goed-opgevoede dame moes gewees het. Boweal moes sy goed ingelig gewees het omtrent die landssake, die uitgawes en planne van die staatshoof, sy het die ontspanningsgeheimpies van ‘niggie Saartje’, die eggenote van die President, ook kon oorvertel aan haar Koloniale moeder. Die stop-rympie het so gelui (30 Okt.):

Aantje Brits,
Je is te spits.
Kan je schrijven?
Laat het blijven;
Want ik zeg,
  Overleg
Eerst de reden, dan de kijven.
Voor het oog
Zit een boog;
Strijk men daaraan
Wat komt daarvan?
Een geschrei van oude wijven.
Wees gegroet,
Ik ben nog goed.

Die kopstuk was ‘Aan Aantje Brits, alias Trijna Snaaks’.

Uit haar briewe dien die volgende paar staaltjies om die snaaksighede aan te toon. Dit gaan vernaamlik oor die mode en oor die landsomstandighede, die laaste handel veral oor Oom Jan (Brand, die President, en outeur van die volksgesegde ‘Alles sal reg kom’). Die moeder sou na die mode gevra het. Die hoepelrokke, ‘de duivels uitvindzel voor een dekzel van alle kattekwaad’, het die vroue gelukkig afgeskaf; in die plek daarvan kom die slip van agter ‘en ik is blij, want hulle veeg de straaten schoon, en als ik nou op de dorp rond loop is het mooi’. Nou kom daar nog 'n soort van mus, waarvoor sy geen naam kan kry nie.

> Ik zal het beschrijf.... Moeijer het toch opgelet dat in Grahamstad dikwijls de gekleurde meisjes die ook hoedjes draag, rusie krijg, nou moet moeijer jou een denkbeelt maak, denk dat na hulle uitbaklij het, hulle weer afmaak, en vind dan dat hulle hoetjes stukkend gescheur is, en dat hulle dan een van die hoetjes die de minste gelei het, zusterlijk in twee stukke verdeel, voor iedereen een stuk, en daar het moeijer nou die ding wat hulle op de kop draag. Klaas zeg het is jammer dat zulke mooie meisjeskinders hulle lieve gezigges zoo leelijk maak.

Die Boesmansmeide breek haar teepot en 'n piering; klein Tryna gaan saam met haar pa in dorp toe en moet hierdie dinge aankoop. Sy gaan by 'n seker dame aan en vertel haar van die moeder se opdrag. Die dame, wat haar dienste aanbied, verstaan onder piering die nuwe soort van hoed en nou word die hare onder proteste opgemaak en dit gaan na die winkel. By tuiskoms gesels die ma so oor oom Jan en sy politiek, dat die besigtiging van die gekogte sake agterwee bly. Maar Trynatjie het ‘haar kappie op gehow de heele avond en toe ik haar vraag waarom zeg zij, zij het de ambeijen en (in) de kop, well de ander ogend het zij weer de kappie op en weer ambeijen....’.

Eindelik moes sy met die saak uitkom en vertel dat die piering onder die kappie sit en so word die rede van die ambeie ook duidelik. Die kappie kon nie langer die piering-mus, wat Tryna al aan haar moeder beskryf het, verberg nie, en om dit te kroon, kos dit boonop nog niks meer as £ 1.10 s. Od. nie! Dit is

‘.... een zoort van een strooi mat heeltemaal plat en maak hulle met een doek vast op de kin, moeijer kon well denk wat ik gemaak het. De Piering en de vuur en de Tee Pot uitmakaar, en hemels naam waarom moet sulke mooje meisje menschen als op de dorp is, hulle zo leelijk maak’.

Nou kom die kostelike in haar laaste brief:

‘.... Klaas het ook weer een piering gekoop, en hij dwing Trijna moet het draag, en onze Schoolmeester zeg het staat mooi; en het zal voor mij ook mooi lijken. Maar moeijer moet nie praat nie daarvan; ik het ook voor mij een laat kom, om bij de kerk te drage(!!!). Ons praat altoos tegen die Uitlanders, maar onse mense aap hulle daarom alles na’.

Die verskoning wys hoe 'n menslike mens hierdie dame is. Die eg-vroulike (en ook manlike) toegewing aan die eise van die mode is voorwaar 'n stukkie prettige lewe en veel meer as 'n snaaksigheid.

Netso goed is die uitlatinge teen tante Saartje se ‘grokie’ wat Klaas al begin te prys het in die laaste brief. Wat kon nie alles hieruit nog ontwikkel het nie! Dan is sy nog verder iemand wat 'n verbasende selfstandige oordeel vir 'n vrou oor landsake daarop nahou. Sy be- en veroordeel die vredespolitiek van Oom Jan, (grenspolitiek) en die uitgawes gaan vir haar ook te hoog. Dit geskied alles met die tiepies-vroulike manier van voorstelling. Herhaaldelik hoor ons dat ‘Klaas sê’, en dan kom die opienie, wat nog weer versterk word deur die bewondering vir haar man ‘moeijer weer Klaas is maar 'n moeilike eintje mens en as hy 'n ding zeg dan doen hij dit....’. Die hart dra die Afrikanervrou egter op die regte plek, en kan onder meer Sir Philip Wodehouse en sy sendelingepolitiek nie haar goedkeuring gee nie; die volksetimologisering in ‘Woed-huis’ is bepaald nie van die slegste wat daar in ons taal is nie. Die kaffers is ‘swart velle’ of ‘stertrieme’. Die bloubeks (bluebacks, Vrystaatse papiergeld) en die moeilikheid in verband daarmee bring sy in alle opsigte baie beter voor die gees as Bramley met sy tafelpere as munt in hulle nuwe ryk wat hy, Viljoen, Houl (Howell), Meijer en Goossen moet gaan stig. Haar moeder moet vir haar ‘een pont goud en een halve kroon, silling en zespens zulver stuur’, sodat hulle weer kan sien hoe harde geld lyk, en dan, op ontvangs, ‘banje mense, engelse ook, het kom kijk, en Tjaart het daar door een gat gebore regt in Victori (Koningin Victoria) haar oog, en draag het nu aan zijn horlogie ketting en stap daarmee net als een pauw manatje’. Nog een aanhalinkie moet gegee word. Dit gaan teen Oom Jan wat die mense straf wat nie gehoor gegee het aan die oproep om op kommando teen die Basoetoes te gaan nie. Vroeër het sy hom dit aangevryf dat hy hom vlei in die besit van die vertroue van sy volk, maar dat hy later nog mag uitvind waar ‘Bartel de mostert het gaan haal’, nou sê sy:

> ‘Als het so aanhou, zeg Klaas, dan kom maar een dag een ding; want alsmaar 40 boere zeg ik wil nie, of ik wil, wat kan oom Jan doen? hij zal zijn handen maar moet vrijven, en hoop dat alles zal regt kom.’ en ‘Oom Jan doet maar alles half; hij is voor niet zoo kwaad, het is maar jonkheid van oom Jan over 10 of 15 of 20 jaaren zal hij wel zijn verstand krijg en dan zal alles regt komen.’

Dit word duidelik waarom sy opgehou het met haar briewe toe die naam bekend word: dit was 'n raak skoot. Natuurlik

kan die persoonlike soort van aanvalle nie altyd gebillik word nie, en bevat dit maar meesal nie die werklik-komiese nie, maar dat sy opgehou het om te skryf is te betreur, want sy het net begin om haarself te vind, en oral het die ware en tiepiesmenslike uitgeborrel, en selfs so natuurlik dat ook sy deur sy niksontsiende pyle geraak word. Daar is nie 'n ewolusie in haar taal, soos dit die geval met Bramley was nie, maar wel in inhoud en in die gees daarvan. 'n Onpartydige Opmerker van die Bramley - v.d. Bosch-saak sê dan ook onder datum 18 Desember, 1867, toe Oktober en die briewe van Trijna al 'n hele eindjie agter die rug gele het:

> '.. ik wensch liever dat Trijna Snaaks met haar snaaksheid (die een ander correspondent zoo ongegrond afkeurde) voortga, als zulke stukken, waarin personen van hun eer en krediet beroofd worden, zoo als ook het geval is met den heeren Bramley en van den Bosch'.

Daar was dus genoeg mense wat haar bydrae gelees en waardeer het en met leedwese die verdwyning opgemerk het.

Die verdienstelikheid van haar artiekeltjes lê in die inhoud, die frisheid en lewendige natuurlikheid, in die vloeiende geselstrant, en dan nog in die tyd van die verskyning daarvan in Afrikaans. Sy moes 'n sterk karakter gehad het, om trots vooroordeel die begin te maak, al het iemand haar die mond later gesnoer.

Die Nederlandse skryfgewoonte, of spelwyse, het sy nie probeer afskud nie. Dit op homself is egter nie die groot saak nie; immers spelling is heeltemal 'n konwensionele, en so in die algemene saak, 'n sekundêre iets. Die *dubbele nie*, woorde soos *Gehombog*, die verafrikaansing van persoonsname, en die sinsbou en die vorme van die woorde (bv. die werkwoord), getuig hoe sy haar kon aanpas, en dan weer die gees van idealisering in haar kritiek, en die strewe om in die mode te bly, en om die land te sien vooruitgaan, naas die gemoedelikheid (oom Jan en tante S.), staan as 'n vaste getuigskrif van haar vermoë om in hierdie aanpassing die eie persoonlikheid vry te bewaar van dorre eensydigheid.

IV. Reanneksasie (1868).

In die hele jaar 1868 het die 'Tijd' net vier stukke in Afrikaans publiseer, een daarvan is 'n brief van Dom Hans en die ander drie is samesprake. Die datum lees 25 Jan. 1867: hy is maar

net 'n jaar te laat maar verdien tog nie daarom die epiteton van Dom nie. Hy stel 'n klompie vrae, waarop hy kamtig 'n antwoord verwag, en stel hom nou dom voor. Dit is weer in die gees van Bramley se geskryf. Oom Kornelis het hom kwaad gemaak; as laerkommandant is hy baie goed, maar as veggeneraal deug die ‘ou’ glo nie. Sy taal is nie sleg nie.

> ‘Nou wort die buit verkoop op drie maande uitstel. Die drie maande al wel drie jaren wort, dat die gelt in die tijt verslijt is en schoon op is....’.

Die drie samesprake is van meer belang. Dit lyk of die woord ‘Zamenspraak’ hom vir goed gevestig het in die vroeëre geskiedenis van ons taal in sy skriftelike gebruik. Hulle is deur dieselfde persoon geskryf en gaan onder die baniere:

I. Zamenspraak tusschen Oom Gert en Neef Piet;
II. Zamenspraak tusschen oom Piet en neef Frits; en
III. Zamenspraak tusschen Neef Tom en Neef Jeems.

Die skrywer is 'n Hollander. Sy woordgebruik verraai dit ten duidelikste, soos: - wel sabels!; zulke knaape; die schraalhans van de Kaap; met die ruwe byl daarin kap; ens. 'N Boer sou ook nie van ‘Hoe vaar jy nog?’ of van ‘ik word kwaa’ praat nie. Sy taal is betreklik suiwer Afrikaans, bv. in: -goeie morre; as; nou; scrap en burgerskap, hoedit meesal sch- is; reg; opgereg; ens.. Voorbeelde sal dit verder verhelder.

Nommer 1 vertel van die brief wat sy Jannie uit die Friend met 'n vraagteken elke slag daarna) uit Engels ‘overgetranslateer’ het. Jannie is op die Bloemfonteinse Kweekskool en is al slim. Bewuste brief is van die hand van iemand wat hom ‘Machunga’ noem. Daarin trek hy ten velde teen die President, en bepleit federasie met die Kaap. Nou lug die ou pattriotte hulle veragting teen die wat aanmaan om ‘ons aan die Engelse te verraai’ en dit klink dan uit in oom Gert se lofrede van Brand.

> ‘....maar ik voor mijn part zeg jou mijn hart reguit, zoo lang as onze God en Jan Brand nog voor ons zorg, zal het met ons alles reg gaan en daarvan krijg geen mensch mij af, mijn neef’.

Die *Friend*(?) word nou herdoop in *Vijand van den Staat*, na aanleiding van 'n suggestie vervat in 'n brief in Ned., wat net kort tevore in die kolomme verskyn het: *F*(*r*)*iend of the Free State*, en in II het hy dit nou teen Machunga, wat in 'n spinnekop ('n soort treppie) saam met 'n *Engelse daam*, van haar net deur die hoepelrok geskei, gery het, 'n ontmoeting

met 'n slang gehad het, die daam uit haar floute met brandewyn moes haal, en toe weer met spoke te doen gehad het; die spook is dan Belsebul (sic) wat snags oorkom om hom en die Editeur in die nodige kunsgrepe te onderrig ten bate van die Vyand van die Staat. So sterk is die toewyding van hierdie twee here aan die ‘oubaas’ dat die biskop se blaasbalk hulle niet van die dik ketting kan bevry nie. Dan kom hulle na die vermaaklikhede terug op federasie:

> (Oom Piet)....‘wat dink neef daarvan?’
> (Neef Frits) ‘Hulle kan na hulle moer loop met hulle federasie; hulle kan met Basutoland federasie maak, en daar gaan woon, waarom verlaat hulle nie die Vrijstaat nie, en gaat bij hulle mede Britsch onderdanen woon in Basutoland, dan kan hulle daar tiederen, en dan is hulle onder hulle broertjes en zusjes, en ook onder hulle koningin.... Och! dat het ons tog de zoon van dijken en dammen te danken (Pres. Brand) dat hij die slimme dicipel bij de neus gelij het om die name te druk, dat ons weet wie hulle is’.

No. 3 is die beste van die lotjie in sy bou. Neef Jeems is 'n Ier wat met 'n boerevrou getrou het en nou in gesprek met neef Tom sy opienies rond uitspreek oor die memorie met 170 naamtekeninge daarop en aan ou ‘Philip’ gerig met die versoek om inglyf te word onder die Kaapkolonie. Hy is darem nie so beslis as Neef Frits waar dit tot 'n uitspraak kom nie:

> ‘.... daar zal ons voor oppas laat die Britsch onderdanen durf bij ons kom, met hulle memorie, om ons te vragen om te tijken voor annexatie, ons zal hulle de deur uitschop en die achteros-sambok geef voor hulle moeite; want het die lunsriem niet van Natal gezeg, als dit in zijn mag was zou hij eenige duizend soelas breng en ons verjaag uit die verowerde grond van ons. O ons moet tog oppas dat ons toch uit hulle handen blij en hou onze vrijheid vast’.

V. Ander (1870).

Nou volg die laaste jaargang wat in die argiewe rus. Hierin is die oes net so skaars as in 1868: drie gevalle is al wat te vind is. Daar was nie baie dinge wat die gemoedere opgesweep het nie, die kwessie met Niklaas Waterboer volg eers teen die uitgang van die jaar. In die begin daarvan skyn dit asof die Boere tog nie in die erns van die Engelse in die wederregtelike vervreemding van hulle eie gronde geglo het nie; dit sou meer net die bedrywigheid van 'n klompie geluksoekers wees. Teen die grys-

heid van die jaar sou hulle ook die gryse afgeleefheid van hierdie goeie geloof in die sterkere moontheid gestel moes leer ken. Hulle opponent was 'n handeldrywende nasie wat uit was op wins. In die heellaaste aflewering van ‘De Tijd’ van 1870 (29 Des.) begin die tekens van misnoegdheid hulle in die geskryf-in-Afrikaans te vertoon. Klaas Waarzegger Jnr. is dus nie die enigste wat in hierdie taal die tema behandel het nie. Daar is egter 'n groot onderskeid in die manier van behandeling tussen hom en die skrywer van *Zamenspraak tusschen Divad Tonra en Nicholas Waterboer*. Hoogenhout het die voordeel van 'n later datum aan sy kant gehad en kon aan die toon van waardigheid die gesag van meerdere kennis paar. Hierteenoor stel die skrywer van die ouer samespraak (en die korte) die gesindheid van 'n spotter; en hy toon op 'n eenvoudige manier hoe die witman na die oë van die basterhoofman kyk en aan sy wense gevolg gee. Vroeg die oggend verkeer Divad Tonra (lees D. Arnot, die agent wat deur sy kafferliefde in hierdie saak 'n vername plek in die geskiedenis van die diamantkwessie aan sy politiek verbind het) en Niklaas in 'n tweegesprek, waarin die hoofman nie veel geloof aan die welslae van hulle onderneming heg nie maar tot handeling deur die advokaat, wat alle innuendo's hondgedwee vir soetkoek opeet, aangepor word en bemoedig word met die heenwysing op die kanse om die koningin se hulp in Engeland te gaan inroep. Nou kom die kwessie van geld om die reis soheentoe te maak, ter sprake en terwijl Waterboer hieroor peins kom die opdrag aan die man wat sy van agterstevoor kan in druk sien (soos sy politiek vir die Boer dan ook voorgekom het): ‘Arrie, nou dat ik van geld praat, denk ik daarom, dat ik nog een klompie van die Vrijstaats ze blaauwbeks heb, schrijf dan aan ou President Brand dat hij dit vor mij wil wissel.... Nou morre jong ik wil gaan kos soek, ik denk die ou vrou ze brekfis is klaar’. Net so tiepies is ook die openingswoorde van die samespraak om die idee van verbroedering wat daar tussen die twee bestaan het of sou bestaan het goed te laat uitkom: ‘Goede morgen, Niklaas, hoe gaat dit met jou, ou zwaar?’ en die ‘oubaas’ (term van Tonra) antwoord sonder sku ‘Zoo op twee beene, ou broer, maar ik kan bijna nie meer 's nachts slaap nie oor die Kembel ze gronden....’ (lees Campbell).

Daar is nie te veel opvallends oor die taal te sê nie, dit gee 'n heel goeie indruk van die gebruik daarvan in die tye. Maar

wat spelling betref en die suiwerheid van die medium in vergelyking met ons vorm van nou, word dit ver oortref deur die *Zamenspraak tusschen Neef Gert Kiviet en Piet Onverzaag*. Na die inhoud is hier nie veel te sê nie. Neef Piet het 'n klipmuur vir 'n rijk ‘kerel’, 'n besitter van 'n winkel, maar sonder liksens, gemaak en nou het hierdie rykerd van ‘riemlant’ hom ‘maar sleg behandeld’, want ‘jij weet ik is mos so goet van vertrou, ik ziet 'n mens voor zijn kop, maar nie in zijn krop nie’. Nou vertel by net vir Neef Gert dat hy nie juis rede het om te kla nie, wildebeeste en blesbokke is volop, net ‘Ou Jakop’ drup 'n bietjie gal in sy lewe. Dit lyk of hy maar in alles berus en nieteenstaande, geen wens verpleeg om die ou geldsak in die Wilgerivier 'n onderdompeling te gee nie.

Sy styl is besonder vloeiend; dis in die natuurlike gesprekstrant en orals straal die gemoedelike warmte deur.

Die *laat* vir *dat* as voegwoord by selfstandige-naamwoordelike bysinne is hier reeds in gebruik: ‘hy wil mos.... laat ik hom 40 riksdaalders betaald’.

Die eerste brief wat in hierdie jaargang in Afrikaans verskyn, is eintlik weer 'n tweeslagtige taalproduk. Dit lyk soms meer asof die redakteur afgesien het van die reg wat hy hom voorbehou het, volgens sy herhaaldelike aankondiging in die algemene bekendmakinge, dat hy veranderinge kan aanbring in taal en styl, o.m. Ons volstaan met 'n blote verwysing na die brief in die uitgawe van 17 Feb. en met verder net te sê dat die effek wat hy bereik met die naam Tom Poddingkop, wat die optree van die jonge fungerende landdros ‘Viljee’ in die afneem van die getuienis van die wilkelinbreker O'Brien in Engels as 'n gelukkige voorbeduidenis van vooruitgang aanprys, - soms te verander in Puddingkop, inderdaad humoristies is.

Dis waarlik te betreur dat die ander nommers van hierdie blad nie te krye is nie. Wat alles in 1871, die jaar toe die verontwaardiging oor die afneem van die westelike deel van die Vrystaat deur die sterkere uitgebars het (bv. soos blyk uit *Oude tijden in de Vrijstaat*, Muller), moontlik verskyn het, lê in die gebied van die moontlike, voorlopig, totdat dit kan kontroleer word. Daar moes wel 'n tyd gewees het toe daar ander stryers in die veld was. Hulle mag hulle miskien van die Hollandse taalvorm bedien het, maar dat hulle lesers gehad het en

dat hulle deur baie hoog aangesaan was, getuig 'n paar van die korrespondente baie onomwonde. Bramley wens dat Jantje Reguit die pen wou voer teen die misbruike wat daar in die Volksraad sou heers, en Trijna Snaaks vra met verlange waar die helde Boniface, de Lima en Maatje Hoffman dan sou bly met hulle gesange en beskouinge oor die nuwe mode. Daar was heelwat geskryf, (waarskynlik), in ‘De Tijd’, in Afrikaans, en wat nou nie kan vasgestel word omdat die nommers nie almal in ons argiewe 'n tuiste gevind het nie.

Pietermaritzburg.

G. NIENABER.

Een opmerking bij de dialektkaart van Dr. G.G. Kloeke.

Zowel in de ‘Handleiding’[1)] als in ‘De Hollandsche Expansie’[2)] heeft de ijvervolle dialektvorser Dr. G.G. Kloeke een grote, duidelike en keurige[3)] kaart laten afdrukken. Op blz. 57 vlgg. van eerstgenoemd werk heeft hij in korte trekken geschetst welke moeilikheden en kosten 't ontwerpen en uitvoeren van deze ‘kaart van het Nederlandsch taalgebied ten behoeve van het dialect-geographisch onderzoek” met zich heeft meegebracht. Warme waardering voor deze monnikenarbeid is daarom alleszins gewettigd.

1) Handleiding bij het Noord- en Zuid-Nederlandsch dialectonderzoek door Dr. L. Grootaers en Dr. G.G. Kloeke. Met een kaart, 'S Gravenhage, Martinus Nyhoff. 1926.
2) De Hollandsche Expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten. Proeve eener historisch-dialect-geographische synthese door Dr. G.G. Kloeke. Met een kaart. 's Gravenhage, Martinus Nyhoff. 1927.
3) Toch veroorloof ik mij deze vraag: Had de tekst ‘kaart v.h. Ned. taalgebied’ enz. enz. niet beter in de blanko-linkerbovenhoek kunnen staan? Dan had 'n groter deel van Rijnland kunnen uitgestippeld worden.

Toch, met hoeveel nauwgezetheid en pijnlike zorg de ontwerper ook is te werk gegaan, zal hij graag de woorden van. Anthonis de Roovere tot de zijne maken:

> ‘Elck weet dat niemand is volmaeckt,
> ‘Dan Godt alleene - - - - -

Zó ook zijn werk. Hij zal 't ons allerminst euvelduiden wanneer we hem langs deze weg op 'n onvolkomenheid in zijn kaart wijzen. Ons daadwerkelik steunen van zijn onderzoekingen in 't verleden kan hem genoeg bewijs geven, dat wij slechts opbouwende kritiek bedoelen.

Onze opmerking geldt een gedeelte van de dunne lijn, waarmee de Romaanse taalgrens wordt aangegeven. In vak Q is n.l. ten onrechte nummer 188[1)] aangeduid als vallend buiten 't Nederlandse taalgebied. 'n Ogenblik zou men kunnen denken aan 'n druk- of zetfouteduivelke, maar in ‘De Hollandsche Expansie’ blijkt dat hier werkelik een vergissing, tengevolge van onbekendheid, is begaan.

Op blz. 193 immers schrijft Kloeke 't volgende: ‘En hoe is het met Hees? Ten onrechte zou men meenen, dat dit dorp, bijkans onder den rook van Maastricht gelegen, onder den invloed eener Maastrichtsche taal-expansie zou zijn gekomen. Onze kaart illustreert ten duidelijkste, hoe althans de Maastrichtsche *oe*-uitspraak reeds ± 8 kilometer ten westen van Maastricht[2)] ophoudt. Op mij maakte Hees in elle opzichten een uiterst afgelegen indruk, de weg die mij vanuit westelijke richting erheen voerde was primitief, ook naar Maastricht is er, blijkens de door mij geraadpleegde A.N.W.B.-kaart, geen verharde weg.[3)] Ofschoon uiterste grensplaats is er geen douanekantoor[4)] en het eigenaardige cachet der meeste grensplaatsen (ambtenaren, neringdoenden, café's, leelijke gebouwen) ontbreekt: er schijnt niets te zijn, dat de landelijkheid van het dorpje verstoort.

1) Hiermee wordt bedoeld Canne (ook gespeld Kanne), 't liefelik gelegen dorpke dat grenst aan Groot-Maastricht.
2) Hier bedoelt de schr. zeker 't oue stadsgedeelte, want de gemeente Maastricht beslaat de hele enclave, loopt dus tot aan de grens.
3) Jawel, maar dan moet men via Veldwezelt gaan. (J.N.)
4) Dit ligt in Veldwezelt aan de Bilserbaan. (J.N.)

Zoo ligt het daar in de nabijheid der Nederlandsche grens, *slechts door één dorp van de Romaansche taalgrens*[1] *gescheiden*[2]: blijkbaar een vergeten Vlaamsch hoekje vlak naast een der brandpunten van den strijd tusschen Germaansche en Romaansche cultuur."

't Door mij gekursiveerde bevestigt m'n vermoeden, dat Kloeke gemeend heeft: Kanne is Romaans taalgebied. Dit is een kennelike misvatting.

Goddank, mogen we wel zeggen, is Kanne nog goedrond Vlaams: 't denkt, voelt en spreekt Vlaams.[3] De talrijke en overoude betrekkingen[4] met 't nabije Maastricht zullen voorshands 't regionalisties streven van Waal en Franskiljon wel tegenhouden.

Maastricht, Kerstmis 1928.
JEF NOTERMANS.

1) Uiterste voorpost is Eben-Emael. (Q 176). Eben is ongeveer geheel Waals. In Emael begint 't Vlaams element echter al sterk toe te nemen. (J.N.).
2) Kursivering van mij. (J.N.).
3) Einde 1927 telde 't dorp 932 zielen op 'n uitgestrektheid van 350 H.A. Slechts 17 inwoners zijn van, Romaanse' afkomst. Een dozijn van dezen verstaat, of spreekt echter ook Vlaams. Buiten drie huishoudens, waar 't, Romaans' voertaal is spreekt men 't plaatselik dialekt. Sterke Trichter inslag valt ieder luisteraar onmiddellik op.
Van de opschriften zijn tweetalig: die bij de post en telegrafie, bij de douane en bij 'n wisselbank. Eentalig frans: bij 'n zaal 'Alliance", en 'n 'Café de la Station'.
4) Ruim honderd inwoners zijn afkomstig van Groot-Maastricht. Tientallen verdienen op fabrieken en andere werkplaatsen van Maastricht hun brood. De fruit- en groenteteelt voert daarenboven verscheidene boeren en boerinnen naar de stad.
Enkele van bovenstaande getallen dank ik aan de vriendelikheid van de Z.E.H. Pastoor J. van Heukelom en de heer W. Vrijens, beiden te Kanne.

Vorm en funktie.

Vorm en funktie zijn twee begrippen die niet mogen verward worden, of geïdentificeerd.

Wanneer in 'n taal elk funktieverschil ook formeel werd onderscheiden, zou 't geen ernstig bezwaar opleveren in 'n grammatika, vorm en funktie als ‘gelijken’ te behandelen. Vervult evenwel eenzelfde taalvorm grammaties verschillende funkties; of omgekeerd: komt eenzelfde grammatiese funktie in de taal op onderscheiden wijzen tot uiting - dan is 't niet alleen methodies maar ook wezenlik verkeerd, vorm en funktie over één kam te scheren.

'n G e b o d kan op meer dan één manier gegeven worden, ook op meer dan tien manieren: *let op, opletten, opgelet, je let op, let je op, je zal opletten, zal je opletten, je moet opletten, je moest maar opletten, kun je niet opletten, wil je wel 's opletten, zou je niet 's opletten, je mag gerust opletten, je mocht liever opletten*, enz. Ongetwijfeld vertonen deze varianten allerlei schakeringen in 't gebieden, schommelend tussen half-smekend vragen en kortaf streng bevelen. Deze nuances zullen voor 'n groot deel uit de toon blijken; haast elke formule kan nog weer op meer dan één toon gezegd worden. Laten we deze fijnere schakeringen echter buiten beschouwing, dan blijkt dat 'n gebod kan gegeven worden door de meest uiteenlopende verbale vormen en wendingen: door de imperatief *let op*; door de infinitief *opletten*; door 't volt. deelwoord *opgelet*; door de prezentiese indikatief zowel in bevestigende als in vragende zinsvorm *je let op, let je op*; door omschrijvingen met hulpwerkwoorden, al dan niet vergezeld van woorden of woordjes die vooral de onderscheiden gevoelsnuances aanbrachten. 't Is meer dan duidelik, dat verschillende taalvormen - in dit geval bij 't verbum - dezelfde funktie vervullen.

Wil men in 't Nederlands de b e z i t s v e r h o u d i n g uitdrukken - ook dit begrip nemen we ruim - dan behoefde of behoeft men ook hier niet verlegen te zitten. Immers ook hier beschikt de taal over talrijke middelen. Zo kan de relatie die er bestaat tussen de bezitter en 't bezetene worden aangegeven door de

prepozitie *van*: *de hoed van m'n vader*; door 'n enkele genitief-*s* van de vooropgeplaatste bezittersnaam: *m'n vaders hoed*; door 'n dubbele genitief-*s* in 't veel vormeliker: *mijns vaders hoed*, of met volgende genitieven: *de hoed mijns vaders*; door 't op de suffiksale grens staande possessivum: *m'n vader z'n hoed*; door 'n predikatief pronomen: *de bruit is mijn* (Vondel) of *mijn is de bruid* (in de volkstaal nog *dat is mijnes*); door 'n attributief possessivum: *mijn hoed*; door 'n -*r*-genitief voorafgaand aan 't nomen: *die anderer geluk verwoest*, of erop volgend: *de japon der bruid*; door 'n samenstelling met of zonder verbindingsklanken: *padvinderspak, meidekamertje, kinderschoen, deurknop*; door 'n adjektiverend suffiks: *koninklik paleis*; enz. Men begrijpt dat 't begrip bezitsverhouding niet scherp kan omlijnd worden.

De voorafgaande voorbeelden tonen aan, dat de taal eenzelfde grammatiese funktie op verschillende manieren kan vertolken. We laten tans enkele gevallen volgen, waaruit blijkt dat dezelfde vorm multifunktioneel kan zijn.

In zinnen als: '*k kom gisteren thuis en hoor daar dat...., 'k kom morgen wel even aanlopen, 'k kom al naar je toe, 'k kom er geregeld elke dag*, drukt de onveranderde vorm '*k kom* telkens 'n ander tijdsbegrip uit. 't Tijdsverschil is niet kenbaar aan de vorm op zich, want die is in de vier zinnen eender; 't tijdsverschil blijkt uit 't verband. Maar al geeft '*k kom* funktioneel achtereenvolgens viermaal iets anders te kennen, formeel is 't een en 'tzelfde '*k kom*: prezenties van vorm, maar dienst doende om 't verleden, 't toekomstige, 't tegenwoordige, en in 't laatste geval die drie samen aan te geven. - 't Blijft 'n afzonderlike vraag - waar de nederlandse spraakkunst niet mee te maken heeft - of in 't Latijn, of in welke taal ook, dit verbale '*k kom* door één of door verschillende fleksievormen moet worden weergegeven.

Zegt men *je weet* of *u weet*, dan kan die zin evengoed gericht zijn tot één persoon als tot meer personen; men kan er verder zowel mannen als vrouwen mee aanspreken. *Je* en *u* zijn dus indifferent zowel ten opzichte van 't getal als van de sekse der aangesprokenen. Anders geformuleerd: *je* en *u* zijn multifunktioneel.

De vraag *wie gaat vanmiddag mee* kan één of meer personen gelden; *wie* is dus indifferent wat 't getal betreft van de toegesprokenen. Vraagt men *wat komt daar*, dan laat *wat* in 't midden of 't gaat enerzijds over 'n eenheid of 'n meerheid, anderzijds over personen of niet-personen.

Al deze en honderd andere gevallen tonen duidelik, dat dezelfde woordvorm meer funkties kan vervullen; dat pas uit 't verband of de omstandigheden kan worden vastgesteld, welke grammatiese dienst bepaalde woorden telkens verrichten. Wij geloven overigens niet, dat men deze klaarblijkelike feiten zal betwisten.

En toch, zodra men komt op 't terrein n a a m v a l , dan schijnen en blijken ineens andere grammatikale opvattingen te gelden. Dan begint ineens 't oude klassicistiese zuurdesem weer door te werken: want daar komt 't dan toch feitelik op neer, als men de term ‘naamval’ die enkel betrekking kan hebben op bepaalde vormveranderingen van nominale en pronominale woorden, ook gaat toepassen op de funktie van die woorden in de zin.

't Meest geprononceerde pleidooi voor deze grammatiese dubbel-betekenis van ‘naamval’ is te vinden in O v e r d i e p ' s ‘Moderne Nederlandsche Grammatica’ blz. 148 v.

Overdiep begint met aangaande 't hedendaagse Nederlands nadrukkelik te verklaren: ‘*Niet het enkele substantief* drukt een bepaalde naamvalsfunctie uit; de naamvalsfunctie *wordt door de woordverbinding uitgedrukt*, voorzoover deze een *groep* vormt.’ Toen de voornaamste naamvalsfunkties nog werden aangeduid door de buigingsvormen van 't substantief, ‘*stond*’ 't substantief ‘*in dien naamval*(-vorm geschreven)’. Weliswaar zijn die formele onderscheidingen tans nagenoeg verdwenen, maar ‘de oude naamvalsfuncties zijn er nog. Zelfs is er geen bezwaar tegen, deze *functies* met de namen van de oude *vormen* te noemen.’ ‘Trouwens, zo vervolgt Overdiep, een *oude* naamvalsvorm was lang niet altijd de vorm voor één enkele bepaalde functie. In de grammatica der oude talen reeds moeten we de verschillende functies van één naamvalsvorm onderscheiden door omschrijving van den aard der verbonden deelen.’

Men voelt aanstonds de fout in Overdiep z'n betoog. Ongetwijfeld had bijv. de latijnse genitief meer funkties. Wil men derhalve de funktioneel uiteenlopende gebruiksfeer van die genitief d.i. van die bepaalde fleksievorm volkomen kennen, dan is 't nodig de onderscheiden funkties van die genitief na te gaan. En evenzo van elke andere naamval. - (Dat in 't Latijn alreeds door synkretisme of anderszins 't 6-naamvallen-stelsel al niet meer intakt was, kunnen we hier onbesproken laten).

Kan men in 't Latijn (tot op zekere hoogte) van zes naamvallen spreken, in de moderne romaanse talen gaat dat niet meer: want al zijn in deze laatsten alle funkties gebleven, de kazus-

onderscheidingen zijn verdwenen. 't Zou dan ook al te dwaas zijn, om 'tzelfde onveranderlike woord *homme* in 't Frans nu eens nominatief, dan akkuzatief te noemen, de ene keer genitief de andere keer ablatief: o m d a t vroeger 'n aantal funkties kwam op rekening van de genitief-vorm, 'n ander aantal funkties door 'n andere naamval d.i. fleksievorm werd uitgedrukt.

De enige redelike formulering in de spraakkunst is te erkennen: dat in 't Frans alle nomina in dezelfde, dus in geen naamval komen, daar alle funkties - al zijn 't er vijftig, al zijn 't er honderd - zonder onderscheid door 't ene onverbogen en onverbuigbare woord worden aangegeven.

In 't hedendaagse Nederlands ondergaan - op 'n enkele genitief na - de naamwoorden met hun attributen geen (kazus-)-vormverandering. (Pluralizering is geen kazusfleksie). Er is dus niet de minste reden om 't ene objekt tot akkuzatief, 'n ander tot datief te verklaren; er is ook geen enkele noodzaak om 't subjekt en 't objekt van nomina kazueel te onderscheiden. Terwijl deze en andere funkties vroeger door meer dan één vorm werden uitgedrukt, worden nu alle funkties aangeduid door 't onverbogen woord.

't Doet er natuurlik niets toe, of de tegenwoordig onverbogen vorm histories teruggaat op 'n vroegere akkuzatief-vorm (ruimer: op 'n casus-obliquus-vorm), dan wel of 't hedendaagse woord 'n rechtstreekse voortzetting is van de oude nominatief. In 't Frans is *seigneur* even onverbogen als *sire*, al leeft in 't eerste woord 'n vorm voort van de casus obliqui, in 't tweede de nominatief-vorm.

In 't Vlaams, 't Brabants, 't Twents enz. gelden *den boer, den dominee* tans als onverbogen en onverbuigbaar, en dienen deze vormen om alle denkbare funkties te verrichten. Dat *dominee* etymologies 'n latijnse vokatief is doet al evenmin iets ter zake, als dan *den boer* enz. akkuzativies is van oorsprong. In 't Limburgs is *einen dokter* even ‘nominativies’ als *eine man*, al gaat zowel de ene als de andere verbinding terug op de vroegere objektvorm.

De volgende redenering van Overdiep blz. 129 is dan ook ten enenmale onhoudbaar: Daar de datief en akkuzatief noch bij de attributieve woorden, noch bij de pronomina formeel verschillen - de onderscheiding *hun*: *hen* ‘is een gekunstelde vinding der grammatica’ - zijn we ‘om de functies van datief en accusatief te onderscheiden.... enkel en alleen aangewezen op de *woordverbinding*; van den nominatief kunnen we deze twee ge-

zamenlijk onderscheiden door de omzetting van naamwoorden in voornaamwoordelijke vormen: *De soldaat* wondde *z'n vijand = hij* wondde *hem*, etc.'

Blz. 19 verklaarde Overdiep volgens dezelfde a-pari-redenering, dat na 'n voorzetsel 't substantief de vierde naamval heeft 'gelijk blijkt, als we het door een persoonlijk vnw. vervangen' (vgl. blz. 70 § 93).

Over de vokatief oordeelt deze grammatikus (blz. 216) als volgt: 'De vocatief had in oudere talen een eigen casus-vorm; in het Nederlandsch heeft hij den vorm van den nominatief[1)], gelijk blijkt uit den *pronominalen* vorm: *Jij rakker*! - Toch verwijst hij dan naar blz. 88, waar vermeld wordt: 'In den *vocatief* naast *jij deugniet*! ook *jou deugniet*; vooral voor (oorspr.) Friezen is *jou* gebruikelijker en vriendelijker dan *jij*.'

Is dan de vokatief blijkens de pronominale vorm niet tegelijkertijd nominatief en akkuzatief? En hoe moet ik 't predikatief determineren in *dat is de baas*? want men zegt zowel *dat is hij* als *dat is 'em*. Als de onderscheiding van 'n datief *hun*: 'n akkuzatief *hen* slechts kunstmatig is, dan ontbreekt alle 'bewijs' van datief-objekten tegenover akkuzatief-objekten. Nog wat anders: uit izoleringen als *van goeden huize, in koelen bloede, te zijnen huize* blijkt dat 't nomen achter deze voorzetsels in de datief 'staat', moet ik dan ook niet a pari besluiten dat alle substantieven na deze (en andere) prepozities tot datieven moeten worden geproklameerd? En als *binnenshuis, buitenslands* oude genitieven bevatten, moeten dan de naamwoorden achter *binnen, buiten* 't etiket genitief krijgen?

't Antwoord op al die vragen kan niet twijfelachtig zijn. Wanneer 't naamwoord onverbogen blijft, dan 'staat' 't in de onverbogen vorm; zeg gerust: dan staat 't in de nominatief of nergens in. De onverbogen vorm is en blijft 'nominativies'; pas wanneer 't woord in 't zinsverband 'n verandering ondergaat kan er sprake zijn van 'n naamval. Wanneer men zegt '*n glas wijn* dan is *wijn* nominatief, al luidde die verbinding ook in oudere taal '*n glas wijns*, met *wijns* in de genitief. In zinnen als: '*t glas wijn staat er, hij houdt van 'n glas wijn, wil je 'n glas wijn*, is en

1) Hebben de andere 'onverbogen naamvallen' van de nomina, zou men kunnen vragen, dan niet 'den vorm van den nominatief'? Immers dat blijkt uit de vorm van 't nomen zelf, niet uit de vorm van 'n ander woord i.c. 't vervangende pronomen.

blijft zowel *glas* als *wijn* nominatief. En al wisselen de funkties van deze nomina nog zo dikwels, zolang *glas glas* blijft en *wijn wijn*, blijven die woorden nominatief d.i. in geen naamval. Voor ons is 't gans onverschillig of die woorden in vroegere taalperioden verbogen werden of niet: in 't huidige Nederlands ondergaan ze geen vormverandering, komen ze dus niet in 'n naamval.

Want, als men bij funktieverandering ging spreken van naamvalsverandering, dan zou de enige konsekwentie zijn, 't aantal naamvallen te doen stijgen tot 't aantal denkbare funktie-varianten. Waarom dan slechts vier naamvallen erkennen? die nu eenmaal traditioneel zijn geworden, nadat men 't zestal van de Twe-spraack tot vier had gereduceerd.

Bij enkele persoonlike voornaamwoorden zou men nog van 'n o b j e k t i e f kunnen spreken: *ik*: *mij, jij*: *jou, hij*: *hem, zij*: *haar, wij*: *ons, zij*: *hun*. Nochtans niet in deze zin, alsof *mij, jou, hem, haar, ous, hun* als buigingsvormen van *ik* enz. moeten worden beschouwd.

Wanneer men *mooi*: *mooier* stelt naast *goed*: *beter*, dan blijkt dat *beter* dezelfde funktie heeft bij *goed* als *mooier* bij *mooi*. Maar al kan men zeggen dat *mooier* de komparatiefvorm is v a n *mooi*, men kan *beter* niet zonder meer de komparatiefvorm noemen v a n *goed*. Men doet beter in 't laatste geval met Uhlenbeck te spreken van funktionele konvergentie. Vergelijkt men *ik ben*: *u zijt*: *hij is* met *ik kom*: *u komt*: *hij komt*, dan kan men ook 't eerste drietal 'n geval van funktionele konvergentie noemen, d.w.z. van 't tegenwoordig taalstandpunt bekeken. Immers de mogelikheid blijft, dat *ben*: *zijt*: *is* histories niet door konvergentie tot stand kwamen, maar differentiaties zijn van eenzelfde stam. 't Zou wellicht, om niet te prejudiciëren op de taalhistorie, beter zijn eenvoudig te gewagen van funktionele paren of stellen.

Zulke funktionele paren zijn ook *ik*: *mij, jij*: *jou* enz. Dergelike paren verdelen gezamenlik alle grammatiese funkties onderling. Daar *ik* op de eerste plaats als subjekt fungeert, *mij* als objekt, zou men zo'n paar als subjektief: objektief kunnen onderscheiden. Zo'n denominatio is dan a potiori op te vatten, niet sensu exclusivo.

Toch mag men ook hier de taalgeschiedenis niet willen vooruitlopen. Want al konstateert men dat 't algemene Nederlands tans nog enkele van deze funktionele paren bezit; - evenals bijv. in 't Brabants de oude objektieven *den boer, den dokter* ook de subjektfunktie en alle andere funkties in zich verenigden, is

't denkbaar dat ook bij deze persoonlike voornaamwoorden de objektief eenmaal alle funkties van de subjektief overneemt.

Wanneer 'n Zuidlimburger afwisselend *hubstoe* en *hubstich* zegt, dan staat in dergelike verbale vormen 't pronomen *doe* en *dich* niet meer funktioneel tegenover elkaar. Voor 'n Zuidhollander die spreekt van *hun waren d'r ook* is dit *hun* funktioneel samengevallen met *zij*. En zo elders nog weer anders. In dialekten waar deze of andere objektieven alle funkties van de subjektief hebben overgenomen, mag natuurlik niet meer van objektief gesproken: ook brab. *den boer* is niets anders dan de enige onveranderlike, dus onverbogen vorm.

Heerlen.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Vereenvoudigingsargumenten van vóór honderdzestig jaar.

In een bundel geestige essays van de bekende romanist Grandgent, hoogleraar aan Harvard University, vond ik toevallig een opstel getiteld: *Benjamin Franklin the reformer*. Daarin was sprake van de pogingen tot spellinghervorming van deze beroemde Amerikaan, die in 1768 een korte verhandeling schreef: *A scheme for a new alphabet and reformed mode of spelling*, en die, om zijn denkbeelden te verdedigen, dezelfde argumenten gebruikte en dezelfde tegenwerpingen moest ontzenuwen als de tegenwoordige vereenvoudigers; dat in honderdzestig jaar de principiële kwestie nog geen stap vooruit heeft gedaan en dat onze, voor geen enkele ernstige weerlegging vatbare, grondstellingen gedurende anderhalve eeuw geen kans hebben gezien alle tegenstand te breken, bewijst wel hoezeer spelling een gevoels-, niet een verstandszaak is.

Een vriendin van Franklin schrijft hem: ‘Dear Sir, ik heb Uw alfabet overgeschreven, dat, naar ik meen, diensten zal kunnen bewijzen aan hen die een juiste uitspraak willen krijgen, maar ik zie veel bezwaren en moeielikheden die uw nieuwe orthografie in de praktijk zou ondervinden. Alle oude etymologieën zouden verloren zijn en daardoor zouden wij de betekenis van de woorden niet meer kunnen herkennen; bovendien zou de onderscheiding tussen woorden van verschillende betekenis en gelijke klank worden uitgewist, en zouden alle boeken die reeds geschreven zijn onbruikbaar worden’.... En ziehier wat de Kollewijn der XVIIIe eeuw, met juist dezelfde argumenten als de schrijver van het *Vereenvoudigers-Arsenaal*, aan deze corres-

pondente antwoordt: '.... Ik kom tot de bezwaren die U noemt. Etymologieën zijn tegenwoordig zeer onzeker, maar, zó als zij zijn, zouden de oude boeken ze bewaren en daar zouden de etymologen ze kunnen vinden. Woorden veranderen in de loop der tijden van betekenis, zowel als van spelling en uitspraak, en om hun tegenwoordige betekenis te kennen nemen wij niet onze toevlucht tot hun etymologie. Als ik een man een *knave* en een *vilain* noemde, dan zou het een schrale troost zijn als ik hem zeide dat een dier termen oorspronkelik slechts een "knaap" of "dienaar" aanduidde, en de ander een "landman" of de "bewoner van een dorp". De betekenis der woorden kan alleen uit het tegenwoordig gebruik blijken. Een tweede bezwaar is dat "het onderscheid tussen woorden van verschillende betekenis en gelijke klank zou verdwijnen". Maar dat onderscheid bestaat reeds niet als wij de woorden uitspreken, en wij vertrouwen op de betekenis van de zin, die aangeeft welk van de vele gelijkluidende woorden wij bedoelen. Als dit reeds mogelik is in het snelle gesprek, dan zal het nog veel gemakkeliker zijn in geschreven zinnen, die wij op ons gemak lezen. En uw derde bezwaar, "dat alle boeken die reeds zijn geschreven onbruikbaar zouden worden", zou zich eerst zeer langzamerhand in de loop der tijden doen gevoelen. Gij en ik en onze levende lezers zouden ze altijd gemakkelik kunnen lezen, en dit zou nog lang het geval zijn. Bedenk dat, als de Italianen nooit hun spelling in overeenstemming met de uitspraak hadden gebracht, zij nu nog *episcopus* moesten schrijven om *vescovo* weer te geven."

Het is niet aanmoedigend te moeten constateren dat het, in 1929, nog steeds nodig is te herhalen wat, in 1768, Franklin reeds zo juist heeft gezegd.

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

Vondel's Brabantse moedertaal.

Bij de verklaring van Vondel's taalgebruik laat het *Nederlandsch Woordenboek* ons soms in de steek. Mijn ervaring is, dat in zulke gevallen zelfs het hedendaagse Antwerps ons van dienst kan zijn. Dat geldt b.v. van een overbekende plaats uit de *Gijsbrecht*, vs. 528: 'In oorlogh houden eerst abdy en klooster aen'. Terwey verklaart, uit het verband: overlast lijden; Staverman: herbergen, maar liever zou ik verklaren: aanlokken, aantrekken, een betekenis die het *Antwerpsch Idioticon* (blz. 104) met voorbeelden staaft, o.a. 'Ze houwen dieë' jongen daar aan in dat huis'.

C.D.V.

Het 17de-eeuwse versterkingswoord ong(e)naartich.

In Bredero's kluchten, blijspelen en liedjes komt dikwijls het woord *ongenaartich* voor, met de bijvormen *ongnaartich, ong*(*e*)*-neertich* (een enkele maal *ongneerstich; Symen* 62, var.). Het doet in het algemeen de dienst van bijwoord van versterking;[1] verschillende vbb. vindt men in 't *Ndl. Wdb.* (i.v. *onaardig*) en bij *Van Rijnbach* (aant. op *Symen* 62). Van R. verklaart het als bijvorm van *onaardig*; ook De Vooys en Nauta in hun uitgaven van de *Sp. Brab.* doen dat. Deze verklaring gaat terug op het *Ndl. Wdb.*, dat in *ongnaartich* het woord *onaardig* ziet met de 'in de volkstaal gewone neusklank *ng* als verbastering van *n*' (*Ndl. Wdb.* X, 894). Het vb. dat aldaar ter illustratie wordt gegeven, *Dingsdag* naast *Dinsdag*, is onjuist, gelijk men weet; maar blijkbaar bedoelt het Wdb. de in 17de-eeuws Amsterdams veel voorkomende gutturalisering als in *hongd* voor *hond*. Past men dit toe op *onaardig*, of liever op *onaartig*,[2] dan ontstaat *ongaartig*, een vorm, die zover ik weet, nooit voorkomt. Nauta heeft blijkbaar gevoeld, dat de formulering in het *Wdb.* niet juist kon zijn; altans hij spreekt van 'een ingevoegde neusklank', wat, als constatering, ongetwijfeld juister is. Er rijst nog een bedenking tegen de door het *Wdb.* gegeven verklaring: gutturalisering treedt in het Amsterdams van de 17de eeuw op in de verbinding *nd, nt, ns*,[3] maar nooit bij enkele, auslautende of intervokaliese, *n*. Dat Nauta's verklaring geen verklaring, alleen een constatering van het phoneties verschil tussen *onaardig*

1) *Rodd'rick ende Alphonsus* 412: *ongnaartighe bennieren*, bijv. nw.
2) Vgl. voor de verhouding der *d*- en *t*-vormen *Ndl. Wdb.* i.v. *aardig* en *Mnl. Wdb.* i.v. *aert* en *arte*.
3) Men zie de formulering bij Nauta, *Taalk. Aant. op de Werken van G.A. Bredero*, § 33 en de daar gegeven vbb. Nauta's formulering is onvolledig: de gutturalisering komt alleen voor na *ă* en *ŏ*, dus in de verbinding *and, ond, ant, ont, ans* (*anze*), *ons* (*onze*). Uit een nader onderzoek van de gutt. in onze Hollandse gewesten, dat helaas nog steeds uitblijft, zal wel blijken dat Nauta's voorstelling nog meer correctie behoeft, maar dat doet hier niet ter zake.

en *ongnaartig* is (en waarschijnlik nog een onjuiste; zie beneden) behoeft geen nader betoog. Zij maakt de opvatting van het *Wdb.* niet waarschijnlik: tussen *ŏ* en *n* zou een *ng* ingeschoven zijn? Men zou gaarne de condities voor deze zonderlinge 'invoeging' wensen te weten, en andere vbb. willen horen. - De vorm *ong*(*e*)*naartig* is nog niet op bevredigende wijze opgehelderd. Ik hoop dat de hier volgende verklaring dichter bij de waarheid zal zijn dan de tot dusver gangbare.

Krachtens zijn gebruik behoort *ongenaartig* tot die grote groep van bijwoorden van wijze, die tot bijwoorden van graad of intensiteit, tot versterkingswoorden zijn geworden. De gang van dit proces kan met verschillende vbb. geïllustreerd worden, daarvoor verwijs ik naar het *Ndl. Wdb.* Maar in 't algemeen komt het hier op neer: de oorspronkelike begripsinhoud raakt in een bepaald verband op de achtergrond en de functie dezer woorden wordt: maataanduiding + een zeker daarmee samenhangend gevoelselement, een affekt tot uiting brengen. Verzwakt door veelvuldig gebruik dit emotionele element, dan verliezen ze op den duur hun waarde als krachttermen, ze krijgen neutraler betekenis, worden tot kleurloze maataanduidingen, die juist door gemis aan gevoelswaarde ook voor diè functie minder geschikt worden geacht. Vandaar op dit terrein de voortdurende behoefte aan verandering, vernieuwing; het gaat met deze woorden als met scheldwoorden, vleiwoorden, vloeken en dgl.[1)]

Het spreekt dus vanzelf, dat in oudere taal verschillende van die woorden voorkomen, dikwijls met beperkte gebruikskring, die nu verdwenen zijn, terwijl de hedendaagse een groot aantal dergelike krachttermen kent, die, in diè functie altans, betrekkelik jong zijn. Uit welke sfeer ze bij voorkeur genomen worden, blijkt voldoende uit woorden als het hedendaagse *vervloekt* (koud), *gruwelik* (mooi), *schandalig* (duur), *beestachtig, beestig*[2)] (rijk) enz. Ook het 17de-eeuws kent verschillende dergelike krachtwoorden uit verwante sfeer, eveneens met van huis uit sterke gevoelswaarde. Ook deze moeten - tenzij hun vorming op analogiewerking berust - krachtens hun oorspronkelike

1) Vgl. De Vooys, *Verzamelde Opstellen* II, 123-124 en Van Haeringen, *N. Taalg.* XXI, 136 vlg.
2) Ook in 't 17de-eeuw reeds tot bijwoord van graad geworden. soms bij gunstige begrippen: in Starter's *Jan Soetekauw* 374: Sy is te *biestige sinlijck*, heur nette suyverheyd verquickt ien.

betekenis aanvankelik alleen in gebruik zijn geweest ter nadere bepaling, dan ter versterking van als onaangenaam gevoelde, ongunstige begrippen. Als vb. neem ik het woord *ondieft*, dat zooals bekend is, oorspronkelik ongepast, onbehoorlik betekent. Het Mnl. *ondievelike* sterven staat nog niet zo ver van die betekenis af; ook in 't 17de -eeuws is die nog niet geheel verloren gegaan (*ondiefte raserny*; zie *Ndl. Wdb.*), maar in onze kluchten en blijspelen van die tijd zien we het woord talloze malen gebruikt in de betekenis: in hoge mate, buitengewoon (bijw.) - prachtig, mooi enz. (bijv. nw.). De oorspronkelike betekenis is zodanig verbleekt, dat het woord zelfs bij voorkeur ter versterking van gunstige begrippen wordt gebruikt en ten slotte uit een dergelik verband zelf een gunstige betekenis absorbeert, en o.a. gebruikt wordt als epitheton ornans voor vrouwen. Ik neem juist dit vb. uit 17de-eeuwse taal, omdat het Friese *onfoech* (met û) een aardige parallelle ontwikkeling vertoont. *Onfoech* betekent, evenals *ondieft* oorspronkelik, onvoegzaam, ongepast en die betekenis leeft nog, maar daarnaast wordt het als bijw. van graad gebruikt, b.v. in *onfoege moai* = buitengewoon mooi. In alle vbb. die het *Ndl. Wdb.* van *ondeugdelijk* als bijw. van graad geeft, zien we het gunstige begrippen versterken; men vergelijke ook de ontwikkeling van *besuckt* (*besucht*), *euvelyck*[1)], *verbranst* enz.

Tot deze groep van woorden behoren ook het 17de-eeuwse *onaardig* (*onaartig*)en *ongenadig*, die zoveel punten van aanraking hadden, dat uit die beide als contaminatieproduct *ong*(*e*)*naartig* is ontstaan. Dat is althans mijn mening, die ik hier nader wil verduideliken.

Voor het 17de-eeuws dient men 2 woorden *onaardig* te onderscheiden, het eene uit *onaard* + *ig*, dat ook reeds in 't Mnl. voorkomt (daarbij *onaerdelike* en *onaerdichlike* = op een boosaardige wijze), het andere, een veel jonger, niet in 't *Mnl. Wdb.* opgetekend woord, uit *aardig* (ook nog niet Mnl.) + *on*. De betekenis dezer twee woorden is oorspronkelik verschillend, maar Kiliaan en Plantijn houden ze reeds niet meer uit elkaar en het is te begrijpen, dat ze ten slotte voor het taalgevoel één zijn

1) In hedendaags Noordhollands dialect hoort men: 't ging *boos* voorspoedig (*Onze Volkstaal* III, 249); *Warenar* 1461: te *jammerlijcke* wel. Op Marken zegt men: *schendig* ziek zijn (vgl. Hooft's *Geeraerdt van Velsen*, 1219), *infaam* mooi; een *euvels* zoet kind (Veluwe).

geworden[1]. Of doet men beter te zeggen: het eerste *onaardig* is in onbruik geraakt? Ons *onaardig* wordt in ieder geval niet meer gebruikt in de betekenis, die onaardig I in Mnl. en 17de-eeuwse taal had; *ontaard* - vroeger weinig in gebruik - kan ten dele daarvoor in de plaats zijn getreden. Dit *onaardig* (*onaartig*) nu - ik laat daar of het I is of II, of misschien het ene, beïnvloed door het andere - komt in de 17de-eeuw in gebruik als bijw. van wijze met de betekenis: oneigenaardig, onbetamelik, onbehouwen; dan ook als bijwoord van hoeveelheid of intensiteit. Het *Ndl. Wdb.* geeft één vb. uit Vondel: Zijn oude vrijster Baers, die keeck *onacrtigh* bang; in Bredero's *Van Fobert en Lobbetjc* (Br. III, 233) heeft de var. in vs. 15: o't is *onaertich* moy ekuyst.

En nu *ongenadig*. In 't Mnl. worden *ongenadelike* en *ongenadichlike* gebruikt voor: op een wrede, hardvochtige, onbarmhartige wijze. Men ziet dat deze betekenis niet zover afstaat van *onaardig* I.[2] Ook *ongenadig* komt in de 17de eeuw in gebruik als bijwoord van graad, in welke functie wij het nog kennen; in 't 17de-eeuws, evenals *onaartig*, ook bij gunstige begrippen: Bredero's klucht *Van een Huysman en een Barbier* 179, je bent te *ongenadighe* moy.

Het *Ndl. Wdb.* maakt (X,898) de opmerking, dat *ongenadig* als versterkingswoord ‘misschien niet zonder invloed van het bijna gelijkluidende *ongenaertich* in gebruik is gekomen.’ Dat *ongenadig*, ook zonder de klankovereenkomst met *ongenaertich*, de weg kon gaan, die hierboven is beschreven, blijkt, naar het mij voorkomt, voldoende uit de hierboven gegeven, in betekenis en gevoelswaarde verwante woorden, die eenzelfde weg gingen. Maar - ook het *Wdb.* acht een zeker contact mogelik. Dat dat contact geheel anders is geweest, dat *ongenaertich* (dus dan ook met oorspr. uitspraak *on-genaertich*) een compromisvorm, een contaminatieproduct is van *ongenadig* en *onaartig*, hoop ik in het bovenstaande aannemelik te hebben gemaakt.

Ik moet nog op een omstandigheid wijzen, die contact, compromisvorming kan hebben bevorderd. In een woord als *aardig*

1) Onder de 17de-eeuwse vbb. die het Ndl. Wdb. van *onaardig* II geeft, zijn er, die m.i. evengoed bij *onaardig* I kunnen ingedeeldworden.
2) Kiliaan, *onaerdigh* = degener, invenustus, illepidus, ineptus, rudis, incultus; *onghenaedigh* = inclemens, valde durus et asper, inhumanus.

(*aartig*), waar op de *r* een dentaal volgt, is die *r* in hedendaags Hollands sterk gereduceerd; velen in Amsterdam laten die consonant dikwijls geheel achterwege. Ik zelf, als Fries, doe dat ongetwijfeld in de meeste gevallen. Boekenoogen noemt in zijn *Zaansche Volkstaal* § 125 enkele vbb. van *r*-uitval, vocalisering van *r* uit het Zaanse dialect en zegt: 'Eertijds schijnt dit echter meer te zijn voorgekomen', waarop dan enig bewijsmateriaal volgt. Voor het Amsterdams uit Bredero's tijd wijs ik op een rijm *besmette: herte* in Br.'s *Koortsigh Lietje* (Br. III, 256),[1] zodat men gerust mag aannemen, dat naast de uitspraak *aardig* de uitspraak *âdig* bestond, al komt de schrijfwijze zonder *r* niet aan de dag.[2] Dan heeft dus de volkstaal in Br.'s tijd twee bijwoorden van wijze, graad gekend, die - de *t*-vorm in *aartig* buiten rekening gelaten - als *onâdig* en *ongenadig* ongeveer in dezelfde verhouding tot elkaar gevoeld kunnen zijn als *onvoeglijk* en *ongevoeglijk, onlijk* en *ongelijk* en dgl. Opmerking verdient echter, dat niet de *d*, maar de *t* zich heeft vastgezet in de contaminatievorm; dat wijst dus op sterke invloed van *onaartig*. Bredero gebruikt gaarne de *t*-vormen in *aardig* en de afleidingen daarvan; vbb. vindt men bij Nauta § 39; volgens het *Ndl. Wdb.* hebben ook in later tijd de dames Wolff en Deken voorliefde voor de vormen met *t*. Is *ongenaertich* alleen in Noord-Holland in gebruik geweest of heeft het in nog beperkter sfeer geleefd? Bredero gebruikt het; ook Hooft, maar andere vbb. zijn mij niet bekend. En het schijnt al lang in onbruik te zijn.

Het is bekend dat op dit terrein, evenals op dat der scheldwoorden enz., contaminatie welig tiert. Zij voorziet voor een groot deel in de behoefte aan nieuwe vormingen, schept nieuwe woorden, die ook vaak een kort leven en een beperkte gebruikskring hebben.[3] Zo schijnt dan *ongenadig* ook nog meegewerkt te hebben bij het ontstaan van een andere krachtterm, nl. van *lammenadig*, dat volgens 't Ndl. Wdb. misschien geboren is uit de versmelting van *lam* en *ongenadig* (zie ook Franck-Van Wijk), zoals *lamzalig* naar analogie van rampzalig en armzalig

1) Vgl. ook voor *ers* > *es* in onbetoonde lettergreep *nieuwes* uit *nie*(*u*)*wers, Symen* 266.
2) Over deze kwestie zie men ook Van Haeringen, *Invloed van r op klinkers in Germaanse talen, Ts.* 41, blz. 252.
3) Voorbeelden uit kindertaal vindt men bij De Vooys, *Verzamelde Opstellen* II, 387: *afschichtelik, ontzettelik*.

gevormd is. Bij het doorbladeren van *Het Kruiningensch Dialect* door J. Dek trof mij het woord *lammetiekig*, synoniem van lammenadig (rheumatiekig en lam?). Maar de vbb. van compromis- en analogievorming op dit gebied in hedendaagse taal liggen voor 't grijpen; zij mogen tot versterking dienen van mijn hypothese over 't ontstaan van *ongenaartich*.

Amsterdam, Febr. 1929.

A.A. VERDENIUS.

Perk en Lodenstein.

‘Mij is gemeenzaam, wie even eenzaam
Het leven verlangende slijt,
En die in tranen zijn vreugde zag tanen...
Doch liefelijk lacht, als hij lijdt!’

Voor dit slot van Iris heeft Perk vooral het rijm van *gemeenzaam* en *eenzaam* tot een verrassende muziek weten te maken. Opvallend is 't daarom, hoe juist hetzelfde rijm met hetzelfde ritme verschijnt bij Lodenstein en wel in een regel, die aan 't einde van alle strofen weer terugkomt: ‘O salig eensaam! Met Godt gemeensaam!’[1)]

Las iemand dit stichtelik gezang ooit van zijn leven, dan moet hij de negen keer herhaalde regel wel voorgoed in zijn hoofd houden. Bestaat er nu kans, dat een niet al te belezen Perk de verzen van een minder bekend dichter uit de zeventiende eeuw eens onder ogen heeft gehad? Die kans lijkt tamelik groot, want ze stonden om hun ‘teederheid en zangerigheid’ aangehaald in Simon Gorter's studie over Lodenstein, eerst opgenomen in De Gids en dan in een bundel, die in 1877, toen Perk zich zelf aan 't vormen was, opnieuw verscheen met een inleiding van Prof. de Hoop Scheffer.[2)] Deze vrijzinnige theoloog was evenals de gewezen predikant Simon Gorter een geestverwant van Perk's vader. Zou Jacques het opstel dus niet persoonlik gelezen hebben, dan schijnt het toch allerminst uitgesloten, dat de bewuste regel in 't domineeshuis een ander op de lippen lag.

Komt het verder met de aard van Perk overeen om zo'n vreemde versregel in een eigen gedicht te verwerken? Hij schreef aan Vosmaer, dat het slot van een sonnet (‘wanneer ik roerloos wacht op d' ochtendstond’) een herinnering aan Homerus vormde. En Kloos heeft indertijd reminiscenties aan verschillende dichters, ook in Iris zelf, aangewezen.[3)]

G.B.

1) J. van Lodensteyns Uyt-Spanningen, 1695, 5e dr., bl. 396-398.
2) Simon Gorter: Letterkundige Studiën, 1877, I 149.
3) Gedichten van Jacques Perk, 1882, bl. 4, 176 vv.

Daalders-editie van Maerlant.

Een dezer dagen werden mij toegezonden het twee en twintigste en drie en twintigste deeltje der serie *Nederlandsche Schrijvers*, uitgegeven door de firma Tjeenk Willink te Zwolle. Wat is er in de laatste 10 jaar een schoolliteratuur verschenen! Is het niet verwonderlik: bijna op ieder gebied wordt geklaagd, de 'na-oorlogse malaise' doet zich nog steeds en overal gevoelen; ook wij, mannen van het onderwijs, hebben onze klachten - over het peil van de H.B. Scholieren en Gymnasiasten, over gebrek aan toewijding, over slechte resultaten, en zie: op deze dorre, schrale akkers regent al 10 jaar een ononderbroken stroom van leerboeken uit de hemel, waar uitgevers en bewerkers of schrijvers zetelen. En onvruchtbaar blijven de akkers, en de oogst is gering. Het twee- en drie en twintigste deeltje van een serie die, als ik me niet vergis, hoogstens acht jaar bestaat! Dat is haast een record. Haast! daar is ook nog de serie *Mozaiek*, bij dezelfde uitgevers verschenen. Die wint het; daarvan ben ik de tel kwijt. Maar, laat ik niet afdwalen; ik wil het hebben over *Nederlandsche Schrijvers* en wel voornamelik over Opus 22. Dat heet: *Werk van Jacob van Maerlant*, en de auteur, de man die 'gekozen en toegelicht' heeft, is de heer D.L. Daalder. Zijn keus is gevallen op Alexanders Geesten, Der Naturen Bloeme, Van den Lande van Oversee en op Wapene Martijn, die ons in kortere en langere fragmenten worden afgedrukt. Ik ken de heer D. niet, maar ik weet heel zeker dat hij geen Middelnederlandse teksten moet uitgeven en toelichten. Men oordele:

De eerste 36 blz. van dit boekje geven een aantal fragmenten uit Alexanders Geesten, die zo'n beetje verbonden worden door kleine proza-schakeltjes. Op Boek I, vs. 317-395 volgt I, 475-503, waarin Alexander zijn verdriet klaagt aan Aristoteles, zijn leermeester. Dit laatste fragment leidt de heer D. in met de woorden: al jong ergerde Alexander zich aan de overheersching der Grieken door de Perzen. In dat fragment komen deze regels voor: Doe Alexander Macedo *In doghen* was ontsteken so, Ende Aristotiles dat versach Vraechde hi, wat hem up therte lach (blz. 14). Het door mij gecursiveerde *doghen* verklaart de heer D.

in een voetnoot met.... *de oogen*! Als dan Aristoteles gevraagd heeft naar die oogontsteking, die Alexander blijkbaar ‘up 't herte’ lag, wordt de laatste vervaert, Ende sach *te* sinen meester *waert*; d.i. ‘*in de richting van*’ zijn meester. De jeugdige student op de H.B.S., die de oogontsteking misschien accepteert, zal hier toch met mij vragen: ‘Waarom niet gewoon *naar*?’

Op blz. 16 zijn we in boek II; het gaat over de Gordiaanse knoop: Het was over menech jaer In die stede voreseit aldaer, So wie so den knoop ontenochte, Dat hem altoos niene ontfochte, Hine soude wel saen daerna Here wesen van al Asia. Verklaring behoeven hier alleen, krijgen altans alleen, de vormen *ontenochte* (losmaakte) en *voreseit*. Dat laatste woord wordt in een voetnoot weergegeven door *zooeven genoemd*! En hoe vertaalt de heer D. dan de passage? Als nu eens een jongen in de klas opmerkt: ‘meneer, is *het was voreseit* niet *er was voorspeld*’, wat zal de heer D. dan zeggen? En zulke leerlingen komen er stellig.

De Libiese woestijn wordt ons geschilderd in boek III (blz. 20): Lybien dat es een aerem lant, Gras no Coren wast int sant. Daer es menich *staerk woorm. Woorm* (worm) = insect licht de heer D. in. Ik wens hem belangstellende leerlingen toe, die nadere bizonderheden over die ‘sterke insecten’ willen horen. Met die wormen blijft het ‘gewurm’. Want er komen nog enkele ‘wormen’ in deze Maerlant-teksten voor en ze maken het de heer D. steeds lastig. In de *Naturen Bloeme*, waaraan de heer D. ruim 20 blz. wijdt (maar een verklaring van de titel ontbreekt, is blijkbaar overbodig), gaat een heel boek over de ‘wormen’, boek VII. Daarin behandelt M. niet alleen de bij, de spin, enz., maar ook de pad, de slak, de kikker, de schildpad; de heer D. kan het nazien. Voorzover ik gecontroleerd heb, blijft de heer D. steeds bij zijn eerste vertaling: insect; ook als Maerlant de mol bespreekt, die de ‘aerde mint Ende leeft *bi den woermen* die hier vint,’ zijn het geen pieren die de mol zoekt, maar weer ‘insecten’ (blz. 53). En zo groeit ook uit de as van de oude vogel Fenix, nadat die zich heeft verbrand, een *woerm*, een.... insect - en uit dat insect groeit dan weer een vogel (blz. 57). Het is mogelik.

Olifanten hebben deze eigenaardigheid: Toghemen haer roet wijn of bloet, *So verwast hem die moet* (blz. 45). *Verwast* moeten de leerlingen weergeven door ‘neemt toe’; dus de heer D. zal een vertaling: dan neemt hun moed toe, uitstekend vinden.

Dit zijn kapitale blunders, en het zijn niet de enige. Onjuiste, half juiste of dwaze vertalingen vindt men verder in dit boekje bij tientallen. Een tegenwoordige tijd wordt opgevat als verleden, of omgekeerd (zie 16, 5; 43, 9; 61, 12). De ezel, zegt Maerlant (*Nat. Bl.* II, 244) verzet er zich niet tegen, als men hem wil laten dragen 'meer dan hi *geleesten* can'. Hier wenst de heer D. als vertaling: 'tot stand brengen' (43, 10). Waarom die dwaasheid? Ik kan 't niet anders verklaren dan zò: In 't *Mnl. Wdb.* staat achter *geleesten* als eerste omschrijving: 'tot stand brengen'. In orde, heeft de heer D. gedacht, en 't Wdb. werd weer dichtgeslagen. Maar, op tot stand brengen volgt: 'ergens toe in staat zijn' en dan onmiddellik daarop geeft Verdam de hierboven aangehaalde passage uit N. Bl., met de vertaling er bij: '*dan waartoe hij in staat is*'. Zo zal een verstandige leerling, als hij een beetje Duits kent en niet door de heer D. van de wijs wordt gebracht, het ook zonder Verdam wel vertalen. Ik wil nu nog wel enkele dergelike fouten en dwaasheden aanwijzen, maar dan moet de lezer vooral niet menen, dat er niet meer te vinden is (zie 10, 3; 11, 1; 44, 4; 56, 2).

Opzettelik zwijg ik over fouten als in 10, 7 gemaakt worden. *Jeghen dat desen man ghevel* is niet: vergeleken bij wat deze man *overkwam* (vert. van de heer D.); maar verg. bij wat deze man *deed*. Zulk soort moeilikheden ziet de heer D. niet eens; laat staan dat hij ze aan beginners zou verklaren. Zo zal hij *vlouken* (blz. 12, vs. 3) ook wel opvatten als *vloeken*; dat 'rare' Middelnederlands ook.

Verschillende verklaringen zijn wel juist: *schume* = schuim en *venine* vergif; en *breidel, ordinieren* enz. zijn ook goed vertaald. Maar wat zegt men er wel van, dat de heer D. die dèze woorden aan de leerlingen meent te moeten verklaren, passages als de volgende blijkbaar te gemakkelik vindt om er één opheldering bij te zetten. Van een 'fonteine' wordt op blz. 22 gezegd: So heet es soe up die minnacht dat wallet van groter cracht. So et naerre den daghe gaat, So soe meer coelheit ontfaet. Blz. 35: Het sal di een doen dat, Daer du op moedes min no mere. Is dat niet ergerlik? Men krijgt de indruk dat haast systematies de moeilike passages onverklaard blijven (als tenminste de heer D. niet ergens in een andere uitgave een verklaring heeft gevonden). Op elke pagina haast vindt men vbb.; zie bijv. blz. 12, 17, 18, 19, 28, 32 enz. Slordigheid, onkunde? Waarschijnlik allebei; en toch ook weer een zekere slimheid; de heer D. heeft niet te veel

willen ‘risceeren’ (zie zijn spelling van dit woord op blz. 9).

Slordigheid is dit: soms schiet het de heer D. veel te laat in de zin dat hij een woord moet verklaren: *soe* (het pron. zij) komt twee maal voor op blz. 11; de verklaring eerst op blz. 17; vgl. ook *echt* 25, 52; *ghesint* (gezonden) 13, 26; *ansmi God* (9) wordt niet verklaard (vgl. ook 26); maar 17: *onnen* = gunnen.

Angstvalligheid, nauwgezetheid van verdacht allooi, blijkt uit het volgende: de ‘bronnen’ voor de heer D. zijn natuurlik de bekende Maerlant-uitgaven in de Bibliotheek van Middel-nederl. Letterkunde. Franck heeft daarin de Alexander, Verwijs de Nat. Bl. uitgegeven, de Nat. Bl. naar een slordig hs. Vandaar in die tekst vele dwaze, onbegrijpelike lezingen - die de heer D. meermalen overneemt, ook al zegt Verwijs aan de voet van de bladzijde: ‘lees met de variant....’ Voorbeelden: zie blz. 43 *oetmoedelike*; 44 *drierhande* (dat vooral is prachtig); 57 *soen* enz. Misschien vraagt een lezer: ‘he, waarom zet die meneer D. in de fragmenten van Maerlant's Alexander soms achter *hi seide* (+ directe rede): en dan weer niet?’ Dat is heel eenvoudig; Franck's interpunctie is erg slordig en inconsequent en - de lezer begrijpt de rest wel.

Het is alles nu wel duidelik: de bewerker van dit nummer uit *Nederlandsche Schrijvers* is op jammerlike wijze te kort geschoten. Hij moest te kort schieten: hem ontbrak kennis en - ernst, toewijding. Is hij nu alleen verantwoordelik te stellen voor deze uitgave, voor no. 22? Ik weet het niet, ik vind nergens een redactie vermeld. Maar mij dunkt dat de firma Tjeenk Willink, dezelfde firma, waar de met ere bekend staande *Zwolsche Herdrukken* zijn uitgegeven, het niet aangenaam moet vinden te horen, dat onder haar naam zulk werk is verschenen. En ik denk aan de bewerkers van de andere nummers dezer serie. Daaronder zijn er verschillende, die een goede, een uitstekende naam hebben. Zullen die niet gaan klagen? Die moeten klagen dat in een serie, waaraan ook hun naam verbonden is, zulk werk kan verschijnen. En dan de studerenden? Want lang niet al de nummers zijn *uitsluitend* voor de school bestemd. Die zullen, vertrouwende op namen als Van den Bosch, Overdiep, Molkenboer, ook dit prul gaan kopen - en komen bedrogen uit. Waar ligt de schuld? Deze vraag mag gesteld worden, moet gesteld worden. Er wordt ongetwijfeld tegenwoordig te veel, te lichtvaardig uitgegeven. En de slechte uitgaven staan de goede in

de weg. Het moest niet mogelik zijn, dat voor een boekje als dit een uitgever te vinden was.

De heer D. gaat dit nu lezen met zijn leerlingen en dat wordt natuurlik een belachelike vertoning. Maar zelfs als het boekje goed uitgegeven was en de heer D. in staat was om met leerlingen niet te moeilik Mnl. te behandelen, zou ik mijn bezwaren hebben, die ik dus ook heb tegen de andere ‘Middelnederlandse nummers’ in deze Serie verschenen. Dat zijn er heel wat: acht of negen. Men kan met deze serie op de H.B.S. de Ferguut lezen, de Floris en Blancefloer, fragmenten uit de Walewein en nog veel meer. Kàn dat werkelik, en is het nuttig of nodig? Ik neem eens de Ferguut, uitgegeven door Dr. W. van den Ent. Die is aardig bekort. maar beslaat toch nog ± 110 blz. Kan een leraar daar 10 blz. van in een uur behandelen? Misschien; als hij 't zelf maar grotendeels vertaalt! Dat kost dus ± 12 uur; dan kennen de leerlingen 't verhaal, zoals ze bij de heer D. kunnen genieten van de vermakelike verhaaltjes uit de Nat. Bl. of Alex. Geesten. Maar nu moet toch eigenlik eerst nog het waardevolle beginnen; nu zal de leraar, steunend op de lectuur, de gelezen tekst, sfeer moeten scheppen, verband moeten leggen, alles in het vereiste licht moeten stellen, voorzover hij dat ook al niet tijdens de lectuur gedaan heeft, heeft *moeten* doen (maar dan leest hij de Ferguut ook niet in 12 uur); dan begint nà het verhaaltje, dat ook 12-jarigen wel kunnen genieten, de literatuur-, de cultuurles, het eigenlike, waardevolle. Kan dat alles af van de voor literatuur uitgetrokken tijd? Worden de verhoudingen zo niet geheel uit het oog verloren? Toen ik op de schoolbanken zat, begon de literatuur bij Hooft en Vondel. Dat is veranderd; gelukkig! Maar gaat men nu niet overdrijven naar de andere kant? Ik begrijp wel, dat men niet alle in deze serie verschenen Mnl. teksten met éénzelfde klas wil lezen, maar zelfs al leest men er één, dan nog lijkt het me tijdverlies en - erger. Men moet mij niet voorrekenen dat de Ferguut wel veel vlugger in de klas gelezen kan worden, dat het geen 12 à 13 uur kost. Als men de tekst zò behandelt dat het eigenlik dwaasheid is dat de leerlingen die voor zich hebben, dan zou ik zeggen: nu nog één stap verder, weg die boekjes; neem een *goede* bloemlezing - en die zijn er -, zet de jeugd een Mnl. fragment voor, niet te lang, bespreek dat (maak er een aardige taalles ook van) en ga dan *vertellen*, mondeling illustreren en uitleggen. - Laat ik om mijn bedoeling te verduideliken nog even terugkomen op

het boekje van de heer D. Ongetwijfeld staat daar aardige stof ter bespreking in. Maar laat de leraar zelf lezen in *Nat. Bl.*, in *Alex. Geesten*, in de *Stroph. Ged.*, laat hij niet vergeten daarbij te bestuderen de Maerlant-studieën van Koopmans en met die kennis en dat inzicht gewapend kan hij een uitstekende les geven. Om de jeugd enige kennis van en inzicht in Mnl. cultuur en literatuur bij te brengen behoeft men ze geen teksten in handen te geven. Geeft men ze die, dan is men op een gevaarlike weg: Of de literatuurles wordt een taalles, onze 16- à 18-jarigen worden miniatuur-studenten in de Mnl. Taalkunde, òf men kweekt grote oppervlakkigheid en eigenwijsheid, eigenschappen die in onze tijd stellig niet opzettelik behoeven te worden aangekweekt.

Amsterdam, Febr. 1929.

A.A. VERDENIUS.

Naschrift.

Nog een ontdekking, die ik niet onder me mag houden, die ik opdraag aan uitgevers en leiders van de serie *Mozaiek*, aan de firma Tjeenk Willink, aan de heren J.C. de Joode en A.F. Mirande, leiders van Mozaiek, serie A en aan de heren A.F. Mirande en J.C. de Joode, leiders van Mozaiek, serie B. Het betreft Mozaiek, Serie B, no. 12, dat is *Drama* I, verzameld en ingeleid door Drs. A. Saalborn. Daarin vindt men, sterk bekort, Bredero's *Klucht van de Koe* (blz. 105-111). Men herinnert zich nog Vorrinks uitgave van die klucht, zijn verbluffende verklaring van *hy geeft noch hy en biet* (vs. 313) = *hij geeft geen biet*.[1)] Welnu, diezelfde verklaring geeft ook de heer S! Maar - aan Vorrink blijft de eer, het onbetwistbare vaderschap. De heer Saalborn, doctorandus in de Nederlandse letteren, heeft het alleen maar... overgenomen. Dat blijkt duidelik uit een aantal andere, foutieve, zo maar van V. overgenomen, verklaringen. De heer V. mag zich beklagen: hij zal last genoeg hebben gehad van zijn bêtises en blij zijn geweest, dat dat nu weer zoo'n beetje vergeten was en daar komt de heer S. op het onzalig idée om bij zijn uitgave van Bredero's klucht juist hèm, Vorrink, te plunderen. - Wie verlost ons van deze ellendige boekenfabricage! Er is maar één middel: dit bedrijf moet gesignaleerd worden, steeds maar weer.

A.A.V.

1) Zie Borgeld's bespreking van Vorrinks 'Werken' in *N. Tg.* XX. blz. 141 vlg.

Kroniek en kritiek.

Behoort de buigings-n tot het spellingstelsel van De Vries en Te Winkel? Nu deze vraag door sommige autoriteiten bevestigend beantwoord schijnt te worden, willen wij nog eens nadrukkelik het tegendeel betogen. De Vries en Te Winkel hebben zich, blijkens hun *Grondbeginselen der Nederlandsche spelling*, beperkt tot een nieuwe regeling van de woordspelling. In de *Woordenlijst* werd het taalkundig geslacht aangegeven, maar ook daar ontbreekt elk grammaticaal voorschrift. De oorzaak is duidelik. M. de Vries kon zich niet voorstellen dat een taalkundige aan de onaantastbare wetenschappelikheid van de schrijftaalbuiging zou twijfelen. Toen professor Taco Roorda dat inderdaad deed, werd zijn opvatting als ondeskundig en zelfs onwetenschappelik gewraakt. De tijden zijn intussen veranderd. De opvolgers van M. de Vries aan onze universiteiten, alle jongere taalgeleerden huldigen een andere spraakkunstbeschouwing. De Overheid, die de spelling van De Vries en Te Winkel onverkort toepast en voorschrijft, heeft de schrijftaalbuiging, zoals De Vries die toepaste en doceerde, voor de helft verworpen door het lidwoord *een* en de bezittelike voornaamwoorden meestal onverbogen te laten. Als de Regering zelf voorgaat met het gezag van De Vries in dezen te ontkennen, hoe kan men zich dan op diezelfde Regering beroepen voor de handhaving van de buigings-n? Bovendien: de ‘zuivere’ toepassing van die *n* wordt niet alleen bepaald door het woordgeslacht, maar ook door de naamvalsleer. Waar moet men die door de Regering gesanctioneerde naamvalsleer zoeken? Sedert Weiland's spraakkunst is er geen enkele met officieel gezag bekleed geweest. Weiland kende slechts een Acc. mnl. *eenen*, een meervoudige vrouwelike Datief *der* b.v. ‘Men moet *der* vrouwen eer bewijzen’, zodat *den* vrouwen foutief zou zijn. Acht men dit gezag vervallen, welk ander is er voor in de plaats gekomen? Als de Regering aan de tegenwoordige hoogleraren in het Nederlands een opdracht gaf om een moderne Nederlandse grammatica te schrijven, dan zou de naamvalsleer er anders uitzien dan in de dagen van Matthijs de Vries. Erkent men alleen het gezag van het ‘achtbaar gebruik’, dan kunnen

degenen die de buigings-n niet meer schrijven, zich beroepen op de voorgang van geleerden en schrijvers die niet minder taalkundig zijn dan degenen die uit traditie of sleur de oude regeling helpen handhaven. Zolang dus de Regering geen grammatica vaststelt, of zelf terugkeert tot het schrijftaalgebruik zoals De Vries en Te Winkel dat in hun eigen praktijk omstreeks 1865 handhaafden, is er geen enkele reden om te menen dat de buigings-*n* een onmisbaar bestanddeel is van de officiële spelling.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Jan van Styevoorts Refereinenbundel Anno 1524.

Naar het Berlijnsch handschrift integraal en diplomatisch uitgegeven door Dr. Frederik Lyna en Dr. Willem van Eeghem. Eerste deel (Antwerpen - De Sikkel - 1929).

Het is reeds meer dan 25 jaar geleden, dat op dit merkwaardige handschrift de aandacht gevestigd werd (*Ts. voor N.T. en L. XXI*). De kennismaking met de volledige tekst is eerst mogelik geworden, nu de ondernemende Antwerpse uitgever De Bock een keurig verzorgde uitgave aandurfde[1)]. Het eerste deel (306 blz.) brengt de halve tekst, diplomaties afgedrukt, zonder inleiding of aantekeningen. Bij de verschijning van het tweede deel bespreken wij deze uitgave uitvoeriger.

Nederlandsche volkshumor op stad en dorp, land en volk door Jozef Cornelissen.

Bij dezelfde uitgever verscheen het eerste deel van dit aardige folkloristiese werk, uitgegeven met steun van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. De schrijver geeft een zo volledig mogelike verzameling van spotnamen en bijnamen, spotrijmen, spotvertellingen, volksetymologiese sagen enz., die ‘een eigenaardig licht werpen op ons volksleven en volkskarakter van voorheen en thans.’ Er zullen nog twee delen volgen (prijs per deel ƒ 2.60).

Werken van Michiel de Swaen III.

Het leven en de dood van Jesus Christus (Antwerpen - De Sikkel - 1928).

De vroeger reeds aangekondigde, royale uitgave van de werken

1) Als privédruk in 300 exemplaren verkrijgbaar gesteld. Prijs per deel ƒ 6,50, voor Nederland bij de firma C.A. Mees, Santpoort.

van deze Duinkerkse dichter wordt geregeld voortgezet. Dit deel bevat de omvangrijke tekst van het bovengenoemde werk, zonder verdere toelichting.

In de *Lyceum Herdrukken* (Groningen - J.B. Wolters - 1929) gaf Dr. W.L.D. van den Brink een deeltje, gewijd aan *Pieter Corneliszoon Hooft als lyrisch en dramatisch dichter en als geschiedschrijver*, voorafgegaan door *Een en ander uit het leven van den dichter* (blz. 7-21). (Prijs ƒ 2. -).

***Werk van Louis Couperus*, uitgekozen en ingeleid door Dr. A.J. de Jong en Jacob Hiegentlich (Amsterdam - L.J. Veen - 1929).**

Een bloemlezing uit het gehele werk van deze vruchtbare auteur, van *Orchideeën* tot *Het Snoer der Ontferming*, met een uitvoerige inleiding (blz. 7-31) ter karakterisering van zijn levenswerk.

***Joost van den Vondel: Gijsbrecht van Amstel*,**

uitgegeven en in de tegenwoordige spelling overgebracht door Dr. W.H. Staverman (Amsterdam - J.M. Meulenhoff - 1929). Deze uitgave onderscheidt zich van de bestaande, doordat de spelling gemoderniseerd is, wat de bewerker in een *Voorbericht* verdedigt.[1)] De *Inleiding* en de aantekeningen zijn met zorg bewerkt.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Maart-April).

De Gids. Maart.

F. Erens bespreekt de roman *Eros en de nieuwe God* van P.H. van Moerkerken; D.A.M. Binnendijk de bundel *De Vervreemding* van Theun de Vries.

April.

G. Gosses behandelt *Twee Friesche klassieken in hun jeugdwerk*, nl. Tj. G. van der Meulen en Waling Dijkstra. -

1) Daarbij had hij zich kunnen beroepen op Gerard Brom (*Nieuwe Taalgids* III, 261), op Dr. Moller's uitgave van de Lucifer in de vereenvoudigde spelling en op het betoog van D. Wouters in de voorrede van *Neerlandia* (1923). Een bezwaar blijft dat sommige uitgevers ook de *taal* gaan wijzigen en dus aan de klank van het vers raken. Ook Dr. Staverman gaat die verkeerde weg op (zie blz. 6-7).

J.C. Bloem beschouwt in een artikel *Richtingen onzer nieuwe poëzie* het werk van Anthonie Donker, Hendrik de Vries, J. Slauerhoff, J.J. van Geuns en A. den Doolaard.

De Nieuwe Gids. Maart.

A. Hallema geeft in een artikel *J.W. Bogaert in Vondels Hekeldichten en in de Amsterdamsche Justitieboeken* een toelichting bij de gedichten waarin deze oudschepen en ouderling gehekeld wordt. - W. Kloos schrijft onder het opschrift *G. van Hulzen's mooiste boek* meer over zich zelf dan over dit onderwerp.

Groot-Nederland. Maart.

Frans Coenen geeft *Enkele herinneringen aan W. Royaards*.

April.

Jan Walch publiceert een voordracht over *De dramatische bewogenheid in Vondels Tooneelstukken*. Hij komt tot het besluit ‘dat de echte dramatiek Vondel geenszins vreemd was’. Ook in grote buitenlandse litteraturen vindt men ‘de afwisseling van het dramatisch meeleven met het luisteren naar schone lyriek en epiek’, waartegen de zeventiende-eeuwers minder bezwaar hadden dan wij.

Stemmen des tijds. Maart.

C. Tazelaar beoordeelt *Klein Avontuur* van Top Naeff, dat hij bewondert ‘als een juweel’.

April.

C. Tazelaar beoordeelt de laatste roman uit het Brabantse boerenleven van Antoon Coolen, getiteld *Kinderen van ons volk*, en *De keuze* van Fenna de Meyier.

Opwaartsche Wegen. Maart.

H.A. Mulder wijdt een artikel aan *Vondels Dichterschap*. - C. Tazelaar schrijft *Iets over den roman van het huwelijksprobleem*, naar aanleiding van *Tantalus* door J. van Ammers-Küller.

April.

H.A. Mulder besluit het bovengenoemde artikel. - J. van Ham wijst op *Een internationale oriëntering*, nl. een uitgave van de docenten aan de University of London: *Contemporary Movements in European Literature*, waarin J. Haantjes een opstel over Holland schreef. - Laura Olivier bespreekt *De twee Vaderlanden*, een bundel van de Vlaamse dichter A.J. Mussche.

Roeping. Maart.

Gerard Knuvelder bespreekt *Nieuwe boeken van Boutens* (De Perzen), *Verwey* (Vondel herdacht), *Ten Berge* (De Reiziger) *en Den Doolaard* (De Wilde Vaart).

April.

Deze aflevering brengt o.a. een fragment van een *Vondel*-studie (hs. 5-8) door Th. de Jager.

Den Gulden Winckel. Maart.

A. van Dal schrijft over *De Nijmeegsche student en de Litteratuur*. - In de *Kroniek der Poëzie* bespreekt R. Herreman het *Nagelaten werk van Gorter*.

April.

J. Greshoff huldigt *Willem Kloos op zijn zeventigste verjaardag* en prijst Speenhoff als *Een der laatste Geuzen*. - G.H. 's Gravesande publiceert *Een onderhoud met A. den Doolaard*. - Johan Theunisz beschouwt als *Het nut van prijsvragen* de verschijning van twee verdienstelike romans, door Mathilde A. van Balen en Agnes Maas-van der Moer.

Eigen Volk. Jan.-April.

Van de vele, meestal korte bijdragen, in dit nieuwe folkloristiese tijdschrift, noemen wij *Iets over de folklore der ambachten*, door Jozef Cornelissen, toegelicht met liedjes; *Overleveringen*, een Groningse dialekttekst, door K. ter Laan; *Drie sterreliederen* uit Noord-Holland; *Het Jiddische element in de Amsterdamsche boeventaal* door Henri Polak; *Texelsche woorden* door E.M.A. Timmer; *Noord-Brabantsche folklore* door H.H. Knippenberg; *Watergeesten in Limburg*, met Limburgse dialekttekst, door E. Franquinet; nog een Gronings *Maria-Magdalena-lied*, door P. Groen.

Dietsche Warande en Belfort. Maart.

Gerard Brom publiceert zijn rede *Vondelherdenking*, uitgesproken bij de Vondelviering te Amsterdam.

April.

Jos. Mansion prijst Van Mierlo's *Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche letterkunde*, maar betwist de stelling dat er een Oud-Nederlandse letterkunde bestaan moet hebben; hij acht deze ‘niets meer dan eene mogelijkheid, niet eens eene waarschijnlijkheid.’ - Anton van Duinkerken geeft een karakteristiek van *Anthonis de Roovere* als een van de laatste Middeleeuwers.

Vlaamsche Arbeid XXIV. Afl. 1.

J. Decroos geeft een bijdrage over de *Invloed van Lord Byron op K.L. Ledeganck*. - V. Celen besluit zijn artikel over *Achttiende-eeuwsche Gruwelspelen*,

Zuid-Nederlandse rederijkersdrama's in deftige alexandrijnen, die als kunstwerk geringe waarde hebben, maar kultuurhistories interessant zijn.

De Vlaamsche Gids. Maart.

André de Ridder herdenkt de verdiensten van Willem Royaards voor het Nederlandse toneel.

April.

Maurits Sabbe publiceert de voordracht over *Vondel*,

Rubens en *Antwerpen*, gehouden bij de Vondel-herdenking te Antwerpen. Hij wijst daarin op de verwantschap tussen de beide grote kunstenaars: ‘de eigenschappen van Rubens' schilderijen zijn die van Vondels gedichten’. In het biezonder gaat hij de betrekkingen van Vondel tot de Zuidelike Nederlanden na, o.a. zijn vertrouwelike omgang met Balthazar Moretus. - Lode Monteyne herdenkt de grote verdiensten van de toneelleider *Jan Oscar de Gruyter*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Jan.

J. van Mierlo betoogt in zijn *Reinaerdiana* dat ‘over zee varen’ (vs. 2961) niet slaat op een kruistocht, maar op een beevaart. Dit blijkt een steun voor de vroege datering van de Reinaert. Verder meent hij ‘meester Gielijs’ te kunnen vereenzelvigen met Gilo, auteur van een ‘Dialogus de septem sacramentis’.

Febr.

J. Salsman S.J. behandelt *Vondel's ‘Zuid-Nederlandsche’ Gedichten*; Gustaaf Segers spreekt over *Vondel de Opvoeder van ons Volk, een Lichtbaak in onzen Tijd*.

Volkskunde XXXIII. Afl. 5-6.

M. de Meyer verzamelde dokumenten over *Volksgeneeskunde* uit Damme en omgeving. - Paul de Keyser bezorgde een uitgave met kommentaar van *Een uitvoerig Middelnederlandsch Bezweringsformulier tegen velerlei kwalen*. - L. Beirens vervolgt zijn opstel over *De Folklore en het Weer*: *de Dieren als Weerprofeten*. - Jan de Vries publiceert een belangrijke voordracht *Over de stof der sproken en der boerden*. - Verder bevat deze aflevering een aantal kleine *Dokumenten* en *Boekbesprekingen*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde XLVIII. Afl. 1-2.

A.A. Verdenius geeft *Aantekeningen bij Breeroo's kluchten*, een reeks aanvullende en verbeterende opmerkingen bij de uitgave van A.A. van Rijnbach. - M.E. Kronenberg publiceert een fragment van *Een onbekend volksboek van Merlijn*, waarschijnlik omstreeks 1540 gedrukt bij Symon Cock te Antwerpen. - H.F. Wijnman toont aan, dat de dichter A. Pietersz. Craan geen oom van Vondel geweest is. - J.H. Kern bestudeerde van grammaties standpunt de *Brieven van Huygens' zusters en Dorothea van Dorp*, om daaruit op te maken de Haagse beschaafde omgangstaal in het begin van de zeventiende eeuw. Vooraf gaat een collatie van Worp's uitgave, omdat het bij deze studie soms op kleinigheden aankomt. Interessant is reeds het eerste over de *Aanspraak*-

vormen, waardoor de voorstelling van J.W. Muller (*N. Taalg. XX*) aangevuld en verbeterd wordt. Dan volgt een uitvoerige beschouwing over de *Deminutiva*, waarin de schr. tot andere uitkomsten geraakt dan Kloeke. Ook wat de *diftongering van î* betreft, blijkt dat het Haags deze reeds gekend moet hebben. Ten slotte worden ook andere vokalen en konsonanten, de fleksie, de syntaksis en het woordgebruik beschouwd. - J.W. Muller ziet in de naam *Robijn* een nieuw bewijs voor de Brabantse oorsprong van de *Mnl. sotterniën*, en verklaart de uitdrukking *Zweren op* (of *bij*) *de* (of *zijn*) *tanden*. - John Holmberg meent de vraag *Is de Nederrijnse 'Bestiaire d'amour' uit het Diets vertaald*? tegenover de twijfel, door C.G.N. de Vooys geopperd, ontkennend te moeten beantwoorden. - A.A. Verdenius wijst op *Een merkwaardig werkwoord tuigen*. - C.G.N. de Vooys verschaft gegevens over *Amsterdams rederijkersleven in het midden van de zestiende eeuw*, nl. twee Amsterdamse spelen van de kamer 'In liefde vierich', in een Brussels handschrift bewaard, en een reeks afschriften van Reyer Gheurts, die een Amsterdammer blijkt te zijn, waarschijnlik lid van de kamer 'In liefde bloeyende'. - J. Poortman steunt in een artikeltje *Onbillike kritiek* een gegeven in Kloeke's studie tegen de kritiek van W. de Vries. - Verder bevat deze aflevering nog enige *Kleine Mededelingen*.

Neophilologus XIV. Afl. 3.

W. Flemming besluit zijn opstel over *Vondels Einfluss auf die Trauerspiele des Andreas Gryphius, zugleich eine methodologische Besinnung*. - Het beknopte overzicht van *Deutsche und romanische Sprachreiniger*, door Werner Mulertt, beperkt zich tot de geschiedenis van het purisme in Duitsland, Frankrijk, Italië en Spanje, maar is van belang ter vergelijking met de ontwikkeling van dit verschijnsel in Nederland.

Museum. Maart.

J.H. Kern beoordeelt de *Onderzoekingen over Afrikaanse syntaxis* van A.C. Bouman. - Jan de Vries bespreekt de studie van A. Borgeld over het motief van *Vrouwenlist*.

April.

N. van Wijk bespreekt de *Schallanalytische Versuche* van G. Ipsen en F. Karg, uit de school van Sievers, waarin ook Vondelsteksten ontleed worden. - A.W.C. Zuidema beoordeelt het proefschrift van E. Cohen over *M.C. van Hall als letterkundige*; Th.C. van Stockum het proefschrift van W.J. Noordhoek over *Gellert und Holland*.

C.D.V.

Over het realisme in de Nederlandse letterkunde na 1870.

> ‘Nog voldoet uw product niet geheel aan de wetten der schoonheid.’
> ‘’Stel uit mijn werk dan gerust andere wetten u saâm.”’
> Emants in *De Banier* (1877).

Het is mijn bedoeling in dit opstel de aandacht te vestigen op het realisme in onze letterkunde van 1870 tot ± 1885, en de verdediging ervan door twee belangrijke wegbereiders: Marcellus Emants en Jacques van Santen Kolff. Men zal opmerken dat ik henzelf voortdurend aan het woord laat, zonder veel kommentaar mijnerzijds. Dit artikel is dus in de eerste plaats dokumentair.

Het realisme van Balzac, Flaubert en hun volgelingen heeft in ons land eerst laat bewondering gevonden. De genegenheid van Busken Huet b.v. ging uit naar het gematigde, romaneske realisme van George Sand en Octave Feuillet. Eerst later is hij Balzac gaan lezen, en een samenvattende studie heeft hij nòch over die nòch over Flaubert ooit geschreven. De bewondering voor de gevoelige, humoristiese werkelikheidsuitbeelding van Dickens stond eveneens een mogelike sympathie voor de straffe, naar epiese objektiviteit strevende schildering van Flaubert in den weg.

Dit blijkt - om een enkel voorbeeld te noemen - uit een artikel van Jan ten Brink in de *Nederlandsche Spectator* van 1870, *De nederlaag van het letterkundig realisme*, waarin *L'Education sentimentale* van Flaubert wordt voorgesteld als een mislukte roman, ondanks 't grote talent van de schrijver, dat Ten Brink erkent. ‘De realisten vergaten nu welhaast het doel van alle kunst: de Schoonheid en kozen zich tot ideaal: kopie van iets werkelijks. Maar de Schoonheid werd schitterend gewroken, toen hare afvallige priesters zich met hun kopieëren der werkelijkheid opwierpen tot dienaren van het leelijke, afzichtelijke, walgelijke.’ Flaubert, die ‘de verschijnselen opteekent alsof hij aan het ziekbed van een kranke stond,’ wordt tegenover

Dickens geplaatst, ‘die de werkelike wereld liefheeft om er de schat van zijn humor over uit te storten’. Zelfs later, toen Ten Brink Zola trachtte te bewonderen, ‘een letterkundige Hercules’[1)], en een boek over hem schreef, was die sympathie voor Dickens nog niet gedoofd. ‘Zola wil alleen de feiten, maar zijne lezers willen ze niet. Men verlangt de naakte waarheid liever niet te weten; een schitterlicht van humor over al de akeligheden van *L'Assommoir* zou tienduizenden van harten voor hem gewonnen hebben.’

In 1870 en '71 liet Marcellus Emants in 't tijdschrift *Quatuor* een dergelijk geluid horen. *Quatuor* was 't orgaan van een gezelschap jonge Hagenaars van die naam: Emants, F. Smit Kleine, Mr. W. Jacobson, Mr. Leesberg, Mr. Jolles e.a. In 't nummer van Julie 1870 schrijft Alleh (pseudoniem voor Emants) een woord naar aanleiding van Dickens' dood. 't Blijkt dat Dickens voor hem de realist bij uitnemendheid is: Hij wilde u niet met walging vervullen en als gij met afgrijzen uw hoofd afwendet, nog uitroepen: 't Is toch waar, ik heb niets vergroot! 't Is naar de natuur gekopieerd! Doch: ‘Evenmin vervulde hij u met eene poppenkast te vertoonen waarin de met zilverpapier beplakte helden en heldinnen, belachelijke personificatiën van deugden zijn - schimmen zonder vleesch en bloed.’

Hoezeer het probleem: Idealisme of realisme? de geesten bezig hield, blijkt uit de artikelen die Emants in *Quatuor* publiceerde, o.a. uit *Een tweetal brieven meegedeeld door Alleh* (Sept. '70), en 't vervolg daarop, een *Brief van X.* (Okt. '70). In het eerste artikel geeft hij de argumenten weer ter verdediging van idealisme of realisme in de bijeenkomst van ‘Quatuor’ gebezigd. Zo zijn de Grieken genoemd als de ware idealisten. ‘Wat zijn Aphrodite, Pallas Athene, Zeus en de geheele Olympus anders dan idealen van schoonheid, wijsheid, kracht enz.?’ Waarop geantwoord wordt dat er bij de Grieken een schone, natuurlike harmonie bestaat tussen het materiële en het spirituële. Het ideaal van wijsheid of schoonheid wordt door hen, in marmer of in 't woord, tot een zuiver menselike vorm teruggebracht.

We kunnen niet uit de natuur en het menselike komen. ‘Wilt gij geesten schilderen? Pas op, Ary Scheffer, le peintre des âmes, heeft het nooit verder gebracht dan tot lange, magere, ziekelijke menschen.’ In de *Brief van X* wordt een verzoening bepleit

1) Artikel *Nederland*, 1877.

tussen realisme en idealisme, doch wederom uitgaande van de natuur. ‘Wees idealist in de keuze van uw onderwerp, d.i. laat het streven naar hooger, naar schooner, dat in de natuur altijd merkbaar is geweest, laat dit streven uw richtsnoer zijn en gij zult in uwe opvatting niet ver van den goeden weg kunnen afdwalen. Maar begeeft gij u eenmaal aan de uitvoering van het gekozen onderwerp, wees dan realist.’

In een beschouwing over *De negentiende eeuw* (*Quatuor*, 1871) keert Emants zich tegen de Romantiek. Men heeft de wanhoopskreten gehoord van onbevredigd verlangen die uit de grond van verheven zielen opstegen en de gehele wereld deden sidderen. Men heeft ook in de kunst gegrepen naar het absolute, het hoogste. Men wilde geen regels, geen vormen meer. ‘De Romantische school met al hare schoonheid en gebreken, is het zuivere produkt van dezen overspannen toestand van den menschelijken geest.’ Bij Heine en Schumann vinden we de romantiek nog onvergelijkelik schoon, doch bij anderen ontaardde ze in ‘eene literatuur van monsters, geesten en draken, in een streven naar onwaarheid en platte vormeloosheid’. En de realistiese richting, die als reaktie ontstaan is, in letter- en schilderkunst? Ook deze kan de jeugdige Emants niet bevredigen. ‘De grove onwaarheden, die soms tot volslagen onzin leidden, brachten een angstvallig vasthouden aan waarheid te voorschijn, dat de kunst verlaagde tot eene getrouwe copie der natuur, doch dit realisme stond nog geheel op den ouden bodem, wat betreft de volkomen verwerping van regels en het huldigen der vormeloosheid. Zijn beste vertegenwoordigers waren Dickens en Thackeray, maar het verlaagde zich spoedig door het schoone uit het oog te verliezen en zijne stof slechts in platheid en onzedelijkheid te zoeken. Men denke slechts aan de romans van Flaubert.’

Het is opmerkelik dat de grote franse schrijver, die toen reeds drie van zijn meesterwerken geschreven had: *Madame Bovary, Salammbõ* en *l'Education sentimentale*, slechts minachting vond bij de tweeëntwintigjarige kunstlievende Nederlander[1)].

1) In 1915 schreef Emants mij: ‘*Madame Bovary* van Flaubert zou ik mijn ideaal-roman durven noemen, omdat dit werk zo onpersoonlik mogelik is. Ik begrijp zeer goed, dat volkomen onpersoonlik werk ondenkbaar is. De schepper openbaart zich in zijn schepping. Maar het streven van de schrijver moet zijn zo objektief mogelik zijn personen te laten leven. Dit streven vind ik in Flaubert en daarom stel ik hem hoog.’

Een fel, hartstochtelik stuk van Emants verscheen in 1872 in het door hem met Frits Smit Kleine opgerichte tijdschrift *Spar en Hulst*. In *Bergkristal*, indrukken en beschouwingen naar aanleiding van de spelen in Ammergau, treffen Multatuliaanse uitvallen tegen priesters en predikanten, ‘de pantomine door den priester aan het altaar afgespeeld’ en de kale muren der protestantsche kerkgebouwen, ‘de kille graven voor allen schoonheidszin.’ Belangrijk is het geestdriftig pleidooi voor kunst en wetenschap, in navolging van Goethe's: ‘Wer Wissenschaft und Kunst besitzt, hat auch Religion’. Bij ieder mens is aanwezig de zin voor veredeling, voor schoonheid. Dat streven, ontwikkeld en geleid, zal hem steeds hoger brengen, en verheffen boven de knellende banden ener kerk- of zedeleer. ‘Zoo zij het dan uwe taak, Kunst! der geheele menschheid den weg van den vooruitgang te wijzen.’ Mèt de wetenschap. ‘Kunst zuivert het gevoel, wetenschap scherpt het verstand en hunne samenwerking geeft de schoonste harmonische ontwikkeling die de richting aanwijst naar een doel, dat wij kunnen “ahnen”, maar niet definieeren, omdat wij het in zijn geheelen omvang niet kunnen beseffen.’ De kunst geeft een groots voorbeeld in deze eeuw zonder illusieën of idealen. Zij heeft het nationaliteitsbegrip op zij gesteld en vraagt niet meer of Shakespeare, Voltaire, Vondel en Goethe onze landgenoten waren, om hen naar waarde te schatten. ‘*Ik ben mensch* moet het groote beginsel zijn, waarvoor alle godsdienst- en volkshaat verdwijnt. Verschil van meeningen zal er blijven zoolang de wereld blijft, verschil in rassen zal er blijven zoolang Spanje een' onbewolkten hemel, Noorwegen een' nevelachtigen horizont houdt, maar is dit voldoende om de kinderachtige vijandschap van nationaal- en religiehaat te rechtvaardigen?’ In het kosmopolitisme, aldus Emants, ligt de toekomst, die kunst en wetenschap zullen bereiden.

Een dergelijke verheerliking van kunst en schoonheid zullen we bij Emants later nooit meer aantreffen. In Frankrijk was ze geliefd bij de kunstenaars van ‘l'art pour l'art’. Die religie van de schoonheid, die kultus, vinden we bij Théophile Gautier, Flaubert, Leconte de Lisle en anderen, en evenzo die vereniging, dat huwelik van Schoonheid en Wetenschap. Wat scheef Leconte de Lisle in zijn *Préface* der *Poèmes antiques* (in 1852)? ‘L'art et la science, longtemps séparés par suite des efforts divergents de l'intelligence, doivent donc tendre à s'unir étroitement, si ce n'est à se confondre. L'un a été la révélation primitive de

l'idéal contenu dans la nature extérieure; l'autre en a été l'étude raisonnée et l'exposition lumineuse.' Eerst later, bij de tachtigers, bij Kloos en Van Deyssel, wordt wederom even hartstochtelik de dienst van het schone gepredikt.

Onder invloed van Zola's machtige schildering gaat Emants later ook de afbeelding van het walging of afschuw wekkende in de literatuur verdedigen. In *De Banier* van 1879 (IIIe deel, p. 381) tracht hij in een opstel over *Schoonheid* de vraag te beantwoorden wat de elementen zijn voor de voorstellingen waaraan wij schoonheid toekennen. Ik meen in dit essay, en in voorgaande, ideeën van Taine terug te vinden. Het *begrijpen* speelt bij de waardering van het kunstwerk, volgens Emants, een grote rol. Tot dat begrijpen kunnen allerlei faktoren: symmetrie, harmonie, ritme enz., medewerken. Doch de indruk van *waarheid*, die de kunstenaar op de genieter maakt, schijnt Emants te vereenzelvigen met de indruk van schoonheid. Deze opvatting is wel een zeer beperkt-positivistiese; ze komt overeen met wat Zola in die jaren aanvoerde ter verdediging van zijn naturalisme.

'De onderzoeker - aldus Emants - die in verrottende stoffen zijn studielust bevredigt, zal, op het oogenblik dat hij een belangrijke ontdekking doet, geen gevoel van walging bespeuren, al wordt hem dat een paar seconden later zoo machtig dat hij het vertrek ruimen moet. De kunstvriend, die een machtig werk als L'Assommoir weet te waardeeren, zal, op het oogenblik dat hij er de volle grootheid van beseft, niet in zijn genot gehinderd worden door het bekende en zeer noodzakelijke tooneel van Coupeau's dronkenschap....'

En:

'Voor elk kunstgebied dient de grens te worden vastgesteld waar de indruk van walging of afschuw op den gemiddelden toeschouwer zoo sterk wordt dat hij onvatbaar is voor dien indruk van waarheid, welke volgens de bedoeling van den artiest het werk in den genieter moest opwekken. Zoolang deze grens niet is bereikt blijft het den echten kunstenaar, d.i. wien het alleen om de waarheid te doen is, volkomen geoorloofd zijn stof vrij te kiezen en zonder valsche schaamte te behandelen.'

Bij deze geloofsbelijdenis van een realisties kunstenaar - ik wijs op dat: 'wien het alleen om de waarheid te doen is' - sluit zich aan een pleidooi voor de vrijheid van de kunstenaar. 'In hoeverre de kunstenaar met conventioneele zedelijkheidsbegrippen in botsing komen kan, of, door onwetendheid kuische

ooren of oogen kwetsen zal, doet voor de kunst niets ter zake... De critiek - vooral de mondelinge - is te veel bevangen in de eischen van zedelijkheid, vroomheid en conventie om een zuiver oordeel te kunnen vellen, en vergeet daarbij steeds den kunstenaar de vrijheid te laten van deze drie begrippen een zelfstandige opvatting te hebben, die bovendien met het wezen der kunst slechts in een zeer verwijderd verband kan staan. Wat het publiek aangaat, is drie vierde ervan te kinderachtig om in het kunstwerk meer dan een speelgoed te zien, dat vooral lief gekleurd moet zijn. Terwijl het zich niet weet te verheffen tot het hooge standpunt van den artiest, voor wien de stuitende bijzonderheid slechts een enkele tint in het kleurenspel is, onmisbaar voor het geheel, zien zij slechts détails, oordeelen over een kunstgewrocht als de blinde over een schilderij, en roepen, foei! wanneer zij met een hand over het paneel wrijvend een dik kluitje verf hebben gevoeld.'

Die laatste tirade over kritiek en publiek - die we in enigszins andere vorm terugvinden in Emants' *Pro Domo* in *De Gids* van 1889 - geldt niet alleen voor het jaar 1879, waarin Emants ze neerschreef, doch ze heeft ook voor 1929 haar volle waarde behouden.

Het artikel *Schoonheid* was ook reeds een 'oratio pro domo'. Zijn mederedakteuren van *De Banier* hadden hem verzocht een schets die reeds afgedrukt was: *Een Avontuur*, terug te nemen, uit angst voor 't verliezen van abonné's: fatsoenlike dames, bestuurders van deftige leesgezelschappen enz. Datzelfde jaar (1879) gaf Emants onder de titel *Een drietal novellen*, het geweigerde verhaal met twee andere die in de *Banier* waren verschenen[1)].

Een Avontuur is de liaison van een Haagse jonge aristokraat met een herbergiersdochter uit Noord-Frankrijk. Hij is met haar naar Brussel gevlucht. Doch - ook door gesprekken met Haagse vrienden in Brussel ontmoet - ontstaat bij hem afkeer van zijn verhouding tot 't oprecht liefhebbende meisje. Zij stemt erin toe een ander te trouwen, die haar sinds lang vereert. Zestien jaar later, komt ze, met haar zoontje, de Hagenaar nog eens opzoeken. Ze is een gezette, banale burgerdame geworden. Literatuur als *Een Avontuur* werd in Nederland toen nog niet geschreven, en 't is dus zeer begrijpelik waarom Emants' mederedakteuren bevreesd waren abonné's te verliezen. In de vertelling

1) Haarlem 1879, bij W.C. de Graaff.

was een gedurfde waarachtigheid die, ik zou haast zeggen, sinds eeuwen uit onze letterkunde verdwenen was.

Het ruwe egoïsme van de ouders van Hanna, haar volkomen liefde, haar ontzettende stille smart als George van haar af wil, 't gebroken-berustend trouwen met de vioolleeraar, en later, 't doodgewone weerzien, dat alles was te veel zonder idealisering, zonder vermooiïng, zonder verdoezeling van het lelike en sombere, beschreven. Zo deden de franse realisten, zo deed een Flaubert, doch een Hollander deed 't voor 't eerst in de negentiende eeuw.

Van de twee andere vertellingen is *Fanny* 't merkwaardigst, 't portret van de neurastheniese, onevenwichtige vrouw, waarin we 't prototype herkennen van Mina in *Liefdeleven*, zoals we *Een avontuur* met zijn beide hoofdfiguren als een schets voor 't grote doek dat *Inwijding* heet, kunnen beschouwen.

In een voorrede bij de drie novellen verdedigt Emants zijn realisme. Fantazie, onmisbaar voor de kunstenaar, kan gevaarlik worden als ze niet behoorlik in toom wordt gehouden: ‘De Nederlandsche fantazie is al ver op den lijdensweg, die naar uitputting voert, gevorderd. Aan scheppingen geen gebrek. Zuidelijke landschappen door hen, die nooit het Zuiden hebben gezien, bosschen in de Tesselsche duinen, waarnaar de bewoners van dit eiland tevergeefs zoeken, dichterlijke opmerkingen in visschersmonden waaruit geen zeerobbenhoofd wijs worden kan, dialecten op boerenlippen waarvan geen streek in ons vaderland het eigendomsrecht reclameert, werelden van kwaad, die alleen dienen om het goede te doen uitkomen en zegevieren, en een heel luilekkerland van geluk tot belooning voor zoetsappige helden, die hunne misstapjes juist zoo weten in te richten dat zij nog gelegenheid hebben zich bijtijds te bekeeren en dat zij vooral niet onfatsoenlijk worden.’

In *de Nederlandsche Spectator* van 1880, in een artikel *Kunst-Photographie-Physiologie*, bestrijdt Emants in de eerste plaats de vereenzelviging van realisties-letterkundige arbeid met fotografie, en bepleit hij vervolgens het recht van de kunstenaar verband te leggen tussen geest en lichaam, evenals de wetenschap dat doet, en daarbij gebruik te maken van fysiologiese waarnemingen. ‘Moet de kunstenaar slechts aan zijn eigen waarnemingen hechten, en zich den weg afsnijden, door de wetenschap geholpen en gecritiseerd, krachtiger en duidelijker het noodlottig verband van oorzaak en gevolg te doen gevoelen, waarop het ontstaan, bestaan en te niet gaan van al wat leeft, berust?’

Mag de behandeling van een ziektegeval nooit onderwerp van een kunstwerk wezen? Daarop zij geantwoord: Waar zijn (behalve in acute ziekten) de grenzen van ziek en gezond zijn?.... Bovendien zijn er ziektegevallen die ons een diepe blik in de menselike natuur kunnen doen werpen. Een man als Maudsley erkent de wetenschappelike waarde van een *King Lear* en op het terrein der kunst blijft, na de beoordeling van de vorm, slechts nog de vraag over of de inhoud ons in het menselik zieleleven dieper heeft doen doordringen dan aan onze eigen krachten mogelik was. Aldus redeneert Emants, zoals Taine, Zola en Bourget het in Frankrijk deden, om aldus te eindigen: ‘In het algemeen dus kunnen wij zeggen, dat het wetenschappelijk betoog nooit doel van het kunstwerk kan zijn, omdat daardoor het kunstwerk qua talis ophouden zou te bestaan. Op dezen grond echter de wetenschap als middel te veroordeelen, is een verlagen der kunst tot speelgoed voor de onnoozelen van geest, en een verlagen van den kunstenaar tot leverancier van afleiding en ontspanning.’ Zij die zich het stuk herinneren waarmede Emants later zijn pathologiese roman verdedigde tegen de bezwaren van Carel Scharten, zullen hier een bekend geluid vernomen hebben.

In hetzelfde jaar, in een mooie studie over Turgénjew, in 't tijdschrift *Nederland*, richt Emants zich, zonder hen te noemen, tot Alberdingk Thijm en Boissevain, die zijn pessimisme hadden gekritiseerd. ‘Een pessimist denkt in 't geheel niet dat alles altijd misloopt, en men dus het best doet bij de pakken neertezitten, predikt ook geen zelfmoord gelijk maar al te dikwijls geloofd wordt. Zelfs Schopenhauer niet. Hartmann predikt uitdrukkelijk leven en werken. Het pessimisme is geen gevoelsmaar een verstandszaak, uit waarneming ontsproten en door redeneering gesteund. Het beweert, dat in de wereld het leed het genot overheerscht en zal blijven overheerschen, dat het leven een doel heeft hetwelk slechts door het lijden te bereiken is en dat ieder, die leeft, op zijn gebied, tot de ontwikkeling van het menschdom medewerken moet.’

Wat Emants in deze aangehaalde zinnen, en verder, in zijn Turgénjew-opstel, over het pessimisme zegt, zal met belangstelling gelezen worden door menigeen die wel eens een contradictie meende te bespeuren tussen het sombere levensinzicht dat door zijn gehele werk gaat en de aktiviteit op allerlei gebied die Emants zelf kenmerkte.

Een wapenbroeder in zijn strijd voor het realisme en voor

waarheid in de kunst had Emants gevonden in een mederedakteur van *De Banier*, Jacques van Santen Kolff.

Jacques van Santen Kolff heeft drie grote en nobele passies gekend, waarvoor hij met geestdrift gevochten heeft: de Haagse schilderschool, Wagner en Zola.

In het schilderen van Israëls, Blommers, de Marissen ziet hij het hervatten van een schone hollandse traditie, die door de romantiek jammerlik verbroken was: de traditie van het weergeven van de omringende werkelikheid, ook de allergewoonste. In *De Banier* van 1875 (2e deel) schrijft hij naar aanleiding van een tentoonstelling van de Teeken-Akademie op de Boschkant een reeks artikelen, getiteld: *Een blik in de Hollandsche schilderschool onzer dagen*. Ik kan niet nalaten uit een van die artikelen de boeiende karakteristiek aan te halen van het meest eigene van onze schilderkunst: ‘Steeds heeft onze school zich bij voorkeur toegelegd op het weergeven van hetgeen zij om zich heen zag, van wat zij, om zoo te zeggen, slechts voor het grijpen had: het volksleven in zijn huiselijkste, intiemste en.... fideelste openbaringen, en de van slooten doorsneden, door molens en dorpstorens begrensde, met koeien en schapen bevolkte weiden... in één woord: Dit gebied is altijd “ons erf, ons rijk” geweest: de *werkelijkheid*; onze groote meesters waren en zijn allen volbloed realisten. Hoe zij uit dat dagelijksch leven, dikwijls van zijn allerplatste en allerruwste zijde beschouwd (zie b.v. Adriaan Brouwer), uit die zeer “terre-à-terre” onderwerpen, uit dronken boeren b.v., oude Jodenkoppen, doode zwanen en hazen, levende koeien en kippen, uit eigenlijk al zeer weinig belangwekkende staalmeesters, regenten, schepenen en schutterijofficieren, aardappelenschillende of emmerschurende keukenprincessen.... hoe zij uit al dat proza (naar de gewone opvatting) waarachtige kunstwerken wisten te scheppen.... dat stempelt hen juist tot de groote meesters die zij voor alle tijden zijn, en strekt tot sprekend bewijs, hoe zelfs de allergewoonste alledaagschheid tot sfeer der ware kunst wordt verheven, zoodra zij, door den *kunstenaar*, die dezen eeretitel verdient, wordt bezien en weergegeven. In deze richting is onze school ongeëvenaard, laat staan overtroffen, hier ligt haar groote kracht.’

Merkwaardig is het zeker voor de kennis van de tijd waarin dit geschreven werd, dat Van Santen Kolff genoodzaakt is het Scheveningse genre te verdedigen tegen hen die de neus optrekken voor deze ‘Scheveningomanie’, omdat het de schildering is

van het *volksleven*. Kolff vindt het opmerkelik dat juist van de residentie, konservatief op muzikaal gebied, bovendien een der hoofdzetels van het theologies orthodoxisme, de nieuwe ultraradikale beweging in de schilderschool uitgaat, zodat we - zegt hij - gerust van een ‘Haagsche School’ zouden kunnen spreken, evenals men praat van de ‘Düsseldorfer’, ‘Weimaraner’, ‘Münchener’ school, van de ‘école de Tervueren’ enz. Zou men hieruit mogen opmaken dat Kolff 't eerst de sinds gebruikelike uitdrukking ‘Haagse School’ gelanceerd heeft?

Voor onze taal-historici is het misschien interessant te weten dat Kolff[1)] er op wijst dat onze schilders, ‘in hun atelier-*jargon* met niet minder liefhebberij fransche woorden bezigen dan “onze muzikanten” - “Musikers”, zooals zij, met voorname minachting der duitsche meervoudsvormen zeggen - duitsche’. Hij noemt als neologismen: ‘puissant’ en ‘transparant’ van kleur, ‘sentiment’, ‘expressie’.

Gaarne toont Kolff de verwantschap aan van de moderne hollandse realisten met de zeventiende-eeuwse meesters en die van Barbizon: Daubigny, Rousseau, Corot. In 1877[2)] wijst hij op het doordringen van het realisme in alle kunsten, zelfs in de muziek. ‘Geen taal zoo ideaal als die der muziek, en ook geen kunstmateriaal zoo onlichamelijk als het hare; *hier* hebben wij dus allerwege het minste houvast voor réalisme. En toch valt ook hier het streven naar intensiever waarheid van uitdrukking in de zoogenoemd “neudeutsche” richting niet te ontkennen.’ En Kolff haalt allerlei voorbeelden aan van realistiese motieven in *Tannhaüser, Lohengrin, Tristan, Meistersinger* en *Rheingold*. ‘Kortom - aldus is zijn konkluzie - met de conventie raakt 't, en *is* 't reeds grootendeels gedaan. Idéalisme[3)] heeft zoo goed als uitgepraat, romantisme heft nog slechts hier en daar geïzoleerde zwanenzangen aan: “réalisme” is het woord van den dag.’

Doch Kolff wil ‘geadelde’ werkelikheid. Geen fotografies getrouwe afspiegeling der afzichtelike, naakte werkelikheid. Hij keurt af: ‘de hondenzweep, waarmede de schoone Lidewyde in nachtgewaad door haar lieven man wordt afgeranseld.’ Lang voor Van Deyssel maakt hij[4)] een uitstekende opmerking over

1) In: *Over de nieuwe richting onzer schilderkunst naar aanleiding der jongste tentoonstelling in Amsterdam, De Banier*, 1877, I, p. 229.
2) In genoemd artikel, *Banier*, II, p. 356.
3) Men lette op de franse aksenten op ‘réalisme’ en ‘idéalisme’!
4) In een noot op p. 362.

het kontrast tussen dit realisme en de uitdrukking ervan: Huet laat in deze brutaal-realistiese situatie zijn personen deftige rederijkers- of kanseltaal spreken. De romanpersonen worden daardoor levenloze poppen. ‘Alleen met grof-zinnelijke, in wellust zwelgende, op het leven betrapte taal ware *hier* de rechte toon getroffen geweest,’ zegt Kolff terecht.

Als Kolff in 1875 Israëls bejubelt, is het nog vooral omdat het ‘de pathetieke meester bij uitnemendheid’ is, ‘de schepper van aangrijpende tafereelen uit de tragedie der lijdende en weeklagende menschheid.’ Men ziet dat hij hier nog vooral Israëls bewondert zoals hij 't ook een treffend dichter of tragicus zou doen. Doch in 1877, twee jaar later[1)], verheerlikt hij Jacob Maris, de ‘tovenaar’, zijn wonderbare poëzie en zijn veelzijdigheid, en plaatst hem tegenover de schilders die altijd een verhaaltje schijnen te illustreren. Niet alzo Maris: ‘Een kunstwerk in *zijn* opvatting van echte kunst zal hij nooit ter wille van het een of ander geschiedenisje hebben vervaardigd; een huwelijk tusschen de waarachtige schilderkunst en de letterkunde ware in zijn oog stellig een mésalliance.’ Zijn schildering van een kind dat een uit een grote pauweveer, die op de grond is gevallen, losgerukt veelkleurig veertje in de hand houdt en aandachtig bekijkt, heeft niets te maken met 't bekende verhaal van Cremer. De bewondering van Kolff gaat uit tot deze *peinture pure*, die zo anders was dan de vertellende schilderkunst vóór Maris.

Jacques van Santen Kolff, die naast Henri Viotta en Hugo Nolthenius een der pioniers was van de Wagnerverering hier te lande, die later, in Duitsland wonende, bij de Meester in Wahnfried logeerde, en in duitse en hollandse tijdschriften vele artikelen over Wagner en andere musici schreef, dezelfde Kolff was ook een Zola-bewonderaar. Frans Netscher heeft waarschijnlik 't eerst zijn leermeester Jan ten Brink over Zola horen spreken, doch zijn oom Van Santen Kolff heeft hem, volgens eigen zeggen, er toe gebracht Zola te gaan lezen.

Van 1882 tot zijn dood in 1896 heeft Kolff in Duitsland gewoond, en van uit Berlijn heeft hij geregeld met Zola gekorrespondeerd. Zola lichtte hem uitvoerig in over zijn bedoelingen en plannen, en met behulp van die inlichtingen en al wat hij verder verzamelde, schreef Kolff zijn *Zolaïana*, de dokumentaire artikelen die

1) In: *De Hollandsche teekenmaatschappij en haar tweede tentoonstelling* (in *De Banier*, 1877, III, p. 326 e.v.).

in *De Portefeuille, De Nieuwe Gids* en andere tijdschriften zijn verschenen, en die nu nog met vrucht geraadpleegd kunnen worden door hem die het ontstaan van de verschillende werken der Rougon-Macquart-cyclus bestudeert.

Intussen hadden hier te lande de franse realistiese meesters, vooral Daudet en Zola, discipelen gekregen naast felle bestrijders.

In *De Gids* van 1880 (IV, 421) viel Charles Boissevain naar aanleiding van *Lilith* en *Een Drietal Novellen*, hevig het naturalisme aan. Hij citeert Zola's theorieën over ‘la littérature expérimentale’, en laat een schilder spreken zoals de naturalistiese schrijvers 't doen. Die ziet een veld bloeiend koolzaad zich uitstrekken. ‘Ha ha!’ roept hij verheugd uit, ‘hier hebben wij een stukje werkelijkheid. De kleur schreeuwt u toe, ze krast u in 't gezicht, ze is leelijk, maar ze is waar.’ En over het schreeuwende geel zegt de schilder: ‘Zijn leelijkheid is juist zijn schoonheid, want zijn leelijkheid is waarheid en heeft bovendien een wijsgeerige beteekenis, en is allegorisch.’ *Lilith* is, volgens Boissevain, de vervulde profetie van de auteur van *La Curée* en *Nana*. Zola heeft immers gezegd: ‘Mais voilà que le besoin nous prend d'analyser la colère et l'amour, et de voir au juste comment ces passions fonctionnent dans l'être humain.’ Emants doet 't zelfde met zijn gedicht, doch wat zelfs Zola, al profeterende, niet voorzien had, is dat de dichter, ten einde ‘l'homme physiologique’ te ontleden, een godsdienst ontwijden en een reine en verhevene mythe bezoedelen zou! Wat de door *De Banier* geweigerde novelle betreft, deze vindt Boissevain even walgelik als sommige beschrijvingen in *L' Assommoir*.

Intussen was de zeer jeugdige Van Deyssel reeds opgetreden als verdediger van de bewonderde franse schrijvers. Hugo, Dumas père, Sardou, en tegelijk Zola werden door hem in bescherming genomen, in de *Dietsche Warande* (1881[1)]): *De Eer der Fransche Meesters* tegen Dr. Nuyens, die in *Onze Wachter* toonde Victor Hugo en Dumas fils zeer slordig gelezen te hebben[2)]. Vader Alberdingk Thijm viel zijn zoon bij in een artikel over *Moraal* (*en*) *Aesthetica*.

1) Nieuwe Reeks, III, bl. 5, 478.
2) Dr. W.J.F. Nuyens, *Victor Hugo als dramatisch dichter* (*Onze Wachter*, April-Mei 1881, bl. 255) en *De dichtervorst van het Radicalisme* (*Onze Wachter*, Julie en Aug. 1881, bl. 26).

Deze strijd tussen Nuyens en Schaepman aan de ene zijde en de beide Thijms aan de andere is zeer zeker ook een belangrijk moment in de strijd rondom het franse realisme in Nederland. De jonge Thijm, die van zijn vader de verering voor Sardou en Dumas fils geërfd had - later zou hij 't realisme van Dumas fils belachelik maken -, werd al spoedig een geestdriftig paladijn van Zola.

Hij zal nu glimlachen om wat hij eenmaal in *De Amsterdammer* van 28 Januarie 1883 naar aanleiding van *La Princesse de Bagdad* van Dumas fils schreef, welk stuk men in 't Hollands zou gaan opvoeren. Hij raadt de toneeldirekteuren aan Zola's toneelstukken te gaan spelen: *Les Héritiers Rabourdin* en *Thérèse Raquin*, en verdedigt daarbij het naturalisme:

'Wij zijn een geslacht, dat niet leeft bij fiktie, onze heele drift ter wering van fiktie, onze dorst naar onderzoek, die zich allerwege openbaart, duldt geen kunst, gevoed door die fiktie, door de verbeelding, zelfs, slechts kunst gevoed met door het onderzoek aangebrachte stof..... Heele menschenrassen hebben geleefd van idealen, volk bij volk, eeuw aan eeuw, maar - gij moogt dit dan aangenaam vinden, ja of neen, - ons ras, ons volk, onze eeuw behoort niet tot dezulken..... Waar gij uw troost en uw levensbeginsel zoekt, zoekt daar ook uw kunst. Hij, die oprecht en bewust, een metafyzische leer is toegedaan, vermag Dante in zijn volheid, hij, die slechts de fyzische kent, Dante alleen maar aesthetisch en historisch te genieten. Ons geslacht erkent slechts de fyzika, onze Dante moet dus mijnheer Zola zijn.'

Dit artikel, en verschillende andere, in *De Amsterdammer* verschenen, werden niet opgenomen in de bundels verzamelde opstellen van Van Deyssel.

Natuurlik wekten deze en andere uitlatingen protesten. Men vindt er in *De Amsterdammer* zelf. O.a. in het nummer van 4 Februarie '83, van Ellis: *Eene kunstprofetie*. Ons geslacht, aldus Ellis, heeft wèl behoefte aan fiktie, aan poëzie, aan schoonheid en ideaal in de kunst; Zola is de romanschrijver der toekomst niet, wijl hij het leven eenzijdig beschouwt, het schone, het treffende, het roerende, het verheffende niet zien wìl of kan, alleen *pessimist*, geen realist is als Dickens. En in 't nummer van 6 Mei '83 schrijft Classicus een uitstekend artikel over het naturalisme, waarin hij aantoont, met verwijzing naar Thucydides en Aristophanes, dat 't naturalisme niets nieuws is.

Niet alleen Zola, doch ook Daudet, die hier veel gelezen werd,

en wiens *Sapho* in 1884 door Van Hall in *De Gids* ‘een werk van lagere rang’ werd genoemd - Van Hall ‘walgt van de modder’, en ‘niets dan gedebaucheerden’ in 't boek -, ook Daudet werd door Van Deyssel herhaaldelik besproken. Naar aanleiding van *L'Evangéliste* schreef hij in *De Amsterdammer* van 1883 (28 Jan. en 4 Febr.) een mooi artikel over de ‘fijne, diepe dichter onzer werkelijkheid van droefenis’. Daudet is geheel en al hart. ‘Hij verzwijgt het vieze en werpt het rozen licht zijner tintelende verbeelding over de anders wel wat barre werkelijkheid heen.’ Heel goed toont Van Deyssel ook de gebreken van Daudet aan, o.a. dit: ‘Ieder oogenblik spreekt hij zelf mee, verschijnt hij in eigen persoon ten tooneele, in plaats van tusschen de koelissen te blijven, om u mede te deelen, hoe 't dien persoon vroeger wel ging of welk verleden gene achter zich heeft.’....

In *De Spectator* van Vosmaer was 't vooral Meester Constantijn, die in zijn Pluksel herhaaldelik Zola hekelde. In 1887, p. 413: Grafschrift. Hier ligt de schrijver van *La Terre*. Hij heeft het menschdom, de natuur, de kunst beleedigd en zijn eigen naturalisme ten val gebracht. Het slijk der aarde was hem gewin. Que la Terre lui soit légère! Of in 1889, p. 378: La Bête humaine. Nadat de groote Zola veel *beestlijke menschen* gebaard had, kwam uit het hoofd van dien Zeus eindlijk het *menschelijk beest*.

Sympathie voor Zola meen ik evenwel te speuren in een geestig *Na vijftig jaar* van F - n (*Ned. Spectator*, 1888, p. 8), die vanuit 1937 - na vijftig jaar - spreekt: ‘Zoo wij niet zwart op wit de koddige bewijzen hadden, zou niemand heden ten dage kunnen gelooven dat dit lieflijke, idyllische verhaal (*La Terre*!), een der schoonste van den cyclus der Rougon-Macquarts, bij zijn verschijning zulk een storm verwekte. Het boek dat wij thans onzen kinderen in handen geven, - daar wij het bij al zijn verdiensten niet gekruid genoeg vinden voor den jongeling en man, noch voor de huwbare vrouw, - werd toentertijd uitgekreten voor het ultimatum van onzedelijkheid!.... Hoe zot wordt die schijnbare zedelijkheidsuiting op een afstandje van een halve eeuw. En dat alles wijl Zola den sluier der conventie een millimeter hooger optilde dan toen geoorloofd was!’....

En dit:

‘Die Dickensen en die Dekkers waren een wonderlijk volkje. Zij deden als de onderwetsche schilders die bij het malen van een groote groep altijd een plaatsje voor zichzelf bewaarden..... Ze waren als “een vader temidden zijner kinderen.” Den een

deelden zij klappen uit, den ander streken zij onder de kin. Het was voornamelijk de bovengenoemde Emile Zola, die het publiek eerst goed aan het verstand bracht dat de plaats door den schilder in te nemen is vóór niet òp zijn paneel, dat de persoon des auteurs niet *in* maar *buiten* zijn boek behoort te staan.'

Gerard Brom heeft terecht in zijn mooie boek over *Hollandsche Schilders en Schrijvers*, met tal van treffende voorbeelden, de verwantschap getoond tussen de Nieuwe Gidsers en de impressionistiese schilders, Isaäc Israëls, Breitner, Witsen en anderen, doch m.i. is de vernieuwing van ons proza na 1880 vooral te danken aan het voorbeeld der franse realistiese meesters, Daudet, Zola, Goncourt.

Frans Netscher, die in 1884, in 't tijdschrift *Nederland*, het eerste impressionistiese proza schreef, deed dat, gedreven door bewondering voor Zola en Daudet.

'De zon scheen in de vergaderzaal der Tweede-Kamer; de glazen koekoek liet hare stralen schuins doorglijden. Als een regen van blond goud viel het licht naar beneden. De vergulde lijsten der banken ontwaakten, schitterden..... Het was een half uur voor den aanvang der zitting; de Kamer was geheel leêg.

En het tapijt onder de banken, perste zijne kleur door alle openingen heên; het spreidde zich tusschen de ministerstafel en de bureaux in eene vierkante, bloedige vlek uit, onder den koekoek; hief zich tot de treden over de hoogten der gangpaden, aan de vier trapsgewijze oploopende zijden; drong zijn opzichtig rood in het perspektief, tusschen de groene banken door. Het was stil in de zaal, frisch, vroolijk, helder. De witte muren, in pseudo-klassieken stijl, blonken. Uit het koepeldak zonk de bespiegelende plechtigheid eener kerk neer[1)].'

Van Deyssel begroette met vreugde dit proza (in *De Amsterdammer* van 12 Oktober 1884): 'Van alle zijden zingt er een lied uit de wezenlooze ledige vergaderzaal in het oor van den schrijver. Hij schrijft het gedicht van de zon, van de stoelen, van de banken, van het vloerkleed.... Elke gedachte zet de schrijver terstond in een beeld om, voor elke waarneming weet hij een kleur, een melodie, een verzameling lijnen te vinden. Het is voor 't eerst dat zulk impressionistiesch proza in Nederland

1) H. van den Berg, *Studiën in onze Tweede Kamer* (in *Nederland*, 1884).

wordt gewaagd. Door impressionistiesch wordt hier verstaan, dat de schijn, dien de dingen aannemen, voor het oog van den schrijver, zonder nader onderzoek omtrent hun wezen, vertolkt wordt. Daarin ligt ook de geheele beeldspraak. Daarom is impressionisme alleen een genre van beeldende kunst en is de impressionistiesche literatuur, die, welke het meest de schilderkunst nadert.'....

Voor wie het werk van Daudet en Goncourt kende, en dat van Zola, bracht evenwel het proza van Netscher niets nieuws. Van Deyssel had dat kunnen zeggen. Dat het nieuw was voor Nederland, daarin had hij volkomen gelijk.

Van Deyssel zou dit impressionisme veel heviger gaan toepassen dan Netscher 't gedaan had, doch 't is zeker dat ook zijn eerste roman, *Een Liefde*, voortdurend aan de franse realisten, aan Zola en aan de Daudet van *Sapho* herinnert.

Dr. W. van der Wijk wijst in een niet-gedrukt opstel, dat in mijn bezit is, op de merkwaardige overeenkomsten van *Een Liefde*, wat behandeling van de stof betreft, met Flaubert en Zola. Op de objektiviteit waarnaar getracht is, de onpersoonlikheid, die geen medelijden toont, - dus anders dan Daudet! - doch die daarom niet minder pijnlik de deceptie van Mathilde's leven laat voelen. 't Einde van 't boek, nuchter-zakelik: 'In April van het volgend jaar, beviel ze opnieuw van een dochter,' dat onmiddellik doet denken aan de laatste zin van 't eerste gedeelte van *Madame Bovary*: 'Quand on partit de Tostes, au mois de mars, madame Bovary était enceinte.'

Verder bij Van Deyssel 't voortdurend de natuur laten doorleven en zien door de personen, en niet buiten hen om, door de auteur. Zola wilde dat en paste 't toe: 'l'homme apparaît, se mêle aux choses, les anime par la vibration nerveuse de son émotion[1)]'. En de natuur wordt in *Een Liefde* 'un état d'âme', doch ook 'un état physique', als bij de realisten. Men denke wederom aan Mathilde. De natuur omhult de personen, doordringt ze, tot ze één worden met haar, haar kleuren zijn, en haar warmte en haar licht. Ik behoef de bekende bladzijden uit *Een Liefde*, die dat tonen, niet aan te halen, doch herinner u aan dergelijke bij Zola: Serge en Albine in 't Paradou, van *La Faute de l'abbé Mouret*, Maxime en Renée in de serre met de exotiese, medeplichtige planten van *La Curée*.

1) *Le Roman expérimental*.

Zo ziet men, onder de invloed van de Fransen, het nederlandse literaire proza zich hernieuwen.

In zijn bekende artikelen: *Wat wil het naturalisme*? in het tijdschrift *Nederland* van 1885, heeft Netscher aangetoond dat we voor onze taal weinig aan onze romantiese schrijvers te danken hebben. Ze hebben niet, als de franse romantici (‘romantiekers’, zegt Netscher) de taal verfrist, verjongd, hervormd. Ook wijst hij op onze XVIIe eeuwse voorvaderen. ‘Het proza van Hooft en de poëzie van Vondel, Breêroô en Hooft bevallen mij oneindig beter en beantwoorden met grootere volkomenheid aan de nieuwe eischen, welke wij den aanstaanden Naturalisten stellen.’ Verder prijst hij de kernachtigheid, soberheid en lofwaardige stijlverzorging van Geel, Bakhuizen van den Brink, Potgieter en Veegens. Doch: ‘wat hunnen stijl ontbreekt is oorspronkelijkheid, vindingrijkheid en buigingskracht.’ Dat Multatuli in 't geheel niet door Netscher genoemd wordt, is zonderling.

De nieuwe tijd, de nieuwe gevoelens - aldus Netscher - eisen een nieuwe oorspronkelikheid. ‘Om aan die nieuwe wijze van gevoelens beeld te geven, hebben wij andere kunst-hulpmiddelen noodig, andere “conceptie”, andere kleuren, nieuwe woorden, nieuwe zinnen, in één woord: een nieuwen kunststijl. En daarnaar moeten wij zoeken; daarin moeten wij oorspronkelijk worden. De jongere schilderschool is de letterkunde ten deze opzichte vooruit geweest; de schilderkunst is reeds doordrongen van den hedendaagschen kunstgeest; zij drinkt uit haar eigen beker. Men vergelijke slechts Pieneman, Kruseman en Waldorp met Israëls, Maris en Mesdag en welk een in het oogspringende tegenstelling heeft men niet, welke men niet verkrijgt zoo men een parallel trekt tusschen Beets, Van Lennep, Bosboom-Toussaint en Hélène Swarth, Wallis en Terburch.’

Een merkwaardig voorbeeld van taalvernieuwing bij eenzelfde schrijver toont Marcellus Emants, die verbazend veel van de kritiek en het eigen werk der tachtigers heeft geleerd, wat uitbeelding en taalexpressie betreft. Want voor 't overige is hij zichzelf volkomen gelijk gebleven.

Het is interessant de beschrijvingen in Emants' werk vóór 't optreden van Netscher en anderen, de gesprekken van zijn personen, te vergelijken met die van later werk. Doch hij bleef zichzelf weer in zoverre gelijk dat hij bijna nooit, als dikwels de tachtigers, de beschrijving geeft uit louter lust tot beschrijven,

uit onweerstaanbare picturale drang. Men voelt ze bij Emants zelden als een ‘hors d'oeuvre’. Wat het doordringen van het naturalisme voor Emants betekend heeft, ziet men ook als men de behandeling van een motief in vroeger werk vergelijkt met de behandeling daarvan later. De even geschetste dood van 't kind in *Fanny* (een der *Drie Vertellingen*) met de uitvoerig-realistiese schildering, met veel biezonderheden, van de overeenkomstige gebeurtenis, in *Liefdeleven*.

De franse realisten hebben de stoot gegeven tot de vernieuwing van ons literaire proza. Ze hebben meer gedaan. Ze hebben de hollandse schrijvers de durf gegeven om wáár te zijn, ook in de schildering der sexuele werkelikheid.

Anderen werden aangetrokken door het deernisvolle pessimisme der franse realisten.

In 1915 richtte ik mij, met 't oog op een artikel dat ik schreef voor de *Revue de Hollande*, tot enige hollandse romanschrijvers, met de vraag mij te zeggen wat de franse letterkunde voor hen betekend had. 't Is me toen gebleken uit de antwoorden die ik mocht ontvangen, dat voor de oude generatie - die van Johan de Meester en Cyriel Buysse - het realisme van Zola van grote betekenis is geweest.

De Meester schreef me dat hij, als volontairtje op een registratiekantoor te Zutphen *L'Assommoir* las, 't boek verborgen onder 'n reusachtig register.

‘Na dit, andere Zola's. Het is *de* wordingstijd geweest. Vraagt u me dus, welke Franschen, dan zeg ik: Rousseau - Musset - Zola. Met dezen laatste ben ik het: *ik* ook vàst romanschrijverzijn’ gaan voelen.

Nòg houd ik van Zola het meest. Toch heb ik, óók van hem, niet alles gelezen. Zelfs sommige boeken nóóit geheel. Maar uit andere *de* sensatie gehad. Une Page d'amour, l'Oeuvre en Germinal. Het zijn *de* boeken voor mij. Veel meer dan b.v. Goncourt. *De* menschen die ons hebben doen zeggen: zóó romanschrijven, zijn Zola en Daudet. Van Maupassant heb ik betrekkelijk weinig gelezen.

De oorzaak van mijn liefde voor Zola? Ik zag in hem een pessimist. Een man vol deernis en die in opstandigheid (o orthodoxie) zijn mededoogen, zijn menschenliefde uitte, al het leelijke van het leven durvende zien en zeggen. Een demokraat ook, maar vooral een pessimistisch-opstandige. Want uit de opstandigheid van den godsdienstigen Rousseau was ik tot pessimistische opstan-

digheid gekomen en voelde die door Zola heerlijk gevoed. Het ‘deterministische’ *bête-humaine-gevoel met alles vergoêlijkendedeernis*. Ook Daudet gaf deze deernis. En gaf b.v. in de ‘Rois en exil’ ook dat bête-humaine besef.

Voor schrijvers als Van Groeningen, Hartog, Heyermans, later Querido, werd de realistiese schildering der maatschappelike ellende, een aanklacht tegen de kapitalistiese maatschappij en de burgerlike moraal.

Tussen '85 en '90 ontstaan een aantal merkwaardige romans, alle min of meer onder de prikkel van het franse en russiese realisme. De hoofdpersonen zijn zwakken of neurasthenici, die hopeloos ondergaan, vernietigd door henzelf of door hun milieu. Er zijn onder die boeken enkele van blijvende waarde: *Juffrouw Lina* van Emants, *Een Passie* van Vosmeer de Spie (Maurits Wagenvoort), *Eline Vere* van Couperus.

De laatste drie zijn zeer biezondere werken, geen slaafse navolgingen van het franse realisme. Doch wèl voelen we er de bezielende adem in van grote franse voorgangers of tijdgenoten, van Zola en Daudet vooral.

Wat Zola geweest is voor hemzelf en anderen heeft Couperus eenmaal welsprekend gezegd, bij het herlezen, na lange jaren, van *Thérèse Raquin*[1]. ‘Met Frans Netscher las ik Thérèse Raquin, en als wij het niet samen lazen, spraken wij later over wat wij elk afzonderlijk hadden gelezen. En veel las ik Zola en... de wereld ging voor mij open. Want Zola - laat ons het ronduit en eerlijk bekennen - was de groote, loyale, litteraire leermeester onzer generatie van proza-schrijvers. Zoo beschouw ik het nog steeds: Zola heeft de poorten voor ons geopend, heeft ons de wereld getoond, de immense landen van het Leven ons in de wijkende verschieten gewezen....’ En: ‘Allen wie met ons toen, in die jaren, het beeldende Proza zijn gaan schrijven, waren Zola's leerlingen, vergeten wij dat nooit, welke wegen wij later insloegen, welke andere, ideëelere verschieten ons verder lokten, welke idealen ons hooger toewenkten ons toch te bevrijden van de eerste boei en beklemming, die van het Naturalisme, dat toch, niettegenstaande zijn rulle wreedheid, onze zuiverreine opvoeder is geweest in de jonge jaren, toen wij hadden kunnen verdwalen.’

Hilversum.

P. VALKHOFF.

1) *Intieme Impressies*, in *Proza*, II.

De kerfstok van de term ‘geslacht’.

Deze voordracht[1)] zal u weinig of geen nieuws brengen. Toch hoop ik dat mijn uiteenzettingen niet geheel zonder nut zullen zijn. Immers al weet elke spraakkunstige, dat ‘geslacht’ in grammatiese zin heel wat anders zegt dan in biologiese zin, bij de behandeling van 't ‘woordgeslacht’ zal hij daarom die twee begrippen nog niet steeds goed uit elkaar houden. De term ‘geslacht’ moest uit onze spraakkunsten verbannen worden. Hij moest worden vervangen door ‘klasse’ of 'n soortgelijk ondubbel-zinnig synoniem.

In de plant- en dierkunde verstaat men onder ‘geslacht’: 'n groep die 'n aantal soorten omvat. In oudere spraakkunsten gebruikte men ‘geslacht’ niet alleen bij de groepering van de naamwoorden, maar ook bij de verdeling van de werkwoorden in aktieve, passieve en mediale. Men begrijpt dat dit laatste gebruik zeer onschuldig was.

Maar de zaak wordt geheel anders, wanneer 't spraakkunstig of grammaties geslacht tegenover 't natuurlik geslacht wordt gesteld. In deze tegenstelling al schuilt begrips verwarring: men smokkelt zo zonder 't te willen 'n quartus terminus binnen. Want terwijl grammaties geslacht niet anders kan betekenen dan spraakkunstige klasse of groepering van woorden, wil natuurlik geslacht niet zeggen natuurlike klasse, maar enkel sekse, kunne.

De aequivocatio van ‘geslacht’ heeft reeds tot heel wat dwaasheden geleid; was oorzaak van menige verwarde uiteenzetting of verwarrende formulering.

Zo ligt bijv. nog vers in ons geheugen wat JAC. VAN LOOY antwoordde op de befaamde Telegraaf-enquête einde 1927 (29 Nov. A.). Gevraagd over 't al dan niet behouden van ‘de mannelijke verbuigingsvormen’, riep hij uit: ‘Zouden wij niet liever onszelf ook maar dadelijk geslachtloos verklaren?’ Deze retoriese vraag zou Van Looy zeker niet gesteld hebben, als ie de begrippen klasse en sekse had uit elkaar gehouden.

Toch speelde bij diezelfde enquête (Tel. 3 Dec.) FRANS COENEN 't klaar, om z'n onkunde er nog veel drastieser uit te flappen:

1) Gehouden 18 Mei op de algemene vergadering van de Vereniging tot Vereenvoudiging van onze Spelling. - Iets verkort.

‘En wat de woordgeslachten betreft, het ligt niet op den weg der letterkundigen tot de vorming van eunuchen mede te werken.’

Deze literaire stemmen uit eigen vaderland werden op waardige wijze gesekondeerd door 'n journalistiek geluid uit onze Oost.

Of K. WYBRANDS, redakteur van Het Nieuws van den Dag voor Ned. O.-I., zijn inspiratie dankte aan de pseudo-boutade van Coenen; dan wel of alles bij hem oorspronkelike vinding was, moet ik in 't midden laten. Zeker is evenwel, dat deze journalist (16 Aug. en 4 Sept. 1928) geweldig te keer ging[1)] tegen 'n vereenvoudiger, die ‘putjes-schepper (had) moeten worden’. Deze laatste toch had 't onderstaan de maskuliene -*n* te ‘verwaarlozen’: ‘van mannelijke buigings-uitgangen hebben zulke geslachtlooze wezens geen kaas gegeten’. Zulke ‘taalverknoeiende, onbeschaafde plebejers’ weten niet ‘dat de vormen der taal.... onafscheidelijk zijn van haar wezen, en het verminken der grammaire gelijk staat met de castratie van een edel ros.’

Neen, ik zal niet trachten Wybrands te weerleggen, en evenmin Coenen met Van Looy. Wanneer alleen zulke mensen zich door 't dubbel-zinnig woord ‘geslacht’ lieten verschalken of inspireren, zou dit onderwerp enkel stof leveren tot 'n komiese voordracht. Maar zelfs taalkundigen raakten door deze term meer dan eens op 'n verkeerd spoor.

't Meest officiële voorbeeld van verwarring leverde de ‘Staatscommissie ingesteld bij koninklijk besluit van 16 Juni 1916’.

Immers de uitzonderingspozitie, die deze kommissie toekende aan de ‘namen van manlijke personen, en.... diernamen die slechts een manlijk individu aanduiden’, steunt ten slotte op 't dooreenhalen van genus en sekse. Terwijl de attributieven van andere nomina dan alleen voor de naamvalsvorm -(*e*)*n* in aanmerking kwamen, ‘wanneer die wordt uitgesproken’, vereiste de Staatskommissie deze voorwaarde niet bij de namen van de genoemde seksuelen.

Ongetwijfeld is deze groep van mannelike naamwoorden makkelik te onthouden, maar grammaties, fleksivies beschouwd zijn de adnominalen van deze woorden volkomen gelijk aan die van alle andere maskulina. In de nederlandse dialekten waar de attributieven nog formeel verschillen, naar gelang de zelfstandige naamwoorden tot 'n verschillende klasse behoren,

1) Vgl. Ons Eigen Blad XVII (1929) 122-124.

bestaat er volstrekt geen onderscheid tussen de namen van seksuelen en die van dingen of begrippen. 't ‘Bevoorrechten’ van mannenamen in zake de fiktieve kazus-*n* was 'n taalkundige misgreep, die nooit zou gedaan zijn, als de grammatika vrij was gebleven van de term ‘geslacht’.

Ook elders - in oudere en recente geschriften, zelfs van vereenvoudigers - komen meer dan eens uitlatingen voor, die zeker in de pen waren gebleven, wanneer de nederlandse spraakkunst 'n andere genusterminologie had gehad. Enkele voorbeelden.

In de ‘Kritiek op het verslag van de Staatskommissie in zake de spellingkwestie’ (Zwolle 1913, II 35 v.) werd 'n zakelik juiste opmerking minder gelukkig geformuleerd. Bij invoering van de Vereenvoudigde, zo heet 't daar, behoeven we ‘niet langer aan de kinderen.... te leren, dat de jas van een jongen vrouwelik en de mantel van een meisje manlik is; dat een jongen een vrouwlike pet draagt en het meisje een manlike hoed’.

't Is ongetwijfeld waar wat hier gezegd wordt. Maar 't stellen van de seksueel ‘mannelike’ jongen tegenover de grammaties vrouwelike dingen, en van 't ‘vrouwelike’ meisje tegenover de grammaties mannelike dingen, is toch 'n gevaarlik spelen met 'n quartus terminus.

'n Ander voorbeeld (t.a.p. II 43), waarin nogmaals 't woordespel met onze grammatiese termen niet gans onschuldig is: ‘Dat vader een man is en moeder een vrouw weten de kinderen wel, maar dat ze zich warmen bij een vrouwlike kachel of bij de manlike haard gaat buiten hun bewustzijn om. Evenmin gevoelen ze er iets voor, dat ze in huis op een manlike stoel, maar in school op een vrouwlike bank zitten, of dat de lei, de spons, de griffel en de pen vrouwlike dingen zijn.’

Ook deze formulering is weer uit den boze. Lei, spons, griffel, pen zijn geen vrouwlike dingen, maar dingen waarvan de naam - altans in de zuidelike dialekten - tot 'n woordklasse behoort, die in de spraakkunst vrouwelik genoemd wordt.

Op 'n andere plaats in diezelfde ‘Kritiek’ (II 58) wordt 'n artikel aangehaald uit de Nieuwe Rott. Courant van 12 Maart 1913. ‘Bij algemeene beoefening van het Hollandsch - zo schreef dit blad in 'n interview van R.M. Prijodipoero - zou dit het Maleisch als omgangstaal kunnen vervangen. De spellingsdwaasheden en de zotte onderscheiding van mannelijke stoelen en vrouwelijke tafels, staan dat zeer in den weg.’

Wanneer in 'n taal of 'n dialekt *stoel* werkelik tot 'n andere woordklasse behoort als *tafel*, dan is dat groeperingsverschil niets zotter, als dat de namen van mannen en de namen van vrouwen grammaties niet eender behandeld worden. Deze laatste onderscheiding is even zot of niet-zot als de eerste: voor 'n moderne mentaliteit is feitelik elke nominale klassifikatie iets zinloos en overtolligs.

Laat me nòg 'n voorbeeld aanhalen, waarin weer op 'n andere manier gespeeld wordt met de seksuele zin van ‘geslacht’.

Nadat J.W. ENGELKES (De spelling Kollewijn, 1929, 15de uitg. blz. 12) 't gevaar van de gebruikelike genusterminologie gesignaleerd heeft, wordt 't vrouwelike geslacht van *muis* aldus toegelicht: ‘Maar toen de jongens hoorden dat *mannetjesmuis* ook vrouwelik was, was de verbijstering algemeen. De eksaminator had er nog bij kunnen voegen, dat *wijfjesolifant* daarentegen mannelik is, doch *mannetjeshyena* weer vrouwelik.’ De auteur noemt daarop zulke gevallen vermakelik.

De vermakelikheid zit echter niet in de taalfeiten zelf, maar alleen in de aequivocatio van de term ‘geslacht’. In de dialekten waar 't woord *olifant* tot de mannelike klasse behoort, en 't woord *hyena* tot de vrouwelike, is er niets vermakeliks of abnormaals in 'n zin als: ‘wij zagen *eene* woedende mannetjeshyena, *zij* had *haar* wijfje verslonden’. In 't Duits is *eine männliche Maus, ein weiblicher Hase* even normaal als in 't Grieks ἀλώπηξ ἡ ἄρρην, λαγὼς ὁ θῆλυς. 't Zweedse *Hvad heter den här apan? Hon heter Kalle, för det är en hanne*. ‘What is the name of that ape? She is called Charles, for it is a he’[1], is bij al z'n schijn-grappigheid toch gans gewoon.

Intussen dateert de verwarring van genus en sekse niet van vandaag of gisteren[2]. De verwarring begon reeds in de griekse oudheid.

Wanneer ARISTOPHANES in zijn ΝΕΦΕΑΙ 'n loopje neemt met de spitsvondigheden van de Sofisten, dan zijn z'n grappen en z'n gegochel met ἀλεκτρυών en ἀλεκτρύαινα feitelik 'n dooreenhalen van 't grammaties en 't biologies begrip.

De onderscheiding van de ἐπίκοινα - onze grammatici spraken

1) Jespersen, The philosophy of Grammar (London 1924), blz. 230.
2) 'n Histories overzicht van de verkeerde begrippen, waartoe de ‘Genusterminologie’ aanleiding gaf, zie men Tijdschr. voor Taal en Letteren XIII (1925) 153-171.

van g e l i j k s l a c h t i g e of z e l f s l a c h t i g e woorden - berust op de verkeerde onderstelling, dat sekse-tegenstelling in de natuur klasse-tegenstelling zou vereisen in de taal.

Heeft de naamwoordelike groepering dan niets uit te staan met de sekse?

't Woordenboek der Ned. Taal (IV 1755) noemt zonder enige aarzeling 't spraakkunstig geslacht: ‘eene onderscheiding, die haren grondslag heeft in het natuurlijk verschil tusschen manlijke en vrouwelijke wezens, maar die nu in de wetenschap alleen de buigingsvormen betreft, waarbij echter het natuurlijk onderscheid nog zooveel mogelijk in het oog wordt gehouden: zoo is b.v. een woord meestal van het m a n l i j k g e s l a c h t, wanneer het de naam is van een manlijk wezen.’

Tegen deze apodiktiese verklaring valt heel wat in te brengen.

Al kan niet ontkend worden, dat de taalkundige klassifikatie van de naamwoorden op een of andere manier samenhangt met de seksuele tegenstelling; duideliker gezegd: dat de naamwoordelike groepering met de sekse-onderscheiding op enige wijze is geassocieerd, de mening dat 't genus z'n grondslag heeft in de seksen, is wetenschappelik onhoudbaar.

Maar we kunnen 't vraagstuk over de oorsprong van de nominale klassifikatie laten rusten. Immers zelfs als de genusonderscheiding op de sekse-onderscheiding gebazeerd was, dan nog zou de grammatikale term ‘geslacht’ niets anders kunnen betekenen als ‘(woord)klasse’.

Ik zou hier bij wijze van intermezzo even uw aandacht willen vragen voor de kwestie, of de namen van seksuele wezens noodzakelik tot de mannelike resp. vrouwelike woordklas moeten behoren. Want al is er enige associatie tussen genus en sekse, daaruit volgt nog geenszins dat alle namen van mannelike wezens mannelik, van vrouwelike wezens vrouwelik moeten zijn.

Toen de letterkundigen dan ook in hun laatste adres (1927) aan de Minister eerst gewaagden van manlike woorden ‘wier geslacht uit hun beteekenis spreekt’, en daarna van vrouwlike woorden ‘wier geslacht uit hun beteekenis spreekt’, toonden deze letterkundigen dat ze praatten over dingen, die buiten hun kompetentie vielen. Waarom toch zou de naam van 'n mannelik wezen niet vrouwelik of onzijdig kunnen zijn? Waarom zou de naam van 'n vrouwelik wezen niet tot de onzijdige of de manlike klasse kunnen behoren?

Zelfs wanneer we de namen van dieren buiten 't geding laten, is 't voorbarig en verkeerd te gewagen van woorden ‘wier geslacht uit hun beteekenis spreekt’. Laat er al bij persoonsnamen grote overeenstemming bestaan tussen sekse en klasse, 'n volkomen parallelisme is noch in 't Nederlands noch in enige andere indogermaanse taal aanwezig.

Ik wijs slechts op 'n paar voorbeelden uit 't Frans. Hier zijn, zoals bekend is, mannenamen niet zelden vrouwelik: *basse, caution, clarinette, connaissance, dupe, estafette, flûte, harpe, lance, ordonnance, pratique, recrue, sentinelle, taille, vedette, vigie*. Omgekeerd zijn *gouvernement, témoin, bas-bleu, laideron, souillon, tendron* grammaties mannelik, al worden met deze woorden vrouwen aangeduid[1]. Weliswaar neigt de franse spraakmakende gemeente er toe, om klasse en sekse onderling meer in overeenstemming te brengen, maar sommige woorden blijven zich hardnekkig tegen die nivellerende tendens verzetten.

Ook op nederlands taalgebied noemt men vrouwen vaak met mannelike namen, en omgekeerd mannen met vrouwelike namen. Onzijdige woorden als *'t wijf, 't mens, 't heer*; '*t jongetje, 't meisje* enz. laat ik er nu buiten[2].

Wil iemand weten tot welke klasse 'n nederlands woord behoort, dan moet ie niet op de eerste plaats in de officiële woordelijst gaan zoeken; want dan komt ie zeer dikwels bedrogen uit.

Volgens deze Woordenlijst (7de uitg., blz. XV) zijn bijv. de z.g. g e m e e n s l a c h t i g e woorden afwisselend mannelik en vrouwelik, geheel in overeenstemming met ‘de kunne van het wezen, dat zij op het oogenblik aanduiden’. Deze uitspraak is nochtans 'n louter papieren vinding. Dit blijkt overduidelik in de zuidelike dialekten, waar de klasse van alle naamwoorden nog kenbaar is aan de vorm van hun begeleidende attributieven.

Laat me dit aantonen uit 't Zuid-Oostvlaanders, 't dialekt waarvan Is. TEIRLINCK 'n uiterst minutieuze en nauwkeurige beschrijving gaf.

Samengestelde persoonsnamen, veelal met pejoratieve betekenis, zijn in deze streektaal niet om beurten mannelik en vrouwelik -

1) In ‘Een huis vol menschen’ (5de uitg. blz. 385) schreven C. en M. Scharten-Antink: ‘A ta santé, *mon capitaine*, grapte Robert’. Over dit type zie men D.C. Hesseling, De N. Taalgids V (1911) 75-79.
2) Vergelijk De Katholiek CXLVII (1915) 44, waar gewezen werd op de waarderingsonderscheiding bij enkele *de*- en *het*-persoonsnamen.

zoals De Vries en Te Winkel dit voor de koinê vaststelden - maar altijd of alleen mannelik, of alleen vrouwelik. Ook wanneer ze betrekking hebben op vrouwen, behoren woorden van de volgende soort tot de mannelike klasse: *bier-balg, snot-bek, kwabbel-buik, plaag-duvele, plaag-geest, brood-*(*h*)*ond, slenter-kloot, zat-lāp, snot-neuze, brom-pot, klap-schotel, plaag-stert, brābel-smoel, amezeer-stōk, plat-voet, dik-zat, jongens-zot*. Omgekeerd zijn woorden als: *zuip-beeste, vuil-broek, bābel-kouse, raas-kerte, kwabbel-kinne, loop-konte, bier-lūte, raas-muile, pies-tele, raas-tote, rāmel-torte, schreem-triene* (= schreeuwlelik), vrouwelik geklassificeerd, al worden er ook mannen mee bedoeld.

'n Groot aantal woorden van 't type *krombeen, dikbuik*, de z.g. possessieve samenstellingen, zijn in 't Zuid-Oostvlaanders geen komposita. Deze woorden zijn nooit ‘gemeenslachtig’, maar ‘hebben altijd het geslacht van het genoemde lichaamsdeel’[1]: *de stijven orme* (= iem. met 'n stijve arm), *da krom been, den dīkem buik, mie de scheeven als* (= Mie de scheefhals), *dīk ooft* of *dīke kōp, scheve mont, lange neuze, lāme poot*, enz. enz.

Wanneer in ditzelfde dialekt mannelike woorden op *-er*(*e*) dienen ter aanduiding van vrouwelike personen, dan blijven die woorden grammaties mannelik gegroepeerd: *antwoordere, breiere, brekere, dadere, dichtere, lopere, melkere, oppassere, pronkere, roepere, turdere* (= durver), enz.[2].

't Zelfde geldt van de maskulina op *-aar, -aard, -rik*, enz.: *Triene dem bābeleere, grabbeleere, krabbeleere, kwanseleere*; *ne gieregort van e wijf, geweldigort, louiort* (= luiaard), *kurieuschort* (= nieuwsgierige); *Mie den dōmerīk, bōterīk, loomperīk, stouterīk, stijverīk*; enz. enz.[3].

Biezondere vermelding verdienen nog enige geïzoleerde vrouwelike woorden, die mannen noemen: *garde, getuige, giede, grave, jode, leure* (= deugniet), *plodde* (= 'n trage), *plukke* (= kwast), *poke* (= deugniet), *reuze, ruife* (= slechtaard), *schoeliĕ, slave, verare* (= verrader), *vrēke, Wale, weze*[4].

Omgekeerd wordt 't mannelike *drevele* (= loopster, lichtekooi) uitsluitend van vrouwen gezegd. Woorden als *duvel, engel, erfge-*

1) Is. Teirlinck, Klank- en Vormleer van het Zuid-Oostvlaandersch dialect (Gent 1924), blz. 147. Zie telkens ook zijn Zuid-Oostvlaandersch Idioticon (Gent 1908 v.v.).
2) Teirlinck t.a.p. 134, 148.
3) Teirlinck t.a.p. 61, 148.
4) Teirlinck t.a.p. 61, 135.

name, gendarm (= virago), *gerechtzwere, persoon*, enz., zijn steeds mannelik, onverschillig op welke sekse ze worden toegepast.

Ook imperativiese samenstellingen als *breek*(*t*)-*et-āl, pak*(*t*)-*et-āl, klap*(*t*)-*et-āl* zijn en blijven mannelik, al bedoelt men er vrouwen mee. Evenzo de indikativiese samenstellingen *kān-et-āl, māg-et-āl, weet-et-āl, vergeet-et-āl*[1]; enz. enz.

Met deze voorbeelden zijn de gegevens allerminst uitgeput. 't Aantal zuid-oostvlaanderse woorden waarbij 't parallelisme ontbreekt tussen klasse en sekse, loopt in de honderden.

Wel moet ik nog terloops op één biezonderheid wijzen. Bij de pronominale aanduiding richt 't pronomen zich niet naar de klasse van 't gebruikte naamwoord, maar naar de sekse van de bedoelde persoon: *'t es 'n jode* (vr.), *ie bedriegt alkendeen; ziedegij dienen drevele* (m.), *'t ware beter da' ze thuis bleve*[2]. We komen hiermee op de kwestie van de a a n d u i d e n d e en de v e r v a n g e n d e voornaamwoorden, 'n kwestie die 'n afzonderlike bespreking verdiende.

In dit verband zij ook nog herinnerd aan de *hij-hem*-aanduiding van vrouwen op saksies taalgebied, 'n verschijnsel waaraan dialektonderzoekers veel te weinig aandacht schonken[3]. Ik wil hier volstaan met erop te wijzen, dat ook elders vrouwelike *hij*'s en *hem*'s voorkomen.

Uit een en ander blijkt intussen meer dan voldoende, dat 't grammatiese mannelik en vrouwelik bij namen en aanduidingen van personen geenszins korrespondeert met de beide seksen. Overigens zou 't 'n kleine moeite kosten, om 'tgeen Teirlinck voor 't Zuid-Oostvlaanders aantoonde, met dezelfde of parallelle voorbeelden te demonstreren uit de zuidlimburgse dialekten. Ook hier is de grammatiese groepering van honderden woorden in strijd met de sekse. Dialekten zijn gelukkig niet verspraakkunst.

Tans moet ik nog even terugkomen op de genusterminologie, en wijzen op de foutieve term g e s l a c h t l o o s . Ook hier kan ik volstaan met 'n enkel voorbeeld.

In 't 'Verslag der Staatscommissie' 1916 schrijft J.W. MULLER, naar aanleiding van de nomina, die volgens hem mannelik moesten blijven, d.w.z. die de akkuzatief-*n* moesten behouden: 'Verreweg de meeste manlijke woorden die geen

1) Teirlinck t.a.p. 147.
2) Teirlinck t.a.p. 135.
3) Vgl. Tijdschr. v. Ned. Taal en Lett. XX (1901) 122; XXXIX (1920) 266.

manlijk persoon of dier aanduiden zouden inderdaad vrouwelijk (of liever: g e s l a c h t l o o s) worden'[1].

De letterkundigen deelden in 1927 de Minister van O.K. en W. mede, 'dat, wat het geslacht betreft, zou behooren te worden erkend, dat een menigte woorden, die door De Vries en Te Winkel als vrouwelijk en manlijk worden aangegeven, hun geslacht hebben verloren en g e s l a c h t l o o s dienen te worden genoemd'[2].

Zelfs VAN HAM en HOFKER[3] schrijven: 'een tafel is niet meer vrouwelijk dan een stoel mannelijk. In werkelijkheid zijn de meeste woorden g e s l a c h t l o o s .'

Moet ik nog aantonen, dat dit geslachtloos-verklaren van naamwoorden berust op 'n onjuist inzicht in 't wezen van de klassifikatie? Immers, als in 't Nederlands naamwoorden zijn aan te wijzen, die noch tot de mannelike, noch tot de vrouwelike, noch tot de onzijdige klasse behoren, dan zijn die nomina nog geenszins geslachtloos. Ze zouden alleen 'n vierde groep vormen, waarvoor bijgevolg 'n nieuwe spraakkunstige term moest bedacht worden. Maar dan liefst 'n betere als de tans gebruikelike genustermen.

Ik denk er zo over. Indien de spraakkunsten vasthouden aan de term 'geslacht', vasthouden aan de termen 'mannelik: vrouwelik', zal de verwarring blijven voortbestaan. De enige mogelikheid om ten dezen 'n wanbegrip voor goed op te ruimen, is: voortaan te spreken van n a a m w o o r d e l i k e g r o e p e r i n g of k l a s s i f i k a t i e , van 'n *de*-k l a s s e en 'n *het*-k l a s s e (of 'n *de*- en 'n *het*-g r o e p). Bij de pronominale aanduiding zou men de termen *hij-, zij-* (*ze-*) en *het*-k l a s s e kunnen gebruiken. Dit mogen nuchtere, geen romantiese termen zijn, 't is beter nuchter niets te miszeggen, dan romanties verkeerde ideeën te bestendigen[4].

Heerlen.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

1) Vgl. De Nieuwe Taalgids XVI (1922) 46.
2) Zie G. Royen, De Vereenv. Spelling tegen de jongste aanvallen verdedigd (Tilburg 1928), blz. 15-21.
3) Een nieuwe Nederl. Spraakkunst (Groningen 1928), III 87.
4) Vgl. Ons Eigen Blad XV (1927) 325-331; Tijdschr. voor Taal en Letteren XIII (1925) 171.

Moedertaal en geestesvorming.[1)]

De denkbeelden van Prof. Weisgerber over de invloed van de moedertaal op de geestelike ontwikkeling van de mens verdienen de aandacht zowel van taalleraars en-onderwijzers als van de taalgeleerden. Deze denkbeelden, ontwikkeld in boekvorm, zijn hier niet geheel nieuw, maar grotendeels een samenvatting van studies in tijdschriften gepubliceerd, welke men in de bibliografie onder de nommers 126-130 vindt vermeld.

De kerngedachte vind ik op blz. 85-86 uitgesproken: ‘So sehen wir also (vom Standpunkt der sprachlichen Leistung aus) das W e s e n t l i c h e d e r S p r a c h v e r s c h i e d e n h e i t darin, dasz der i n h a l t l i c h e A u f b a u d e r S p r a c h e n e i n v e r s c h i e d e n e r is. Der verschiedenen äuszeren Sprachform, die das Ohr auffaszt, geht eine verschiedene i n n e r e S p r a c h f o r m zur Seite, die sich in entsprechenden Unterschieden des Denkens und Handelns äuszert. Ich brauche diesen auszerordentlich wichtigen Begriff der inneren Sprachform nach dem Vorangegangenen nicht mehr lange zu erläutern. Wir verstehen unter der i n n e r e n F o r m e i n e r S p r a c h e d i e G e s a m t h e i t d e r I n h a l t e d i e s e r S p r a c h e, a l s o a l l e s, w a s i n d e m b e g r i f f l i c h e n A u f b a u d e s W o r t s c h a t z e s u n d d e m I n h a l t d e r s y n t a k t i s c h e n F o r m e n e i n e r S p r a c h e a n g e s t a l t e t e r E r k e n n t n i s n i e d e r g e l e g t i s t.’

Het hoeft dus geen betoog dat het werk van bijna alle schrijvers, welke ik bij 't eerste deel van mijn opstel over de inwendige taalvorm in de vorige jaargang (blz. 24 noot) heb genoemd, ook in dit boek zijn sporen heeft nagelaten.

Toch is er verschil tussen W.'s opvatting van de inwendige taalvorm en die van Marty, waarop ik de meeste nadruk heb gelegd. Maar dit verschil wordt aanmerkelik verkleind, wanneer we bedenken dat W.'s definitie vooral de s t a t i e s e vorm raakt, Marty daarbij, en vooral, het gewicht van de d y n a m i e s e beklemtoont. Deze laatste schemert bij W. dóór met de woorden ‘niedergelegt ist’, welke immers duiden op de voorafgegane werkingen en ontwikkelingen, die dynamies van aard zijn.

1) Muttersprache und Geistesbildung door Dr. Leo Weisgerber. 1929.

Men begrijpt dit standpunt t.o.z. van het probleem, wanneer men de tietels der hoofdstukken leest: 1. Die Leistung des Sprachbesitzes für den einzelnen. 2. Die sprachlichen Zeichen und die sprachlichen Inhalte. 3. Muttersprache. 4. Sprache als gesellschaftliche Erkenntnisform. 5. Sprache und Volk. 6. Die Sprachfähigkeit als Kennzeichen des Menschseins? 7. Muttersprache und Geistesbildung. 8. Die Aufgabe des Sprachunterrichts. 9. Vom Sinn der Sprachwissenschaft, waarvan vooral het vierde de kennis-filosofiese strekking van het hele boek verduidelikt. Ik wil dan ook beginnen met het vierde hoofdstuk.

De vergelijkende taalstudie heeft sinds omstreeks 1800 de verschillen tussen de vele talen wetenschappelik beschreven en hun verwantschapsgraden vastgesteld. Wat betekent deze verscheidenheid van talen? Het verschil in vormen, accent e.d. is te zeer van uiterlike aard; dat heeft men vroeg begrepen. En ieder die een vreemde taal aanleert weet spoedig dat men in die taal ook anders d e n k t . De beste vertalers hebben de grootste moeilikheden om van hun overzetting geen vervalsing te maken. Twee- of meertaligen getuigen dan ook dat ze verschillend denken naar gelang van de taal waarvan ze zich bedienen.

Dus: behalve in hun uiterlike klankvorm zijn de talen ook onderscheiden in hun i n h o u d . Deze laatste, hoewel verreweg het belangrijkste deel der taal, is weinig systematies onderzocht. Weisgerber geeft dan voorbeelden van diepgaande verschillen. Ten eerste de telwoorden. Vele talen komen niet verder dan de 3-5 eerste telwoorden. En deze zijn dan vaak nog verschillend naar gelang van de voorwerpen die geteld worden. In Indianentalen b.v. worden aparte telwoorden gebezigd om personen of zaken, levende of levenloze dingen op te sommen. Zelfs ronde en platte voorwerpen, boten, maten hebben hun eigen getal-namen.

Verder is het bekend hoe veelvuldig het voorkomt dat voorwerpen die wij onder één woord samenvatten, als voor ons begrip gelijkgeaard, in andere talen gedifferentieerd zijn met soms honderden namen. Hetzelfde geldt voor de klassifikatie van de grammatikale vormen en de syntaxis.

Moeiliker wordt het, wanneer we aan de onze nà verwante talen van dit oogpunt uit beschouwen.

Hier gaat W vooreerst de verwantschapsverhoudingen met hun namen na. Deze zijn voor elk individu iets vanzelfsprekends; zijn moedertaal geeft hem een in zijn oog doelmatig en natuurlik

systeem van namen. Toch is dit bij nader toezien volstrekt niet zo natuurlik, omdat er zowel aanmerkelik verschil bestaat in de ondubbelzinnigheid der namen, b.v. tussen *vader, moeder*, die slechts één persoon aanduiden, *broeder, zuster, zoon, dochter*, die er verschillende aanduiden, *oom* en *tante*, die zelfs verschillende graden van verwantschap (bloedverwante en aangetrouwde ooms en tantes) betekenen. In dialekten zien we dan nog meer verschillen, en gaan we nog verder, b.v. naar de Slaviese talen, dan valt het op hoe men daar voor sommige van onze namen er meerdere bezit; het Servies heeft drie namen voor ons ‘oom’, die elk scherper de famieliegraad bepalen.

Zeer illustratief zijn ook de kleurnamen, die herhaalde malen in het boek behandeld worden, en waarover ook door psychologen heelwat is onderzocht. Het latijn heeft geen nauwkeurige namen voor de ‘begrippen’ *blauw, bruin* en *grijs*. Daarom hebben de romaanse talen deze namen ontleend aan 't germaans, maar niet slechts de namen, ook de begrippen. Het kleurensysteem van 't latijn kwam in alle opzichten met het onze overeen; en evenmin is dit het geval met het grieks. Het skr. *rudhira*-, etymologies ons *rood*, wordt slechts gebruikt ter aanduiding van de kleuren van 't bloed, de planeet Mars en het safraan. Daartegenover staan dan weer de 500-800 namen voor bruine kleuren die een Negerstam, in een bruine woestijnomgeving wonend, bezit voor alle nuances aan dieren, mensen en dingen waargenomen.

Toch houdt een ieder wat zijn moedertaal hem leert voor het beste, en is geneigd om een vreemdeling die zijn namen niet in dezelfde verhoudingen kent, als kleurenblind te bestempelen.

Het Frans heeft geen naam voor ‘staan’, evenmin voor ‘liggen’, voor beide dient *être*, dat toch reeds zo'n groot gebied bestrijken moet. *Mettre* betekent weer ‘zetten, stellen, leggen’, m.a.w. onze taal vat deze begrippen niet samen zoals het Frans, maar ziet ze gedifferentieerd.

We zien dus als het wezenskenmerk van de verscheidenheid der talen: het verschil in de opbouw der geestelike inhouden.

De taal openbaart dus de wijze waarop een gemeenschap de omringende wereld heeft verwerkt en opgebouwd tot een ‘aanschouwing’; tevens is de moedertaal een macht die ons van kindsbeen af een zekere beschouwingswijze en kennisvorm meegeeft.

Als onderbouw voor dit vierde hoofdstuk dienen uiteenzettingen over de resultaten van détail-onderzoek, dat vooral gericht was op de verhouding van de tekens en de inhouden in de taal, op de rol van de namen als bronnen voor 't bezit van kennis. In dit verband wordt Delbrück aangehaald, die reeds schreef: ‘Es scheint mir durch die bisherigen Forschungen festgestellt, dasz die Begriffe nicht etwa vor der Sprache im Innern gebildet werden und dann in die Worthülsen hineinschlüpfen, sondern daß sie mit und an den Wortklängen sich langsam und mühselig entwickeln’ (Einleitung in das Sprachstudium[6], blz. 191).

Het w o o r d stelt W. op blz. 28 voor in de formule: W = B × N, waarbij W = woord als psychies bezit, N = psychiese overeenstemming van de naam, van 't klankdeel van 't woord dus, B = begrip als geestelik bezit; het × -teken duidt aan dat de twee bestanddelen niet uiterlik, associatief verbonden zijn, maar dat ze elkaar onverbrekelik onderling bepalen. Om dit laatste breedvoeriger bewezen te zien, leze men vooral de opstellen: ‘Das Problem der inneren Sprachform und seine Bedeutung für die deutsche Sprache’ (G.R.M. XIV, 241-256) en: ‘Der Geruchsinn in unseren Sprachen’ (I.F. 46, 121-150). In het eerste wordt aan speciale personen, die lijden aan kleuren-amnesie, bewezen dat het ontbreken van 't kleurb e g r i p gebonden is aan 't ontbreken van de kleurn a a m ; dat omgekeerd het meedelen van de naam het begrip meebrengt. In het tweede zien we hoe de onderzoekingen van fysiologen en chemici op 't gebied der geur-onderscheidingen tekort hebben geschoten doordat ze de toestand der t a a l te weinig in aanmerking hebben genomen. Deze geeft weinig individueel-gekarakterizeerde geurnamen, en dáárdoor zijn de natuurwetenschappelike onderzoekers niet in staat de kwaliteiten der geur van elkaar los te maken of een tabel ervan te ontwerpen. Men komt niet verder dan namen als saffraan-achtig, omdat de t a a l geen verdere karakteristieken bezit. De beide opstellen openen bovendien een blik in de toekomst, waarin meer en meer de linguistiek in samenwerking zal treden met andere wetenschappen, en dan deze onontbeerlike gegevens, ja vaak de grondslag zal verschaffen.

Ook terminologiese vragen worden behandeld, alweer als samenvatting van 't opstel: ‘Vorschläge zur Methode und Terminologie der Wortforschung’ (I.F. 46, 305-325). Reeds De Saussure had de weg gewezen voor een klaarder opvatting over de termen, en vooral laten zien hoe de term ‘betekenis’ een

relativiteitsbegrip aanduidt, de verhouding n.l. tussen naam en begrip. Men moet dus liever niet meer spreken van de ‘betekenis van een woord’, maar van ‘betekenis van een naam’, wat meent: de funktie van de naam om heen te wijzen naar de woordinhoud.

Het hoofdstuk ‘Muttersprache’ onderzoekt wat de moedertaal eigenlik is. Een r e a l i t e i t zoals men vroeger wel eens gemeend heeft dat ze was, kan men haar niet noemen. Al hoort het sinds de ietwat ongelukkige uitdrukkingswijze van A. Schleicher, die aan de taal een bestaan onafhankelik van de mensen toekende, tot de goede toon om te verzekeren dat men aan zo'n misticisme niet meedoet (blz. 41), toch is de taal evenmin een a b s t r a k t i e , d.i. een slechts gedachte grootheid. Ze is een w e r k e l i k h e i d , d.i. een grootheid, waarvan werkingen uitgaan. Deze is een ‘vorm van 't zijn’ (blz. 43), evengoed als de beide andere mogelikheden: ‘reëel’ en ‘abstrakt’.

Deze werkingen zijn vooral: het bijbrengen aan alle leden van een taalgemeenschap van dezelfde klanken, èn dezelfde begrippen, dus ook hetzelfde d e n k e n . Bij de studie van de begripsinhoud van de taal gaat het niet zozeer om de logiese definitie der begrippen, als wel om de onderlinge begrenzing, welk denkbeeld ook van De Saussure afkomstig is.

Na deze karakterizéring van de taal en haar belang voor de individuele mens zowel als voor de gemeenschap volgen via hoofdstuk 5 en 6 de drie laatste en meest belangrijke, elk door zijn eigen gezichtspunt.

[7]. Dat wij zó denken als wij doen, dat kan slechts begrepen worden van de moedertaal uit. Ons geestelik bezit hangt voornamelik af van de woordenschat van onze moedertaal. Dit lijkt haast een gemeenplaats, maar men leze eerst hoe geleidelik zich onze kennis ontwikkelt onder leiding steeds van de taal, om te beseffen hoe ‘de taal voor ons denkt’. Het wonderlike is dat de gehele óm-vorming van ons denken gebeurt zonder dat ze ons bewust, of als werking van de taal vermoed wordt. ‘Slechts een symboliese kennisvorm kan deze opbouw van onze denkwereld bewerkstelligen’.

[8]. Het taalonderwijs moet gericht zijn op deze kern-werking der taal: en deze ligt niet in haar gebruik als meedeling of uitdrukking, maar in haar waarde als k e n -b r o n . Dit soort onderwijs echter moet nog ontwikkeld, of liever gemaakt worden, wat met grote moeilikheden gepaard gaat. De geest van 't kind

kan niet alle begrippen op gelijke wijze vatten. Begrippen als *mens, hond, roos* zijn van geheel andere aard als *hoog, klein, groen* of *zitten, trekken, zwemmen*. Vandaar tot begrippen als *de hoogte, het groene, het zwemmen* is weer een grote stap, en in 'n heel nieuwe wereld komen we met begrippen als *vorm, kleur, beweging*. Wie deze verschillende soorten begrippen ter juister tijd en op de juiste manier aan de kinderen wil bijbrengen, moet weten in hoever de geest van 't kind telkens in staat is ze te omvatten, en dit weten we nog niet zo recht. Kan men een vreemde taal onderwijzen terwille van de mogelikheid om in de vreemde geesteswereld door te dringen, bij 't onderwijs van de m o e d e r t a a l geldt vóór al de taak om haar als de voornaamste kultuurschepping van de mens te doen beseffen en om door haar aan de gebruiker de vaste grondslag voor al zijn denken en doen te geven. Einddoel is dus eigenlik het nadenken te wekken over vragen die de taal en haar waarde raken. Dit is reeds vaak genoeg gezegd, maar de mogelikheid om dit doel te benaderen en de wijze waarop worden door Weisgerber nog eens weer duidelik, zij het ook te kort, belicht.

Het slothoofdstuk is zeer boeiend, ook omdat het een blik gunt in de werkplaats van de schrijver, èn omdat een bezinning over wat wij eigenlik bezig zijn te doen, voor ons filologen zeer nuttig is. Weisgerber spreekt op waarderende toon over de resultaten der taalwetenschap, maar legt de vinger op de wonde, als hij zegt dat ze eigenlik geïsoleerd is en haar veld bovendien met prikkeldraad afgesloten. Eerbiedwaardig werk ligt besloten in 't gebouw der vergelijkend-historiese grammatika, in etymologiese woordenboeken e.d. Maar er heerst een wanverhouding tussen de belangrijkheid der taal voor het menszijn en de belangstelling die ervoor bestaat buiten de engste kringen der vakmannen. Duidelik komt dat o.a. uit in 't gebrek aan voeling met de andere wetenschappen - een uitzondering is de sociologie, altans in de scholen van Genève en Parijs - vooral de f i l o s o f i e , wat méé daaraan te wijten is, dat op beslissende tijdstippen in de ontwikkeling der taalstudie filosofiese systemen de boventoon voerden, die geen juiste verhouding bezaten tegenover de taal. Dit was zo met Plato en Aristoteles, èn met het p o s i t i v i s m e mèt de nawerking van Kant, ‘wiens grootste fout daarin bestond, dat hij aan zijn kritiek der reinen Vernunft geen kritiek der taal heeft laten voorafgaan.’

Hoewel we de 19de eeuw niet uit onze wetenschap kunnen

wegdenken, blijft het toch waar dat de ontwikkelingslijn erdoor krom gebogen werd. Zó vele problemen deden zich voor op 't gebied van taalverwantschap en historiese ontwikkeling, dat de wetenschap door deze s t o f werd bepaald, en niet door één ver-vooruitziend plan. Wanneer we van een krisis spreken mogen, dan is het deze: ‘dat de tijd der zuivere vak-arbeid, van 't zichafzonderen in de taalwetenschap voorbij is, dat ze haar plaats zoekt in 't geheel der geesteswetenschappen en, gevend zowel als nemend, in vruchtbare wisselwerking treden wil met de verwante wetenschappen.’

De zin der taalwetenschap bestaat, zo gaat W. voort, niet in het navorsen van de taal als begeleidend beeld en spiegel van de kultuur-geschiedenis. De taal is te zeer een autonoom gebied in de geest. Ze is een tussenwereld, zoals W. von Humboldt het uitdrukt, die de geest tussen zichzelf en de dingen door innerlike arbeid bouwt. De grote taak der taalstudie is: ‘deze tussenwereld en de krachten die haar vormen na te vorsen’. Het werk, door de vergelijkende taalwetenschap tot dusver gedaan, is slechts middel daartoe. In korte punten wordt dan het program ontwikkeld, om de b e g r i p s g r o e p e n der talen vast te stellen, en daarmee der voor elk volk eigenaardige denkwijze. De zekere, doeltreffende methode voor dit onderzoek is echter nog niet gevonden, en ze moet nog aan talrijke détailvragen getoetst worden. Een zo'n détail-onderzoek is 't bovengenoemde opstel over de reuk in onze talen. Het resultaat daarvan wordt op blz. 159 algemener uitgedrukt: ‘waar wij te doen hebben met de mens, vinden we hem niet in z'n natuurlike toestand, maar onder de invloed van 't geen hij weet door zijn taal.’ Deze invloed, zowel van de syntaxis als van de woordenschat. manifesteert zich overal, en de taalvorsers moeten die op alle gebieden zien op te sporen.

‘So ist der Kern der Sprachwissenschaft in der Erforschung der sprachlichen Erkenntnis und ihrer Auswirkungen, kurz den Fragen der inneren Sprachform zu suchen.’

Tot zover het overzicht van Prof. Weisgerber's boek.

Het is zeer opwekkende lektuur, die echter ook een gevoel van leegte laat, hoewel niet zozeer door de schuld van de schrijver. Wat ik voel als een gemis in 't systeem van W.'s denkbeelden is het niet gebruikmaken van de ideeën van R.M. Meyer, vooral ontwikkeld in zijn opstel ‘Bedeutungssysteme’ in Kuhn's

Zeitschrift 43, 352-368, ideeën die door niemand, voorzover ik zie, zijn opgevat, en die toch juist in de lijn van W.'s betoog zo uitnemend passen.

Maar juist dit gevoel van met lege handen te staan kan de ware geest voor onderzoek wakker schudden. Wanneer men iets meer zoekt dan de bevrediging, die het oplossen van een histories probleem geeft, dan komt men steeds weer voor de vraag te staan wat de dieper gelegen waarde van onze studie dan wel is. En die kan niet zijn: het rekonstrueren van samenhangen die eens hebben bestaan, want dan bleef de linguistiek slechts een ancilla historiae.

Stellenbosch.

A.C. BOUMAN.

Klachten over het moedertaalonderwijs.

Als men geloof moest hechten aan sommige uitlatingen over de slaplippige, ‘letters’-inslikkende Nederlanders, dan zou er in de lage landen aan de zee ongeveer niemand zijn die behoorlik Nederlands spreekt. Tot zulke dwaasheden komen mensen, die bij hun taalbeschouwing uitgaan van de letter; die tot norm van 't spreken promoveren wat enkel boekerig bedenksel is en loos letterteken.

De zo vaak herhaalde klachten over 't slechte moedertaalonderwijs - ik neem 't gaarne aan - zullen niet ganselik ongegrond zijn: zolang allerlei fikties (‘moeten’?) onderwezen worden door docenten, die geen geloof meer hechten aan die verzinsels, is overtuigend beklijvend onderwijs ondenkbaar. Zolang die taallessen gebonden liggen aan de ‘officiële’ spelling - 'n systeem waarmee annex zijn wanbegrippen over woordklassen en buigingsvormen - zolang moet 't onderwijs in 't Nederlands wel blijven kwijnen.

Want als iemand 't Te-Winkelse systeem c.a. werkelik ‘goed’ doceert, dan is 't taalonderwijs van die docent werkelik slecht.....

Zijn veel klachten over 't slechte taalonderwijs van tegenwoordig, niet voor 'n groot deel misschien toe te schrijven aan de onkunde van die klagende en jammerende beoordelaars zelf? Weten al die z.g. deskundigen wel werkelik wat goed Nederlands is: orthografies, grammaties, stilisties?.... In alle geval, buiten onderwijskringen hebben velen in den lande nog geen juist besef van grammaties onderwijs, dat de levende taal als uitgangspunt neemt, en dat de oude santekraam van taalbedenkseltjes kan missen. Wanneer ook al journalisten en belletristen, burokraten en predikanten die muffe santeboetiek van olim niet kunnen ontberen: 't is toch te dwaas dààrom te eisen, dat men 't opgroeiend geslacht blijft duperen met grammatiese verzinsels en taalkundige onwaarheden.

Ook in 't taalonderwijs is waarheid eis en plicht.

P. Dr. GERLACH ROYEN: *Spraakkunstig Oud Nieuws* (in *Ons Eigen Blad*, Mei-Junie).

Het conflict tusschen Barend Joosten Stol en Jan Luyken.

Prof. Kalff schrijft over dit conflictje eenige regels in zijn Geschiedenis der Ned. Letterkunde, deel IV, pag. 531. Hij deelt mee, dat de ‘Rotterdamsche Collegiant’ Barend Stol aan Luyken een strijdschrift tegen ‘Jacob Boheem’ ter inzage zond en dat de laatste daarop antwoordde: ‘och, laasje, word ook een Rotssteen van de Suydewind omvergeworpen?’ P. van Eeghen is in zijn geschrift: Jan Luyken en zijne bloedverwanten iets uitvoeriger. We lezen daar, dat Barend Stol van Jan Luyken de Aurora, het jeugdwerk van Jacob Böhme, ter leen had ontvangen en dat Stol na de lezing ‘zich had opgewekt gevoeld dat werk te bestrijden’. Hij schreef daartoe een nu zeer zeldzaam boek: ‘Verhandeling van den Christelijken Leidsman, door Barent Joosten Stol,’ waarvan hij de copij of een deel er van aan den dichter-etser toezond met het verzoek er een titelprent voor te vervaardigen, hetgeen door dezen geweigerd werd. - Het gelukte mij een exemplaar van de ‘Verhandeling van den Christelijken Leidsman’ in handen te krijgen, zoodat ik in staat ben deze zaak eenigszins breeder uiteen te zetten.

Kort na den dood van Jacob Böhme in 1624 was één zijner werken in handen gekomen van een Amsterdamschen koopman Abraham Willemszoon van Beyerland. Deze was door de lectuur zoo getroffen, dat hij geld noch moeite spaarde om de boeken van Böhme, hetzij in handschrift, hetzij in druk in handen te krijgen. Inderdaad slaagde hij er in om van ieder opstel van Böhme drie of vier exemplaren machtig te worden.

Daarmee was hij niet tevreden, hij wilde ook zijn landgenooten van deze werken laten genieten en vertaalde ze daarom in het Nederlandsch. Van 1634 tot 1642 verschenen alzoo de geschriften van Böhme in onze taal. De vertaler noemt zijn naam niet. Hij teekent zich ‘U.L. Medeborger van dese drie vermengde wereld’. Dat de vertaler inderdaad Van Beyerland was, blijkt uit de voorrede van de eerste volledige uitgave in de *Duitsche taal*, die in 1682 te Amsterdam gedrukt werd. Deze uitgave werd bezorgd door den sinds 1668 te Amsterdam wonende Regensburger advocaat J.G. Gichtel, daarbij gesteund door den afge-

zetten Harderwijkschen hoogleeraar Dr. Alhart de Raedt. De gelden werden verstrekt door den bekenden staatsman Coenraad van Beuningen.

Door deze verschillende uitgaven werd Böhme meer en meer bekend. Zijn geschriften trokken de aandacht van de Rotterdamsche collegianten, inzonderheid van Barend Joosten Stol. Deze had eenige bekendheid als schrijver en dichter. Hij gaf uit: Verhandeling over de eenzaamheid en de afgescheidenheid. Joachim Oudaen schrijft er een lofdicht op, dat hij besluit met deze regels:

> Wat is uw geest, o Barend Stol,
> Hier van dien gloed der liefde vol!
> Wat hebt gij dit geheim doorkropen!
> En d'eenzaamheid, waarna gij haakt,
> Een Huis der Eng'len Gods gemaakt;
> Daar ons uw voorgang aan wil nopen.

Bovendien is door Stol uitgegeven een ‘Kort Verhaal van het Leven en het gelukkig afsterven van Elisabeth van Overveld, bejaarde dochter’. Bij dit verhaal voegt hij eenige gedichten; één, opgedragen aan haar zuster: Huibertje van Overveld en een lijkdicht, waarin deze regels voorkomen:

> Nu eindelijk is ze ontbonden en ontluisterd
> Van 't aardsch gewoel, 't welk licht een mensch verduistert:
> Daar vindt ze die ze hier met smart verloor,
> Daar houdt ze feest in 't heilig, heilig choor
> Met Hartigveld, met helden en heldinnen,
> Die hier haarzelfs, om 't eeuwige te verwinnen
> verlooren.

Het boek waar het ons vooral echter om te doen is, heeft tot titel:

‘Verhandeling van den Christelijken Leidsman, ten proeve voorgesteld en verhandelt door eenige bijgebrachte plaatsen des Nieuwen Verbonds, neffens eenige stichtelijke bedenkingen over Mattheus 5. 6. 7 door Barent Joosten Stol.’

Het werk verscheen in 1689 bij Ambrosius Werfhuysen, neef van den auteur. De schrijver liet er twee brieven in afdrukken, ‘die tusschen Johan Luyken en Barent Joosten zijn gewisselt over 't geen van Jacob Boheem in dit tractaetje werd geseyt.’

Daaruit blijkt, dat Stol aan Jan Luyken het boekwerk Aurora ter leen had gevraagd. Hij had gehoopt er groote schatten in te vinden, vooral omdat er veel vrome lieden waren, die diepe

en hooge gedachten van Böhme's geschriften hadden. Hij vond er niet in, wat hij zocht. Het werk bevredigde hem niet, daarom had hij van den heer ‘de Bood’ uit Zeeland het Mysterium magnum, eveneens van Böhme, ter lezing gevraagd. Ook dit werk kon hem niet tot een volgeling van den Görlitzer philosoof maken. Integendeel, de ‘Eeuwige Wijsheid des Vaders’ toonde hem, dat hij dezen mensch moest aanmerken als alle andere menschen. Het kwam hem zelfs voor, ‘dat door deze werken de Hemelsche waarheid van Jezus Christus bezwalkt werd’, daarom voelde hij zich geroepen om den Christelijken Leidsman in de wereld te brengen. Dit werk bevat korte stichtelijke verhandelingen over de voornaamste teksten van het Nieuwe Testament. Eerst in het 27ste hoofdstuk spreekt de schrijver over Böhme. Dan handelt hij over Colossensen 2 : 8, 9: ‘Ziet toe, dat niemand u als een roof vervoere door de philosophie en de ijdele verleiding naar de overlevering der menschen, naar de eerste beginselen der Wereld en niet naar Christus: want in Hem woont al de volheid der Godheid lichamelijk.’ Stol zegt daarin: ‘Dat er nu, seg ik, nog menschen gevonden worden, die zich met deze philosophie willen behelpen, is ten hoogste te verwonderen, het verwondert mij, dat eenvoudige menschen die met een godsdienstig gemoed zijn aangedaan, evenwel nog zulk een eerbied hebben voor dien grooten philosoof Jacob Boheem. Die wel een gering ambachtsman was, maar met zijn geest zoo hoog vloog, dat hij meende alles te kunnen bevatten en ondernam zelf het wezen Gods te beschrijven. Met verwondering las ik, eenigen tijd geleden, zijn Aurora ofte Morgenrood, daar in mij zoodanige dingen ontmoeten, over dewelke ik mij ontzette, en die mij in bedenken deden komen, of dezen man niet wel door een kwaden geest bedrogen is, die hem in de gedaante van een goeden engel is voorgekomen. Ik zag, dat hij schier boert met menschen, die meenen dat er nog een hemel ofte plaats was boven deze vaste sterren, daar dat Alleropperste Wezen zijn verblijf kwam te nemen en dat dit wesen buyten dit heelal op zichzelf bestond. Ik zag, dat hij meende, dat men geen ander wezen moest stellen dan dit heelal en dat al die deelen die ons in de natuur ontmoeten en voorkomen samen het Goddelijke wezen uitmaakten, hetwelk ik meen, dat men zal kunnen zien, uit het weinige dat ik den Lezer zal mededeelen. Doch 't en stoote niemand, dat ik geen bladen aanwijs in zijn Aurora; ik had deze plaats maar tot mijn eigen memorie aan-

geteekend uit een geschreven exemplaar in 't Nederduits sonder oogmerk omse in den druk te pas te brengen: maar een ieder zij evenwel verzekerd, dat ze ter goeder trouw zijn uitgeschreven.'

We willen uit deze mededeeling even vastleggen, dat Stol de Aurora in handschrift van Luyken ontvangen heeft. Dit behoeft ons niet te verwonderen, daar beiden met elkaar bevriend waren, een vriendschap, die van den vader op den zoon was overgegaan, want Stol had Luyken's ouders gekend.

Stol neemt vervolgens eenige uitspraken van Böhme over en toetst die aan uitspraken van den Bijbel, waarna hij tot de slotsom komt: 'Dit is nu die schoone dageraad, indien gij u daarin vermaken kunt, o kinderen van Sion, 't is mij wel: wat my belangt: ik kan geen vermaak daarin vinden; ik dank den koning des Hemels, dat hij ons andere herders en leeraars heeft verleend, die ons in een zaliger waarheid zullen leiden en 't schijnt mij toe, dat dit morgenlicht veeleer van den vorst des lugts is voorgekomen dan van den koning des Hemels, die een ontoegankelijk licht bewoont.'

Barend Joosten Stol heeft een deel van den Christelijken Leidsman, zeer zeker het deel, dat handelde over Böhme, dat is het 27ste en 28ste hoofdstuk, naar Jan Luyken gezonden en hem verzocht er een titelplaatje voor te vervaardigen. Dit verzoek viel niet in goede aarde. Dat is te begrijpen. Voor Luyken is Böhme een 'der hoogwaardige vrienden Gods', uit wiens werk hij veel schoone bloemen bijeenvergaderd heeft in zijn werkje, getiteld Jezus en de Ziel. Vandaar dat hij aan Stol het gezondene terug stuurt en daarbij een brief voegt, die in 'De Christelijke Leidsman' is afgedrukt, aldus:

Een brief van Jan Luyken aan Barent Joosten Stol.
Emanuel.

Barend Joosten Stol:

Hier nevens gaan die overgesonden Blaatjes en ben eenigszins verwondert, dat gij mij dezelve hebt toegezonden, om aldaar een titelplaat voor te maken, dewijl ik dezelve zoo hier en daar doorziende, vond u bewerking tegen den Godtzaligen Jacob Böem, over welks nuttelijke gaven, uyt de Goddelijke wijsheyt door hem ons afgevloeyt, tot een bysondere bevestiging en maghtige getuyge, van al de groote Goddelijke en eeuwige onsienelijke dingen door de overheylige, heylige Schriftuur den

menschen voorgestelt, ik mynen Godt uyt mijnses herten grond danke en dankbaarheyd schuldig ben. En ik meene gijlieden myn behagen in desen wel wist, soude ik dan dienstbaar zyn hetgeene werkelyk is tegen myn Schat van heerlyke dingen, die mij de liefde Gods heeft laten vinden op den weg der Pelgrimasie door de woestyne der wereld. Ik ben blyde deze bladen vooraf gezien te hebben, eer ik onbedacht gewerkt had en het mij alsdan berouden. Lieve Vriendt, nu komt gij mee in den rang van de bestrijders die zich hebben gekant tegens dit wonder en heylig werktuig Gods. En waarom onderwint gij u dit? Of is 't u eenigszins onbekent, dat er voor u, ja selfs, al in des saligen Mans leven sulke bestryders zijn geweest, die hem en zyne Schriften hebben aangevochten, namentlyk Esajas Stiefel, Balthasar Fielken en Gregorius Richter, daar sout gy sien, dat U.L. werk niet nieuws was en selfs over het Boek Aurora, op hetwelk de Godtvruchtige Man selfs heeft geantwoord, een heele beschrijving, in welks voorreden hy ook segt: het is waar ik segge, dat myn Boek dat hij aanvecht op sommige plaatsen beeter verklaring van noode had, ten eenvoudige verstande: ik ben daartoe ook bereidvaardig, zoo het iemand begeert: want het staat op verscheyden plaatsen nog vast in een Magisch verstand Tot zynen tyde als het hem onttrocken was, namelyk het boek Aurora, dat hy in zyn kinderlykheid (zoo hy zelfs secht) als hy noch (te weten in dit geestelyke licht) een A B C-scholier was, geschreven heeft, zo most hy over dat lyden en zeer bestreden worden. En nu in onse dagen, nadat ik dat selve boek had verduyst, hebt gy 't met vrindelijkheid begeert en ik heb U.L. laten toekomen, maar dezen extract die gij er uyt getrocken hebt, smaakt mij niet, ik en andere danken de Alderhoogste voor de Paradysche heerlyke en onwaardeerlyke hooning der eeuwige Goddelyke dingen die wy er uitgesoogen hebben, tot onse noch dagelyksche troost en opheffinge in Godt, dat onsienelyke eeuwige goed.

Daerna synder noch andere bestrijders geweest, namentlyk David Gijsbartus van Uitrecht, met groote ongestuymigheyt, een Godtvruchtig vrind, heeft daarop deftig, bescheiden, en wijsselyk geantwoord en dit alles is gedruckt. Voor weynig jaren hebben zich noch twee opgedaan om dezen burgt te bestormen in Duytsland, van welke soo ik meene, den eene een groote vermaarde professor was. En noch jonger, hier tot Amsterdam eene Eva Vroliks, waarop den tytel stond: tegen Jacob

Boems Duyvelsche schriften. Maar och laasje, wat is het alles, wordt ook een Rotzsteen van de Suyde-wint omver geworpen? Ja, de bruisende baren stuyven er op af. En nu komt gij lieden en stelt u in het gelit van deese aanvechters, en dat tegen een heyligen berg. O! och of gy en alle die 't eeuwig goed soecken, had verstaan en begreepen wat die man der Goddelyke wysheyt seggen wou, hoe soudt gy en zy u verheugen, en de miltdadigheid des Alderhoogste danken, die niet op en hout met de uytvloed syner liefdegaven, om ons afgedwaalde in deze sienelyke wereld te verwerken en te trecken en door soodanige zyn heilig evangelium by ons te bevestigen en te besegelen, soo wel als voorheen door krachtige teekenen en wonderen.

Van belang is het op te merken, dat uit dezen brief blijkt, dat Jan Luyken inderdaad de Aurora in het Nederlandsch heeft vertaald. De vertaling der Aurora, het jeugdwerk van Böhme, dat tot titel had: Morgenröthe im Aufgange, verscheen in 1686. Het Nederlandsche opschrift luidde:

Alle de Theosoophische of Godwijze werken van den Godzaligen en Hoogverlichten Jacob Böhme, anders genaamd Teutonicus Philosophus in welke alle de verborgenheden Gods des eeuwigen en tijdelijken Natuurs en Schepsels, als ook de waare grond der Christelijken Godsdienst, en der Godzaligheid, volgens 't getuigenis der Apostelen geopenbaard worden. Ten deele volgens de eerste en best nageziene drukken op 't naerstigst verbeterd. Voor de liefhebberen der Goddelijke en Natuurlijke wijsheid op 't best in 't licht gebracht. T'Amsterdam, voor Frederik Vorster, Boekverkooper op de Lauwriergraft. Deel I.

Aurora of de dageraad in 't opgaan.

De naam van den vertaler wordt niet medegedeeld. Langen tijd is men over hem in onzekerheid geweest. Nog in 1889 in de Levensbeschrijving van Luyken, getiteld: Jan Luyken en zijn bloedverwanten door P. van Eeghen, wordt de vertaler van de Aurora niet genoemd, wel in den herdruk van dit werk als inleiding tot de beschrijving van de etsen. Dan citeert Van Eeghen uit het bovenstaande schrijven: ‘nadat ik (Luyken) dat selve boek (Aurora) had verduyst’. Uit den boven aangehaalden titel blijkt, dat het plan van Luyken was alle werken van Böhme te vertalen. Met de Aurora is hij klaargekomen, uit de andere werken heeft hij althans stukken vertaald. Het proza van ‘Jezus en de Ziel’ is voor de grootste helft overgenomen uit Böhme. De gang van zaken stel ik me nu aldus voor. Luyken

vertaalde Aurora geheel en andere werken ten deele. De Aurora werd in 1686 gedrukt. Eenige jaren daarvoor in 1678 stelde hij een bloemlezing samen, bestaande uit breede fragmenten van de Aurora en kleinere stukken uit andere werken van Böhme, te zamen uitgegeven in ‘Jezus en de Ziel’. Barend Joosten Stol was begeerig met Böhme's werken kennis te maken. Hij vroeg daarom aan Luyken, wiens ouders hij goed gekend had, een exemplaar van de Aurora en ontving het handschrift der vertaling. De lezing stelde hem te leur, sterker nog, hij meende, dat Böhme een dwaalleeraar was; vandaar zijn werk: Verhandeling van den Christelijken Leidsman. Toen hij dit voltooid had, stuurde hij het naar Luyken met het bekende verzoek, dat door Luyken in het hierboven ten deele afgedrukte schrijven geweigerd werd. Luyken gaat ook in op de argumenten van Stol. De laatste had aangehaald, wat Böhme zegt over den plaatselijken hemel. Stol neemt de plaats over, waar Böhme zegt: ‘De Menschen hebben altyd gemeent, dat de hemel veel honderd of vele duizent mijle van deze aerdbodem is, en dat Godt alleen in dien selven Hemel woont: zommige physici hebben zigh oock wel onderstaen om dieselve hooghte te meten, en hebben zeer seltsame dinghen te voorschijn gebracht. 't Is waer ick heb hetselve voor deze myne kennisse en openbaring Godts daer voorgehouden, dat dat alleen de reghte Hemel was, die sigh met een ronde sirkel heel light blauw hoog boven de sterren sluyt, menende dat Godt daerin alleen sijn bysonder wesen hadt en maar alleen in kraght zijns Heiligen Geestes in dese Werelt regeerde. Maar als dit mij meenigen harden stoot gegeven heeft, zonder twijfel van den geest die lust tot mij gehad heeft, zoo ben ick eyndelyk gansch in een sware melankolijje en treurigheyt geraekt, als ich aenschoude die groote diepte deser Werelt, daer toe de son en sterre, alsmede de wolken, ook regen en sneeuw, ende betragte in mynen Geest de gansche Schepping deser Werelt, waerin ick alle dingen quaet en goed vont, liefde en toorn in de onvernuftige Creaturen, als inhout steen, aarde en elementen, zoowel als in de menschen en dieren. Daer toe betragte ick dat kleyne vonkje des menschen, wat hy tog tegen dit grote werk van Hemel en Aarde voor Godt mogt geagt zijn.’

Jan Luyken verwijt Stol, dat hij met citaten werkt. ‘Zou het niet mogelijk zijn,’ vraagt hij, ‘ook uyt de heylige Schrift plaatsen te trecken, die voor het vernuft aanstootelyk zyn?’ Maar: ‘verstont gij wat dien wijzen Man met den hemel meent,

hoe sout gij u vernoegen! En nu schijnt gij vreese te hebben, of hij u den hemel wil ontneemen.' 'Gij,' zegt hij tot Stol, 'blijft op een manier van uitspraak staan en ziet niet op de rechte meening. Als wij zeggen; dat is een mensch, dan verschijnt er niets voor onze oogen van het ware, wezenlijke, dat de eigenlijke eeuwige mensch is, en toch wordt dat, wat wij zien, stof, terwijl het onzienlijke zich daarvan afscheidt in de onzienlijke eeuwigheid. Gij kunt het niet goedvinden of verstaan, dat de Godheid niet boven in den Hemel, op een bijzondere wijze of diergelijke soude sijn. Zoo gij het Afwezende Wezen Allerwezen in plaatselijkheid sluit, zoo maakt gij het formelijk'; nu geeft Luyken toe, dat God zichzelven 'geformt en gebeelt heeft en genaamd wordt: Jezus Christus', inderdaad is deze de ware God, want in Hem woont de gansche volheid der Godheid lichamentlijk, 'doch buiten Christus is Hij dat lichamelooze, vormelooze, alvervullende goed.'

Dan besluit Luyken aldus: Hij die de eeuwige liefde des Vaders is, zij U.L. en ons genadig. Hij vergeve U.L. dan dit schrijven en zijn Eeuwige zegen zij over u tot eindelooze gelukzaligheid in Zijn Heiligen van alle vreugden vervulden Hemel, ja wesentlijken waren Hemel, die wij niet minder als gij in ware wezenlijkheid verstaan te zijn. Vaartwel in God. U.L. Broeder. Jan Luyken. Amsterdam, in Mei 1689.

Stol heeft dezen brief in zijn Verhandeling van den Christelijken Leidsman afgedrukt en daarbij gevoegd het antwoord, dat hij aan Luyken schreef en dat reeds 12 Mei verzonden werd. Dit schrijven is evenals dat van zijn tegenstander in waardigen toon, doch uitvoeriger. Hij maakt achttien opmerkingen. De eerste handelt natuurlijk over het weigeren om een titelprentje te drukken. 'Ik wist,' schrijft Stol, 'dat gij meer respect hadt voor Böhme's schriften dan ik; maar ik wist niet, dat U.E. eerbiedigheid zoo groot was voor hem, dat gij weigeren zoudt een titelplaatje (voor een behoorlijke prijs) te snijden. Ik zie uw prenten in zoodanige boeken en voor zoodanige zaken, waarvan ik meen, dat gij in uw hart een allergrootste afgrijzen hebt, zoo van moorden, worgen, branden en bloedvergieten, gelijk de kruysvaarden daarvan overloopen, van dusdanige materie, ik zie, dat gij evenwel uw best gedaan hebt, om die zaken in prenten aan ons te vertoonen, gelijk de auteur zulks door zijn redenen zoekt te doen.' Over de vraag: 'Maar ach laci, wat is dat alles, wordt ook een rotssteen van den zuidenwind omge-

worpen,’ merkt Stol op: ‘Ik ben verwonderd, dat gij dusdanig een aardworm bij zoo een rotssteen vergelijkt, ick weet, dat alle plantingen, die den Hemelschen Vader niet geplant heeft, uytgeroeid zullen worden. Ik beken, dat ik hem (Böhme) heb aangezien voor een man, die onder de gedaante van nederigheid, opgezwollen van geest en gedachten is geweest en die meende dat hij alles verstond, daar mijn docht dat hij noch niet en verstond, van 't geen hij behoorde te verstaan. Hij verstond het wezen Gods en beschrijft het met veel woorden. Daar dien heiligen Mozes naar trachtte het te verstaan en zag het van achteren.’ Stol vindt ook gelegenheid een opmerking over Antoinette de Bourignon te plaatsen: ‘'t Is U.E. niet onbekend, dat gij gehoord hebt van eene Antoinette de Bourignon die ook geen kleyne gedachten had van Jacob Boheem. En zij had geen minder wind in het hoofd dan deze man. Zij gaf zichzelf uit voor de Moeder, uit welke de gemeente Gods zou geboren worden, dat gaf ze met groote assurantie voor, hiervan had ze goddelijke openbaringen en gezichten, maar 't is alles in rook en ijdelheid verkeerd en is eindelijk bijna mistroostig gestorven. Zij pretendeerde met Jacob Boheem, een hemelsche geest te hebben, die haar alles leerde, zij gebruikte geenigerhande auteuren, maar de groote gedachten haarzelfs hebben haar al mede doen nederdalen, zonder dat er iets te voorschijn is gekomen van al hetgeen ze zoo veel jaren zoo verwaandelijk had voorgegeven. Hierom is 't noodig, mijn zeer waarde Broeder, dien ik in mijn hart bemin en liefheb, dat wij eens van al die hoogvliegende verstanden afzien en dat wij onze ziel enkel en alleen verbinden aan de Goddelijke Schriften en aan de leer van den Zaligmaker.’ In dezen trant gaat Stol door en hij eindigt: ‘Mijn liefde t'uwaarts blijft onverminderd, hoewel ik wenschte, dat wij in één verstand konde gebragt worden: ik bemin u te meer, omdat ik u Vader en Moeder-zaliger gedachtenisse gekent heb en dat voor luiden, die met haar gansche Ziele God en Christus gedient en gevreesd hebben. Ik hoop dat wij haar gezelschap met malk ander en eenmaal zullen vinden. Eindigende wensch ik u alles wat dat den eenen Broeder aan den anderen zou kunnen wenschen, blijft mij met een zelve genegenheid liefhebben, daarmede ik u bemin. Laat geen sterffelijke onse vriendschap scheiden, maar laat ons dat nooit begonnen wezen met één Hert en met één Ziel beminnen. Ik heb een vertrouwen van u, dat gij veel liever zout sterven, dan God voorshands vertoornen en weest versekert

dat ik op een zelve wijze besta. Eyndigende wensch U.E. de genadigde toeverzigt der Allerhoogsten. Gedenkt mij in uwe gebeden. Ik meen U.E. niet te vergeten. In Rotterdam, den 12 Mei 1689.'

Jan Luyken heeft op dit schrijven, voor zoover mij bekend is, niet geantwoord.

Van belang is nog de fragmenten, die Stol in zijn werk opgenomen heeft te vergelijken met de uitgave van Böhme's Aurora, die in 1686 verscheen. Overeenstemming tusschen beide teksten is een bevestiging van de mededeeling, dat Jan Luyken de Aurora vertaald heeft, vooral in verband met het feit, dat Stol de Aurora in handschrift ter leen ontving. In een vroeger artikel[1)] toetste ik enkele stukken van Luyken uit 'Jezus en de Ziel' aan de vertalingen. Uit de vergelijking blijkt duidelijk, dat de auteur van Jezus en de Ziel met de vertaling van de Aurora, uitgave 1686, bekend moet geweest zijn. Toch wijken de stukken van elkaar af. In de Aurora spreekt de vertaler o.a. van 'hoedanigheid', 'dwaalsterren', in Jezus en de Ziel van 'kwaliteiten', 'planeeten'. Het zijn maar kleine verschillen, toch meende ik daaruit te moeten concludeeren, dat beide vertalingen wel niet los naast elkander staan, maar toch niet door denzelfden persoon gemaakt zijn. Na de stellige mededeeling van Luyken moeten we aannemen, dat inderdaad de Aurora door Luyken vertaald is. Toch is merkwaardig, dat ook bij de vergelijking van de enkele nog al breede citaten, die Stol overneemt uit het handschrift der Aurora dezelfde verschillen met het gedrukte werk zich openbaren als tusschen de fragmenten in Jezus en de Ziel en de uitgave der Aurora van 1686. In het afschrift van Stol lezen we de woorden: physici, creaturen, cirkel, elementen, scribent, philosophie, auteur; in de uitgave van 1686 lezen we voor deze woorden: natuurkundigen, schepselen, omkring, hoofdstoffen, schrijver, wijsgeerkonst, schrijver. Overigens volmaakte overeenstemming. De onderstelling ligt voor de hand dat Jan Luyken in het handschrift de vreemde woorden gebruikte, doch dat deze bij de correctie vervangen zijn door Nederlandsche.

Amsterdam.

J.C. VAN DER DOES.

1) Joannes Luiken in zijn brieven en in zijn afhankelijkheid van Jacob Böhme, Stemmen des Tijds, 1928, pag. 137 v.v.

De dichter Revius[1].

De nog altoos zeer belangrijke dissertatie van Dr. E.J.W. Posthumus Meyjes[2] deed al jaren verlangend uitzien naar een studie, die een estetiese verantwoording mocht heten van Revius' dichterschap. Tans ligt als een wonderschone aanvulling voor ons ‘De Dichter Revius’, een dissertatie van Dr. W.A.P. Smit.

Het welslagen van deze studie is zeker niet in de laatste plaats te danken aan het fiere zelfbewustzijn, dat alleen de dichter in staat is, de dichter te ontdekken. Zo is deze dichterlike monografie van de leerling van Prof. Verwey een regelrecht antwoord geworden op diens voorrede voor de tien delen ‘Proza’[3].

Maar niet alleen het dichter-zijn in de hogere zin van het woord bekwaamde Dr. S. tot zijn taak; er bestaat bovendien tussen hem en Revius een geestelike affiniteit, die aan deze studie een wonderlike bekoring geeft.

Voor de waardering van Revius' dichterschap is het van groot belang, dat Dr. S. het eerste hoofdstuk titelt: ‘De Zuurdeesem der Renaissance’. In dit opschrift - vereniging van eeuwenoude bijbelse symboliek en moderne levensopenbaring - staat de tweeëenheid van Revius' poëzie klaar voor ogen. Tegelijkertijd wordt zijn werk gezien als een golf in de krachtige internationale stromingen. Ook dit waarborgt een dieper indringen in Revius' werk: voor de enge begrenzing van de kleine Hollandse tuin was deze Kalvinist te groot.

Wat de renaissance voor Frankrijk en de Nederlanden is geweest, wordt in dit eerste hoofdstuk duidelik geschetst. De betekenis van Marot, van de twee bekendste Pleiade-dichters Ronsard en Du Bellay, van Du Bartas - met zijn ‘Sepmaine’ - wordt zó juist gegeven, dat wij de kracht van de ‘Zuurdeesem’ duidelik zien werken in het oeuvre van Jan van der Noot. Ook

1) Dr. W.A.P. Smit: De Dichter Revius. Amsterdam 1928 (Leidse dissertatie).
2) Dr. E.J.W. Posthumus Meyjes: Jacobus Revius, zijn leven en werken. Amsterdam 1895.
3) Albert Verwey: Proza, dl. I bl. 1-7. (Vooral bl. 6).

in de Leidse kring, waarin Janus Douza en Jan van Hout met anderen arbeidden. Janus Secundus, der liebe, heilige, grose Küsser,[1] leefde in Den Haag; Carel van Mander had een kring in Haarlem.

De Leidse kring, humanisties in de kern van zijn wezen, had voor de landstaal nauweliks oor. Maar bij Daniël Heinsius en Petrus Scriverius klonk het levende, Hollandse woord luid en juichend op. Het tweede hoofdstuk is bijna geworden tot een monografie van de hartstochtelike, nerveuze Heinsius. Toch is deze uitvoerigheid in het geheel niet storend. Ze is niet anders dan een gevolg van het krachtige pogen, Revius te tekenen als een zuiver levend mens in een aktie-volle tijd.

Heinsius werd de trots, de stut van de Kontra-Remonstranten. Zijn geleerdheid was hun sterkte, zijn zang vol aanbidding hun blijdschap. ‘Het nationaal Calvinisme had zijn eersten dichter gevonden’[2].

Na dit alles is Revius geen vreemdeling meer voor ons. Het portret laat zien een stoere man met een harde vechtkop en een knokige, grove hand[3]. Maar er boven staat: Vincat Amor Christi! De poëzie van Revius toont, hoe uiterlik en levenspreuk bij elkaar kunnen horen: het geheim van het Kalvinisme in zijn bloeitijd.

Dr. S. heeft het geheim van Revius' leven gepeild. De grote waarde van deze studie ligt vooral hierin, dat Revius niet is geworden het resultaat van syntese-pogingen. De scheiding dichter-predikant, die Van Vloten nog zo pijnlik voelde[4], bestaat voor Dr. S. niet meer. Revius staat voor ons als een gehéél, waar mens. In zijn machtig epos van Het Eerste en Het Tweede Boek der Godsgeschiedenis, in zijn Vaderlandse zangen, in zijn verbeterde Psalmberijming, zelfs in die ‘onkristelike’ gedichten, waar Busken Huet mee zat[5].

1) Dr. W.A.P. Smit, l.c. bl. 30. Een citaat uit Goethes Werke.
2) Dr. W.A.P. Smit, l.c. bl. 79.
3) Het is jammer, dat het portret voor in de diss. de handen niet geeft, noch de spreuk. Wij spreken hier over de gravure uit de diss. van Dr. Posthumus Meyjes.
4) Dr. J. van Vloten: Het leven en de uitgelezen zangen en dichten van Jacobus Revius. Schiedam. 1863, bl. 5.
5) C. Busken Huet: Literarische Fantasieën en Kritieken I, bl. 50 en 51.

Revius, die dichtte:

> Laes! ick ken mijn snode gangen,
> Root van schaamte sijn mijn wangen:
> Wilt mij in u arm ontfangen[1].

is dezelfde, die schreef:

'te Amsterdam is Gerard Vossius' zoon Dionys gestorven, nadat hij een, tot ondermijning van 't kristendom geschreven, boek van een Spaanschen Jood in 't Latijn vertaald had. Niet onduidelijk toont zich hier de hand Gods, die Zijn eere wreekt'[2]. Straks komen we op dit schijnbare kontrast nog terug.

In 'Revius' overige gedichten' (Hoofdstuk VI) is ongetwijfeld een teruggang te konstateren. Wel heel sterk in het geleerde geknutsel van de 50 anagrammata, die 'Daventria Illustrata' besluiten: 50 omzettingen van de letters van het woord Daventria! Maar - het allerlaatste anagram is een meditatie over de Natura Dei[3]. Ook in het harnas bleef de mýstikus aanbidden!

De studie sluit met een bibliografie van Heinsius' Hollandse Poëzie. Deze werd nog iets uitgebreid, enkele maanden na de uitgave, met een lofdichtje en met een artikel van Dr. C. Debaive in 'De Gulden Passer' van 1928[4].

Wij bedoelen allerminst onze hartelike bewondering voor deze dissertatie te temperen, wanneer wij nu nog een enkele opmerking maken.

Het komt ons voor, dat de Pleiade-kring té veel als dichterkring is gezien. De belangstelling voor kunst èn wetenschap was bij de zeven zo evident, dat wij hun betekenis verkleinen door ze enkel een dichtergroep te noemen. Uit het werk van hen, die voortgestuwd werden door de geestdrift der Pleiaden blijkt klaar, dat het program van de kring meer bevatte, dan een

1) Dr. W.A.P. Smit, l.c. bl. 189. Dit gedicht 'Laetsten Dach' is hier voor het eerst gepubliceerd.
2) Dr. J.v. Vloten, l.c. bl. 49.
3) Jacobi Revii Daventriae Illustratae Sive Historiae Urbis Daventriensis, Libri Sex. Lugduni Batavorum. CIↃIↃLI. Pag. 788.
4) Deze uitbreiding is gegeven door X. in 'Het Vaderland' van 11 Aug. 1928. Dr. Smit antwoordde in hetzelfde blad op 24 Oct. 1928.

vernieuwing der letteren alleen[1]. Revius demonstreert dat biezonder duidelik voor Holland.

De overeenstemming tussen Pleiade-principes en Hollandse renaissance mag niet de oorzaak zijn, dat wij het oog sluiten voor de belangrijke verschillen. De Franse renaissance toont een zeer aristokraties karakter, èn bij de kunstenaars èn bij hun bewonderaars. Hendrik II verklaarde, dat het zijn streven was, 'd'agrandir le domaine des lettres et de la langue'[2]. De bewondering van Karel IX voor Ronsard wordt gedragen door dezelfde gedachte[3]. Wanneer wij voor Van der Noot een uitzondering maken, blijkt van deze aristokratiese neigingen in de Nederlanden weinig.

Van een Kristelik-religieuse inslag in het werk der Pleiaden is weinig te bemerken[4]. Dr. Kalff geeft daar duidelike illustraties van. In de Nederlanden is het aspekt van de renaissance-poëzie ongetwijfeld anders.

Niet enkel winst bracht de Franse renaissance. In de Hollandse schilderkunst en poëzie openbaarde zich vaak - als in Frankrijk - de tendens, om aan de vorm al het andere op te offeren. In de 17de eeuw was het vooral deze 'kunst', die aan het hof en bij de rijke burgers biezonder in de smaak viel[5].

De rust, die zich langzamerhand legt over het werk van Jan van der Noot, wordt vooral verklaard uit zijn verblijf in het Kleefse (bl. 17). Was deze hoek in de 70-er jaren echter wel zo rustig? Het wemelde er van ballingen[6], over het algemeen niet de meest paisible mensen op politiek gebied, al waren zij misschien niet in de allerstrengste zin Kalvinist. Zelfs Diederik Sonoy vertoefde er vaak![7]

Het leven van Jan van Hout is door de vele veronderstellingen vaag voor ons gebleven. Dit is te meer spijtig, omdat Dr. S. aan een ander renaissancedichter met positiever gegevens de

1) O.a. bij Et. Pasquier: Recherches de France. Marnix had in zijn biblioteek een exemplaar! Zie: J.J. van Toorenenbergen: Philips van Marnix van St. Aldegonde. Aanhangsel. 's-Gravenhage 1878, bl. 160.
2) L. Feugère: Et. de la Boétie. Oeuvres Complètes. Paris 1846.
3) G. Lanson: Histoire de la litterature française. Paris 1922. Page 277.
4) G. Kalff: Westeuropeesche Letterkunde. Gron. - Den Haag, 1900. II bl. 143.
5) P. Geyl in: The Contemporary Review, London. March. 1929.
6) Robert Fruin's Verspreide Geschriften. Den Haag 1900. II bl. 243.
7) P.J. Blok: Geschiedenis van het Nederlandsche Volk. II. bl. 65.

nieuwe tijd had kunnen demonstreren. Wij bedoelen Marnix van St. Aldegonde, aan wie in deze studie geen plaats is ingeruimd. Opgegroeid en gevormd in de gisting van het nieuwe leven in de groote Franse steden, in de overdadige pracht van de Italiaanse renaissance, in de reformatoriese levens- en wereldbeschouwing van de Geneefse universiteit, is hij een van de meest typiese vertegenwoordigers geworden van de renaissance in de Nederlanden.

In zijn Biënkorf heeft hij een levend Hollands proza geschapen, dat de proklamatie is van een nieuwe, beloftenrijke litteratuur. In zijn psalmen en lofzangen - minder zuiver van toon dan bij Revius - klinkt het renaissance-vers toch helder op. Aan het hof pleitte hij, dat het Latijn toch dienstbaar gemaakt zou worden aan de moedertaal[1)]. Het Pleiade-program is hier op meer dan één punt verwezenlikt.

Ten slotte wil het ons voorkomen, dat het 17de-eeuwse Kalvinisme, zo als Dr. S. het schildert, te flets is van kleur. Ongetwijfeld waren er allerlei schakeringen. Constantijn Huygens bijvoorbeeld, die met Revius meer dan éénmaal een gedichtenbundel ruilde[2)], was een ander type Kalvinist dan de dichter van de Boeken der Godsgeschiedenis[3)]. Maar uit hun werk blijkt toch niet, dat het uitgangspunt van hun beschouwingen zou zijn ‘de persoonlijke zekerheid bij ieder geloovige, dat er gemeenschap is tusschen God en hem’ (bl. 215 van de dissertatie).

Meer naar voren treedt bij beiden de autoriteit der Heilige Schrift, die ‘trilt als het ware van recht. Zij is in zekeren zin bij uitnemendheid een rechtsboek te heeten. Recht gaat aan genade vooraf. Ja, de genade schittert te heerlijker, naarmate het recht rijker straalt’[4)]. Beiden strijden vóór alles voor de eer van hun God[5)]. De zucht om dienaar van dat recht en van die genade te

1) In: De Institutione Principum ac Nobilium Puerorum z.j.
2) De Utrechtse Univ. Bibl. bezit het exemplaar van Revius' Psalmberijming, dat hij aan Huygens zond. Een Engels citaat voorin is hoogstwaarschijnlik door R. ingeschreven. Huygens zelf heeft zijn handtekening over de titelpagina geschreven: Constanter 1645.
3) Theod. Jorissen: Memoires de Constantin Huygens. La Haye, 1873. Page IV et V.
4) Mr. D.P.D. Fabius: Wezen van het Calvinisme, Kampen, z.j. bl. 8.
5) Vgl. J. Calvijn in zijn antwoord aan kardinaal Jacobus Sadoletus. Zie M. Simon: Um Gottes Ehre. München, 1924. Seite 48.

wezen, beheerst heel Revius' leven. Dat hij zichzelf niet uitschakelt, blijkt uit zijn beroemd sonnet ‘Zondenschuld’. Maar ook gaat er een broeiing van onrust en verontwaardiging door hem heen, als hij ziet of waant, dat anderen het Goddelik recht schenden, of ook aan God Zijn eer onthouden. Vandaar de felheid van zijn hekeldicht, somberder, dreigender, honender dan bij Vondel. Deze vocht voor een onderliggende partij; bij Revius' is daar geen sprake van: hij weet zijn overwinning en anderer ondergang zeker. Vandaar ook zijn onverzwakte strijd tegen de Remonstranten, tegen Cartesius, die zelfs zijn vrienden te fel werd. Soms schijnt het, dat Revius' recht harder is, dan het recht van Hem, die hij zijn Zender noemde. Ook dit menselike was Revius niet vreemd....

Toch, wanneer hij buiten de strijd van eigen tijd staat, is zijn werk objektief wetenschappelik. Het bewijs ligt in zijn Daventria Illustrata, waarin hij belangrijke pagina's wijdt aan de historie van de Broeders des Gemeenen Levens en een bibliografie afdrukt Van Thomas à Kempis' geschriften[1)].

Het zou onbegrijpelik zijn, wanneer Revius zijn dichterlik talent niet bewust had gewijd aan Hem, die hij de Schenker wist. Het schijnt ons, dat Dr. S. bij zijn dichter-analyse te weinig bemerkt heeft, dat Revius' poëzie goeddeels strijdpoëzie is. In de dagen, dat Iphigenia, Palamedes en Baeto uitkwamen, gaf hij zijn Boeken der Godsgeschiedenis: meer nog dan poëzie alleen: een konfessie, waarin hij met heel de genade van zijn dichterschap getuigt van het recht en het heil, dat voor hem het eenig juiste is. Allerlei vraag van politieke en kerkelike aard vindt haar neerslag in Revius' poëzie. In die zin is zijn dichten tendens-werk. Maar het is er niet minder om: 't is juist de spanning en de weergaloze aktie van de strijd, die zijn werk boven de tijd hebben uitgeheven.

Toch, ìn het barnen van die strijd verstilt het gezang tot een bee om eigen behoud, en het eindigt in jubelende adoratie.

't Is met een aan spanning grenzende belangstelling, dat wij de volledige uitgave van Revius' werken tegemoet zien, die Dr. S. ons op bl. 112 belooft. Het zal de kroon zijn op deze schone Revius-studie.

Utrecht, Mei 1929.
A. KUIPER.

1) Zie aldaar. Pag. 63, 64.

Iets over oude, Spaansche woordenboeken.

Dat *Den nieuwen Dictionaris oft Schadt der Duytse en Spaensche Talen van Arnoldus de la Porte, Antwerpen, By Hieronymus en Ian Bapt. Verdussen*, 1659, niet het eerste Nederlandsch-Spaansche woordenboek geweest is, doch een meer uitgebreide uitgave van *Den grooten Dictionaris en Schadt van dry talen /Duytsch/ Spaensch ende Fransch*, dat in 1639 (tweede druk 1646) bij Caesar Joachim Trognesius te Antwerpen verschenen was, vermeldde reeds William Davids in zijn *Verslag van een onderzoek betreffende de betrekkingen tusschen de Nederlandsche en de Spaansche letterkunde in de* 16e-18e *eeuw* (pag. 4). Het woordenboek van Trognesius was weer eene verbeterde bewerking van dat van Juan Francisco Rodriguez, dat in 1624 bij denzelfden Trognesius verscheen en daar in 1634 herdrukt werd. Wat het Nederlandsch-Spaansche gedeelte van deze woordenboeken betreft, de bron hebben we waarschijnlijk te zoeken in de geschriften van Kiliaan, van Meurier en Mathias Sasbout, wier beeltenissen op het titelblad van beide woordenboeken prijken. Dit deel groeide steeds, doch pas in de uitgave van De la Porte is het gelijkwaardig in beteekenis aan het Spaansch-Nederlandsche deel. Dit laatste is eene bewerking (bij Trognesius vrij wat verkort) van *Le tresor des deux langues espagnolle et françoise de Cesar Ovdin* waarvan de eerste uitgave in 1607 te Parijs verscheen. Knapp, in zijn *Concise bibliography of spanish grammars and dictionaries* (Boston, 1884) zeide, terecht, dat de basis van alle Spaansche woordenboeken in de Nederlanden gedurende de XVIIe eeuw in Oudin te zoeken is. Waar Trognesius echter zijn bron niet noemt, doet De la Porte dit wel en wel zeer duidelijk, hoewel Davids dit niet opgemerkt heeft. In de approbatie, na het titelblad van het Spaansch-Fransche gedeelte van het woordenboek, staat te lezen: ‘In desen grooten Dictionaris en Tresoor van de Spaensche ende Duytsche tale *ghemaeckt door Caesar Oudin secretaris vanden Coninck, ende andere vermaerde autheurs*,....’ enz. Het is dus niets anders dan een verkorte vertaling van de *Trésor* van Oudin. In beide woordenboeken (Trognesius en De la Porte) is opgenomen een *Korte Tsamen-*

sprekinghe om te leeren koopen ende verkoopen. Deze is eenvoudig overgenomen uit de verzameling samenspraken, waarvan de eerste in 1520 te Antwerpen verscheen, en wier geschiedenis uitvoerig beschreven is door Prof. Dr. Willem de Vreese, in zijne belangwekkende studie *Over de benamingen onzer taal* in de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie van 1909 (zie aldaar pag. 438). Ik vond deze als 'tweede capittel' van het zich in de Amsterdamsche Universiteitsbibliotheek bevindend exemplaar van *Dictionario Coloquios o dialogos en quatro lenguas, flamenco, frances, español y italiano, Amsterdam chez Corneille Nicolas* (circa 1582). Deze uitgave staat niet bij De Vreese opgesomd en is ook niet door Davids vermeld. Eveneens vond ik dezelfde samenspraak als 'Caput II' in *Dictionariolum et Coloquia Octo Linguarum, Latinae, Gallicae, Belgicae, Teutonicae, Hispanicae, Italicae, Anglicae & Portugallicae. Antverpiae, Apud Henricum Aertsens, Anno MDCLXII*. De la Porte heeft na dezen dialoog nog een rudimentair tractaat over Spaansche handelscorrespondentie opgenomen, nl. 'Eenen brief om te schrijven tot sijne schuldenaers' benevens een 'antwoorde'. Ook deze brief komt reeds letterlijk in beide evengenoemde verzamelingen vocabularen voor.

Den Spaensen Grammatica Seer Bequaem ende Profytelijck voor de Ionckheyt ende Liefhebbers der seluer Tale, die het boek van De la Porte besluit (het woordenboek van Trognesius bevat deze nog niet), is voorzoover ik kan nagaan de eerste in het Nederlandsch gestelde Spaansche spraakkunst. Evenwel waren er voordien in de Nederlanden al in het Fransch geschreven spraakkunsten verschenen, zooals de bij Morel-Fatio (Ambrosio de Salazar, Paris, 1900, p. 89) vermelde *Institution très briève et tres utile pour apprendre les premiers fondemens de la langue espagnole*, Leuven 1555, en de verschillende bij Morel-Fatio en de Vreese, *op. cit.* genoemde werkjes van Gabriel Meurier, benevens de door Villalón in 1585 te Antwerpen in het Spaansch gepubliceerde *Gramática castellana*. Bovendien zal De la Porte César Oudin's *Grammaire et observations de la langue espagnolle*, waarvan de eerste uitgave te Parijs in 1597 verscheen (zie Morel-Fatio, *op. cit.* pag. 102) en waarvan kort na elkaar vele edities het licht zagen, wel gekend hebben.

Alles bijeengenomen blijkt wel, dat De la Porte's woordenboek in geen enkel opzicht origineel was, maar het beteekende een aanmerkelijke vooruitgang op de voordien verschenen Spaan-

sche woordenboeken. Het was een voor zijn tijd uitstekend werk, alhoewel niet zoo volledig en uitgebreid als de *Trésor* van Oudin. Tot het begin der 20ste eeuw toe is het door geen ander woordenboek gevolgd, want het *Spaans en Nederduits Naam-en-Vertaalboek* van Dav. de Torres, Amsterdam, 1746, kan op den naam woordenboek geen aanspraak maken.

Toch is ook dit een zeer practisch en handig werkje geweest, zooals er in later tijd in Nederland niet meer verschenen zijn. David de Torres is ‘Taal-Meester en Beëedigt Translateur t' Amsterdam’ geweest en heeft, zooals op de slotpagina te lezen valt ‘op de hoek van de Zwaanenburg-Straat, over het Diaconie-Weeshuis’ gewoond, alwaar hij dit boekje, ‘als meede Spaansze en Neederduitsze Gramaticas’ ‘voor een civiele prijs’ verkocht. Hij schijnt van privaatlessen geleefd te hebben en heeft zijn boekje onder de nederigste bewoordingen aan één zijner leerlingen, den heer Harman van de Poll opgedragen. Zooals uit de inleiding aan den lezer blijkt, was hij zelf zeer over zijn werk te spreken; hij geeft echter toe, met opzet den leerling niet ál te behulpzaam te zijn, want men moet weten ‘dat men de bijstand van de Meester moet hebben, die dezelven (den uit-praak en het converseeren en andere noodige omstandigheden) met leevendige stemmen te kennen geeft’.

De woorden heeft hij in rubrieken onderverdeeld, eerst de substantieven in 12 soorten van: I ‘naamen van God en den Heemel en deszelfs Toeëigening’ tot XXI ‘Van ziektens’ toe; daarna volgen lijsten telwoorden, bijwoorden, werkwoorden enz. Behalve woorden geeft hij ook enkele spreekwoorden, die hij zijn best gedaan heeft, op rijm te vertalen, bv.: ‘Nadie sediga bien fadado, Hastaque sea soterrado y olvidado, (Niemant moet zig gelukkig heeten, Tot dat hij is begraaven en vergeeten); Loco es el Paciente y Grosero, Que de su Caudal dexa al Phisico herredero (Zot is den Pacient en Bruttaal, Die den Docter laat Erfgenaam van zijn Capitaal).’

Opmerkelijk is nog, dat hij in het eerste hoofdstukje alleen die woorden op God en den Hemel betrekking hebbende geeft, die niet in strijd zijn met het Joodsche geloof, hoewel overigens het werkje in het geheel geen confessioneel tintje heeft. Uitgebreid zijn de hoofdstukjes over handel en kantoor, waaruit men kan zien, dat toen reeds evenals nu het grootste aantal dergenen die zich in ons land voor Spaansch interesseerden, dit deden uit commercieele overwegingen. Door de Vreese, in zijn boven

aangehaalde studie over de benaming onzer taal, is dit werkje niet genoemd. Toch geeft het een aardig beeld van de verwarring, die er op dit gebied nog in het midden van de 18e eeuw bestond. Nu eens (op de titelpagina en in de voorrede) vertaalt de Torres *flamenco* met *neederduits*, dan weer (pagina 68) *holandés* met *Duits*.

J.A. VAN PRAAG.

Boekbeoordelingen.

Justus de Harduijn: *Den val ende op-stand van den coninck ende prophete David met by-voegh van de seven leed-tuygende psalmen*, met inleiding, bron en aanteekeningen bezorgd door Dr. O. Dambre. (Voor de Seven Sinjoren uitgegeven door 'De Sikkel' te Antwerpen en ook verkrijgbaar bij C.A. Mees te Santpoort - 1928). (Prijs ƒ 2,-).

Deze uitgave, een tegenhanger van de *Roosemond*-tekst van Dr. R. Foncke, is in zekere zin tegelijk aanvulling en correctie bij het grote boek dat de onvermoeide kampioen voor Harduijn's eer aan het werk van deze priester-dichter wijdde. Aldaar (blz. 241-251) wordt *Den Val ende Op-stand van David* geprezen als een 'nieuw, eigenaardig-persoonlijk gedicht', dat wel de stof ontleent aan de Latijnse *Praefatio Poëtica in Davidicos Psalmos* van de Calvinist Th. Beza, maar waarin 'zijn eigen verbeelding aan 't werken gaat en een heele uitbreiding phantaseert op het begonnen thema.' Bij voortgezet onderzoek is gebleken dat de 'weelderige paraphrase' van Beza's tekst niet het werk is van onze Vlaming, maar van zijn bewonderde Franse voorganger Remy Belleau, in de *Seconde Journee de la Bergerie* (1572): '*les Amours de David et de Bersabee*.'

Tot een eigen oordeel over de waarde van Harduijn's bewerking stelt Dr. Dambre ons nu in staat, door de teksten parallel af te drukken. Hij blijft volhouden dat het Vlaamse gedicht een persoonlik karakter heeft, dat 'het bijbelverhaal van de zonde en boetvaardigheid van koning David hem zoo had getroffen, dat hij zich vereenzelvigd voelde met David, gevallen door zinnelijken hartstocht, verzoend met God door boetpleging en leedwezen, en hij verlangde naar het bezingen van dit zinnebeeld, dat zoo treffend zijn eigen levenssynthesis uitbeeldde.'

Hoe dit zij, zeker is het dat hij ook als dichter onder de bekoring geraakte van deze renaissance-kunst, en de behoefte gevoelde

om er in zijn Vlaams mee te wedijveren. Voor ons hebben deze welluidende verzen, ondanks een enigszins naieve pronkzucht, dezelfde frisheid en aantrekkelikheid als de vroege renaissancepoëzie van een oudere generatie, van Philibert van Borsselen of Carel van Mander.

Voor de taalgeschiedenis is het interessant, te zien hoe deze poëzie van 1620 geheel het Zuidelik karakter bewaard heeft, in tegengestelling met de taal van dichters als Vondel, die zich geleidelik gingen aanpassen aan het Hollands taalgebruik en een gemengd Nederlands tot de klassieke taal van de bloeiperiode deden uitgroeien.

De tekst is afgedrukt naar de oorspronkelike uitgave. Behalve enkele drukfouten die wel op rekening van de uitgever komen[1)] had hij op enkele plaatsen in de verslengte een aanwijzing kunnen vinden tot tekstverbetering. In vs. 191 en vs. 388 merkt hij terecht op, dat het aantal silben in orde is, als we lezen: *diër* en *wiën*, vormen die in de Noord-Nederlandse poëzie geheel onbekend waren. Maar *t'ee-mael* (vs. 273) zal toch wel te verbeteren zijn in *t' eenemael*, terwijl het ritme in vs. 467 gemakkelik te herstellen is door *zeer* te schrappen. In Psalm 10, vs. 2 is *berhmertigheen* stellig een drukfout voor *bermhertigheen*.

De interpretatie, die in sommige vroegere uitgaven der Seven Sinjoren veel te wensen liet, getuigt in dit deeltje van zorg en bekwaamheid. Er zijn geen moeilikheden over het hoofd gezien of betekenissen slechts uit het verband opgemaakt, zonder de bestaande hulpmiddelen te raadplegen. Dat wil niet zeggen dat ik alle verklaringen even juist acht. Ten bate van de lezers, die ik dit interessante boekje toewens, en ten bewijze dat ik Dambre's aantekeningen doorlas met de aandacht die ze verdienen, laat ik hier mijn kanttekeningen volgen:

Vs. 117: *quackel* kan in dit verband geen kwartel zijn, maar moet kikvors betekenen. Waarschijnlik vormde De H. dit woord klanknabootsend (vgl. het Noord-Ned. *woerek*). In vs. 126 staat in de aantekening ten onechte: *bruyst* van *bruischen*, terwijl de tekst de juiste vorm *buyst* heeft (vgl. ook vs. 442 met de juiste verklaring). *Verwesen* (vs. 156) kan van een trans. ww. komen. *Hem generen* is eigenlik niet: de tijd doorbrengen, maar: in zijn

1) *deel* voor *dees* in vs. 171, *Maet* voor *Maer* in vs. 451, *Ich* voor *Ick* in Ps. CI, str. 7. Misschien ook *wounst* voor *woust* in vs. 477? Of is dit een fout van de oude uitgave?

onderhoud voorzien, zijn beroep uitoefenen (vgl. *mestier* in de Franse tekst). In vs. 301 is *die* niet: Ick die, maar behoort *die* bij *aerde*.

In Psalm VI, str. 8 zou ik *waert* opvatten als: ware het. Uit de interpunctie blijkt dat *ghy keerende* een absolute constructie is. - str. 11: in *spottelijcken* kan ik geen bijw. zien met de betekenis 'bespottelijk'; m.i. betekent *spottelijcken schijn*: spottend aangezicht, uiterlik (vgl. *u ghenaedigh schijn* in Ps. C 1, str. 1) - str. 14: als betekenis van *suckelen* past in dit verband beter: rondzwerven, gelijk ook Hooft het gebruikt. - Psalm XXXI str. 12: *arnas* = harnas zal tenminste de Noord-Nederlandse lezer onduidelik zijn; *'t kaeck-arnas* is blijkbaar een om de kop gelegd tuig. - Psalm XXXVII str. 4: *manier* is wellicht beter weer te geven met: matiging. - Psalm CI str. 1: *versteken* is onjuist vertaald met verbergen: het heeft hier de oude betekenis: verstoten.

Het aantal te verwerpen verklaringen blijft echter gering in verhouding tot de vele goede, zodat de uitgave met gerustheid aanbevolen kan worden.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

De Werken van Vondel.

Van de grote Vondel-uitgave is onlangs het tweede deel verschenen, lopende over het tijdperk 1620-1627. Dr. J.F.M. Sterck vervolgt daarin *Het leven van Vondel*; L. Simons geeft het eerste deel van zijn studie over *Vondels Dramatiek*. De teksten zijn met grote zorg vastgesteld en breed toegelicht door Dr. H.W.E. Moller. Achterin dit deel worden alle afwijkende lezingen meegedeeld, en van sterk omgewerkte gedichten de gehele vernieuwde tekst afgedrukt, als onmisbaar materiaal voor de studie van Vondel's taal en dichtkunst. Loffelike zorg is besteed aan de uitvoering; de reproduktie van vele portretten, mooie prenten en titelbladen verhoogt de aantrekkelikheid van deze uitgave.

Verzen van Vondel. Bloemlezing voor onzen tijd, verzameld en toegelicht door Dr. C. Catharina van de Graft (Rotterdam - W.L. en J. Brusse's Uitgeversmaatschappij - 1929). In dit mooi gedrukte boekje, versierd met portretten en facsimilé's bracht Dr. Van de Graft met fijne smaak bijeen wat haar van de meeste waarde leek 'voor hen die schoonheid zoeken in poëzie'.

Uitgaven van 'De Sikkel' te Antwerpen.

Met een derde en laatste deel voltooide Victor de Meyere *De Vlaamsche Vertelselschat*, een rijke verzameling van uit de volksmond opgetekende sprookjes, ten getale van CCCIII. De schrijver, die zijn sporen op dit gebied reeds verdiend heeft, stelde zich ten doel, 'bruikbaar materiaal te brengen voor de vergelijkende Folklore'. Vandaar dat hij in de *Aanteekeningen* niet alleen de afkomst verantwoordt, maar ook naar verschillende typen de stof rangschikt. Voor de algemene lezer is het boek aantrekkelik gemaakt door de naiefgehouden tekeningen van Victor Stuyvaert.

Een uitgave die in de eerste plaats hostorici zal interesseren is *De Kroniek van Godevaert van Haecht over de tróebelen van 1565 tot 1574 te Antwerpen en elders*, ingeleid en toegelicht door Rob. van Roosbroeck (Uitgaven van het Genootschap voor Antwerpsche geschiedenis). Maar ook voor de kennis van de Antwerpse taal uit deze periode is de kroniek, waarin een ongeschoold schrijver aan het woord is, van belang.

In de reeks *Vlamingen van Beteekenis* verschenen als No. X en XI: *Gaston Martens* door Rob. Roemans en *Professor Jozef Vercoullie* door Maurits Basse.

Middelnederlandsch Woordenboek.

Het negende en laatste deel van Verdam's onmisbaar standaardwerk, voortgezet door Prof. F.A. Stoett is nu voltooid met een inleiding van Prof. J.W. Muller (XXII blz.), die de wording van dit Woordenboek uitvoerig bespreekt en terecht op de grote betekenis van dit levenswerk wijst.

Geheel voltooid is het werk eigenlik nog niet, want het tiende deel, met de lijst van *Bouwstoffen*, door Prof. W. de Vreese bewerkt, nadert nog pas de letter C. Al is de gehele rijkdom van gegevens die dit deel zal bevatten, nog niet te overzien, er mag nu reeds op gewezen worden welk nuttig en verdienstelik werk door De Vreese verricht wordt. Ieder die voor taalwetenschappelike studie Verdam's standaardwerk raadpleegt, zal elk ogenblik in verlegenheid zijn, als de tijd en de plaats van de aangehaalde bronnen hem raadselachtig blijven. Immers, het Middelnederlands strekt zich uit over meer dan drie eeuwen en bevat taal van dialekties zeer onderscheiden streken. De hulp van een bekwame en betrouwbare gids als De Vreese verdient dus dankbaar aanvaard te worden. Een uitvoeriger beoordeling en waardering van zijn werk kan eerst na de voltooiing gegeven worden.

Nieuw Groninger Woordenboek. Een woordenboek van geheel andere aard is eveneens onlangs, door de verschijning van de 23ste aflevering voltooid. De bewerker, K. ter Laan, heeft daarmee een werk tot stand gebracht, dat naast de grote Zuid-Nederlandse idiotica met ere genoemd mag worden. Door de vele folkloristiese, geografiese en historiese gegevens is dit rijk geïllustreerde boekdeel van 1278 blz. bijna een encyclopedie van het Groningse taal- en volksleven geworden. Ook de firma J.B. Wolters, die de uitgave aandurfde en goed verzorgde, verdient een woord van lof.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Mei - Junie).

De Gids. Mei.

D.A.M. Binnendijk bespreekt *De Lamp van Diogenes*, een bundel essays van H. Marsman; A. Cornette de *Spiegel van het Moderne Tooneel in Vlaanderen* van L. Monteyne.

Junie.

J.C. Bloem beoordeelt het jongste werk van J. van Oudshoorn: *Pinksteren*, dat hij ver achterstelt bij de vorige werken van deze auteur.

De Nieuwe Gids. Mei.

Dit Willem-Kloos-nummer bevat o.a.L. van Deyssel: *Eerste ontmoeting met Willem Kloos*; A.W. Timmerman: *Willem Kloos als vriend*; verder een reeks kleinere stukken en gedichten van P.C. Boutens, Fr. Erens, Jac. van Looy, Joh. de Meester, en uit Vlaanderen van Vermeylen, Buysse, Streuvels, Timmermans e.a.

Junie.

Ter aanvulling brengt deze aflevering nog L. van Deyssel's *Toespraak tot W. Kloos*.

Groot-Nederland. Junie.

Fr. Coenen bespreekt E. de Bom's *Dagwerk voor Vlaanderen*, ontmoetingen en portretten.

Stemmen des tijds. Mei.

Een opstel van Everard G. Gewin, getiteld *Van drie Studenten*, is gewijd aan Hieronymus van Alphen, Pieter Leonard van de Kasteele en Jan Both Hendriksen, die te Utrecht academie-vrienden waren. Uit hun korrespondentie put de schr. interessante gegevens voor de geestelike sfeer waarin ze, na hun 'bekering', leefden. - K. Heeroma behandelt in het opstel *Kloos en de Poëtiek* de vraag welke waarde Kloos als theoreticus heeft. Z.i. is Kloos slechts 'dilettant in de

poëtiek', en is 'zijn enige wezenlike verdienste op het gebied van de poëtiek, dat hij met nadruk heeft gewezen op de plastise betekenis van de klank.' - J.C. van der Does bewijst *Jan Luyken's afhankelijkheid van Johannes Tauler*: niet alleen Böhme, maar ook de Middeleeuwse mystieken en inzonderheid Tauler hebben op Luyken grote invloed uitgeoefend.

Opwaartsche wegen. Mei.

H.A. Mulder besluit zijn studie over *Vondels dichterschap*. - W. Kramer beoordeelt *Twee voeten* door Ina Boudier-Bakker, waarin hij, ondanks het pessimisme waartoe de materialistiese levensbeschouwing voert, het 'diep menselike meegevoel' waardeert.

Junie.

J. van Ham schrijft over *De dichter Van Oosten* en zijn laatste bundel '*His Master's Voice*'. - J. Haantjes beoordeelt *Twee mooie verzenbundels*, nl. *Eldorado* van J. Slauwerhoff en *Het uur der sterren* van J.J. van Geuns.

Studia Catholica. Mei. Vondel-nummer.

J.F.M. Sterck schrijft over *Vondels bekeerlinge*, nl. Maria Tesselschade. - Jac. van Ginneken bepleit, in een artikel *Vondels Spelen en Beleven* het opvoeren en voordragen van Vondel's poëzie door 'atelier- en fabrieksmeisjes' om het 'Oude Testament invoelend te leeren begrijpen, en het uitvoerend te leeren beleven.' - Ad. van den Biggelaar handelt over *De Doodenpoëzie bij Vondel*, 'in verband met de ethnologische relicten der oude doodenklacht.' - Een uitvoerige studie van B.H. Molkenboer is gewijd aan *Vondel en Erasmus*. - De aflevering besluit met enige *Varia Vondelica*.

Studien. Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Junie.

Een opstel van N. Perquin handelt over *Wereldbeschouwing en literatuurgeschiedenis*. De schrijver betoogt dat op de grondslag van de Katholieke wereldbeschouwing een veelzijdige literatuurgeschiedenis mogelik is, die 'niet intransigent en gesloten is voor de invloeden van buiten, die verrijken kunnen.' - J. Heesterbeek bespreekt de nieuwe uitgave van 'Van den levene ons heren' door W.H. Beuken.

Den Gulden Winckel. Mei.

R. Herreman karakteriseert Jan Greshoff als ‘een ongegeneerde dichter’, naar aanleiding van zijn *Confetti* en *Bij feestelijke gelegenheden*. - Johan Theunisz. schrijft over *Marie Schmitz als novelliste en romancière* met het opschrift *Onze vaderlandsche kunst en détail*: ‘de echt hollandsche

belangstelling voor het détail verwordt (soms) tot de echt hollandsche zwakheid: gebrek aan groote kijk.'

Junie.

Lod. van Deyssel geeft *Herinneringen aan Willem Kloos*. - Afkeurend oordeelt Anthonie Donker over *Een bloemlezing uit Couperus' werk* door Dr. A.J. de Jong en Jacob Hiegentlich. - H.C. Mayer schrijft over *De Wageningsche Student en de Litteratuur*. - R. Herreman beoordeelt een eerste verzenbundel van Paul Rogghé: *Uit 's Levens Koorts*. - G.M. 's Gravesande hield een vraaggesprek met de jubilerende *Maurits Wagenvoort*. - Theun de Vries oordeelt zeer waarderend over *De Bries* van Albert Kuyle.

Dietsche Warande en Belfort. Mei.

Jo van Tol gaat in een artikel *Vondel en de Muziek* na, in hoeverre uit Vondels werk zijn aanleg en liefde voor muziek blijkt, met welke musici hij in betrekking gestaan heeft, en welke muziek bij zijn gedichten en reien gecomponeerd is. - Anton van Duinkerken wijdt enige gevoelige bladzijden aan de 'dóór en dóór smartelike kunst' van *Prosper van Langendonck*, en zijn betekenis voor de Nederlandse dichtkunst.

Junie.

Gerard Walschap bespreekt een boek van Eduard Engel: *Was bleibt*? waarin nagegaan wordt aan welke eisen letterkundig werk moet voldoen om duurzaam tot de wereldlitteratuur te behoren. - Aug. van Cauwelaert behandelt in de rubriek *Nederlandsche Letteren* drie dichtbundels van de jongste generatie: André Demedts, Pieter Buckinx en Daan Boens.

Vlaamsche Arbeid. Afl. 2.

De beschouwing van Antoon Jacob over *De Vlaamse gedachte en het eenheidstreven aan het slot van de Oostenrijkse tijd*, voornamelik handelend over G.F. Verhoeven en zijn verhandeling over de taal (1780), sluit zich aan bij zijn opstel over Verloo in het Album-Vercoullie.

De Vlaamsche Gids. Junie.

Lode Monteyne bespreekt in de *Vlaamsche Kroniek* het laatste werk van een drietal oudere Vlamingen: Streuvels, Felix Timmermans en Cyriel Buysse, en daarnaast, beknopt, prozawerk van enkele jongeren.

Ons Geestelijk Erf. April.

J. van Mierlo beoordeelt uitvoerig de uitgave van *Van den Levene ons Heren* door W.H. Beuken. Z.i. heeft de uitgever niet voldoende getracht de oudste vorm van het gedicht te karakteriseren, al geeft hij toe dat een restauratie van het oude gedicht onmogelik zou zijn.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde XLVIII. Afl. 3. J.

de Vries behandelt uitvoerig de geschiedenis van het woord *Dinsdag*, waarvan hij de verschillende dialektvormen in de Nederlanden in kaart bracht. Zijn resultaat is, dat de grondvorm *dīsdag* geweest is, zodat de oude verklaring uit de naam van een vooronderstelde god *Thingsus* verworpen moet worden. Eer moet men uitgaan van een West-Germaanse godennaam *Tīwaz* (verwant met Lat. dīvus), in 't biezonder de ‘krijgsgod’, met Mars gelijkgesteld. - J.A.N. Knuttel betoogt tegenover Van Rijnbach en Olivier (N. Taalg. XXII) dat *De Hoochduytschen Quacksalver en de Vermeerderingh* niet het werk van Bredero kan zijn, omdat taal en stijl te zeer van de zijne afwijken. Mogelik schreef Bredero een deel van de Quacksalver, dat door een ander aangevuld werd. - W.A.P. Smit geeft een ‘naschrift’ bij *Revius' Postillonlied*: Revius blijkt een Antwerps strijdgedicht gevolg te hebben, dat weer op een Franse tekst teruggaat. - J.W. Muller schrijft *Nogmaals over eenige oude benamingen van hel en duivel*, nl. over de uitdrukking *Nobis* (*kroeg*), *Nobis gat, Bommel* of *Bommelaar*. - Dezelfde schrijver verzamelde *Een en ander over oudere Stichtsche taal*, om aan te tonen dat het materiaal niet zó schaars is, als Dr. A. Beets meende. Daaraan is een uitweiding toegevoegd over het woord *nennen, ninnen* = drinken, een stamelwoord uit de kindertaal. - J.W. Muller bespreekt verder *De naam Anslo*, die van Noorse herkomst blijkt te zijn. - W. de Vries wijst op *Analogiese praeteritumvormen bij en naar verba met ou*. - J. Heinsius zoekt een verklaring van *Verbindingen als ‘tot barstens toe’*, en onderstelt analogieformatie ‘naar andere verbindingen die een genetief in verband met den tijd bevatten’, b.v. tot 's avonds toe. Ten slotte bevat de aflevering nog een drietal *Kleine Mededeelingen*.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. April.

P.J. Meertens geeft nog een bijdrage, met gegevens ook uit oudere taal, voor de *G-h-wisseling in het Zeeuws*. - Jos. J. Gielen beproefde een afdoende verklaring van *De knikkerscène in de Spaansche Brabander*, op grond van de beschrijvingen van *Het Nederlandsche kinderspel* door Mej. J.W.P. Drost. - J.A. van Praag behandelt *Nederlandsche vertalingen van werken van Don Juan de Palafox y Mendoza*. - Een bijdrage van H.H. Knippenberg is getiteld *Eenige namen toegelicht*. - Jef Notermans vond '*n Fragment van de Spieghel Historiael*, dat slechts onbeduidende varianten

opleverde. - H.H. Knippenberg bespreekt *Nieuwe Vondeliana, Een boek over de tachtigers*, nl. het proefschrift van Dr. Dekker over de invloed van Keats en Shelley, en de herdruk van Moller's *Beknopte Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde*.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Maart.

D. Hopwood vervolgt zijn studie over *Nasalering in Afrikaans*. - J. Verduyn den Boer bespreekt *Suid-Afrikaanse plantname in ou geskrifte oor Suid-Afrika*. - D.F. Malberbe wijdt een beschouwing aan *Volksgeloof en taal* met ‘voorbeelde uit die planterijk’. - H.v.d. Merwe Scholtz beoordeelt uitvoerig de omgewerkte druk van *Die Prosa van die Twede Afrikaanse Beweging* door Dr. P.C. Schoonees.

Ons Eigen Blad.

P. Gerlach Royen geeft weer een reeks pittiggeschreven artikels onder het opschrift *Spraakkundig Oud Nieuws*, (VI-XV), waarin hij met aardig voorbeeldenmateriaal de oude taalbeschouwing bestrijdt en de weg voor het nieuwe inzicht baant. Hij schrijft o.a. over dubbelvormen, over dialekt en koinè, over als en dan, en over kakografieën en slecht taalonderwijs.

Museum. Mei.

J.W. Muller bespreekt de *Bibliographie van de Vlaamsche plaatsnaamkunde* van H.J. van de Wijer.

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, VIII, No. 1.

R. Verdeyen beoordeelt uitvoerig het boek van Jozef Jacobs: *Het Westvlaamsch, van de oudste tijden tot heden*. Hij betoogt dat het oudste materiaal, als de glossen uit het Kruidboek, ‘eerst aan een scherp critisch onderzoek onderworpen moeten worden’, eer men er West-Vlaams in zoekt. Met veel lof bespreekt hij verder Kloeke's *Hollandsche Expansie in de zestiende en zeventiende eeuw*. Daarbij wijst hij op de waarschijnlikheid dat aan de onmiskenbare Hollandse expansie ‘een Brabantse expansie voorafgegaan is, die niet alleen het terrein heeft voorbereid, maar waarschijnlik reeds gedeeltelik overrompeld had.’

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Mei-Junie.

Alfred Goetze behandelt, als groeptaal, de *Akademische Fachsprache*, onder sterke invloed van het Latijn ontwikkeld.

C.D.V.

Dans[1].

De koorts gaat voorbij, maar de kwaal blijft, dansen zullen we altijd. De dieren doen het ook; de vogel zweeft z'n bruiloftszang, de libelle trilt z'n zonnelied.

Zo mooi gaat het niet altijd. Lammertjes springen als bokken, jonge katten doen het als duiveltjes, met gewelfde ruggen naderen ze elkaar, flanksgewijs, op hoge broosjes; jonge honden mijden zelfs die schijn van gratie en rollen hun menuet met bijten en gebrom. De vromen van Echternach springen als bezeten, met[+] woedende voeten, met ogen als van een dolle koe die in de stad z'n baas verloor. Maar dat beest lóópt ten minste, de vrome danst: drie passen vooruit, twee achteruit, of: vijf vooruit drie achteruit! enz. enz.; die afwisseling is de enige regelmaat, de rest is uitbundigheid, dolle dans. Vroeger bracht men dat verschijnsel onder - mèt de boete en het gebed - in de ascese; nu ziet men het ook in 'de folklore', afdeling 'de dans'. Men begrijpt het nu ook anders; toèn dacht men: drie vooruit - twee achteruit, dat vordert één; wat een opoffering! wat een zelfkwelling! hoe heilig! nù weet men dat ze het steeds heerlik vonden, zalige verkwisting,[2] zalig vooral 'quia absurdum', en men denkt: Hoe natuurlik! De Natuur is een verkwister tot in het ongerijmde, het tegendeel van kultuur; die wil steeds meer 'logies' zijn en dus ook steeds meer nuttig. In onze tijd van 'alleenmaar nut!' gaat de dans van Echternach te niet; wie het nog wil zien, moet zich haasten. Maar als men kalm thuis blijft, kan men hetzelfde genieten, in veel erger mate. Want juist nu ten onzent alles logies wil zijn, is de meeste onzin waar te nemen. Nu lelik, dan mooi, maar steeds en overal, op allerlei gebied. Op de meest 'logiese' gevels begaat de letterschilder

[+] Folklore

1) Uit *Taalnatuur*, het eerste deel van *Taalnatuur en Taalkultuur*.
2) De Verkwisting, in zwakker vorm dan de Dans, is besproken in een voorafgaand hoofdstuk onder de titel *Spel*.

de dolste dingen;[1] en de leerling-architekt die overdag Berlage aanbidt, viert 's avonds in de Dancing z'n heimelike natuur; doelloos draait i rond, nog doellozer dan de dolle koe, zelfs doellozer dan de vrome, die ten minste ìets vordert in de rechte lijn; de danser draait almaar rond in de ene lampeschijn en dat met bewegingen die zelf weer meestal niets dan draai zijn. Kon de dwaasheid van Echternach een beter plaatsvervanger krijgen dan de cirkelbeweging, de lijn die heel de aarde tot een danser maakt, de aarde zelf en al wat er op is? We ontvluchten de zon om er steeds bij te blijven, ontvluchten in die draai de winter, om juist dòòr de zomer de winter in te gaan. Folkloristen zeggen dat het om diè wisseling te vieren is, dat de Echternachse processie gehouden wordt. Maar eten de Echternachers omdat anderen het doen? De hele Natuur eet, op allerlei wijs; de hele Natuur danst, op honderderlei wijzen. Als er geen wisseling van zomer en winter was, bleven er nog negen en negentig dansen over en tot die negen en negentig behoort de dans van Echternach; de acht en negentig andere zijn even verschillend van vorm als één in wezen. Het kind dat een huisje bouwt, doet het juist om het zo verwoed mogelik om te gooien; de volwassene bouwt een levenssysteem om het heerlik te negéren. De taalsprekende mens stuurt onbewust op een taalsysteem aan om het - even onbewust - aanhoudend de rug toe te keren. En zoals het met die ‘grammatika’ (de samenstelling van de enkele gedachte) gaat, zo is het ook met de kompositie van het gedachtengeheel.

[+]Daar vooral kan het een Echternachse processie geven. In het volgende gedicht (*Les cloches de Nantes*) is men na tien regels pas vier gevorderd: [+]Kompositie

> [+]Dans les prisons de Nantes | Il y a un prisonnier | Il y a un prisonnier | Que personne n'y va voir | Que la fille du geôlier | Ah, Ah, Ah | Ah, Ah, Ah | Que personne n'y va voir | Que la fille du geôlier | Que la fille du geôlier. [+]Poëzie

En zo gaat het het hele gedicht door! aan het einde van elk koeplet springt men op wat voorbij is, terug. Dat is behalve mooi ook prakties. Telkens als de verhaler in het reeds verhaalde terugspringt, maakt i ons benieuwder naar het voorwaartse

1) Tegenwoordig laat i de letter s opzettelik uit het lood springen, in de opschriften *kapsalon voor dames, princessepavillon, enz*.

beloop, hij plaagt ons a.h.w., met takt. Zelfs als dat bij elk koeplet opnieuw gebeurt, wordt dat toch niet vervelend, want de sprong teruguit gebeurt telkens in ritmen en rijmen, en die - net als muziek - boeien een hoorder juist door herhaling, herhaling van louter klank, telkens ingeleid door het interjekt *Ah, Ah*! Ook in ander opzicht is dat een sprong uit de voorwaartse aktie, want deze bestond uit vertellingen, d.i. zinmededelingen, gedachtevariatie, geen klankenspel. Maar juist die radikale afwisseling van klankweelde en denkaktie, juist die sprong uit het intellektuele in het biotiese en omgekeerd, juist dat keer en weer, dat weer en keer, maakt de poëzie tot model-epiek, in schijn onprakties, in wezen levendig en... prakties. Springt ook de leerling-architekt niet 's avonds uit z'n taak om die 's morgens te plichtmatiger te kunnen hervatten? Tracht de bizarre letterschilder niet juist door de vreemde vormen de aandacht te boeien? Waarom vinden dichters de tropennatuur soms lang niet zo mooi als de onze? Omdat er geen zomer is die door de winter is gegaan; 't is te weinig een gedicht, te konsekwent.

Ontrouw aan ‘de kompositie’ kan ook proza zekere glans[+] verlenen. Wat hebben daardoor niet Van Eeden, Multatuli en andere romantici een invloed uitgeoefend! Hun dans noemen we ‘een werk opzetten zonder vooraf bedacht plan’; klassiek gevormden werken liever niet met zulke bokkesprongen, - 't lijkt ook zo kinderlik -, en ook in andermans werk zien ze graag een vastheid van lijn die rustige beschouwing waarborgt. Al is het tegengestelde allerminst het best te achten, één voordeel erin mag niet vergeten worden: juist de sprong is het die attentie wekt, attentie voor het punt dat men verliet en voor het zo heel andere dat men naderde. De vonk bij de botsing met dat andere, geeft in de romantiek niet alleen licht maar ook warmte: de katastrof is kompleet. Het verwijt aan de romantici dat ze duister zijn en overladen, is gewettigd voor een deel; maar van verkwisting en nacht moet de Natuur het hebben, de romantikus ook, juist in de nacht geeft de vonk z'n licht! en als de overlading hem een strik wordt, dan voelt i: sprong houdt jong; hij redt daarmee zich zelf en.... trekt de jongelui, neemt die mee op in de zwijmel, de grote levensdans. Wie met voordacht zo zou dansen, hij zou een klassikus zijn, één en al bezonnenheid; opzettelik zou i ‘zonder-opzet-werken’ en dan juist de opzetloosheid met veel opzet bedrijven, ja regelen; zo iemand zou wel de sterkste toer verrichten. Zo werken ongeveer degenen

[+]Proza

die hun opstel de populaire naam van causerie geven, schijnbaar babbelen, inderdaad de hoogste wijsheid betrachten. Die ‘kunstloze kunst’ is nog iets zeer zeldzaams, dans van Ernst is nog iets van de toekomst; wij dansen alleennogmaar spontaan, als spel; dat vermijden we dan natuurlik in de grote lijnen. Zoveel mogelik. Elke beschouwing moet min of meer uit de lijn gaan, zelfs de meest strenge nl. die zich houdt aan ‘Geen twee dingen tegelijk!’ zoals de onze over *Dans*, ja juist die, want elk begrip leeft in z'n tegenstelling; in ons geval wordt ‘dans’ pas goed begrepen door wie in de taal ‘de militaire mars’ heeft gezien d.i. de strakke onverdroten gang naar het ene, het absolute. Zo leeft in het begrip arm dat van rijk, in het begrip gelukkig dat van ongelukkig. Als eenmaal in de Nieuwe Maatschappij geen enkele ongelukkige meer is, zal er ook geen enkele ‘gelukkige’ meer zijn; tot zolang, dus zolang elk begrip iets dubbels is, (d.i. een expliciet begrip plus een impliciet), tot zolang zal in elk enkel woord de kiem van ontrouw zitten aan z'n enkelheid; in elk opstel over een enkel begrip (i.c. *Dans*) zit tegelijk de aanleiding om in de kompositie aan de eenzijdigheid tekort te doen. Een boek over *Het Materialisme* wordt tegelijk een verhandeling over *Het Idealisme* e.d., ten slotte een boek over heel het menselik denken. Dat kan te ver gaan, in ons geval blijft het een heel eind onvermijdelik; als we nl. het begrip ‘dans’ door de hele grammatika heen uitwerken, dan wordt ook de impliciete tegenstelling ‘geregeldheid’ dikwels expliciet en dat moet wel in sterke mate, want diè soort geregeldheid is nog goeddeels onbekend. Zò ver gingen we soms dat de titel *Dans en Mars* had kunnen luiden. Maar hadden we ons meer beperkt tot ‘*Dans*’ (*en Mars*), dan hadden we daarnaast een apart opstel moeten schrijven over *Mars* (*en Dans*); dat had twee herhalingen gegeven. Bleef de behandeling ineens van *Mars en Dans* (met gelijk gewicht voor elk deel)! Dat lijkt heel harmonies, maar 't zou waarschijnlik dood zijn. In de bouwkunst kan men zo'n evenwicht nog zetten, in de beeldhouwkunst al minder: twee personen even zwaar naasteen zoals bv. de Tirannendoders, geeft stijf werk; zelfs één persoon rechtop met het zwaartepunt precies tussen de twee heupen, is al te rechtvaardig; in een essay, met toch al kans op droogheid door z'n abstrakt karakter, is de evenmaat nog gevaarliker, zo gevaarlik als in de schilderkunst; Saul en David, Pilatus en de Dienaar, Homerus (en de Sekretaris), de Twee Negers, om bij Rembrandt te blijven,
-

't is allemaal een grote helft met 'n kleinere; de tweeheid zou anders licht te zeer twee zijn. Zo bestreefden wij een levende eenheid, door naast belangstelling voor de mars de grootste aandacht aan de dans te schenken, en de enkelheid van onze titel beantwoordt dan aan de beoogde eenheid van het stuk.

In dit stuk zal het gaan over de Dans als trek van de taaln a t u u r . Ook dit begrip heeft z'n tegenstelling; zoals in heel het menselik leven is ook hier realiteit en ideaal, en ook hier kan men het ideaal bereiken door de natuur te vervormen; is die vervorming dan geen verkrachting maar werkelik veredeling, dan geeft dat ook hier ‘natuur èn kultuur’. Streng gescheiden? Onze bedoeling is voorlopig wel, alleen de taaln a t u u r te bespreken en dat zal ook tamelik wel kunnen, want het begrip kultuur is reeds gemeengoed. Toch, in dit nog ongewoon verband, zal het nodig zijn, het begrip kultuur een enkele maal te belichten om het als impliciete helft van het begrip taalnatuur de nodige kracht te geven; zo alleen zal het begrip taalnatuur zelf de vereiste helderheid verkrijgen. Dit voordeel zal het tekort aan kompositionele strengheid doen vergeven, te meer omdat ook hier weer dit tekort tegelijk een temeer aan kompositionele warmte is.

Niet geheel hetzelfde is het met de tegenstelling spreken en schrijven. In beide situaties verraadt zich de taalnatuur en kan het goed zijn die te kultiveren; maar enkele trekjes van die natuur komen pas duidelik uit bij het schrijven, dat in vele opzichten een op de spits gedreven spreken is. Om wille van die gevallen zijn we nu en dan van ons strenge voornemen afgeweken, alleen in een latere aparte beschouwing de schrijfsituatie en z'n invloed op de dans te bespreken.

Uit een en ander reeds bleek onze essay een v a k wetenschappelike[+] bijdrage te zijn. Of dit de dans niet bezwaarlik maakt? Vak en school zijn een, heden meer dan ooit, en de school.... de van huis uit klassieke, strenge, steile...., zou dansen? Ja, met die dwaasheid heeft ze ons sinds lang vertrouwd gemaakt, zelfs binnen de grenzen van het eigenlike vak. In de Grammatika is een leer van de V o r m e n (o.a. *Getal, Persoon* en andere *Flexie*). Maar in heel verschillende v o r m kategorieën zijn dezelfde f e i t e n waar te nemen (*Analogie, Centratie* e.d.); dat geeft een leer van de V e r s c h i j n s e l e n of W e t t e n . Kan men nu in elke leer apart bestendig verblijven? Kan de Middelnederlandse grammatika van Van Helten het zonder die van Franck, die

[+]Wetenschap

van Franck zonder die van Van Helten? Croisez! riep de dansmeester. Ook tegen Schr. dezes. Hij heeft het over de V o r m e n : Rede (oratio), Zin, Woord en Klank; maar deze indeling werd gekruist door een andere, die van de I n h o u d : Interjektie (gevoel) en Rede (ratio); en door die kruising ging weer een derde lijn, zo dikwels we ons nl. aansloten aan de graad van belangstelling waarmee in de huidige taalkunde deze en diè verschijnselen worden behandeld.

Groter nog is ons tekort aan strengheid waar het de voornaamste indeling van de wetenschap betreft, die in sferen; en onze sprongen worden dan niet weinig in de hand gewerkt door het feit dat wetenschap een sociaal objekt is, objekt van onderwijs, opvoeding en publikatie.

[+]Sfeer en Onderwijs

[+]Zowel wie Vormen als wie Wetten waarneemt, in de Natuur en in de Kultuur, kan een slag om zich zelf doen: hij kan over zijn Waarneming gaan nadenken: er is een Waarneming vàn de Taalwaarneming; dat moet ook die Taalwaarneming-zelf nog beter maken. In elk vak is er zo'n ‘biezondere Logika’. Op een afzonderlike tijd? in een afzonderlik lokaal? bij een aparte docent? Dat kan. Maar gelukkig gebeurt dat niet steeds allemaal apart. Want wie bij de klassikale taalwaarneming terloops een opmerking ten beste geeft over de wijze waarop anderen het doen, ja ‘verkeerd’ doen, die werpt op het betrokken taalfeit een te sterker licht. De ‘rake’ opmerking is wel een bruuske sprong uit de ene sfeer in de andere maar dat geeft een soort botsing en dit geeft een vonk. Genialer is die vonk, naarmate de sprong groter is, zo groot dat men zelfs in het vak van z'n buurman terecht komt bv. in de physika. Dan, als men methodiese overeenkomst merkt tussen physika en linguistiek, is men zelfs uit de biezondere kennisleer in de algemene kennisleer overgesprongen, men is, vanuit de hoogste sfeer in zijn vak, in een nog hogere sfeer terecht gekomen, in de sfeer die altijd als de eigenlike akademiese is beschouwd geworden, de sfeer waar men weet wat weten is. Men doet er, vanuit de wereld der objekten, een laatste slag om zich zelf; *Ken U Zelf*! is dan de leus. Het resultaat is dat men ook het andere beter kent. Als er ten minste dans blijft beoefend, sprong uit de ene sfeer in de andere, beweging, leven door ontrouw aan de limieten. Dat aan de akademie veel vakonderwijs zo onakademies is, komt door de trouw. Er was sinds jaren een aparte docent voor het Ken-U-zelf, de Professor in de Philosophie. Dat wilde wat

zeggen! 't Zei ten slotte zoveel dat het niets meer zei; alle wisselwerking tussen die hoogste sfeer en de lagere gebieden had opgehouden. Men was daar zo aan gewend geworden, dat de sprongen van Bolland op ‘andermans terrein’ zeer kwalik werden genomen. Neen, dat kwam nièt alleen omdat i soms zo dom deed bv. in de taalkunde,[1] of omdat i zo verwoed sprong (van huis uit was i Echternacher). In elk geval, de hoge muur is nu hersteld; bijna zonder gaten. Wat nu filosofie is onder de naam ‘kennistheorie’? Het antwoord kan elders van pas zijn, hier zij opgemerkt, dat het akademies element in de taalkunde voorlopig niet makkelik te behartigen is: 't blijft òf te zeer iets orthodox òf de dans mislukt. Een docent in ‘De T a a l filosofie’ had het lange tijd over probleemstelling in het algemeen en over probleemoplossing; ‘dat wàs eigenlik geen oplossing maar wegwerking’, Spreker toonde dat voortreffelik aan, maar.... steeds in het algemeen, steeds zuiver abstrakt, steeds trouw in de rechte lijn, de lijn naar het weten wat kennen is. Maar dat werd ook steeds bezwarender, de ademhaling werd moeiliker, de attentie verslapte. Eindelik, eindelik! deed Spr. de gewenste sprong: hij daalde in lager sfeer af, in de sfeer van de feiten, ‘ter illustratie van een algemene waarheid’ en.... toen hoorden we iets uit de p h y s i k a .[2] Zò moeilik schijnt het, uit de kring van het algemene te treden, dat àls men het doet, het nog verkeerd gebeurt.

Als het gebeurt. Men schrijft over algemene kennisleer hele bladzijden, hele hoofdstukken, zonder één feit ter illustratie. Als bv. de werken van Dr. H.J. Pos, - ongetwijfeld vrucht van veel studie -, voor mij onleesbaar zijn, dan komt dat omdat Schr. kompositioneel te orthodox is. Al heeft i het eigenlik òver taalwaarneming, waarom doet i niet eens zo'n waarneming: het schilderij waar men over praat, zie ik graag

1) Bij het schrijven liet i zich al te zeer gaan in opzettelike bijgedachten omtrent woordbetekenis die niets meer met het woord in de zin hadden te maken; ook wat flexie en spelling betrof, sprong i met z'n geest al te zeer uit z'n geest. (Het woord ‘dom’ heeft in Bollands taal en dus ook hier in de mijne, heel geen scherpe betekenis; 't is ongeveer synoniem met ‘andersdenkend’. Zo moet men 't ook in de taal van z'n leerlingen verstaan, zoals mij nog pas bleek op een kursus van de heer J. Hessing (zie volgende noot).

2) Bedoelde docent in ‘De T a a l filosofie’ was de heer J. Hessing, die in 1928 te 's Gravenhage een kursus van tien lessen gaf.

voor me. Mijn ogen willen springen van de redenaar naar het schilderij, van het schilderij naar de redenaar. Of alleen ik aan die dans behoefte heb? Heel de taal met z'n woorden als ‘begrijpen’, ‘vatten’, ‘snappen’, ‘voelt u wel?’ is een doorgaand bewijs, dat onder ons, zwakke mensen, het abstrakte heul zoekt bij het konkrete en omgekeerd; zuiverheid, orthodoxie, het blijkt iets voor de goden, onder mensen wordt het steilheid, bureaukratie in de staatkunde, geleerdheid in de taalkunde, professoraalheid in de filosofie. Te prijzen is het daarom dat Professor Pos een poging waagde, beurtelings de hoogste begrippen over menselike kennis en de laagste begrippen over taaldingen ten beste te geven in één boekje: *Inleiding tot de Taalwetenschap*. Dat het oordeel van alle lezers niet even gunstig was, (Men zie in *De N. Taalgids XXI*, blz. 208 wat C.B. Haeringen schrijft), is een bewijs te meer, hoe moeilik de taak was. Lag het aan die taak alleen? Waren misschien ook Schr.'s benen te stijf geworden op het gladde ijs van de filosofie?

[+]Vooral in zo'n boekje voor de Volksuniversiteit is sprong in de ruimte nodig, een biezonder moeilike sprong! Want de Schr. is dan behalve docent ook pedagoog. [+]Pedagogie Jeugdige mensen of geestelik jeugdigen zijn allerminst goden, nog maar half geesten; groeien moeten ze nog nààr 't geestelike, vanuit het lagere, het zeer lagere. Zien en horen, tasten en tasten, is er de boodschap, ding en feit is er het objekt. Bij de oudere mens is het andersom. Ieder die ‘levenservaringen’ of ‘konklusies’ uit de feiten heeft geput, vergeet die feiten merendeels, z'n hoofd zou anders een pakhuis worden; bij de mededeling worden dan ook liefst geen feiten geloosd maar konklusies, algemene waarheden: de moralist schrijft ‘maximes’, de wijze man spreuken, de physikus wetten, de staatkundige geboden; ook de taalkundige doceert wel wetten, t a a l psychologiese wetten in de lagere sfeer, a l g e m e n e r psychologiese wetten - filosofie heette dat vroeger - in de hogere sfeer. Dat Mozeswoord ‘wetten’ laten we nu daar, - een beetje testamenties is ieder die aan geleerdheid doet -, misprijzen doen we nu alleen de schrielheid van zo'n docent of auteur, als i pedagoog moet zijn; wat bij hem de konklusies steunde ja schiep, nl. de feiten, dat mag hij de jeugdige mensen niet onthouden, integendeel het moet het eerste zijn wat i biedt; zo alleen kan de leerling de weg doormaken die de meester zelf eens ging: van de konkreetheid tot de abstraktie, van die kennis tot de kennisleer. Een oudere, die op zijn ervaringen en konklusies

als op z'n lauweren rust, moet, wil i pedagoog zijn, er àf springen, teruggaan naar de plaats waar i zelf eens met jeugdige benen stond: hij moet in z'n kindsheid terug! dat is het Offer in de Pedagogiek: z'n eigen groei verlochenen, onnozel met de kleinen worden. Anders gaan die, nà het onderwijs, zelf pionieren; wat een tijdverlies bij al die ongeoefendheid! wat een dolheid soms na al die onthouding! Mensen zijn geen goden, jonge mensen allerminst; na elk brokje geestelikheid willen ze bergen sensaties, de pedagoog geve ze de ruimte en.... ga ze voor! met tal van 'voorbeelden', feiten!

Die eis geldt overigens niet alleen de pedagoog maar elke[+] auteur: de lezer toch (ook de deskundige) verkeert altijd enigermate in de positie van de jonge mens, de denkaktie van de Schr. is niet iets van hem zelf; niet alleen de wijze van zeggen kan verschillen, ook de hele situatie is anders; Schr. produceert, een lezer konsumeert; de Schr. zat in gespannen toestand, de lezer zit op zijn gemak, wil liefst telkens opnieuw in het onderwerp ingebracht worden, passief, en er ook in gehouden worden; dat kan alleen door een zekere wakkerheid aan de zijde van de Schrijver, een ijverige gang naar het konkrete, hetzij direkt, hetzij van het abstrakte uit.

[+]Auteur

Kompositie als stijlelement wordt meestal alleen behartigd[+] waar het de grote delen betreft; er zijn ook wel kleine delen die zich in de belangstelling mogen verheugen, de 'partes' drongen altijd tot een hyperkorrekt gebruik van buigingsvormen. Tussen die allerkleinste stilering nu en de grote, ligt o.a. die van het zinnenverband.

[+]De Volzin

Onbekend is de materie niet, altans niet geheel; men lette altijd op de verbandswoorden *dus, daarom* e.d.: een Schr. moet voor 'onlogiese afdwalingen bewaard blijven', heet het in het Voorbericht van een *Logica*, en in een aufgeklärte tijd wordt die zorg een taal- en stijlregel voor de massa, zò zeer, dat men er alles om vergeet. O.a. verliest men uit het oog, dat er behalve k a u s a a l verband nog een ander is: in het grote leven hangt alles nog op s t o f f e l i k e wijze samen, hetzij tegelijk kausaal of niet: de blaren aan de tak, de tak aan de boom, de boom aan de bodem, het kind aan de vrouw, de vrouw aan het huis; en buitenshuis klitten de vreemden samen, de wandelaars in een winkelstraat, de samenscholers op een hoek, de deelnemers bij een openbaar feest. Zulke gezellige wezens denken zich zelfs

onstoffelike dingen hand in hand te gaan: het ene jaar grijpt met z'n einde in het begin van het volgende, en zo laat ook de mens de ene zin met z'n begin op het eind van de vorige steunen: *Was je gisteren ook bij P i e t ? D a a r was de kleine jongen jarig. - Ik wens je veel g e l u k ; d a t ben je dubbel waard*. Hoe in die zin de woordorde er op berekend is, het psychies verband tussen de zinnen tegelijk stoffelik te doen zijn (een echt o r g a n i e s verband!), dat springt pas in het oog, als we dezelfde gedachten g e s c h r e v e n zien, onder de invloed van de psychiese schrijfsituatie. Bij een kritikus leest men dan: *Ik wens de onderneming een prachtig r e s u l t a a t , ze is het dubbel waard*; zo trekt ook elk die de pen heeft opgenomen, de zinnen die hand in hand gaan, vaneen: *Was je gisteren bij P i e t ? de kleine jongen was d a a r jarig*. Dit opzettelik te verklaren, is hier de zaak niet,[1)] het zal verder, gedeeltelik, ter loops geschieden; hier zij direkt opgemerkt, dat alle mensen reeds in de schooltijd die schrijfkunst verstaan; in een opstel heet het: *De ooievaar kwam aangevlogen. Hij zette zich op het nest neder. Het wijfje verwelkomde hem. De jongen staken de bekken omhoog. De kikvors enz*. Bij het s p r e k e n zal het kind de stugste van zulke zinnen nog trachten soepel te maken door *En toen.... En toen*....; maar bij het s c h r i j v e n , als die ‘lelike’ verbindingen moeten vervallen, lijken de ‘fraaie’ zinnen te duideliker op dode palen, allemaal netjes naast elkaar, met de kale koppen recht omhoog, geen levend gewas met in elkaar gegroeid loof. Dat zou niet zo bij zelfs zeer jonge kinderen kunnen gebeuren, als het niet in de natuur van de mens had gezeten; alleen, bij het s c h r i j v e n gaat die natuur woèkeren. De springnatuur. Een zin wil uit het geheel. Wel wil i ook tegelijk er in zijn, want hij is als 'n mens, die een gemeenschapswezen èn 'n individu is; maar als denkend wezen allereerst 'n individu; 'n zin als gedachte wil vooral zich zelf zijn; zelfs in 'n gedachtengang, waar eind en begin zo harmonies mogelik aaneengekoppeld moeten zijn als begin en einde van een eirkel, daar wil tòch elk deel van die cirkel, de zin, een cirkel op zich zelf wezen. En dat moèt i willen wezen om een krachtig gedachtengehèèl te geven. Die tegenspraak lijkt in een meerderheidstijd wel absurd, 't is een histories gegroeide waarheid. De Romeinse wereld ging als staat te niet, omdat de

1) Even aangeroerd is de kwestie in de brochure *Hij, Zij of Het*? blz. 17. Zie ook de paragraaf over *Woordorde* en blz. 235 en 242.

individus er te weinig waren gaan tellen, en toen het Christendom de Staat ging overtreffen - in macht maar vooral in duur - toen was het individu steeds meer in aanzien gestegen. Zoals een gemeenschap moet ook een gedachtenkomplex het van sterke individuen hebben, van krachtige zinnen. In de natuur - vooral bij het spreken in de omgang - is die kracht iets zeer vanzelfs; ook wie duidelik een zin als deel voelt van een betoog of een vertelling, legt toch vaak in zo'n zin z'n hele ziel, wel slechts tijdelik, want ook elke volgende zin zal min of meer bezield moeten zijn, maar -, hoe tijdelik ook, - het kan zeer intens zijn. Dat blijkt dan telkens uit de vorm, die is min of meer aphoristies (dit bereikt men o.a. door gedrongenheid, ook door de woordorde: het onderwerp vooraan, vooral als men schrijft); de sterke bezieldheid blijkt ook dikwels uit de toon, die kan klinken als het thema dat de sonate inzet. Dat alles doet de overtuiging, de suggererende overtuiging, men ‘overtuigt door z'n overtuigdheid’ (aldus Ritter over Abram Kuyper). Elke zin, wat ook strekking moge zijn, is in de grond een stukje waarheid, als zodanig vooral g e v o e l d , en om het zo ook in de hoorder te doen worden, moet het behalve rationele inhoud ook suggestieve kracht hebben. Dat eist een eigen ziel, een eigen bioties bestaan. Dit irrationeel, nog weinig gekend karakter (de zgn. gevoelswaarde van de zin) zal, even goed als het rationeel element er in, moeten gekultiveerd worden, maar dan eerst als natuurobjekt gekend moeten zijn. Op dit fundamenteel terrein -, de tweezijdige studie van de zin, - gaat dan de docent in de Welsprekendheid met die in de Denkleer[1)] zij aan zij; vooral als ze merken dat het dan vanzelf niet alleen de enkele zin maar de hele gedachtengang betreft. Het zinneng e h e e l toch eist dezelfde suggestieve kracht als die de enkele zin eigen moet zijn, de zinseenheid is het model voor de kompositie van het geheel: een hetoog moet makkelik zijn samen te vatten in een stelling (dat is één zin!), een essay in een motto, een levensbeschouwing in een aphorisme, een hele levenservaring in een spreuk; basis voor goede stijlleer is zinsleer, rationelesuggestieleer. Maar als dan de suggestieve kracht van de zin

1) Zo heet (ook wel ‘Logica’) de leer, hoe de mens behòòrt te denken; 't betreft denkk u l t u u r ; de denkn a t u u r is dan objekt van de psychologie, de t a a l psychologie, omdat dat denken toch vooral uit 's mensen spraak blijkt.

meebrengt dat die uit de band springt, dan moet dat toch nooit op volstrekte wijze gebeuren. Op twee punten niet: wat de aansluiting tussen de zinnen betreft (die kan ‘organies’ blijven!) en wat de zin als deel van 't geheel aangaat, (het louter logies verband). Dit tweede punt vraagt nu de aandacht. De maan die een eigen cirkel beschrijft, doet dat toch niet absoluut; grafies beschouwd maakt i een rare weg door, een wonderlik grillige baan lijkt het, maar de grondvorm is toch de strenge aardbaan. Wat een katastrof zou het geven als i die verliet! Wat er van hem zelf zou worden, is onze zaak niet, maar onze aarde!.... een tweede zondvloed zou de helft van het land verzwelgen! Een zin ga z'n eigen cirkel, maar.... bìnnen de grotere kring; een dansende zin moet de zaal niet verlaten. In een ernstig g e s p r e k zal dat zo gauw niet gebeuren, de hoorder is er bij om op de afdwaling attent te maken. Bij een r e d e is de zielsgemeenschap minder normaal; de spreker is een ‘geachte spreker’, de stoel een ‘spreekgestoelt’; hij is te veel iets aparts, zijn zinnen worden dat licht ook. Zoals daardoor bij het schrijven het organies verband verdwijnt, springen bij het publieke spreken de zinnen uit het grote logiese verband, en, geeft dan de Spreker mee met de sprong, dan.... eindigt i soms op een punt waar i heel niet heen wilde in het begin. Een spreker bv. zou het *Over het beoordelen van kunst* hebben. In een onderdeel had i het over allerlei oorzaken van oordeelsbederf o.a. over vals gebruik van taal. De kunstkwestie werd nu een woordkwestie, en op het uiterste punt van die afwijking gaf i deze zin ten beste: ‘Bij het woord *inboorling* denken we verkeerdelik altijd aan iets exoties, aan palmen en zonnegloed, aan iets heel b i e z o n d e r s .’ Op de g e v o e l s w a a r d e - v a n - h e t - w o o r d ging dus de Spreker in. En toen, bij de volgende beweging: ‘maar *inboorling* betekent eenvoudig *wie daar geboren is*.’ En toen...., - een zin waar Spr. heel z'n ziel in legde -: ‘De ware betekenis van een woord is te zoeken bij de Etymologie.’ De lezing over kunstkritiek werd nu verder een taalles en wat niet al. Spr. was uit de dancing in de wijde wereld terecht gekomen en werd een prooi van het grote Avontuur. Misschien gingen z'n hoorders wel mee; omdat i ze zo ‘boeide’, ‘meesleepte’. Heeft die welsprekendheid met ‘kunst’ te maken? In een tijd als dansen een koorts is, zegt men ja. Een zondvloed verwacht men dan, of een ‘wereldbrand’, in elk geval iets dat eindelik onze ‘chaos’ zal verhelpen. Om wille van de chaotiese

rede, (die dan òòk in zwang is!) stuurt men dan bij voorkeur op zùlke krachtzinnetjes aan die als ‘treffend idee’ of als ‘rake zet’ geheel op zich zelf staan; ja het toppunt van welsprekendheid is dan de zet die opzettelik de Rede[1)] in de war stuurt. Zo werden onlangs door een docent in de Welsprekendheid (op een kursus voor een Volksuniversiteit) als modellen van stijl zinnen aangehaald van debaters, mensen die uit de logiese gedachtengang uitsprongen juist om hun opponent in de war te brengen. Waar zulke m a c h t smiddelen, die de R e d e [1)] bederven, toch juist uit o r a t o r i e s oogpunt worden geprezen, daar begrijpen we dat dezelfde docenten menen dat ‘alleen in tijden van politieke beroering de Welsprekendheid kan bloeien.’ Waar staatkunde al niet goed voor is!....

Springt behalve de zin ook het woord uit de band? Aanhoudend![+] te vaker omdat er zo velerlei banden zijn, o.a. is een woord een element in het t a a l g e b r u i k , 't is ook een r e d edeel, ook een z i n s deel. En als zinsdeel is de onbandigheid tweeërlei, want de zin is een reeks begrippen en een rij tonen, een gedachte en een melodie. [+]Zinsdeel

Hoe een woord uit de melodie gaat, ziet men in verzen. Als[+] Goethe vertelt (in *Die Braut von Corinth*) dat het water van de Kerk (het wijwater, waarin een weinig zout) niet in staat is, de liefde tussen jongelui te blussen, dan wordt de zin *Salz und Wasser kühlt nicht, wo Jugend fühlt* tot [+]Ritme

> Sàlz und Wàsser kühlt
> Nìcht, wo Jùgend fühlt.

Dat sterk betoonde *Nicht* springt uit de band, en de alinea en de hoofdletter bezegelen die ontrouw. Ontrouw aan de melodie van de zin. De dichter had een andere melodie in z'n hoofd, een die door elk koeplet opnieuw gaat, een die niet telkens opnieuw en telkens anders door de z i n wordt bepaald maar ineens door ‘de geest’ van het g e d i c h t , d.i. door de totale gevoelswaarde. Die ene ‘geest’ stoort zich niet aan de vele gedachten, en om wille van die geest springt het woord *Nicht* uìt de zin ìn het versschema. Want dat vers-

1) Merk op, hoe hier ‘Rede’ tegelijk oratio en ratio betekent. Volgens de heer Hessing is die samenval niet toevallig maar principiëel. Wij menen dat hij gelijk heeft. Ondanks onze ‘domheid’.

1) Merk op, hoe hier ‘Rede’ tegelijk oratio en ratio betekent. Volgens de heer Hessing is die samenval niet toevallig maar principiëel. Wij menen dat hij gelijk heeft. Ondanks onze ‘domheid’.

schema is een van de vòrmen voor die ‘geest’. 't Kausaal verband tussen die vorm en die ‘geest’ is iets dat in de dichter vanzelf werkt, vanzelf in zover 't kreatieve onbewust is; maar de taalkundige wil het bewust maken; die ‘geest’, d.i. de totale gevoelswaarde, moet i dan in zin omzetten, en dat gaat nìet vanzelf. Of 't in het volgende geval gelukt is? Een bromvlieg ging door de kamer, van vòòr naar achter, van achter naar vòòr; daar vòòr, bij 't raam, stond G. Gezelle; hij hoorde 'm telkens gaan en telkens komen; telkens, na 'n lange sliert gebrom door de ruimte, een paar bonzen tegen 't vensterglas! en dan weer de ruimte in, een lange sliert, een kort gebons, een lange sliert, een kort gebons:

O Gij dikke, welgekleede, welgevoede
vliège diè
'k daar zoo dikkens, om end weder om mij
hoòre en ziè
vliegen, varen, vederen, ruischen, in den
zònnenstrààl.

Als men oplettend leest (de dichter hielp, door bij de alinea geen hoofdletter te schrijven!), dan houdt men de zin nog wel vast, maar de zinsm e l o d i e ? Hoe mal klinkt dat *die* achter *vliege*! nog maller dan 't *Nicht* bij Goethe! Maar die dwaasheid is de wijsheid van de dichter: hij is boven de zin uitgegaan; 't is geen onzin maar Übersinn; de melodie is er niet om de zin, maar de zin om de melodie, en dan niet om een melodie zoals de nachtegaal die geeft (die leeft eenvoudig z'n leven) maar de mens, die het leven verwòn. Dat leven met al z'n verplichte logika heeft 'm eerst geknecht, geplaagd, met 'm gespeeld, nu speelt hij met 't leven: als i honger heeft, zingt i (òver de honger), als i verzadigd is, zingt i; als i leed heeft, zingt i, als i blij is, zingt i. Alles trapt i met z'n voet, om er een liedje van te maken. Hugo Verriest leerde van G. Gezelle, dat ‘versvoet’ echt ‘voet’ betekende, je moest ‘de maten trappen’. Om die banaliteit te prediken, moest i 'n tuindersjongen zijn. Geraniums en foksia's zijn ook banaal, maar 't blijven bloemen, kinderen Gods. Zo banaal was ook Alb. Verwey toen i weer durfde leren dat vers ‘deun’ was, ‘dreun’, de deun van de liereman, die gestadig draait z'n zelfde draai, de voet van ‘Koperen Janus’[1)], die

1) Een bekende figuur op kermissen en publieke feesten, ànders een Dortse scharesliep, maar dàn een liedjeszanger, die zich begeleidt met koperen mekaniek.

gestadig trapt, z'n zelfde trap. En daarbij altijd glimlacht. Zoals de liereman. Smaad, armoe.... und er lässt es gehen, | alles wie es will, | dreht, und seine Leier | steht ihm nimmer still Müller). Ze wisten allebei

> zich den weg te wijzen naar 't gestadig
> blijde zijn.

Met die sliert en die bons besloot G. Gezelle z'n gedicht over de bromvlieg. Toen ging het natuurlik over hem zelf. Maar al die zin bleef bijzaak, hoofdzaak was z'n stemming en z'n zang, dikwels ‘tegen de zin in.’

De mate van dat tegen bepaalt weleens de grootheid van de dichter. Het heel grote is zelden populair en daarom willen burgerlike dichters niet al te geweldig dansen, bij hen loopt het metrum tamelik wel parallel met de zin, anders gezegd: het gangbare spreekritme dwingt de lezer niet, uit het versmetrum te springen; dit kan als een soort tik-tak gehandhaafd blijven. Bij Vondel en de tachtigers die hem bewonderden, is dat anders; ze moesten daarom van tam literaire kritici horen: ‘Gij en zijt nog geenen Cats.’ Inderdaad! ‘nette’ dansers waren Kloos en Vondel niet.

De onfatsoenlikheid in dezen kan door musici nog wat worden[+] aangedikt of anders zijn die zot genoeg om uit eigen beweging ‘ondoordacht’ te doen. Schubert heeft wat moeten horen! ‘Bij de woorden *des Waldes Rauschen* is *Rauschen* hoofdzaak, ontleedt de kritikus dan, ‘en *des Waldes* is maar bepaling. En nu gaat Schubert zingen: *des Waldes, des Waldes, Waldes, des Waldes Rauschen*. Zie nu, hoe dat *Rauschen* bijzaak werd! de zin lijdt daaronder.’ Wie weet hoe de zinsontleder zelf er onder leed, hij bestierf 't! Maar de zanger leefde te meer. Zijn vreugdeleven. Voor ons is de aarde maar een tranendal, voor hem zoals voor de dichter een hemelse berg. Voor Schubert toch weer anders dan voor Goethe en Gezelle; die twee maakten eerste-rangs gedichten, ‘Schubert had kieskeuriger moeten zijn,’ meent men, ‘de tweede-rangs Müller deed i te veel eer aan.’ Hoe zo? De ‘geest’ van het verhaal bepaalde het ritme in Goethe's ballade, en de ‘geest’ van zo'n ballade is het weer, die Schubert aan het zingen brengt, en zo ook de geest van elk ander gedicht. Dat naast die versgeest ook andere verskwaliteiten van belang zijn, is daarom nog niet iets voor wie enkel zingt en danst. Het

[+]Muziek

tempo van die dans wordt dan ook het tempo van het gedicht; hoe bij dit verlies van eigen tempo nog te beoordelen of het gedicht eerste- of tweede-rangs is? hoort men dan nog wel altijd een gedìcht? Men moet biotiese waarden weten te onderscheiden nl. poëtiese en muzikale, en beide gescheiden van logiese waarden. En zeker is niet logies, wie alleen de laatsten erkent! hij is logicisties, d.i. oordeelkundig uit één oogpunt, uit dat van de zin. Wie werkelik logies oordeelt d.i. doordacht, die erkent de twee zijden van een zaak, tegenover de ernst het spel, tegenover de zin de zang, tegenover de voorbijgaande aandacht de triumf over het Moment. De Souvereiniteit van het Ogenblik verwint de mens met z'n Rede zoals later zal blijken, hier doet i het met z'n Stem, de muziek van z'n stem; helfhaftig of verheven kan men zogoed de fonetiese triomf noemen als de rationele; poëzie staat na aan de religieuze dans.

[+]Maar.... du sublime au ridicule....! Gezelles enjambement en ongewoon aksent is makkelik te parodiëren; vooral dat *vliège diè* is gauw lachwekkend, want het geldt niet meer een sterkere betoning, 't is een betoning van het onbetoonde; dat gaat niet alleen tegen de zin in maar ook tegen het meer primaire leven, onbetoondheid is niet alleen een syntaktiese maar ook een ruimer psychologiese kwestie; de dichter die dan betoont, zien we boven de menselike p s y c h e uit gaan, en in die gevaarlike positie staat vlak naast de verheven poëzie de kinderpraat, ja de cyniese humor. Hoe in spelversjes bij het aftikken, (als het ritme van het versje de beurt moet aangeven), de kleine zingt als Gezelle, heeft ieder waar kunnen nemen; tot slot een welberekend spotliedje, op een jongen en z'n vader die 'm naar de kostschool bracht; daarin werd o.a. de zin *ze gaan samen naar de trem; z'n vader loopt trouw naast 'm* gezongen als volgt: [+]Ritme

Ze gìngen sà
men naàr de trèm,
z'n vàder diè
loopt troùw naast hèm.

Vooral dat zo onnatuurlike *hèm* trok de aandacht, 't leek een hinkedans.... Zo doen het ook weleens beroemde rijmers.

Waarom schrijven ze geen proza! daarbij is genoeg aan rijmen en ritmen te doen, rijm in de zin van klankaanpassing; en wat het ritme betreft: Een toerist hinderde het dat i aan de Chinezen

zo weinig verschil van kleding merkte, ‘men weet soms niet of het een zoon van Adam of een dochter van Eva is.’ Dr. V.d. Sleen). Wat een raar huwelik! denkt hier de logicist; maar de ritmies gevoelige merkt op: hoe komt hier het dilemma tot z'n recht! de vierheid *zoon, dochter, Adam, Eva* is hier precies doormidden gebroken: *zoon van Adam, dochter van Eva*. Voor die raakheid, die hoge biotiese waarde, mag men wel wat overhebben. Er wordt in proza mèèr zo foutief geschreven, zelfs door taalkundigen. Een van hun had het over een algemeen Duits verschijnsel en lokaliseerde het, - omdat het tegelijk iets akademies betrof -, *te Bonn en te Berlijn, aan de Boven- en aan de Benedenrijn*. Maar toen bedacht i zich: ‘Misschien ligt Bonn wel aan de Middenrijn.’ De alliteratie *B-B-B-B* was 'm zomaar uit de pen gevloeid, tegen de zin in. Maar bij nadere bezinning - hij schreef een taalkundig en geen aardrijkskundig opstel - liet i de spontaneïteit toch maar onverbeterd; de biotiese waarde ervan schatte i in dit geval hoger dan het zo duidelik bewijs van ‘algemene ontwikkeling’. Schr. dezes had op blz. 228 het zwaartepunt van 's mensen lijf ‘tussen de heupen’ gezien, bij herlezing zag i het tussen de lendenen; het woord ‘heupen’ bleek gesuggereerd door de alliteratie met ‘punt’ en ‘precies’; daarom liet i het maar staan. Op blz. 226 had i het over ‘bewegingen die zelf meestal niets dan draai zijn.’ Bij het kopiëren bedacht i zich: ‘*meestal*? de moderne dans is minder draai dan de vroegere’; *meestal* werd daarom verbeterd in *dikwels*. Maar bij de herlezing bleek hem *dikwels* lang niet zo goed te klinken; hij verbeterde het dus maar weer in *meestal*; dit bleek er eerst niet gezet te zijn om de statistiek maar om de ritmiek. Neen, om het ritme, want ritm i e k is l e e r van het ritme en het was o n b e w u s t geschied. Maar toch laat ik *ritmiek* staan, want het was, - onbewust -, geschreven om het rijm, met *statistiek*, en, bij wikken en wegen, vind ik de b i o t i e s e waarde van dat rijm zwaarder dan de betreffende j u i s t h e i d van het begrip.

Daarom niet altijd. Een kritikus schreef: ‘De film komt hiermede ineens op een veel beter, op een veel hoger peil.’ Waartoe dat ‘beter’ niet geschrapt? Schr. korrigeerde zich gaandeweegs; dat gebeurt vaak, maar dan meestal half, men voegt wel toe, maar schrapt niet. Dat Schr. dat hier niet deed, kan behalve uit gemakzucht tegenover het begrip, uit gevoel voor ritme zijn voortgekomen: een mens loopt op twee benen, ziet met

twee ogen, naar links en rechts; ook in sexuele dingen is twee het hoofdgetal, ook op denkgebied leeft het ene pas ten volle door z'n tegenstelling tot het ander. Zo zijn uitdrukkingen als *pais en vree* te verklaren: ze beantwoorden door hun dubbelheid aan de tweeledige werking van hart en hoofd en zinnen. Veel schrijvers kunnen een gedachte niet uiten dan in 'n dubbele zin, 'n zin niet sluiten dan met een dubbel predikaat, synoniemiek is hun vlonder onder beide voeten. Zo sloot boven de Schr. z'n zin met *op een veel beter, op een veel hoger peil*: dat ging hem lekker af; maar - vakkundiger uigedrukt - of nu diè ritmiese samenwerking tussen twee woorden (i.e. *beter* en *hoger*) waard is dat men met een van de twee uit de eigenlike zin springt?

[+]Zinsbouw

[+]Dat een woord uit de zin gaat, kan ook betekenen dat men er mee uit de volzin treedt: *Piet die is ziek*. Zo iets merkt vooral de ontwikkelde leek op; ontwikkeling was sinds eeuwen logicistiese opvoeding en deze klamt zich aan de volzin, ook wel de volkomen zin geheten. En die wordt dan eerst nog 'ontleed'. In zijn soort kan dat goed zijn; men leert dan o.a. zien dat in de zin *Piet die is ziek* het woord *Piet* onderwerp is, dus een zinsdeel, maar.... een dat erùit sprong; 't lijkt een rappe eersteling die het ouderlike nest ontvloog. Of ook dààrom de school altijd zo'n zin veroordeelde? en alleen om de moraal citeerde? Een zin als *Jan die sloeg Lijsje*.... werd zelfs met de tang aangepakt. Jammer dat de pedagoog zelf ook altijd zo slecht praat! boven de leer gaat de natuur![1)]

Hoe is de natuur van die konstrukties?: *Je broer heeft die ook een prijs gehad? Votre frère a-t-il un livre? Karel V die stierf in 1558. Jan die weet 't beter*. Al die woorden die erùit springen, hebben zekere klem, het zijn ook allemaal n o e m woorden; a a n d u i d e n d e woorden (*die, i, 'k*) hebben meestal geen klem. Wat òòk altijd klem heeft? 't Waf-waf van de hond. Beschamende ontdekking! de woorden waar de mens het meest prat op gaat, de namen, ja de termen, - die juwelen onder z'n woordenschat -, ze staan op één lijn met de dierlike kreet, de biceps van de wildetaal. Al een andere ontdekking had de mens bescheidener kunnen maken: naamwoorden zijn er o zo veel; met de toenemende 'kultuur' is het niet te verduwen, geleerden en industriëlen werpen de markt vol. Een tijdje kan dat massa-

1) Merk op, hoe in dit aphorisme anders altijd het zinsonderwerp vooraan staat, zie ook blz. 234 en 235.

artikel gewaardeerd worden, in zeker kultuurstadium is Kwantiteit superieur en volksontwikkeling in de zin van woord- en termopstapeling, het parool; maar op de duur wint het de Kwaliteit en de zeldzaamheid; en de meeste ‘juwelen’ blijken dan ‘maar glas’. Ook op taalterrein? Taal doet met de wisseling van de kultuurstadia zo niet mee, 't is te algemeen-menselik; de demokraat vindt er zijn principepen terug en de aristokraat; de meerderheid is er superieur èn de zeldzaamheid; het naamwoord èn het voornaamwoord. 't Ligt er maar aan. Het g e z e g d e moet het van het n a a m woord hebben: (*Da's m o o i . In 1558 is-i g e s t o r v e n*); het o n d e r w e r p (en het v o o r w e r p , in één woord het s u b s t a n t i e v e zinsdeel) is liefst alleenmaar a a n g e d u i d . Is de hoorder nog niet met het onderwerp bekend, dan wordt het g e n o e m d (*Karel V stierf in 1558*), maar dan toch weer graag uit de zin gegooid (*Karel V, die stierf in 1558*); in het algemeen worden pàs genoemde dingen bij de herhaling aangeduid (*Hier is een b o e k ; d a t moet je eens lezen*.) Noemen doet men de dingen niet zonder dat het hard nodig is, en dan dikwels nog pas later (*hij is niet teruggekomen, die timmerman*), een zin schijnt aan de noeming van het p r e d i k a a t al meer dan genoeg te hebben. Dat is wel te begrijpen: bij alles komt het er op slot van rekening op aan, hoe iets ìs; wordt ook dat iets-zelf met zekere omslag vermeld, dan wordt het voor de zin al gauw te weelderig, gepredestineerd uit het verband te springen, de verkeerde weg op te gaan, de weg van het dier, de kreet. ‘Tusschenwerpsels’, heet het altijd in de spraakkunst, ‘zijn woorden die buiten het zinsverband staan, en dus eigenlik gèèn woorden.’ Juist! maar nu de toepassing in allerlei overgangsgevallen! Het i n t e r j e k t i e f g e h a l t e van de woorden is het, dat ze uit de zin doet gaan, of.... op springen zèt. Dat gehalte kan zo sterk zijn, dat, al geeft het nog geen tussenwerpsel, er toch ook niet meer van zin sprake is; dan zegt men, in plaats van *Piet is toch zo'n held: Piet! o Piet*!! de stijging van de klem loopt parallel met het gemis aan zin; half is dat het het geval in *Pièt, dìe durft*! Enigermate is dat zo met elk naamwoord dat uit de zin wordt gelicht: *Piet die is zièk*. Het interjektief gehalte schuilt dan daarin dat voor het betroffen zinsdeel (het onderwerp) een n a a m w o o r d te veel stijging geeft, foneties en attentieel; bij de vermelding door een pronomen *i* of '*t*) is de persoon of zaak maar een soort ‘iets’, zoals ook een verschijnsel aan de horizon dat is, een visueel zwak punt

en daardoor meestal ook attentieel zwak. Dat allerlei zwakheden ook in de taal samengaan, blijkt in de tweede zin van het volgende: *Piet heeft ook 'n prijs gehad; dat had i niet verdiend*. Dat sterke predikaat *verdiend* maakt de voorafgaande substanties *i* en *dat* zwak in attentieel opzicht; zwak wàren die al, foneties en attentiëel, want de bedoelde Piet en prijs waren in de voorafgaande zin reeds vernoemd, het nieuwe was er bij de tweede vermelding af. Het verrassende dat ze in de eerste zin hadden, kleefde daar ook aan de woorden waarmee ze vermeld werden, de n a a m woorden; daarom zijn ook, in de tweede zin, de a a n d u i d e n d e woorden bèter, want verrassing komt bij zinso n d e r w e r p e n (en -v o o r w e r p e n) niet te pas. Waarom niet? De grondtoon van alle psychies ervaren in de mens, is niet alleen h o e i e t s ìs maar vooral ook h o e h i j z è l f d a a r d o o r i s; als dit tot uiting komt, horen we: *'k ben blij, dat*.... of: '*t spijt me, dat*.... Heel's mensen opvoeding, opleiding, streven en leven, is gericht op de mogelikheid te kunnen zeggen: *'k ben gelukkig*, en in die grondtoon van heel het taalgamma is het subjekt ('*k* of *me*) het meest gemeenzame ding dat men zich denken kan, helemaal niets vreemds of verrassends. Daarmee is het karakter van alle onderwerpen in de grond bepaald: ze zijn onbetoond, een slechts a a n d u i d e n d substantie-woord: '*k, i, die, dat*; zodra het iets duideliker wordt, iets psychies levendiger, maakt het zich gereed voor de sprong, ùit de zin. Daarvoor hoeft het niet ten volle onderwerp te zijn (nl. een dat het gezegde beheerst), elk substantiewoord inzover 't geen gezegde is is onderwerp en loopt gevaar als naamwoord ùit de zin te gaan. Geen wonder dat Paul (*Prinzipiën*) elk naamwoord in princiep een zin acht (*tafel = iets dat 'tafel' is*); in zo'n embryonistiese zin is het n a a m w o o r d -zelf predikaat geworden en voor de eigenlike substantie blijft niets over dan een a a n d u i d e n d woord (*iets dat*). En óók is nog te begrijpen dat een n a a m w o o r d , om zo zelf een soort zin te kunnen zijn, eigenlik ùit 'n andere zin moet, onverschillig welke funktie het in die andere zin bekleedt.

Daarom zijn ook konstrukties als de volgende heel frekwent: *In Rotterdam had je ook een vleeshal; die was op de Botersloot en die kwam d a a r a c h t e r i n d e L o m b a r d s t r a a t kwam i uit*. Met die gespatiëerde woorden, zo vol klank, treedt de spreker uit z'n zin; om er weer in te komen, moet i op z'n schreden terug, hij herhaalt: *kwam-i*. Soms is dan Schr. zo zwak dat i na de sprong niet meer in de konstructie terug kan. Een docent in

de muziekleer: *Nu is een tweeledige vorm daar heeft men nog verschillende dingen in*; en een docent in de geologie: *Volgens de laatste becijfering, met nauwkeurigheid opgemaakt, die tonen aan, dat enz*. Bij de verklaring van die dans is ten slotte nog dit feit te betrekken: zelfs een predikaat mag niet al te zwaar van evidentie zijn; ook de g r o n d vorm ('*k ben blij*) heeft maar één duidelik predikaatswoord, twee noemwoorden zijn in het predikaat e i g e n l i k niet op 'r plaats, de zin *hij leest nooit* wordt licht *Lezen doet i nooit*; een van de twee predikaatswoorden *leest nooit* is nu al half uìt het predikaat geworpen, er voor in de plaats kwam het minder betoonde *doet*, een erg algemeen en dus vaag werkwoord; *lezen* is nu al half een substantie geworden (*Lezen doet i nooit* dekt *dat doet i nooit*); een stapje verder en het wordt: *Lezen dat doet i nooit*; er uìt is nu dat evidente *lezen*, 't heeft de fatale sprong gemaakt!

Fataal? Ja, uit 't oogpunt van de denker, de halve denker; wie als grammatikus ook 't irrationele waardeert, juist als aardse steun voor 't rationele, die zal de gemaakte sprong prijzen. Onvoorwaardelik? 't Kan ver gaan. Alle woord, onverschillig of het gezegde of onderwerp is, kan zozeer de zin verlaten dat het zelf alle zin verliest, in z'n tegendeel omslaat en.... geen woord meer is maar tussenwerpsel. Zo verdanste zich het substantief 'bliksem' tot *Bliksem*! en (in Brabant) het werkwoord 'God, vergeef me' tot *Vergimme*! Zo op de slechte weg zijn alle dikke woorden. Voor de man van smaak is dat weer tè welsprekend, en hij acht het eenzelfde soort kunst als wanneer de v o l z i n een Spreker uit z'n rede brengt; als pendant tot die zinkunst zou men de andere welsprekendheid w o o r d kunst kunnen noemen of i n t e r j e k t i e v e kunst. 't Geval is in de taalkunde bekend als 'Gevoelswaarde van het Woord', hier werd het nog eens apart belicht in z'n tegenstelling tot de Zin, en we besluiten: Als een woord te zwaar is, gaat het niet alleen uit de zin maar het wordt ook tussenwerpsel en.... springt daarmee tegelijk uit het eigenlik taalkundig s y s t e e m : ''t is dan geen rededeel meer', zegt de spraakkunstige; dit besluit is tegelijk het begin voor de volgende paragraaf.

(*Wordt vervolgd*).

PH. J. SIMONS.

Een moeilike plaats in Spiegel's *Hertspieghel*. (*een-oogt*, vers 151 van het vierde Boek).

Hoewel we door de zorgen van Dr. A.J. de Jong een geannoteerde uitgave bezitten van het vierde Boek van den *Hertspieghel*, is 't er ver van af, dat wij alle verzen van deze zang verstaan. Ook Dr. de Jong is daarvan overtuigd, dat weet ik. Ontoereikend is de toelichting zowel van De Jong als van Pieter Vlaming bij de verzen 151-152:

> Wes sloofdy onbedocht, een-oogt, al heen om schat?
> Aendenkens, tot de dood u dringt opt enge pat.

Voor de duidelikheid volge hier een overzicht der voorafgaande verzen. Apollo met de negen muzen zijn bij Meerhuizen, 's dichters woning, uit den Amstel aan wal gestapt. De God der poëzie geeft in vogelvlucht de geschiedenis van de dichtkunst en zegt dat hij en zijn muzen geen voorkeur hebben voor een bepaalde hemelstreek: na in Griekenland, Italië en Frankrijk te hebben gewoond, vestigen zij zich nu aan den Amstel. Daarna zegt Kleio tot de Amsterdammers, dat zij steeds uit zijn op gewin. Waarom, vraagt zij hun in de boven aangehaalde verzen, tobt gij u af, altijd door, om aardse schatten, totdat de dood u tot inkeer brengt?

Wat betekent *een-oogt*? Vlaming's verklaring: *mikt, gelijkt* (?) *men door 't vizier van schietgeweer doet met het eene oog ziende*, wordt door Dr. Knuttel slechts onder voorbehoud aanvaard (zie Wdb. der Ned. Taal III, kol. 3816). Een ww. *eenoogen* kent hij alleen uit deze plaats. 't Hs. van de *Hertspieghel* (dat in de Kon. Bibl. berust), geeft ook *eenoogt* als ww, blijkens de interpunctie:

> Wes sloofdy onbedocht? Eenoogt alheen om schat.

Maar *eenoogen om schat*, en nog wel *alheen*, dus *steeds mikken om schat* is toch een vreemde zinswending. Mij tenminste bevredigt deze verklaring niet. Welke voorstelling heeft Spiegel hierbij gehad? - Het antwoord is te vinden in de mystieke literatuur.

Daar is herhaaldelik sprake van verschillende ogen, die de mens heeft. Volgens Eckehart zeggen ‘de meesters’, dat de ziel twee gezichtsorganen heeft; het bovenste ziet altijd God en het onderste ziet nederwaarts en zorgt voor de zinnen[1]. - Volgens Ruusbroec is de mens gelijk een dubbele spiegel, die van beide zijden beelden ontvangt[2].

Ook in de *Duytsche Theologie*, een van de 16e eeuwse libelli aurei[3], door Spiegel stellig gekend en in ons land veel gelezen en bij herhaling gedrukt[4], wordt gezegd dat van 's mensen twee ogen hèt ene de gave heeft om in den hemel te zien en het andere in den tijd, en te zorgen heeft voor 's mensen nooddruft. - In dit licht gezien dringt zich bij de lezing van Spiegel's vers de voorstelling op van iemand, die maar één oog heeft[5] n.l. een werelds oog, en wiens hemelse oog is gesloten. Deze gedachte won bij mij aan waarschijnlikheid, toen Prof. Becker mij een plaats toonde uit de *Sendt-brieven* van Hendrik Jansen Barrefelt (of Hi-el), gedrukt in 1583 bij Plantijn, waar ook sprake is van een hemels en een

1) Aangehaald door Joseph Bernhart in zijn uitgave van *Eine deutsche Theologie*, pag. 200.
2) *Ohierheit der geestel. Brulocht*, 2e Boek, cap. LXIX. - Volgens Tertullianus heeft de ziel organen, analoog aan die van 't lichaam; evenveel zintuigen, dus ook twee ogen. Hugo van St. Victor zegt, dat de ogen des vleeses *deze* wereld zien; de andere wereld wordt gezien met de ogen des harten. (*De area Noe morali IV*, cap. 9). Elders onderscheidt hij drieërlei ogen: 't ene oog ziet de wereld, met 't andere ziet de mens in zich zelven; het derde oog ziet God. Zolang die ogen klaar en open waren, zag en onderscheidde de ziel heel duidelijk; postquam autem tenebrae peccati in illam intraverunt, *oculus guidem contemplationis extinctus est, ut nihil videret; oculus autem rationis lippus effectus, ut dubie videret*. (*De Sacram.* I, X, cap. 21. Aangehaald door Ed. Wechssler in *Das Kulturproblem des Minnesangs. Bd. I. Minnesang und Christentum*.
3) Zie mijn mededeling omtrent *Een paar eenlingen in één band* in *Het Boek van* 1926.
4) Zie het rijke artiekel van Prof. Dr. Bruno Becker in *Ned. Archief voor Kerkgesch*. XXI, 3: *De Theologia deutsch in de Nederlanden der* 16*e eeuw*.
5) Prof. Dr. Stoett maakte mij opmerkzaam op de dissertatie van Mej. Leisen: *Samengestelde naamwoorden in het Nederlandsch*, waarin op pag. 137 onder verwijzing naar Hertsp. IV vs. 151, *eenoogt* opgenomen is als naamwoord.

natuurlik oog. '*Doen nu het natuerlick ooghe, welck der erden naest was, sach.... dat de beeldische mensch in sijne slechticheyt* (= eenvoud) *hem op de ooghen vertrouwde, ende dat selve ooge sich de kennisse aennam, dat het een Heer over den beeldischen mensch was*,' toen begreep dat oog, dat de begeerte der mensen het mijn en dijn in de wereld heeft gebracht, '*ende dese Begheerlickheydt ende het Eyghendom werden hem lieflick om aan te sien; daer heeftet hem daer met vereenicht*.' - Na die vereniging heeft dat oog zijn macht gevoeld '*ende met dat gheweldt is het tot dat licht ende ooghe ghekomen, welck daer int hemelsch wesen sach, ende heeft datselve in heur eenvuldich licht ende ghesicht, dat slecht ende recht was*, (*omdattet gheenen eyghendom en sach*) *met den gheweldt in sijn klaerheyt die het in den mensch hadde, wtgheblust, ende hem in het eyghendom met gheweldt den doodt op der erden toegebracht.... ende heeft ooek het licht ende klaerheydt van de hemelsche ooghe in subtylheydt ghevanghen ghenomen*. - Doen het nu dat ghesichte van de hemelsche ooghe oock tot synen eyghendom hadde, so heeftet subtijl, listich ende schalck gheweest, nae dat syne wercken waeren. Jae heeft eenen serpentschen aerdt ghehadt, gheneyght tot alle bedroch, om in sijn eyghendom te wercken. Ende met deze listighe schalcke vloeckheydt is het Begrip ende Verstandt ghekomen, ende heeft hem sijn vruchten des Eyghendoms cierlick tot besittinghe syns eygendoms aengeboden.'

In deze aanhaling is dus sprake van het uitblussen van het hemelse oog, gelijk in het geschrift van Hugo van St. Victor (zie pag. 247, noot 2). Als dus dat oog blind is gemaakt, dan is de mens *eenogig*, of *eenoogd*, want dit woord was in de 16e en 17e eeuw in gebruik (zie Wdb. der Ned. Taal III, kol. 3816).

En letten we nu op de interpunctie in dit vers, die in alle drukken dezelfde is, dan bedoelde Spiegel blijkbaar: Waarom sloof je onnadenkend, *als een eenogige* (of: gij eenogige), voortdurend om aardse goederen?

Ik voor mij acht het zo waarschijnlik, dat Spiegel's *eenoogt* moet begrepen worden uit de boven aangegeven mystiese achtergrond, dat ik dit vers als een sterk argument beschouw tegen de stelling, dat het handschrift van Spiegel zou zijn.

Amsterdam.
A. ZIJDERVELD.

Reformatoriese refereinen.

De zestiende-eeuwse rederijkerslitteratuur weerspiegelt de beroeringen op sociaal, politiek en kerkelik gebied in deze fel bewogen tijd. Voor de eerste hervormingsperiode, van 1523 tot ± 1550, bestaat er evenwel een leemte, die wel nooit geheel aan te vullen zal zijn. Met krachtige hand werden de ketterse uitingen onderdrukt en de ketterse geschriften vernietigd. Angst voor de inquisitie zal ook de hervormingsgezinden huiverig gemaakt hebben om dergelijke schrifturen te laten drukken of in afschrift te verspreiden en zelfs om ze te bewaren. Wij weten b.v. dat Anna Bijns herhaaldelik reageert op Lutherse refereinen. Aan het einde van Refereyn III van Boek II (1548) zegt ze:

> Hadt ic dluyters refreyn ghehadt ontrent mij
> Ick soude den factuer licht beter betaelt hebben.

Refereyn XIV van hetzelfde boek is gericht ‘tegen een Luters Refereyn’, op de stock ‘En onder 't schijn van duechden sij de schapen scheeren’; Refereyn XVII is een terugslag op een Luthers Refereyn: ‘Dit sijn de ghene die Martinum Luter haten.’ De aangeduide refereinen, mogelik al een antwoord op de anti-Lutherse uitvallen van 1527, die Anna Bijns in haar eerste boek had laten drukken, zijn ons niet bewaard gebleven. Mij is maar één referein bekend, van wat later datum, dat duidelik bedoeld is als een polemiek tegen een uitval van Anna Bijns, n.l. ‘Dus dijnckt mij Judas de beste van tween’, waarin Judas met de paus vergeleken wordt[1], blijkbaar een terugslag op ‘Noch is Maerten van Rossum de beste van tween.’

Anti-kerkelike refereinen uit deze periode waren wel overgeleverd. Men vindt er in de bekende verzameling, in het handschrift van Jan de Bruyne bijeengebracht en door K. Ruelens uitgegeven, maar wanneer Van Mierlo[2] betoogt dat ‘deze

1) In een zeldzaam boekje: *Drie oubollige Refreynen*. Ghedruckt int Jaer 1567, aanwezig op de Universiteitsbibliotheek te Gent.
2) *Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde*, blz. 390.

bundel van de lijst der hervormde poëzie geschrapt moet worden', dan heeft hij gelijk. De Bruyne's verzameling is een bont allerlei, aangelegd door een liefhebber van de 'edele conste', zonder bepaalde voorkeur ten opzichte van de inhoud[1].

Dat geldt evenwel niet van twee andere verzamelingen, die door de geschiedschrijvers van onze letterkunde over 't hoofd gezien zijn: één in een Brussels handschrift en één in een Dordtse druk van 1592, beide uit de tweede helft der eeuw, maar met refereinen die omstreeks 1540 geschreven moeten zijn[2]. Een grondige studie over deze ongeveer honderd refereinen zou meer plaats vereisen dan in dit tijdschrift beschikbaar is. Ik beperk mij dus tot enige voorlopige mededelingen, om te laten zien dat ze een merkwaardige pendant vormen van de *Schriftuurlike Liedekens*, waaraan Dr. Wieder een belangrijk proefschrift wijdde.

De beide verzamelingen zijn door een geestverwant van de dichters bijeengebracht. Stellig zijn ze niet van één hand: daarvoor is de stijl en de gehele geest te zeer verschillend. De eentonigheid van de Schriftuurlike liedekens ontbreekt hier. In verschillende typen wordt het beeld van de tijd ons getekend. Men vindt er de verontrusten, de radelozen, door de verwarring die ze om zich heen zien: 'Hoe wonderlic is de werelt in roeren nu! In vremde dolinghen veel menschen verseylt sijn. Elc seyt; mijn gheloove is 't beste, en 't uwe niet' (B 16)[3]. Er zijn ook bangerds, die de positie van een rederijker of van een predikant in zulke gevaarlike tijden niet benijdenswaardig vinden, en liever zich uit alle strijdvragen terugtrekken: 'Als 't ghemeynte disputeert in alle hoecken, als d'onwyse de Schryft wilt ondersoecken,

1) Het is bekend dat ook in het *Geuzenliedboek* enige refereinen voorkomen, die met de hier besprokene in geest en trant overeenkomen, o.a. deel I, No. 10 'tot spot des Vagheviers', als droom te vergelijken met B 36. Het komt ook voor in *Beelzebubs Testament*, en Dr. F. Kuiper stelt het ± 1566. Daarentegen acht hij het mogelik dat het referein No. 12 'niet onbelangrijk ouder is dan 1566'. Met de grove spot van No. 20 (eveneens in *Beelzebubs Testament*) is in onze verzamelingen eigenlik alleen B 13 te vergelijken. Van later datum zijn in het Geuzenliedboek de refereinen No. 34 (1569), No. 41 (1571) en No. 59 (1572).

2) Zie over deze verzamelingen mijn bijdragen in het *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* XXI, afl. 3 en afl. 4, waar uit beide verzamelingen ook een aantal proeven afgedrukt zijn.

3) Met B wordt het Brusselse hs., met D de Dordtse druk bedoelt, het cijfer is het volguummer der refereinen. Vgl. de aangehaalde artikels.

alsmen alle saken wilt controleuren, als de scholier sijnen meester wilt vervloecken, als men condemneert diversche boecken... dan ist quaet rethorisijn sijn oft predicant' (B 17). Geestig-spottend wordt eén dergelijk type aan de kaak gesteld (B 25):

> Mach ic niet wel sonder ancxte ofte vreese leven,
> ic hope dat ic van mijnen pastoor niet en sal worden bekeven,
> want ic, Godt dancke, niet een a voor een b en kenne.
> . . . . . .
> Ic leerde eens mijnen paternoster; die heb ic al vergeten.
> So en sal wt der schriftueren van my niet vertelt sijn.
> In wijsheyt en wil ic my niet een hayr vermeten.
> Ic laetse studeren, die daer toe ghestelt sijn.

Een luchtig-spottende toon horen we in het refereyn 'Den sot behaeght sijn eyghen manieren wel' (B 18), in een gesprek met enige 'papen' over de Lutheranen: 'Klemt op Jacobs leere, ende vraghet Godt' (B 24), al is de grondtoon daar ernstig, vooral in de slotstrofe:

> Wie sij sijn, die haerlieder vant Evangelie schamen?
> Sijnt pausen, Bisschoppen van grooter namen,
> Oft Martins Luters volc; men kentse ooc wel:
> Sij en vreesen noch sij en duchten voor gheen gequel,
> Al ligghen sij in karekers, in sloten, en banden.
> Het schijnt dat sij loopen naer een avontspel,
> Als mense gaet onthalsen oft verbranden.

Verwantschap met de latere strijdpoëzie der Calvinisten blijkt uit de bestrijding van de beeldenverering, ernstig in: 'Ende en wilt gheen vremde goden aanbeden' (B 22), spottend in: 'Hoe moghen sij dan heylighen gheheeten sijn' (B 23 = D 3), 'Och wee, dat men dus Gods beelden gaet verachten!' (D 14), en 'In Christo leyt onse salicheyt alleene' (D 50). Tegen de vasten zijn gericht: 'Den suyveren en is gheen spijse onreene' (B 33) en 'Is dit vasten dat God almachtich behaecht' (D 17); tegen de aflaatbrieven en het verkopen van zielmissen: "t Is nu al contrarie so Godt bevolen heeft' (D 20) en 'Des mols wroeten haet den hofman seere' (D 41), met felle haat:

> Ghy, die de sielen int vagevier hoopt
> En met ghelde wederom daer wt cont stellen
> Ghy sacrament vercoopers!

Heftig keren de dichters van deze refereinen zich tegen de geloofsvervolging, waarvan ze de slachtoffers zijn. Telkens weer

keert de vergelijking terug van hun ‘cleyn hoopken’, ‘Gods boden’ en verkondigers van het zuivere evangelie met de vervolgde Christus en de Apostelen, gehaat en mishandeld door machthebbers, priesters, schriftgeleerden en Phariseeërs. ‘Wee hem die wel wetende 't woort Godts persequeert!’ (B 32). ‘Die geerne 't woort Godts ontdecken, men hoortse blameren en begecken van scriben, papen, clercken, levijten’; ‘die de waerheyt voor 't volc oorconden, die worden ghelevert in Cayphas handen’ (B 5: ‘Het scaep en mach noch den wolff niet verbijten’). ‘Van beginnen der weerelt hebdij die Propheten ghedoot. Mijn Apostelen die Propheten, die u mijn woort quamen oorconden, ghij hebtse vervolght ende ghedoot als honden!’ - ‘Soudij nu beter sijn dan over duysent iaeren, dat ghij Christum selve deet voor die waerheyt sterven?’ (B 35: ‘Waer 't woort niet vervolght, ten ware niet waerachtich’).

Een van de felste aanvallen tegen de inquisitie is het referein ‘Ipse est; tenete eum!’ (D 1), met de aanvang:

> Waer zijdy, ghy oude Judas? Steeckt wt u hooft nu!
> Waer hebdy dus langhe noch in muyten gheleghen?
> Coemt haestelyck te voorschijn! 't Is veel te langhe ghetoeft nu.
> Eyscht vry tsestich penningen! 't Wert u belooft nu,
> Want 't geheel bisschops raet is om u verlegen.

Een ander roept de vervolgers toe:

> Onthalst, verbrant vry! God en sal u ooc niet sparen.
> Al versmaeydij 't cleyn hoopken, Godt behoedtse noch int leste,
> Ten is met haren meester ooc niet beter gevaren! (D 39).

Daarnaast staan treffende woorden van bemoediging tot de geestverwanten, aansporingen om het martelaarschap met gelatenheid te dragen: ‘door veel lijdens moetmen comen in hemelrijcke’ (B 1); vaste geloofsverzekerdheid: ‘Godt is mijn beschermer, voor wien willie vreesen?’ (B 2) ‘Spijt duyvel, spijt helle; die waerheyt sal de waerheyt blijven’ (D 11). De dichter voert Christus zelf sprekende in: ‘O ghy cleen vergaderinghe, en wilt niet vreesen!’ (B 3):

> Ic ben u vertrooster; wie mach u verminderen?
> Waerom sijdij vervaert voor der menschen kinderen,
> die van eenen corten leven sijn.

En elders (B 28=D 44: ‘De werelt sal u vervolghen, maer in mij suldy paeys vinden’):

> En wilt niet sorghen wat ghij sult spreken ten desen,
> Als ghij voor haerlieders rechters staet:
> Den heylighen gheest sal u gheven raet
> En door uwen mont spreken.

Een enkele maal schemert in deze algemeen gehouden poëzie iets door van de persoonlikheid. In D 39 (‘Ghy zijt schoone ten thoone, maer 't gebreeckt u aen 't beste’) is een vervolgde aan 't woord, die op het punt staat, zijn vaderstad, waarschijnlik Antwerpen, te verlaten. Hij begint met een vervloeking: ‘O Babel, vol van weelden, Gods woord ontbreekt u; gij hebt het evangelie versmoord en verkoopt heiligheid om geld!’ Dan neemt hij afscheid:

> Nu adieu, schoon stat, seer groot van machten!
> My deert het cleyn hoopken dat ic daer moet laeten.
> Al zijnse onder de Babelsche geslachten,
> Den Heyligen geest salse bewaren en wachten.

Merkwaardig is ook een hartstochtelik referein (B 9: ‘Zoudie hem niet prijsen, die mij so veel ionsten doet?’), blijkbaar door een vrouw gedicht, met de aanvang:

> Fij u, Antichrist, boos veracht saet!
> Meent ghij dat u voornemen in uwe macht staet?
> O neent! Mijnen bruydegom cant u verbieden!

Ook B 27 (‘Ghy sult om mijn woort, lief, ter werelt verknesen sijn’) zal van een vrouw afkomstig zijn. Naar de vorm herinnert het aan een bekend type van het Middeleeuwse geestelike lied: de Hemelse Bruidegom, die zijn lief troostend en bemoedigend toespreekt. Mogelik is van dezelfde hand B 38 (‘Och lieff, 't derven ws aanschijns doet my lijden swaer’), dat zich omgekeerd tot de Bruidegom richt. Het is niet onmogelik dat ook andere refereinen, b.v. het treffende: ‘Om u 's naems wille, heere, comt; beschermt u schapen’ (B 26) door dezelfde dichteres geschreven zijn.

De letterkundige waarde van deze refereinen is ongelijk: er zijn er die onbeholpenheid verraden, die aaneenrijging zijn van teksten, die pronken met bijbelkennis, maar er zijn er ook die voor het werk van Anna Bijns niet behoeven onder te doen, en als stemmen uit het andere kamp, naast die van de Antwerpse schoolmaitres, verdienen gehoord te worden.

C.G.N. DE VOOYS.

Karl Bühler en de taalpsychologie.

Reeds sedert ruim twintig jaren werkt aan en binnen de grenzen der taalwetenschappelike belangstelling de psycholoog Karl Bühler. Van zijn werken vond ik tot nog toe weinig melding gemaakt, hetgeen mij een aanleiding was zeer in het kort de aandacht op deze geleerde te vestigen. Leerling van de Würzburger hoogleraar Külpe, is hij in de eerste plaats denkpsycholoog. Van die kant heeft hij dan ook in zijn meest bekende werk (Die Geistige Entwicklung des Kindes, Fischer, Jena, 1929[5]) de psychologie van het kind behandeld. Uit de inleiding tot de eerste druk, die na zevenjarige voorbereiding, onderbroken door de wereldoorlog, pas in 1918 verscheen, spreekt duidelik B.'s biezondere belangstelling voor de taal. Hij hield zich reeds geruimen tijd bezig met allerlei problemen der taalpsychologie in engere en ruimere zin. De ‘Sprachtheorie’, waarheen hij zich daar opweg verklaart en die hij ons nogmaals in zijn laatste boek (Die Krise der Psychologie, Fischer, Jena, 1927) in het vooruitzicht stelt, is intussen nog steeds niet verschenen. Tot Bühler's ‘praecedenten’ op gebied der taalpsychologie behoren in hoofdzaak tijdschriftartikelen en referaten. Zo sprak hij in 1909 ‘Ueber das Sprachverständnis vom Standpunkt der Normalpsychologie’ (Ber. ü.d. III. Komgr. f. exp. Ps.). In het Idg. Jahrbuch VI (1919) leverde B. een opstel bevattende een ‘Kritische Musterung der neueren Theorien des Satzes’. Over het ‘Wesen der Syntax’ schrijft hij daarna in het ‘Festschrift’, dat in 1922 Karl Vossler werd aangeboden. In '18 was toen reeds in de eerste druk zijner kinderpsychologie een en ander betreffende de taalpsychologie meegedeeld, dat later bij herhaling zijn aandacht opeist. Zo in zijn artikel ‘Ueber den Begriff der Sprachlichen Darstellung’ (Psychol. Forsch. III 3; 1923), alsook in zijn uitvoerig opstel ‘Zur Krise der Psychologie’ (Kantstudien XXXI, 4), waaruit later zijn reeds genoemde boek: ‘Die Krise der Psychologie’ groeit.

Ter orientering is dit werk het best aan te bevelen, van daaruit vindt de belangstellende lezer ook zonder veel moeite de verdere weg vanzelf.

Stern spreekt in zijn ‘Kindersprache’ over de ‘expressive’, de ‘soziale’ en de ‘intentionale’ wortel der taal.

Ook Bühler onderscheidt drie funkties aan de taal: '*Kundgabe*', '*Auslösung*' en '*Darstellung*'. Stern houdt deze driedeling voor verwant, maar niet identiek met de zijne.[1] Bühler komt eigenlik niet heel veel verder dan deze driedeling, zij het ook, dat zijn uiteenzetting in de 'Kantstudien' over de begrippen '*Entstofflichung* und *Ablösbarkeit*'[2] nog een welkome aanvulling biedt.

Specifiek menselik is de Darstellungsfunktie der taal, Kundgabe en Auslösung kunnen wij ook bij hogere dieren vinden. Deze drie 'taaldimensies' karakteriseert hij in de Psych. Forsch. als 'drei Richtungen, in denen ein Sprachzeichen Bedeutungsträger sein kann, die Richtungen auf den Hörer, den Sprecher und auf Gegenstände oder Sachverhalte.' Daaraan voegt hij dan nog toe, 'dasz in dem unvermittelten Ausdruck seelischer Erlebnisse des Sprechers und der korrespondierenden Auslösung sinnvollen Mitmachens, sinnvoller Reaktionen im Hörer die primären Leistungen menschlicher Sprache zu erblicken sind.' Hiermede duidt hij dus 'Kundgabe' en 'Auslösung' aan. 'Die Darstellungsfunktion ist das entwicklungsgeschichtlich Spätere', gaat hij voort. Deze specifiek menselike dimensie der taal dient nog in het kort nader beschouwd te worden. De 'Darstellung' wordt gekenmerkt door 'Entstofflichung' (of 'Ablösbarkeit') en 'Selbsterzeugung'.

Het is bekend, dat bijen, wanneer zij een nieuw 'onontgonnen' honingterrein ontdekt hebben, met een 'Werbetanz' hun korfgenoten opwekken, waarna de ontdekker zijn aangeworven helpers 'den spezifischen Blütenduft, den er selbst an sich trägt, als Erkennungszeichen mit(gibt).' Zonder deze 'Stoffprobe' zou geen der andere bijen het nieuwe veld kunnen herkennen. Die taal verdraagt geen 'Entstofflichung', de menselike daarentegen wel, waarin ik het bedoelde terrein 'darstellend' zou kunnen beschrijven. En niet alleen de ontdekker zou het eventuele kolonisten kunnen beschrijven, maar onafhankelik van hem kunnen dezen het weer aan een derde beschrijven. Deze taal laat zich, als teken, willekeurig 'erzeugen', zij is als teken 'selbsterzeugbar'. Deze eigenschappen kenmerken, volgens Bühler, de Darstellungs-funktie der taal.

Zeer in het kort is dit B.'s gedachtegang. Zonder nu echter

1) Kindersprache p. 125.
2) Ook in de 'Krise'.

verder hemzelf aan het woord te laten, waar hij wèl iets zegt, zou ik toch willen eindigen met enige vragen nopens punten, waarover hij zwijgt.

Deze driedeling, waarvan B. zelf ergens zegt, dat ze de taal nog niet hoeft te 'erschöpfen', maar in ieder geval onontbeerlik is, plaatst ons voor de vraag naar haar gebied van geldigheid. Zijn het drie losse gebieden in de taal? En waarom drie? Of zijn ze niet los? Maar is dan elke uiting van menselike taal alle drie, of twee (en welk tweetal?), of één met een 'béétje van de andere twee' enz.?

En *als* elke uiting alle drie 'bevat', wat wordt dan de reële portee van deze driedeling? Indien ze a.h.w. een driedelig spectrum vormen, hoe zit het dan met de overgangsgebieden? Want indien ze samenhangen zullen die er zijn. Indien ze nu echter eens volstrekt gescheiden zijn, zó b.v. dat men *eerst* geheel alleen Kundgabe heeft, dan is Ausl. als twede met K. tezamen... of... ernaast ergens?? - Van methodiese kant blijft er dus nog wel wat te vragen. De zin van het bijeen-zijn, zowel als van het gescheiden-zijn is methodies moeilik. Misschien echter brengt de beloofde 'Sprachtheorie', daarover opheldering? -

M.J. LANGEVELD Jr.

Boekbeoordelingen.

Dr. J. Leest, *Duitsche invloed op het Nederlandsch der Protestantsche theologen sedert het begin der XIXe eeuw* (Gronings proefschrift) (Groningen - J.B. Wolters - 1929).

Dat het niet zo gemakkelik is, tot een juist inzicht in de aard en de omvang van de Duitse invloed op onze taal te komen, weten de lezers van dit tijdschrift, die het artikel van Veenenbos[1)] indertijd gelezen hebben. Er zijn verschillende graden van Duitse invloed. Slechts zelden betreft het een overneming van het vreemde woord naar vorm én inhoud: de overeenkomst tussen beide talen leidt meestal tot vernederlandsing van de vorm. Maar naast deze groep staat een andere, zeer belangrijke: die

1) N.T. 3, 190 v.v.; 225 v.v. (nu herdrukt in De Vooys' Verzamelde Opstellen II 39 v.v.).

met betekenisontlening.[1] Welk een belangrijke plaats dit verschijnsel in de moderne Europese talen inneemt, heeft in 't biezonder W e l l a n d e r[2] bewezen. Naarmate de kultuur van de beschaafde volken eenvormiger wordt, wordt de psychiese inhoud van de verschillende talen meer aan elkaar gelijk; er ontstaat een soort van kulturele verwantschap. Is er bovendien een nauwe stamverwantschap tussen twee zulke aangrenzende talen en wordt een ervan gesproken door een groot volk dat zich krachtig doet gelden, dan kan het niet anders, of de andere taal, in casu het Nederlands, ondergaat in zeer sterke mate de invloed van de buurtaal.[3] Echter houdt het met betekenisontlening niet op; en het schijnt me een grote verdienste van L e e s t , dat hij in de Inleiding van zijn hier te bespreken werk nog op andersoortige invloed gewezen heeft. Indien van twee Nederlandse synoniemen het ene door een verwant Duits woord gesteund wordt, heeft dit de meeste kans op alleenheerschappij, terwijl het andere gevaar loopt te verouderen. En evenzo, wanneer een Nederlands woord twee min of meer uiteenlopende betekenissen heeft, heeft diè betekenis de meeste kans op behoud, welke door het overeenkomstige Duitse woord gesteund wordt. Zelfs meent L., dat bij zuivere vormverschillen soms de ene vorm onder invloed van dezelfde faktor de zege behaalt. Daar het resultaat van de Duitse invloed in al deze gevallen onberispelik Nederlands is, is dit alles in concretis moeilik te bewijzen, maar het principe is juist. Na de belangwekkende, van juist taalpsychologies inzicht getuigende inleiding beproeft L. dan de Duitse invloed in al zijn schakeringen aan te tonen in een bepaald soort van taal, n.l. die van de Protestantse teologen in de 19de en 20ste eeuw: een gelukkige keuze, daar a priori te verwachten is, dat in deze kringen, die zo sterk ouder invloed van Kant, Schleiermacher e.a. stonden, de genoemde invloed sterk is. Hij onderwerpt dus aan zijn onderzoek de taal van Van Hemert, Van der Palm, Scholten, Beets, Chantepie de la Saussaye, Kuyper, Pijper, Heering e.a.; zijn konklusie, dat, naarmate we dichter onze tijd naderen, de invloed groter wordt, zal niemand verbazen. Hij noemt telkens de plaats, haalt voorzover mogelik

1) Dit schijnt me trots M u l l e r (N.T. 14, 10 n. 2) de meest geschikte uitdrukking.
2) Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen I (1917).
3) Vgl. b.v. M u l l e r N.T. 14, 7.

het Woordenboek aan en konstateert - meest op grond van Duitse woordenboeken - het vroeger voorkomen in het Duits.[1)]

Het ligt voor de hand, dat, wanneer men een reeks van teksten doorleest om daarin Duitse invloed op te sporen, men de neiging heeft die te vinden ook waar spontane ontwikkeling of een andere verklaring mogelik is. L. is m.i. aan dat gevaar niet altijd ontkomen, vooral niet in die subtiele gevallen waar een bewijs moeilik te leveren is en de kronologie feitelik de enige aanwijzing is. Immers is het Duitse woord van betrekkelik jonge oorsprong - en dat is vaak het geval[2)] -, dan is er een niet geringe kans, dat nieuwe behoeften ongeveer gelijktijdig in beide talen gelijksoortige vormingen deden ontstaan; b.v. bij *levensbaan*: oudste ndl. plaats 1818, oudste du. Schiller; sterker bij *fijngevoelig*: oudste ndl. plaats 1795, oudste du. 1808! Wanneer L. bij *dagloner* opmerkt, dat, terwijl het Ndl. Wb. het woord het eerst noemt bij Wolff en Deken, het du. woord al in de 15de eeuw voorkomt, dan had een blik in Kiliaen hem kunnen doen zien, dat ook het ndl. woord oud is; evenzo *lichtzinnig; kruisigen*, in 't mnl. Handwoordenboek reeds genoemd.

Minder juist acht ik het, dat de Schr., die in zijn inleiding terecht erop wijst, dat vaak allerlei faktoren hebben meegewerkt, bij het geven van het materiaal zich over 't algemeen beperkt tot het konstateren van de Duitse invloed; men kan die toch alleen op waarde schatten, indien men de verschillende mogelikheden overziet.

Meermalen zal b.v. Franse, soms ook wel eens Engelse invloed de vorming in 't Duits èn in 't Nederlands veroorzaakt hebben; zo b.v. bij *invloed uitoefenen*[3)], waarbij al het door L. gekonstateerde feit dat de uitdrukking bij ons meer in zwang is dan bij onze buren, tot voorzichtigheid moet stemmen; dat hier navolging van 't Frans in 't spel is, is reeds in het Woordenboek[4)] gekonstateerd. Zo zal *zelfbestemming* een navolging zijn van *zelfbestuur*, dat met du. *Selbstverwaltung* zijn oorsprong heeft in eng. *selfgovern-*

1) Een enkele maal schijnt het veronderstelde Duitse woord niet te bestaan: *daadwerkelik*, door L. (blz. 122) daarom verklaard als een kontaminatie van *werkelik* en *tatsächlich* (zie ook M o o r t g a t , Germanismen in het Nederlandsch blz. 208).
2) Vgl. L e e s t blz. 238 v.v.
3) Blz. 237.
4) VI 2120.

ment. M.i. is het de Schr. niet gelukt aan te tonen, dat in gevallen als *rot|rat, gong|ging, konst|kunst* de tweede vorm het gewonnen heeft mede door Duitse invloed; men zou hier al zeer krachtige argumenten moeten stellen tegenover het feit, dat de vorm van de eenvoudigste klankenkomplexen niet wordt aangetast[1)]. Zoals in Duitsland mnd. *rotte* werd teruggedrongen, zo gaat het hier met *rot*: ik heb de indruk, dat de expansie van *rat* in veel opzichten parallel loopt met die van *muis*. Het oude *ging* handhaaft zich, terwijl het analogiese *gong* als minder beschaafd terugwijkt; de uitspraak van *kunst* staat zeker niet dichter bij die van du. *kunst* dan die van *konst*.

Dat *middel-* naast *midden-* onder Duitse invloed staat, wordt niet waarschijnliker door het feit, dat *midden-* aan de winnende hand is; de afwisselende neiging tot assimilatie en dissimilatie, samenhangend met het tempo van spreken, is hier een voldoende verklaring. Welvoegelikheidsredenen verklaren de verdringing van *achterdeel* door *nadeel*. Bij woorden op *-ling* als *afhangeling, wellusteling* is er m.i. geen reden, aan Duitse invloed te denken, gegeven de buitengewone produktiviteit van dit suffix in 't Nederlands, in 't biezonder in ietwat geringschattende betekenis[2)]; maast *afhangeling* vergelijke men b.v. het sedert de 17de eeuw voorkomende *aanhangeling*. Waarom *beeldschrift* een germanisme is, is mij evenmin duidelik als waarom het verouderd genoemd wordt; dit geldt slechts voor de vorm *beeldenschrift*. Bij *gesteltenis* heeft men alleen met een suffixverandering (*gesteldheid*) te doen. Afwijking van het Duitse woord in het eerste lid maakt niet waarschijnlik, dat *pennetrek* onder invloed van *Federstrich* door *pennestreek* vervangen is; *pennetrek* schijnt eer een toevallige, min of meer individuele vorming, terwijl *met één pennestreck* een vaste uitdrukking is, al voorkomende bij Van Lennep. Hetzelfde bezwaar geldt *beneden alle kritiek* (oudste plaats Multatuli) naast du. *unter aller kritik*; trouwens b.v. *beneden uwen haat* vindt men reeds bij Wolff en Deken.[3)] Sterker nog

1) Zie hierover bij de schrijver zelf blz. 18 v.
2) Vooral (maar niet uitsluitend) in onze tijd; ik noteerde b.v. in de laatste maanden uit kranten: *aardeling* (schertsend tegenover 'vlieger' gebruikt), *broederling* 'goedzak', *feesteling* feestvierder (met de gevoelswaarde van 'feestuummer'), *huicheling* (spottend voor 'huichelaar'), *sportieveling* (schertsend voor 'sportief persoon'). Men zou hier kunnen spreken van overproduktiviteit, leidende tot de ondergang.
3) Ndl. Wb. v.v. *beneden*.

geestverwant tegenover *Geistesverwandt* met afwijking van vorm én betekenis.[1)]

De Schr. konstateert, dat de Duitse invloed het krachtigst werkt, niet op simplicia, maar op afleidingen en samenstellingen. Daarnaast had hij bij het verzamelen van het materiaal meer aandacht kunnen geven aan syntaktiese kwesties: verraadt b.v. de woordorde nergens die invloed, is het gebruik van imperfektum voor perfektum nog geheel onbekend, komt de weglating van de hulpw.w. *zijn* en *hebben* nergens voor?

Wel bespreekt hij, naast de wetenschappelike kant van de zaak, de praktiese: waar houdt het gebruik van zuiver Nederlands op en waar begint het germanisme, in hoeverre moet men germanismen veroordelen? De oppervlakkige kritikus veroordeelt in de regel op grond van gevoelsmotieven, die hij achterna in argumenten tracht om te zetten; terecht meent hiertegenover L., dat iemand bezwaarlik zijn eigen taalbewustzijn als richtsnoer aan anderen kan opleggen; het is niet mogelik, tot een objektieve maatstaf te komen. 'Oorspronkelijkheid en zelfstandigheid in het denken zijn wel de machtigste middelen tot behoud van het eigene en tot wering van het vreemde in de taal.'[2)]

Ten slotte wil ik nog eens op de voorgrond stellen, dat het werk van L. zeer verdienstelik is, dat de beschouwingen zeer lezenswaard zijn en dat het materiaal gelukkig gekozen is. Het is te hopen, dat de Schr. zijn studieën op dit gebied voortzet; zijn proefschrift laat zien, hoeveel hier nog te doen is.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

A. Hendriks. *Willem Hofdijk, de Minstreel van Kennemerland*. Utrechtse dissertatie. H.J. Paris, Amsterdam, 1928.

Een in onze letterkundige geschiedenis verwaarloosde figuur heeft voor dr. Hendriks genoeg aantrekkeliks gehad om hem een studie te doen ondernemen, waarvan hij ons in dit omvangrijk

1) Vgl. verder o.a.: *heftig* (al bij Kiliaan, uit 't hgd.), *deftigheid* (verandering van gevoelswaarde), *bezwalken* (vergankelik literair modewoord), *zich nederleggen* (*zich leggen* in deze betekenis al bij Vondel), *bereids* (bij Chantepie de la Saussaye eerder invloed van de Statenvertaling), *geweten* (vgl. Kiliaan, naast *gewisse*).

2) Blz. 240.

proefschrift het resultaat aanbiedt. Wel niet geheel verwaarloosd: niemand minder dan Kloos heeft, en nog wel in de eerste Nieuwe-Gidsjaren (1886), lang niet zonder waardering over hem geschreven; Prinsen, aangetrokken door het geestdriftige in Hofdijk's temperament, acht hem miskend; De Raaf en Griss zijn hem gedachtig geweest. Maar andere literatuurgeschiedenissen laten zich min of meer smalend uit of verzwijgen hem geheel, en de beide grote geschiedenissen onzer letterkunde geven hem niet wat hem toekomt.

Niet de hele Hofdijk heeft schrijver tot onderwerp gekozen; de ondertitel van zijn proefschrift zegt het: het is de Minstreel van Kennemerland - zoals Hofdijk zelf zich met fiere voorliefde heeft genoemd - waarvoor hij onze aandacht en onze bewondering vraagt. Als Hooft is Hofdijk dichter geweest in zijn eerste levenshelft; evenals dat van Hooft is zijn later levenswerk aan de geschiedenis en aan het proza gewijd.

Met zorgvuldige nauwkeurigheid heeft de schrijver zijn dichter bestudeerd; hij heeft zijn ontwikkeling gevolgd, de voorbeelden nagegaan waarnaar hij zich heeft gevormd, zijn werk ontleed, zijn fouten en tekortkomingen aangewezen, de gedeelten afgezonderd waardoor hij de schoonheid werkelik acht gediend. De Alkmaarse schooljongen al zien we in opgewonden geestdrift voor Kennemerlands geschiedenis, ook met tranen in de ogen als hij voor 't eerst zijn heerlike bossen en duinen aanschouwt. De gelegenheden voor de ontplooiing van zijn gaven zijn nu juist niet die van een Zondagskind geweest. Was er in het gezin al de goede wil om hem de vrijheid te laten die men er zijn talent van harte schijnt te hebben gegund, de maatschappelike omstandigheden hebben hem het ongebonden artiestenleven onthouden waarvoor deze echt romanties gestemde als geboren was en waaraan hij zo pijnlik kwellend de behoefte gevoelde. Zo werden hem de arbeid in de goudsmidswinkel, de taak als onderwijzer, het kantoorleven op het stadhuis tot een ondraaglike last. En tragies wordt het als hij, niet er in slagende als literator een zelfstandig bestaan te vinden, met meer enthousiasme dan talent de schilderscarrière kiest en daar niets dan teleurstelling van ondervindt.

Het biografies gedeelte van de studie is behalve om het uitvoerig verhaal van des dichters wording ook interessant om de kijkjes die het geeft op het leven in de kleine provinciestad (Hofdijk kwam er niet verder dan aan de zelfkant van de literaire

samenleving) en op sommige tijdgenoten met wie hij voor en na in aanraking is gekomen. Van dezen werd vooral Thijm voor hem een hartelik beschermer en vriend. Hinderlik is de hooghartige toon, waarop de voorname Hasebroek zich in zijn brieven over de zeker ook wel in vormen wat tekortschietende burgerjongen uitdrukt. Welwillende raadgevingen ontvangt hij van Truida Toussaint, zich in diezelfde tijd zo veel bezonnener op de literatuur toeleggende; ook van Potgieter, al weigert deze bij herhaling zijn bijdragen; en we betreuren dat hij, in een welmenende maar weinig ontwikkelde vriendenkring tot in het dwaze verheerlikt, er niet ontvankeliker voor is gebleken. We krijgen hier vrij veel te lezen uit de korrespondentie met Thijm, we vernemen een merkwaardige uitspraak van Kneppelhout en zo is er heel wat dat het boek onderhoudend maakt, al hebben we ook wel eens neiging om te verzuchten onder de breedvoerigheid waarmee schrijver sommige gedeelten behandelt en in te stemmen met de criticus die wenste dat hij, wàt hij te vertellen had, in het halve getal bladzijden had meegedeeld.

Als Hofdijk moeite heeft gehad zich een schrijversnaam te veroveren, dan moet worden erkend dat dit niet alleen heeft gelegen aan de omstandigheden, maar dat ook zijn persoonlikheid hem daarbij in de weg heeft gestaan. Iets sterk onevenwichtigs is er in zijn aanleg. ‘Dat hart dat de dwaasheid heeft gehad van niet met de jaren gelijken tred te houden’ (brief aan Thijm) bezielt hem met de geestdrift die hem bij veel grievende teleurstelling het hoofd omhoog doet houden; het doet hem aan de andere kant zijn werk overschatten, waarin telkens wel wat goeds, maar helaas tussen zo veel onrijps en naief-bombasties wordt gevonden. Oprechte dwepende liefde voor de kunst (niet altijd met oordeel des onderscheids voor wèlke kunst), een even hartstochtelike liefde voor het middeleeuws verleden, de verrukking van de dilettant-schilder-en-tekenaar die hij was over het natuurschoon van zijn Kennemerland, zijn trouwe aanhankelikheid aan zijn Helena Ukena zijn evenveel trekken die de dichter doen liefhebben. Wie deze trekken van hem heeft leren kennen, kan niet anders dan begaan zijn met zijn tegenspoeden, moet sympathie voelen voor de jonkman wiens gebrek aan zelfkennis, onbesuisdheid in het verwerpen van maatschappelike positie, onbesuisdheid ook in zijn schrijven, gemis aan zekere elementen van beschaving, te spoedig rekenen op succes, te openlik haken naar dichterroem soms even doen

glimlachen, maar waarom men hem niet zal willen bespotten. Men voelt te staan tegenover een oprecht man die in zijn opgewondenheid zich telkens stoot aan een nuchter beoordelende wereld.

Uit de ontleding die schrijver ons voorlegt van Hofdijk's dichterlike arbeid: romantiese verhalen, ‘legenden’ (in de zin van Van Lennep), drama's, balladen, wordt het duidelik dat we vooral op de balladendichter hebben te letten. Om zijn balladen is hij (uit een Nederlands, niet uit een Europees oogpunt bezien) onze aandacht volkomen waard. Bilderdijk en Tollens hebben zogenaamde balladen voor ons gedicht, waar men ten enen male die uit het hart stijgende gevoelstoon in mist die aan het genre zijn meeslepende bekoring moet geven; Hofdijk weet in zijn beste werk ons juist daardoor tot luisteren te dwingen. Hij heeft dan soms die bedachtzame, in klank met het gevoel samenstemmende woordenkeus, die Hendriks hem een voorloper van de tachtigers doet noemen; zijn strofen brengen dan niet de verveling, die ons bij lezing van de dichters uit dat tijdperk zo dikwels bekruipt. Zijn balladen in de Europese literatuur een plaats te geven, daartoe ontbreken te veel eigen vinding, meesterschap in de kompositie, het geheim van juist genoeg en niets te veel te zeggen, persoonlik rytme, levende beeldspraak. Het zijn gebreken die hij door geen studie van metriese bouw, van middelen van dictie, aan beroemde modellen beproefd, door geen uitgebreide kennis van voor balladen geschikte stof heeft kunnen goedmaken. Toch wijzen ze niet op een verkeerde richting waarin hij zijn kunst zou hebben gestuurd, eerder op een tekort aan dichterlik vermogen, dat hem belet heeft een plaats in te nemen náást de grote dichters tot wier zwakke epigonen hij behoorde.

Het is of we met twee naturen te doen hebben. Er is in hem, als hij in brallende taal van bloedige avonturen zwetst die ons in 't minst niet interesseren, een onbesuisde jongensachtige aard, de aard van de jongen die de liefhebberij van Indiaantje spelen in de duinen levenslang volhoudt. Het is zwakheid die zich achter krachttermen verschuilt. Zijn kracht ligt in zijn zachtheid, in het tere, fijn-ridderlike gevoel dat spreekt uit de schaarse poëzie tot Lenie Ukena direkt gericht, en vooral uit die balladen en passages van zijn ‘legenden’ waar dat zachte gevoel, geobjectiveerd, het verhaal doortrilt. Kracht is ook in zijn sterke liefde voor de kunst, die begeerte om voor háár alleen

te leven, die men in die tijd in ons land zo zelden aantreft, en ook daarin kan men hem een voorloper van de tachtigers noemen.

Gevoeliger dan Bilderdijk, ernstiger dan Van Lennep, oprechter dan Beets, zuiverder dan Tollens, heeft Hofdijk getoond mee te leven in wat de grote romantiese dichters van zijn tijd, eigenlik van de tijd die aan hem voorafging, heeft bewogen. Doorgaans mist hij de zelfkritiek die Staring deed wikken en wegen eer hij ons alleen het allerbeste in volmaakte vorm kwam aanbieden. Van Bilderdijk heeft men aangetoond, dat onder veel woordenpraal regels liggen bedolven waarvan de klank op het zuiverst een echt gevoel weerkaatst. Zulke regels heeft schrijver ook uit Hofdijk's poëzie naar voren weten te brengen; jammer dat ze bij hem, als bij Bilderdijk, verzinken in een zee van ongekontroleerde ‘ontboezeming’. Maar het komt ons voor dat dr. Hendriks uit de legenden wel een aantal stukken zon kunnen kiezen die, gevoegd bij de beste van de balladen, ons een dichtbundel zouden kunnen leveren die we als van werkelike waarde uit zijn nalatenschap zouden willen bewaren en waardoor Hofdijk voor het tegenwoordig geslacht op een hoger plan van waardering werd geheven dan waarop men hem sedert zijn dood heeft laten staan.

D.C. TINBERGEN.

Dr. J. van Mierlo Jun. S.J.: *Geschiedenis van de Ouden Middelnederlandsche letterkunde*. (Antwerpen - Brussel - Leuven - Standaardboekhandel - 1928). Prijs 60 fr.

De bedoeling van deze uitvoerige geschiedenis was niet, de standaardwerken van Te Winkel of Kalff te verdringen, maar de Middeleeuwse letterkunde die ‘in hoofdzaak Vlaamsch en Katholiek is’, te behandelen van Vlaams en Katholiek standpunt. De Noord-Nederlandse geleerden, zegt de schrijver, zullen daar geen bezwaar in vinden; het zal ‘hun eigen inzicht slechts verdiepen of verbeteren.’ Deze overtuiging is ook de onze. Van Mierlo heeft zich in de laatste jaren door zijn grondige studieën op Middelnederlands gebied zo verdienstelik gemaakt, dat geen Noord-Nederlander verzuimen mag, van zijn uitkomsten kennis te nemen, al zal men goed doen, deze steeds krities te toetsen. Daarom is de uiteenzetting in een samenhangend overzicht van de gehele letterkunde een belangrijke aanwinst.

Nieuw is al dadelik de gehele opzet. De titel wijst er reeds

op, dat een afzonderlik hoofdstuk gewijd is aan de Oud-Nederlandse letterkunde. In zekere zin is dit een terugkeer tot Jonckbloet, die ook een Eerste Boek wijdde aan ‘De oud-Duitsche volkspoëzie’. Maar Van Mierlo, steunende op het onderzoek van zijn ordegenoot Stracke, staat op vaster bodem, als hij aantoont dat er vóór het begin van de schriftelik overgeleverde teksten Nederlandse letterkundige produkten bestaan moeten hebben. Dat zijn annexatie-lust soms wat ver gaat, door zich Oud-Duits eigendom toe te eigenen, heeft Mansion onlangs aangetoond[1)].

In verband met de romantiese neiging om de leemten in de twaalfde en dertiende eeuw te vullen met verloren schoonheid, staat de betiteling van het eerste tijdvak (12de en 13de eeuw): ‘In het Rijk der Schoonheid’ tegenover het tweede (1300-1430): ‘De Letterkunde onder den invloed der didactiek.’ Dat deze indeling enigszins geforceerd is, blijkt uit het feit, dat Jacob van Maerlant, die omstreeks 1300 sterft en dus geheel tot het eerste tijdvak behoort, als ‘De baanbreker’ eerst behandeld wordt in de eerste afdeling van het tweede tijdperk. Deze ‘verburgeliking’ van de letterkunde, door de schuld van Maerlant, voert ons eveneens terug naar de romantiese opvatting van Jonckbloet.

Ook de titel van de derde periode (die Van Mierlo evenals Te Winkel omstreeks 1430 laat beginnen) als het ‘Tijdvak der Volkskunst’ is niet geheel doeltreffend, tenzij bedoeld is, dat de kring van hen die in de litteratuur belangstellen zich gaat uitbreiden. Immers, in de vorige periode was het toneel, het lied en zelfs een groot deel van de epiese en didaktiese poëzie evenzeer ‘volkskunst’. De samenvattende voorstelling op blz. 436-437 van de drie ‘golvingen’: de ridderlik feodale, de burgerlik patriciese en die van het ‘volk’, is ons te schematies, al is er een kern van waarheid in.[2)] In de rederijkerskringen speelden vaak de geesteliken als leiders een hoofdrol, meer dan de woordvoerders van de gilden: men denke slechts aan het geestelik en allegories drama. En valt ook niet de bloeitijd van het geestelik lied en de moderne devotie in deze derde periode?

1) In *Dietsche Warande en Belfort*, April 1929.
2) De Renaissance-kunst had in dit verband (blz. 437) niet genoemd moeten worden de kunst van het individu, maar de kunst van de nieuw opgekomen aristokratie.

In een beknopt bestek kan een dergelijk werk, de vrucht van jarenlange zelfstandige studie, niet in biezonderheden besproken worden. Wij wijzen er slechts op, dat de hoofdstukken over de Middeleeuwse mystiek (Beatrijs van Nazareth, Hadewijch, Ruusbroec, de heiligenlevens) voortreffelik zijn, uitvoeriger en dieper-gaand dan in de bestaande geschiedenissen der letterkunde. Natuurlik zijn de vondsten en onderstellingen van de schrijver zelf en van pater Stracke in dit werk opgenomen: de oorspronkelikheid en de vroege datering van onze Reinaert, de toeschrijving van de *Beatrijs* aan Diederic van Assenede (blz. 129), de verplaatsing van verschillende geschriften, o.a. het werk van Jan Praet, naar de 13de eeuw (blz. 181), de toeschrijving van de vertaling der *Bestiaire d'Amour* aan Willem van Utenhove (blz. 112), de gissing dat de *Theophilus* gedicht zou zijn door de auteur van *Vanden levene ons heren* (blz. 127), de mening dat het *Leven van Sint Franciscus* mogelik niet van Maerlant (blz. 118), en het *Leven van Sint Lutgart* niet van Willem van Afflighem zou zijn (blz. 123). Dit alles staat lang niet vast, maar kan de stoot geven tot het herzien van tot nu toe vaststaande meningen.

Dat een niet-Katholiek Van Mierlo's werk te eenzijdig-Katholiek zal vinden, behoeft niemand, en allerminst de schrijver zelf, te verwonderen. Bij alle anti-kerkelike uitingen in de Middeleeuwse letterkunde, b.v. van de onbekende leek in de 14de eeuw (blz. 264) wordt met nadruk betoogd dat ze niet anti-Katholiek geweest zijn. Duideliker komt het karakter van dit boek uiteraard te voorschijn in het hoofdstuk over de Hervorming. De Doopsgezinde slachtoffers van de inquisitie mogen bij hem geen ‘martelaren’ heten, omdat hun geloof niet het ware was (blz. 382). Onder de geuzenliederen is het Wilhelmus ‘het eenige van blijvende, ook dichterlijke waarde’ (blz. 387). De afvalligen onder de rederijkers tracht hij zoveel mogelik voor de Kerk te behouden (blz. 389 en de Lutheraan Willem van Haecht op blz. 391). Het epitheton ‘onverdraagzaam’ wordt alleen toegepast op Marnix (blz. 426) en niet op Anna Bijns, die haar strijdgedichten alleen uitgaf ‘door het verlangen om goed te stichten’ (blz. 393). Het ‘audi et alteram partem’ zij dus de lezers van het laatste gedeelte dezer litteratuurgeschiedenis aanbevolen.

Wat het zwak van dit boek is, heeft de schrijver zelf openhartig in zijn *Woord vooraf* meegedeeld. Het is ontstaan uit een diktaat

een aantekeningen voor zijn lessen, en onder aandrang van vrienden met enige spoed en zonder voldoende verzorging van de vorm uitgebreid en aan de drukker afgeleverd. Van deze oorsprong draagt het op verscheiden plaatsen te duidelike sporen. De stijl nadert soms de telegramstijl en is door onzuiverheden (ook germanismen als *beliefd, beleeren, betuigen*) ontsierd. De bibliografie, die volgens de aanvankelike opzet geheel weg zou blijven, is nu te weinig verzorgd, zodat het minder belangrijke wèl, en de laatste of beste gegevens soms niet vermeld worden[1)].

Deze tekortkomingen zullen ongetwijfeld verdwijnen, wanneer de schrijver, naar wij hopen, weldra gelegenheid zal vinden om aan zijn werk door herziening en aanvulling een meer definitieve vorm te geven.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Julie - Augustus).

De Gids. Julie.

A. C(ornette) bespreekt het laatste boek van L. Baekelmans: *Het Geheim van de Drie Snoeken*.

De Nieuwe Gids. Julie.

De *Historische afdeeling* geeft enige perskritieken over de eerste aflevering van 1885. Willem Kloos tracht in de *Literaire Kroniek* iets te schrijven over de Letterkundige almanak *Erts*. - Alfred A. Haighton publiceert het eerste gedeelte van een artikel *Over Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe*, waarbij hij uit het omvangrijke werk van deze vruchtbare schrijfster een keuze doet die hij representatief acht.

Augustus.

De *Historische afdeeling* geeft notulen van de eerste redaktievergaderingen. - Alfred A. Haighton vervolgt zijn bovengenoemd artikel. - Willem Kloos schrijft over *Maurits Wagenvoort*.

Groot-Nederland. Julie.

F. Coenen bespreekt met grote ingenomenheid de laatste roman van Alie Smeding: *Tyne van Hilletje*.

1) Voor de herdruk wijs ik er b.v. op, dat bij de Carel ende Elegast de standaarduitgave van Dr. T. Kuiper niet vermeld is, evenmin als Bonebakker's uitgave van de Brandaen. De Drie Koningen-legende is uitgegeven in de dissertatie van Mej. Scheepstra. Ook de litteratuur over de moderne devotie vereist aanvulling (o.a. Moll's studie over Gerlach Petersen).

Vragen des tijds. Julie - Augustus.

A.G. van Hamel geeft een beschouwing over *De talen der aarde*, in 't biezonder naar aanleiding van de werken en onderzoekingen van Schmidt en zijn school en van de geniale Italiaan Trombetti.

Nu. Augustus.

Een artikel van M. Wolters: *Herman Gorter, De dichter van Pan* bevat een afbrekende kritiek van W. van Ravesteyn's boek over dit onderwerp.

Stemmen des tijds. Julie.

J.A.L. Hovy schrijft een artikel over *Tantalus van Jo van Ammers-Küller*, een ‘oprecht en leerzaam boek’, maar dat ‘de ontzettende armoede van onzen overbeschaafden tijd, op ontstellende wijze in het licht stelt’. - C. Tazelaar bespreekt onder het opschrift *Verhoudingen* een drietal Nederlandse romans.

Augustus.

J.C. van der Does wijdt een opstel aan *Johan Georg Gichtel's verblijf in Nederland en zijn verhouding tot Jan Lùyken*. Hij acht het hoogst waarschijnlik dat Jan Luyken door Gichtel gekomen is tot de verering van Böhme. - C. Tazelaar bespreekt vertaalde en Nederlandse romans onder het opschrift *Verwikkelingen*.

Opwaartsche wegen. Julie.

A.J. van Dijk noemt *De Lichtstreep* van Willem de Merode *Een kostbare bundel*. - J. van Ham ziet in de dichtbundel *Doodendansen ‘Een wending bij Jan Eekhout’*.

Augustus.

Naar aanleiding van Fenna de Meyier's ‘Vergeefsche Vlucht’ en ‘De Moeilijke keuze’ schrijft C. Tazelaar *Iets over den roman van het huwelijksprobleem*. - W.A.P. Smit beoordeelt *De bundels van Anthonie Donker*, nl. *Acheron* en *Grenzen*.

Roeping. Julie.

Anton van Duinkerken beschouwt in een artikel *De grenzen van de dood* Jan Eekhout's bundel *Doodendansen* niet alleen uit aestheties oogpunt, maar in de eerste plaats als religieus document, als uiting van een doodsbeschouwing die hij

verwerpt. - Dezelfde schrijver beoordeelt *Natuur en Dichter* van W.L.M. E, van Leeuwen.

Augustus.

Gerard Knuvelder beoordeelt in een artikel *De school der Schoonheit* de *Schets van de geschiedenis der Nederlandsche Letteren* door J.L. Walch, die hij prijst als leesbaar en smaakvol, maar waarin het het ontbreken van de jongste periode betreurt. Daarnaast toont hij zich ingenomen met de uitvoerige behandeling van de laatste periode in de *Korte schets*

van W.L.M.E. van Leeuwen, al kan hij zich met de indeling niet verenigen. Verder worden nog beoordeeld Van Leeuwen's bloemlezing *De Nederlandsche Dichtkunst sinds 1880* en *Lyrick* van J. Greshoff en A.F. de Mirande.

Den Gulden Winekel. Julie.

Gaston Burssens schrijft over *Paul van Ostayen en de kritiek*. - De *Kroniek van het proza*, door Johan Theunisz, met de sensationele titel ‘Het LevendLijk en de fossielen’, handelt over ‘Frans Erens en zijn litteraire meeningen’. - G.H. 's Gravesande hield een vraaggesprek met Anthonie Donker over ‘Interviews, dichters, poëzie en critiek’.

Eigen Volk. Julie.

Dirk Nieland geeft, als ‘proeve van Yankee-Dutch’ een schetsje: *Vijf en twintig jaar gemerried*, gevolgd door een woordenlijst.

Augustus.

Een schetsje in West-fries dialekt, door A.C. Bol-Denijs, is getiteld *Van Krelis Krelissen die won skoiden*. - L. van Breen geeft een bijdrage over *Zeeuwse volkspoëzie*.

De Vlaamsche Gids. Julie.

Lode Monteyne bespreekt in de *Vlaamsche Kronick* o.a. reisverhalen van Geo de la Violette, *De Jasz-speler* van Maurice Roelants en *Onze Smid* van Ernest Claes. - Paul de Keyser bespreekt het boek van Maurits Sabbe over *Peeter Heyns en de Nimfen uit den Lauwerboom*.

Augustus.

In de *Vlaamsche Kroniek* prijst Lode Monteyne o.a. de *Bloemekens van den Vlaamschen Rozelaar*, ‘een reeks geschreven portretten van Vlamingen van beteekenis’.

Dietsche Warande en Belfort. Julie - Augustus.

Deze gehele aflevering is aan Scandinavië gewijd. In een laatste artikel behandelt Lode Backelmans bibliografies de *Skandinaafsche literatuur in Nederlandsche vertalingen*.

Vlaamsche Arbeid XXIV, afl. 3-4.

E. Rombauts geeft een uitvoerige bijdrage over *Vondel en Zuid-Nederland*, ter gelegenheid van de 250e verjaring van Vondel's afsterven, waarin hij o.a. aantoont, hoeveel Zuid-Nederlandse dichters, b.v. Poirters, aan Vondel danken. - J. Persijn beschouwt *Omer Waitez en zijn Werk*. - Van der Hallen verlevendigt de herinnering aan *Tony Bergman*. - Jan Grauls schrijft over de afkomst van het ‘typies-Belgiese’ woord *Schampavie*.

Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde XLVIII, afl. 4.

C. Cath. van de Graft geeft een beschouwing over *Eenige Vondel-varianten*, ‘ten einde de verkieselijkste redactie van elk

der stukken (die zij voor haar *Bloemlezing* koos) te kunnen bepalen.' - L. Koch bestrijdt in een artikel over *Bredero's laatste jaren en Bredero's studiejaren* de z.i. te fantastiese en ongegronde onderstellingen van J.B. Schepers, o.a. omtrent Bredero's verhouding tot Goltzius en zijn leerjaren te Haarlem. - M. de Jong Hzn. publiceert een uitvoerig Vondel-opstel, getiteld *Het beeld des hekeldichters*. Hij wijst er op, dat Bakhuizen in zijn studie zonderling omsprong met de chronologie, en plaatst dan naast elkaar de voorstellingen van Kalff en Te Winkel: Kalff plaatst de *Barneveltiana* tussen 1618 en 1623; Te Winkel 'pompt de periode van 1618-25 zoo goed als leeg en plaatst de Barneveltiana met de andere hekeldichten na 1625.' Daarop betoogt hij dat het gedicht *Op de jonghste Hollantsche Transformatie*, dat in 1618 geschreven moet zijn, niet van Vondel's hand kan wezen: het gezag van Brandt in dezen weigert hij te erkennen. Het *Jaergetyde* is door Vondel zelf als zijn werk aangeduid; de *Geusevesper*[1)] en het *Gesprek op het graf* heeft hij daarentegen nimmer als de zijne erkend. Het laatste, stellig van 1619, kan z.i. niet van Vondel zijn. De *Geusevesper* acht hij wel Vondel's werk, maar dan moet het, mèt het *Jaergetyde* tot ongeveer 1625 verschoven worden. De strijd en de val van de Advokaat heeft Vondel in zijn hekeldicht niet 'miterlebt', maar 'nacherlebt'. De Barneveltiana en de 'ecclesiasticana' komen dan ongeveer op hetzelfde niveau te liggen. Daarvan zijn de laatste waarschijnlik primair: Vondel heeft eerst omstreeks 1622-23 partij gekozen in de strijd tussen Raadhuis en Consistorie; de Oldenbarnevelt-cultus is daaruit voortgekomen. - Albert Verwey meent dat Spieghel met de raadselachtige riviernaam Simon (*Hertspiegel IV*) de Gimone bedoelt.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. Julie.

W.H. Beuken publiceert zijn kongresvoordracht *Rondom het Vanden levene ons heren-vraagstuk*, waarin hij een parallel trekt met het geestelike drama en in 't biezonder de 'Mariënclaghen' behandelt. - Anton van Duinkerken schrijft over *Johannes van Vloten*, naar aanleiding van het proefschrift van Mea Mees-Verwey. - Jos. J. Gielen wijst op een zeldzaam boekje van 1673: *d'Oude Spraeckkonst verworpen*, door Bartel Piélat, dat voornamelik handelt over de methodiek van de Franse spraakkunst, uitgaande van

1) Dit is een vergissing, want de *Geuse-vesper* werd in de bundel van 1650 opgenomen.

de levende taal. Over naamvallen te spreken bij Franse substantieven, zegt hij o.a., is ‘schoolswetserie’, ‘aangesien de Fransche Naamwoorden geene vallen hebben.’ - Een *Vondelianum* van P. Bartholomeus Marco O.F.M. wijst op de merkwaardige overeenkomst van het gedicht *Op Huigh de Groots verlossing* en een Ode van Horatius (lib. III Ode 16). - H.W. Beuken bespreekt het opstel van J.W. Muller over *De Moedertaal en het Gymnasium* onder het opschrift *Taalfascisme en taaldemokratie*. - H.H. Knippenberg beoordeelt het derde deel van L. Simons: *Het Drama en het Tooneel in hun ontwikkeling*, Br. Robertus beoordeelt gunstig *Natuur en dichter* van W.L.M.E. van Leeuwen.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Junie.

F.E.J. Malherbe opent de aflevering met een degelik artikel over *Moderne grammatika*, waarin hij Jespersen's werk aanbeveelt en de moderne Nederlandse boeken van Van Ham en Hofker, en van Overdiep waarderend bespreekt. - F.J. Haarhoff brengt ter sprake *Die skrywe van klassieke eiename in Afrikaans*. - J.W. Pont behandelt, in aansluiting bij een vroeger artikel over hetzelfde onderwerp, *Suid-Afrikaanse plantname in ou geskrifte oor Suid Afrika*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Maart.

J. Jacobs beantwoordt de vraag *Waarom het gebruik der Fransche taal in Oudwest-Vlaanderen zoo aanzienlijk toenam van* ± 1217 tot ± 1300. ‘Vóór 1214 is West-Vlaanderen zelfstandig; daarna zijn de graven en gravinnen gewillige werktuigen in handen van den opperleenheer.’

April.

Irma de Jans schrijft *Iets over Cornelis de Bie als navolger en plagiaris*. Deze Lierse rederijker (1627 - ± 1711) heeft niet alleen Spaanse voorbeelden nagevolgd, maar ook Noord- en Zuid-Nederlandse schrijvers, o.a. Richard Verstegen en Willem Ogier, onbeschaamd nageschreven. - Een uitvoerige studie wijdde Frank Lateur (Stijn Streuvels) aan *Genoveva van Brabant*: de bronnen en de bewerkingen van de legende worden daarin achtereenvolgens besproken.

Mei.

Maurits Sabbe behandelt *Een Gedicht op den Slag te Calloo, 1638*. - De Keurraden brengen hun verslag uit over de prijsvragen voor 1929. Een studie over *De Nederlandsche* metriek in de 15e en de 16e eeuw wordt geen bekroning waardig geacht; wèl een *Toponymiese studie over de gemeenten Elsene en Ukkel*,

en een over *Leven en werken van R. Versteganus*. - Maurits Sabbe vervolgt zijn onderzoek naar *Brabantsche Strijdgedichten uit de 17de Eeuw* (De Veldtocht van 1635-36).

Junie.

J. van Mierlo pleit *Voor Willem als eenig dichter van Reinaert I*. Hij vergelijkt de werkmethode van de Dietse dichter met het Franse gedicht *Li Plaid* en vindt dezelfde kunstprocédés terug in het eerste gedeelte. Op grond daarvan neemt hij aan dat de gehele Reinaert I het werk van één dichter is. Tevens polemiseert hij tegen een te oppervlakkige studie van M. Delbouille, die de superioriteit van de Franse dichter volhield op sommige punten. - Al. Walgrave bestrijdt, in *Gezelliana*, de mening dat Gezelle's poëzie besloten zou blijven in landelike kring.

Leuvensche Bijdragen, XXI, afl. 1.

B.M. Woodbridge behandelt in een Frans artikel de veelbesproken definitie die Aristoteles gaf van het tragiese: *Katharsis et les Modernes*. - J. Leenen licht de mogelike verkorting van *Albigenses-Beghini* toe met de parallel van *Boche* uit *Alboche*. - F. Baur bespreekt onder zogenaamde *Thematologische Werken* het boekje van Gerard Brom *De Dominee in onze litteratuur*.

Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, XXII, afl. 2.

F.W. Grosheide bestudeerde de bijbeltekst in *Bibliotheca Reformatoria I*, om na te gaan welke bijbelvertaling de eerste hervormden gebruikten. - W. van Hooff - Gualthérie van Weezel stelt de vraag: *Zijn de spelen van Coornhert ooit opgevoerd*? Inderdaad blijkt *Van de Blinde voor Jericho* in 1584 door scholieren te Deventer opgevoerd te zijn. Daarom meent zij dat Coornhert zijn spelen voor opvoering bedoelde ‘zoowel voor het onderricht der jeugd in de zaivere taal als voor het verspreiden van zijn denkbeelden’.

Museum. Julie.

K.H. de Raaf beoordeelt W. van Ravesteyn's boek over *Herman Gorter, de dichter van Pan*, dat hij door ‘overhaasting en voorbarigheid’ minder geslaagd acht.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Julie - Augustus.

Een bijdrage van Hermann Pongs is getiteld: *Zur Methode der Stilforschung*.
C.D.V.

Potgieter en de Amerikaanse letterkunde.

Groenewegen[1] spreekt op gezag van Huet over Potgieter's levenslange bewondering voor Amerika; Nippold[2] wijst op die bewondering in zijn hartelike levensschets; maar wie zelf Potgieter leest, heeft die verzekering van zijn vrienden eigenlik niet nodig, telkens en telkens weer herinnert hij ons aan de Verenigde Staten.

In 1871 - wanneer de dierbare Busken Huet's, al sinds enkele jaren op Java zijn gevestigd, en scheiding en dreigende verwijdering de achtergeblevene zo dikwijls hebben gedrukt - blijkt Amerika voor Potgieter toch krachtiger magneet dan Indië en schrijft hij[3] aan de verre vriend: Als ik drie, als ik zes maanden tijd konde vinden, hoe aangenaam het mij zijn mogt, U en de Uwen weer te zien, ik geloof toch, dat ik naar de Vereenigde Staten toog. Houd het mijne bekrompenheid ten goede, maar mijne sympathiën hebben niets Oostersch.

'Westwards the Star of Empire takes its way'.

'Mount Vernon', 'Abraham Lincoln' tonen hoe hij zich op ouder leeftijd verdiept in Amerika's geschiedenis van de dag, maar 'Aan New York' uit 1842[4] getuigt al van studie der Verenigde Staten; en als in 1855[5] de Gidsredactie een brief uit Pella ter lezing ontvangt, en deze, ingeleid en omgewerkt, in haar tijdschrift wil plaatsen, is het bijna vanzelfsprekend, dat die omwerking aan Potgieter, kenner van Amerikaanse toestanden, wordt opgedragen. Hieraan danken we 'Landverhuizing naar de Verenigde Staten',[6] een binnen enkele dagen geschreven studie over emigratie. Jaren later oefent Potgieter,[7] zelf steeds zoekend

1) J.H. Groenewegen, Everhardus Johannes Potgieter. (Haarlem 1894), 243.
2) F. Nippold, E.J. Potgieter. In: Mannen van Beteekenis in onze dagen... (Haarlem 1875), 177.
3) E.J. Potgieter, Brieven aan C^{d} Busken Huet uitgegeven door G. Busken Huet. III (Haarlem 1902), 87.
4) Nederlandsche Muzen-almanak. (A'dam 1842), 15 vlg.
5) Groenewegen, o.c., 241 vlg.
6) De Gids 1855 I, 465 vlg.
7) Brieven ed. c. II, 292.

naar kleur en relief, kritiek op Huet's naar zijn zin wat mat artikel over de Pacific Spoorwegen. Bescheiden en zonder ophef gewaagt die kritiek toch van eigen - in Europa verworven! - vertrouwdheid met Noord-Amerika: ‘Het kaartje bij Uw Pacific Spoorwegen is achter gebleven, het spijt mij, en waarom? Dewijl ik plan heb, naar de Staten te gaan? Toch niet, maar op hoe kleine schaal het mogt zijn uitgevoerd, het zou mij gelegenheid hebben gegeven, U met den vinger aan te wijzen, hoe vele gelegenheden Gij ongebruikt voorbij liet gaan, Uw opstel een weinig locale kleur te geven, waardoor het zoo veel zou hebben gewonnen.’

Een jong land met jonge krachten ‘een volk, dat, evenals het onze, in zijne jeugd der wereld nieuwe wegen wijst, geloovende en arbeidende tevens’, moest Potgieter, die onze opkomst, onze zeventiende-eeuwse kracht zo vurig verheerlikte, wel trekken; de achtergrond voor dat energieke, nog wel overwegend puriteinse volk - zee, als bij ons! maar verder eindeloze wildernissen, schaars bewoond door zwervende stammen - boeide zijn romantiese geest die toch niet alleen naar het zeventiende-eeuwse Holland was gericht. ‘Hem trok onweerstaanbaar aan wat jong was, bewegelijk en levendig’, we mogen het ook op een jeugdig land toepassen. Zelf levend in zijn verslapt Amsterdam, ziet hij New York, de krachtig groeiende stad, als ‘ongelijkbre Stedemaagd’; innig spijt het de Hollander, fier op de kolonie Nieuw Amsterdam, bij Amerikanen geen waardering en zelfs spot voor de Nederlandse voorvaders te vinden.[1)]

Hoe zijn Amerikaanse sympathieën, in later jaren zeer zeker, verband hielden met zijn idealisties liberalisme, waarin hij zich hier zo bitter teleurgesteld voelde, maar dat hij ver weg in de Staten als democratie meende te herkennen, heeft de Vooys uiteengezet.[2)] Potgieter, die in Amsterdamse handelskringen leefde en zelf wel zaken op Amerika deed,[3)] zal zich allicht enigszins voor Amerika's oeconomiese quaesties hebben geinteresseerd; zijn belangstelling in Amerikaanse cultuur, voorzover

1) Vgl. ‘Aan New York’ en zie J. Koopmans, Aan New York. Taal en Letteren 1899, 73 vlg.
2) C.G.N. de Vooys, Letterkundige Studieën. (Groningen 1910), Potgieter en het Liberalisme, 219 vlg.
3) Vgl. P.N. Muller, Potgieter ter Beurze. De Gids 1886 IV, 416. Zie ook Brieven ed. c. III, 182.

geuit in zijn geschriften, is vooral belangstelling in Amerika's geschiedenis en vrijwording, en in Amerika's litteratuur. Speciaal zijn verhouding tot de Amerikaanse letterkunde zal het onderwerp van dit opstel zijn.[1] Aan die letterkunde heeft hij geen uitvoerige afzonderlike studie gewijd, maar overal verspreid liggen talrijke gegevens die wijzen op zijn grote belezenheid ook hier. De Vooys[2] spreekt over de 'achtergrond van Europese letterkunde die in bijna alle kritiese beschouwingen van Potgieter doorschemert'; willen we Potgieter's veelzijdige litteratuurkennis volkomen recht doen, dan moeten we dit uitbreiden tot 'Europese en Amerikaanse letterkunde'.

Potgieter stond in Nederland volstrekt niet alleen met zijn belangstelling voor de Verenigde Staten. In de 18de eeuw had ook Holland de Onafhankelikheidsoorlog met spanning gevolgd; West-Europa, moe na Napoleon's glorie en val, zag in het niet-vermoeide, voortvarende Amerika, een land van belofte; vele 'Europamüden' in Duitsland droomden van een bevrediging hunner democratiese illusies of romantiese hunkering in een nieuwe wereld;[3] sinds 1815 trekken arme Duitse en Zwitserse emigranten bij honderden door ons land op hun uittocht naar Amerika, schepen in onze havensteden importeren populaire verhalen over dat opkomende werelddeel, en tegen 1835, als ellendige landbouwtoestanden, handelsmalaise, onderdrukking der Afgescheidenen, het leven voor velen in Nederland onleefbaar maakt, begint ook hier de eigenlike trek naar het Westen, die een tien jaar later de Grote Trek wordt, een soms bijna mystieke exodus.[4] In de eerste helft der 19de eeuw worden we overstroomd met oorspronkelike of vertaalde litteratuur Amerika betreffend; de Gids geeft dan ook dadelik besprekingen van geschriften

1) Een bezwaar bleek het bij het schrijven van dit opstel, dat betrekkelik zo weinig oudere Amerikaanse schrijvers goed in onze bibliotheken zijn vertegenwoordigd.
2) Letterk. Studieën ed. c. Potgieter en Busken Huet als critici, 213.
3) Zie de gegevens over dit verschijnsel, weerspiegeld in de Duitse litteratuur der eerste helft van de 19de eeuw, in: F. Kürnberger, Der Amerikamüde. Gesammelte werke. Bd. IV. Hrsg. v.O.E. Deutsch, München 1910), 571 vlg., en vgl. Hild. Meyer, Nord-Amerika im Urteil des deutschen Schriftums bis zur Mitte des 19 Jahrhunderts... Mit einer Bibliographie. (Hamburg 1929).
4) Vgl. over de landverhuizing J. van Hinte, Nederlanders in Amerika. I Groningen 1928). Over het mystieke élan, 131.

uit of over de Verenigde Staten.[1] Met de grote boekenstroom die ons bereikte, is vrij veel Amerikaanse belletrie, of literair gekleurde historie meegevloeid, ten dele waarschijnilk wel langs Engelse bedding, al was in Engeland omstreeks 1830 Amerikaanse letterkunde misschien minder populair dan in Frankrijk of Duitsland. Balzac[2] meent dat Cooper zijn grote naam in Europa dankt aan de hartstochtelike bewondering van de Fransen, en de verbreidheid van hun taal. Werk van Cooper en Irving werd in het Frans en Duits vertaald; een zekere invloed van Irving op bekende Duitse auteurs,[3] op Hauff, op Heine misschien, en Annette von Droste, wordt aangenomen. Hier te lande meent Potgieter bij de lezers van de Muzen-almanak[4] op een weinig studie van Amerikaanse letterkunde te mogen vertrouwen. Terecht waarschijnlik. In Holland worden van 1826-40 zeker dertien romans naar Fenimore Cooper vertaald, en zeer verschillend ontvangen. De ‘Recensent ook der Recensenten’ noemt de ‘Laatste der Mohikanen’ een wilde en ijselike roman die allerminst der tedere sekse warm mag worden aanbevolen;[5] Helvetius van den Bergh[6] daarentegen leent aan het enige meisje te Wijk bij Duurstede dat ‘smaak voor goede lecture’ heeft, Schiller en Cooper. Bakhuizen[7] voelt voor onze auteurs een gevaar in het navolgen van de Amerikaanse romancier.

Ongeveer gelijktijdig met de vertalingen naar Cooper verschijnen werken van Irving in het Hollands, tussen 1823-40

1) Vgl. van Hinte o.c. I, 105. Vgl. ook De Gids 1855 I, 504.
2) H. de Balzac. Fenimore Cooper et Walter Scott. In: Revue Parisienne 1840. Herdrukt in H. de Balzac, Critique littéraire. (Paris 1912). Vgl. 183.
3) Vgl. O. Plath, Washington Irving's Einflusz auf Wilhelm Hauff. Euphorion. Bd. 20 (Leipzig u. Wien 1913), 459 vlg. Vgl. L.M. Price. English German literary influences. Bibliography and survey. (Berkeley 1920).
4) Nederlandsche Muzen-almanak, (A'dam 1842), 21. Vgl. De Gids 1855 I, 504: ‘a settler's history’ ‘tales of a backwoodsman’ - men kent ze van buiten.
5) 1834 I, 188-189. Geciteerd bij G. Kalff, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde. VII (Groningen 1912), 114.
6) Vgl. G. van Rijn, Nicolaas Beets. I (R'dam 1910), 464. Brief van P.T.L. Helvetius v.d. Bergh aan Potgieter, 11 Juli 1839.
7) De Gids 1840, Boekb., 408.

een negental.[1] Drost bespreekt ‘Alhambra’ vrij uitvoerig in de ‘Vriend des Vaderlands’;[2] Beets heeft Irving gekend en misschien enigszins onder zijn invloed gewerkt.[3] Ook verschijnen vertalingen naar proza van Miss Sedgwick en Dana Jr., en van Paulding, ‘Sybrand Westbrook’; in 1847 krijgen we de ‘Lotgevallen van Twee Matrozen’ naar ‘Typee’ van de grote, langvergeten Herman Melville; reeds in 1852 Mensing's vertaling van Hawthorne's ‘House with the seven Gables’ dat Schimmel[4] spoedig daarop in de Gids aankondigt; het wordt gevolgd door een Hollandse ‘Scarlet Letter’ ‘Blithedale Romance’ ‘Mosses from an old Manse’. Natuurlik ontbreekt de ‘Negerhut’ niet. W.E. Channing moet omstreeks '50 in het Nederlands gelezen zijn, Longfellow was hier vooral tussen 1855 en '65 zeer populair, en ‘Evangeline’, ‘Miles Standish’, vielen in onze taal te genieten.

We kunnen dus niet zeggen dat Potgieter het monopolie van letterkundige belangstelling voor de Verenigde Staten had, en dat hij, die de Skandinaafse poëzie voor Holland ontdekte,[5] er ook de Amerikaanse letteren invoerde. Maar wellicht is het bij ons toch weer eerst en alleen Potgieter geweest die de Amerikaanse letterkunde min of meer in verband overzag en die zich voortdurend voor die litteratuur bléef interesseren; met enkele vertalers is hij het vooral door wie Holland meedoet aan de Europese bewondering voor Cooper en Irving.

Amerikaanse poëzie was hier weinig bekend;[6] en Huizinga[7] verzekert dat Bryant, Whittier, Lowell, in Nederland zo goed als niet worden gelezen. Potgieter's schuld is dat niet, verzen van Bryant, Whittier althans, heeft hij een enkele maal vertaald of bewerkt, zonder de namen dier dichters in Holland tot een populaire klank te maken. Werk van Amerikaanse auteurs, dichters en prozaschrijvers, heeft hij gemeend te kunnen ge-

1) Zie A History of American Literature. Supplementary to the Cambridge History of English Literature. I (Cambridge 1918), 510 vlg. Bibliography Irving.
2) 1833 I, 836 vlg.
3) Zie van Rijn o.c. I, 304; vgl. Kalff o.c. VII, 423 noot 6; J. Prinsen J. Lzn., Handboek tot de Ned. letterkundige geschiedenis. Derde herz. druk ('s Gravenhage 1928), 615.
4) De Gids 1852 II, 526 vlg.
5) Groenewegen o.c., 86.
6) Kalff o.c. VII, 249.
7) J. Huizinga, Mensch en Menigte in Amerika. (Haarlem 1918), 185.

bruiken bij zijn taak van gids voor het Nederlandse volk.

Van Cooper tot Hawthorne is het een eerbiedwaardige rij Amerikaanse schrijvers, die Potgieter gekend, vertaald of gekarakteriseerd heeft. De meeste waren zijn tijdgenoten; 18de eeuwse schrijvers leverden hem, meen ik, geen stof. Naast grote namen, Cooper, Washington Irving, Hawthorne, horen we iets minder klinkende maar toch bekende, als Bryant, Whittier, Longfellow; dan die van een reeks hier zeer zeker en in de Staten misschien vergeten figuren: Miss Sedgwick, Mrs. Sigourney, Willis, e.a. Wat romantiek en wat humor, menselikheid en moraal, heeft hij voor Holland uit die letterkunde gekozen en in bespreking of vertaling tot de lezers van zijn tijdschrift gebracht; ten dele zeer zeker vond hij er eveneens bevrediging voor eigen kieskeurige smaak.

Cooper was voor het Europa van zijn tijd de Amerikaanse romantiek.[1] Met Byron en Scott en enkele anderen, heeft ook Potgieter hem gerekend tot de groten onder de Engels schrijvende romantici. Dadelik in de Gids van 1837[2] geeft hij een korte karakteristiek, als inleiding op kleine fragmentjes naar deze schrijver, een meer actuele dan gelukkige greep[3] en een proefneming die niet werd voortgezet. Potgieter voelde zelf, dat Cooper's kracht niet in dit genre lag, hem kwam ‘de grootsche eernaam van dichter en schilder der zee’ toe; Scott, Byron, Moore zijn veelzijdig.... ‘Cooper moet gij op zee laten, wanneer gij hem bewonderen wilt. Werp mij zijne woestijnen, zijne Savannah's, zijne bosschen niet tegen; wat zijn het anders dan een andere Oceaan, eindelooze ruimten, waarop geene menschelijke bewoners een spoor hunner aanwezigheid achterlieten; wildernissen, waarvan hij ons de vergeten zwervers met even gloeijende kleuren schildert, als die, welke hij bij het in het leven terugroepen der gezonkene beheerschers der wateren bezigt.’[4] Wij beschouwen Cooper enigszins als jongenslectuur; hem in één adem te noemen met

1) Zie The Re-Interpretation of American Literature. Ed. by N. Foerster. (New York 1928), 123.
2) Mengelingen, 69 vlg.
3) Van Cooper kwamen in 1836-37 bundels reisschetsen uit. Potgieter die zijn lezer enige tijd op deze schetsen had willen vergasten, liet spoedig zijn plan varen. De fragmentjes zijn vertaald uit ‘A Residence in France’. (Paris 1836), 97 vlg. en 49.
4) De Gids 1837, Mengelingen, '70.

Byron en Scott was voor zijn tijdgenoten zeer gewoon en Potgieter formuleert een oordeel als Balzac[1] iets later uitspreekt. Cooper, Irving - nog in 1859 is hij van hun vervuld en vormen zij met Shakespeare en Scott het onderwerp van conversatie als hij Nippold voor het eerst ontmoet[2] - zijn voor hem de waardige vertegenwoordigers van romantiek en humor in de Staten; de enige die tot voor kort Europa hadden kunnen bekoren, terwijl zelfs Chateaubriand's roem taande naast die van Cooper, heet het in een kritiek,[3] die Potgieter aanleiding werd tot een wat bredere beschouwing der Amerikaanse letterkunde. ‘Pathfinder’ ‘Deerslayer’ noemt hij in zijn rijpe tijd Cooper's beste en blijvende boeken;[4] in zijn jeugd trekken hem zijn romans van de zee: ‘Cooper leerde der wereld belangstellen in een schip op den Oceaan verloren, als waren touwen, masten en zeilen, zoo vele bezielde wezens, als sloeg er een hart in het ontzaggelijk gevaarte!’[5]

Van Willis, veel later in één adem met Cooper geprezen om zijn heerlike prairiebrand,[6] vertaalt Potgieter[7] levendig ‘Wigwam contra Almack's’, dat in de tegenstelling prairie - Londense wereld, en in het huwelik van een Amerikaanse erfdochter met een Indiaans stamhoofd, evenals het werk van Cooper, een sterk romanties element heeft.

Zoals Potgieter naast de romantici Byron en Scott aandacht geeft aan Cooper, trekt hij met de Engelse humoristen Lamb, Hazlitt, Hunt, ook de Amerikaanse humorist Washington

1) o.c., 177.
2) Nippold o.c., 186. Kalff o.c. VII, 744 aant. 1, wijst naar aanleiding van Potgieter's ‘Grauwtje’ op 't marskramermotief in de romantiek, o.a. in Cooper's Spy. Potg. kende dit boek (De Gids 1838, Boekb., 193); 't lijkt me niet nodig zijn reizende koopman in verband te brengen met de heldhaftige Harvey Birch. Alleen de vrouwen, verrukt over ‘de mooiste strikken en nieuwste kwikken’, zouden misschien een herinnering aan ‘The Spy’ kunnen zijn.
3) De Gids 1839, Boekb., 135 vlg., Kritiek op de vertaler van Miss Sedgwick's romans.
4) Grond en Geschiedenis. De Gids 1857 I, 86.
5) De Gids 1839, Boekb., 140.
6) In ‘Landverhuizing’. De Gids 1855 1, 507.
7) Toeschrijving van niet met Potgieter getekende artikelen enz., steeds volgens J.H. Groenewegen, Bibliographie der Werken van Everhardus Johannes Potgieter. (Haarlem 1890).

Irving binnen zijn belangstelling. Irving had in zijn ‘History of New York’ een loopje genomen met het Hollands-Amerikaanse element, Potgieter rekent er in ‘Aan New York’ met hem over af, en weet zijn letterkundige waardering van elk gekrenkt nationaliteitsgevoel af te scheiden. In 1833 voor het eerst noemt hij Irving in een brief aan Drost, naar aanleiding van ‘Alhambra’.[1] Enige kritiek is er bij Potgieter wel; in 1838 schrijft hij: ‘hoe vervelend hij sedert zijn uitmuntend Sketch Book, zijn fraai Bracebridge-Hall, zijne boeijende Tales of a Traveller en zijn meesterlijk beschreven Alhambra geworden zij, (hij schijnt) nog genade te vinden in de oogen van ons publiek.’ Het volgend jaar niets dan lof; hij spreekt van Irving's ‘weergalooze heerschappij over de taal, een talent voor stijl, dat hem vergunde de modellen van het Moederland eensklaps op zijde te streven.’ ‘Vernuft en gevoel, geest en luim, gaven zijner Verhalen en Schetsen eene populariteit buiten het bereik van zijn genialen landgenoot (d.i. Cooper). Voor weinige jaren, zeiden wij, waren zij de eenige Americanen, welke men in Europa bewonderde; zonderling genoeg hebben zij hunne vermaardheid reeds overleefd.’[2] Maar Potgieter blijft Irving trouw, en vier jaar later vertaalt hij het hoogst romanties geënsceneerde mirakel van Don Manuel de Sevilla: ‘Don Juan, Studies van Spoken’;[3] ‘Mid-Sommar te Stockholm’ heeft hij enigszins als tegenhanger van de Sint Jansnacht uit ‘Alhambra’ bedoeld.[4] In zijn studie over George Crabbe,[5] vergelijkt hij diens ‘Library’ met Irving's ‘Mutability of Litterature’, de geestige klacht van het ongelezen quartootje in het ‘Sketch Book’: ‘Veertig jaren later zal dezelfde gedachte, de ’Wisselziekte der Letterkunde”, niet poëtisch maar humoristisch, een stijl die beter met de stoffe strookt, door Washington Irving worden uitgedrukt. Uit de wouden der nieuwe wereld’ (een wat romantiese blik op de

1) Vgl. Briefwisseling van Aernout Drost met Potgieter en Heye, uitgegeven door J.M. de Waal. Ts.v.N.T. en Letterkunde 1918, 117. Vgl. E.J. Potgieter, Leven van R.C. Bakhuizen v.d. Brink. Derde druk. (Haarlem 1904), 17.
2) De Gids 1838, Boekb., 193; 1839, Boekb., 140 vlg.
3) De Gids 1842, Mengelingen, 91 vlg. Het oorspronkelike, ‘Don Juan, a spectral research’ herdrukt in ‘Wolfert's Roost and Other Papers’.
4) Het Noorden. Tweede en Laatste Deel. (Amsterdam 1840), 218.
5) De Gids 1858 II, 814.

schrijver van Engelse ouders geboren) ‘over den Atlantischen Oceaan, moet de werkman komen, die met meer smaak en meer studie - geef elk wat hem toekomt - den steen zal overkasten, die zoo kwalijk door George was gezet’. En nog eens in een brief aan Huet[1] schrijft hij over Geoffrey Crayon's Mutability of forms. Al deze jaren komt dus Potgieter telkens weer op Irving terug; tot in de toelichting bij Florence weet hij een citaat uit ‘Columbus’ te plaatsen! Naam en begrip Salmagundi, haringsla, d.w.z. krities allegaartje door velen geschreven, moet hij wel aan Irving's ‘Salmagundi or the Whim Whams and Opinions of Launcelot Langstaff E. and others’ hebben ontleend, Groenewegen's[2] restrictie is te voorzichtig. Het Amerikaanse ‘Salmagundi’ was het gemeenschappelik voortbrengsel van Irving, zijn broer William en J. Kirke Paulding; ook het Nederlandse was door Potgieter in collaboratie met anderen opgezet al moest hij spoedig het werk alleen doen. Irving's schepping, korte schetsen in het genre van de spectatoriale geschriften, is luchtig van vorm en fijn van toon; ‘to instruct the young, reform the old, correct the town and castigate the age’ was zijn doel; vermoedelik heeft Potgieter iets dergeliks gewild, maar de gave voor lichte satire ontbrak hem; zwaar, gedrongen en overvol viel zijn opstel uit. Verband, behalve in bedoeling en naam, zie ik niet tussen de Salmagundi's.[3] Wel bergt Potgieter's kritiese novelle allerlei Amerikaanse herinneringen, Longfellow bijv., Willis, Prescott, vinden we er genoemd. Als Potgieter ‘Landverhuizing’ publiceert, tekent hij ‘Salmagundist’, daar waarschijnlik mede zinspelend op het Amerikaanse van zijn mengseltje: de brief uit Pella, zijn omwerking.

Irving's John Bull kan misschien Potgieter hebben geinspireerd bij de schepping van het gezin Jan Jannetje, Kalff wijst terloops op de mogelikheid.[4] Het lijkt uiterst waarschijnlik; de gegeven citaten bewijzen dat Potgieter Irving goed kende en bewonderde. Reeds in 1838 noemt hij het ‘Sketch Book’, de bundel waarin ‘John Bull’ was opgenomen. De grote overeenkomst ligt in de

1) Brieven ed. c. I, 155.
2) Leven ed. c., 235. Gr. noemt een ed. van 1850; I.'s ‘Salmagundi’ is al van 1807-8.
3) Werden de vele toespelingen op dansend New York de aanleiding tot het Amsterdamse bal? Moest Oom Frits een ‘type’ worden, als bijv, ‘Mine Uncle John’?
4) Kalff o.c. VII, 248.

functie der hoofdfiguren; John Bull, de dikke oude landedelman met het rode vest en de zware knuppel, personifieert zijn natie, zoals Jan, de burgerkoopman, breed van schouders, fors van knokken, de pijp in de mond, Holland. Beiden zijn voorgesteld als vaders van een gezin vol jongens; en beider huis heeft zijn kruis! In het oeconomies ontredderde Engeland (Irving's schets is van 1820), waar het onder een bekrompen Toryregering tot oproerig verzet en verbod van openbare vergaderingen komt, is het ‘a noisy rattle-pated fellow, of rather low habits, who neglects his business to frequent ale-houses... a complete oracle among the poorest of his father's tenants’, die zijn conservatieve vader zorg geeft. Beide vaders - en in Engeland en in Holland waren de tijden slecht - doorleven hun melancholieke ogenblikken, maar vermannen zich dapper; Potgieter spreekt van de ‘mijmerzieke vlaag van den anders opgeruimden oude’ en John Bull ‘now goes about whistling thoughtfully to himself, with his head drooping down.’ Jan Cordaat kunnen we zetten naast Tom, het Engelse leger; misschien zijn er min of meer bewust nog enkele reminiscenties in Potgieter opgekomen bij het uitwerken van zijn gegeven. Bull houdt van boksen, van rennen, Jan bond de schaatsen onder, en zeilde. We horen van Bull's en Jan's eeuwenoude home, van Bull's voorvaderlik landhuis met donkere gangen, bijgebouwen, en weidse zalen, van Jan's ruime feestvertrek ontsierd door de benepen moderne schoorsteenmantel. Jan krijgt steken onder water van Hans Moff, Monsieur, Jonathan, maar ook de Engelse huishouding geeft aanstoot buiten af! Met een zegenwens voor Engeland eindigt Irving; ‘God zegene u, Jan! u en de uwen!’ zijn Potgieter's laatste woorden. Jan bleef ondanks zijn aardige voorganger zichzelf en oorspronkelik; Potgieter is niet Irving's mindere. Bij Potgieter sterker plastiek, meer dramatiek; door de nauwere band met zijn held en de ernstiger bedoeling, een warmer toon; bij Irving makkeliker vertelkunst en straffer, verwonderlik handig volgehouden allegorie!

Zoeken naar parallellen kan gevaarlik en vervelend worden, maar zou de hengelaar uit ‘Onder Weg in den Regen’, beeld van wat saai-taaie Nederlandse aard en lijdelik geduld, ook uit het ‘Sketch Book’ stammen? Rip van Winkle, goedmoedig bespotte Amerikaan van Hollandse afkomst, vist er met onverstoorbare volharding ‘he would sit on a wet rock, with a rod as long and heavy as a Tartar's lance, and fish all day without

a murmur, even though he should not be encouraged by a single nibble.' In de Hollandse schets speelt op een natte dag de hengelroe uit het groen: 'die arme visscher hij meende beet te hebben, hij was beet genomen.... en echter al ging toen de hengel omhoog uit de biezen, het geschiedde zonder de drift der teleurstelling, zonder gejaagdheid, bedaard.' Min of meer was Potgieter bezig met Irving toen hij 'Onder Weg in den Regen' schreef; hij noemt hem daar in verband met zijn oordeel over de 'Scarlet Letter'.

Irving was niet de enige Amerikaanse humoristiese schrijver die Potgieter las; naar Irving's medewerker aan 'Salmagundi', Paulding, vertaalde hij 'Verjonging';[1] als derde humorist (trouwens ook Willis wordt wel tot de humoristiese school gerekend) treffen we Th. Chandler Haliburton, in de Gids vertegenwoordigd met een fragment: 'Hoe Jonathan de wereld beet heeft,',[2] persiflage van Europese en Amerikaanse politiek. En David Crockett noemt Potgieter als voorbeeld van Amerikaanse humoristiese stijl.[3]

Evenals 'Wigwam contra Almack's' en de fragmenten van Mrs. M. Clavers,[4] was dit kleinere vertaalwerk misschien in de eerste plaats bladvulling voor de Gids.[5] Potgieter kon echter de hele wereldlitteratuur voor zijn Mengelingen plunderen, en in ieder geval spreken die der eerste Gidsjaargangen van een preoccupatie met Amerikaanse letterkunde - Hecker[6] spot

1) De Gids 1844, Mengelingen, 424 vlg. Is het Paulding's 'The Backwoodsman' die Potgieter bedoelt, De Gids 1855 I, 504?
2) De Gids 1839, Mengelingen, 385 vlg. Vgl. Sam Slick: the clockmaker. II (Philadelphia 1838), 93 vlg.
3) De Gids 1839, Boekb., 141.
4) De Gids 1841, Mengelingen, 466 vlg., en De Gids 1842, Mengelingen, 124 vlg.
5) Vgl. Groenewegen, Leven ed. c., 180 vlg. Groenewegen meent dat Potgieter veel uit de 'North American Review' vertaalde. Deze was echter binnen enkele jaren na de oprichting in 1815, een crities-orienterend tijdschrift geworden, waaraan Potgieter veel te danken kan hebben gehad; in de jaargangen van 1830-41, die ik kon raadplegen, vond ik echter alleen (1840, 206 vlg.) in een uitvoerige critiek, als citaat, het origineel van 'Wat men al te leen vraagt in het Verre Westen van America', door Mrs. Clavers (pseudonym van Mrs. Car. Mat. Stansbury Kirkland). Irving's 'Don Juan' is oorspronkelik verschenen in 'The Knickerbocker Magazine' 1811.
6) Geciteerd bij Groenewegen o.c., 203.

geprikkeld over ‘Amerikaanschen kost met ijzerhard gebit herkaauwd’ - en een zekere sympathie voor Amerikaanse ontspanningslectuur. Willis' novelle kiest hij in de rijpheid van zijn talent, hij publiceert die in het jaar van ‘Jan Jannetje’ en ‘Foliobijbel’; waarschijnlik genoot hij de handigheid, de vlotheid van dialoog, de persoonlike vorm van deze vlugge verteller, en was Willis ook voor hem ‘prince of magazinists’. Meer niet, vermoedelik; in ‘Salmagundi’ beroept hij zich op Willis als kenner van de uitgaande Londense kringen; in de ‘Nederlandsche Muzen-almanak’ van 1842[1] verwijt hij hem zijn bekende gebrek aan hart, naar aanleiding van een episode uit zijn ‘American Scenery’.

Ontspanningslectuur was eveneens het boek van Mrs. Th. Sedgwick (naam- en landgenote van de Miss Sedgwick, die eenvoudige historiese romans schreef, door Potgieter in de Gids besproken):[2] ‘Allen Prescott, Tooneelen uit Dorp en Stad in Nieuw Engeland.’[3] Potgieter die het vertaalde, zag er een soort Gil Blas in ‘voor zoo verre de prozaischer maatschappij der nieuwe wereld die vergelijking duldt’.... ‘echter zou ik dit boek onrecht doen’ vervolgt hij ‘zoo ik er niet bijvoegde, dat de aardige schetsen van het dorpsleven, het ware, het verstandige, het goede dat de bewoners der liefelijke dreven onderscheidt, het menschelijke in den mensch gehuldigd, tot de hoofdverdiensten van dit werk behooren, dat het deze waren die mij tot vertaling uitlokten.’[4] Een onschuldig, vriendelik boek, dat Potgieter toch wel vooral uit finantieële noodzaak zal hebben bewerkt, als ‘Riënzi’, als ‘Marianne’ van S.C. Hall.[5]

Niet alleen litteraire motieven spraken mee bij Potgieter's keuze uit Amerikaanse stof. Ontginning van het Westen (Potgieter raakt er aan in ‘Landverhuizing’), het lot der Indianen, de slavernij, horen tot de problemen die de Verenigde Staten

1) p. 22.
2) 1839, Boekb., 135 vlg.
3) Deventer 1840. Groenewegen o.c., 194, noemt Allen Prescott als auteur; vertaler noch criticus van de vertaler in De Gids noemen de oorspronkelike schrijver. Toeschrijving aan Mrs. Theod. Sedgwick volgens W. Cushing, Anonyms. (London 1890), 22.
4) Voorbericht van de vertaler.
5) Vgl. Groenewegen o.c., 106, 193. Kalff o.c. VII, 248. A. Verwey, Het Leven van Potgieter. (Haarlem 1903), 274.

in het begin en midden der 19de eeuw moeten oplossen. Het slavenvraagstuk wordt ook in Europa heftig beoordeeld; Indianen zullen er door de grote massa wel vooral van de fantastiese kant zijn bezien. Hun lot boezemt de jonge Potgieter ‘een even romantisch als aandoenlijk belang’[1] in. Pijnlik valt hem de herinnering hoe hun eens Hollandse alcohol was geschonken,[2] en zijn medelijden wordt verontwaardiging in ‘Aan New York’! Met zijn ‘Mahaskah of de Witte Wolk’[3] blijven we in Cooper's Indiaans Amerika, maar morele belangstelling in het leven der Roodhuiden wordt voelbaar. Potgieter volgt het Engels; een origineel heb ik tot nu toe echter niet teruggevonden. Mogelik hebben we in dit stuk een compilatie van Potgieter uit verschillende bronnen; de biografiese bizonderheden van Mahaskah, opperhoofd der Ioways, zijn ontleend aan een werk van Mac Kenney en Hall,[4] beroemde kenners en beschrijvers van Indiaanse zeden; het korte artikel, ofschoon doorwerkt met wat poëzie, valt misschien nauweliks meer tot de litteratuur te rekenen.

Romantiek van de zee, en een menselik begrijpen van het zeemanslot, heeft Potgieter getroffen in het vertaalde ‘Twee jaren voor den Mast’ naar R.H. Dana Jr., de jonge Amerikaanse student, die door blindheid bedreigd, als matroos op een huidenschip de reis van Boston naar Californië meemaakt. Een leven van bittere ontbering als redding aangepakt! ‘Zoowel het kloeke des besluits, als de keuze van den togt, getuigen van de veerkracht, eener jeugdige Natie eigen. Kabels te hanteren, in plaats van boeken door te snuffelen, - het volkslogijs in te duiken, gewend aan al de geriefelijkheden van het studeervertrek, - welk eene verandering.’[5] Het stoere plan moest indruk maken op Potgieter, en als hij spreekt van Kaap Hoorn door Le Maire ontdekt, volgt de vergelijking met de 17de eeuwse Hollander: ‘vergeef mij de onwillekeurige herinnering aan de glorierijke jeugd van ons Volk!’ De degelike geest van het verhaal, de ‘degelijke’ stijl,

1) De Gids 1838, Mengelingen, 447.
2) Zie ‘Aan New York’.
3) De Gids 1838, Mengelingen, 446 vlg.
4) T.M. Kenney and J. Hall, History of the Indian tribes of North-America... (London 1837). Aan hun boek werd een uitvoerig artikel gewijd in de ‘North American Review’ van 1838.
5) De Gids 1842, Boekb., 536.

weet Potgieter warm te prijzen: ‘Wij hebben in lang geen boek gelezen, dat zoo eenvoudig, dat zoo mannelijk, dat zoo waar, - hooger nog! - dat zoo menschlievend geschreven is!’ Typerend voor de opvoedende criticus Potgieter is de bewondering die we bij hem voelen voor Dana's kracht, als die van onze oude varensgezellen; een element van vreemdheid en wildheid pakt de romanticus; en de humane, sociaal-voelende Potgieter geniet van de ‘hartelijkste pleitrede voor de beschaving der matrozen’ die hij ooit las. Hij bewondert de reële weergave van het zeemansleven in zijn werkelikheid van goed en kwaad, maar tenslotte verlochent zijn diepste aard zich niet en triomfeert de idealist over de realist; dichters en predikanten roept hij toe de zeeman te helpen beschaven; het ministerie van marine, de rederijen, vraagt hij met klem, bij te dragen tot verspreiding van het boek, uitmuntend vertaald door een onzer verdienstelikste zeeofficieren.[1] De uitvoerige boekbespreking, een aardig stuk, is op haar beurt bijna gegroeid tot een pleidooi voor de zeeman, en hierdoor sluit het merkwaardig aan bij ‘'t Is maar een Pennelikker’, dat pleit voor een andere nauw bij de verheerlikte handel betrokken mensenklasse.

Een bespreking als van Dana's boek, een artikel als ‘Mahaskah’, tonen ons Potgieter vooral van zijn lerende en ethiese kant; bezien we Potgieter's keuze uit Amerikaanse poezie, dan vinden we naast romantiek ook weer ethiek. In de verzen van ‘Mahaskah’, naar J. Mac Lellan Jr.,[2] Bryant,[3] Mrs. Sigourney e.a., is het vooral de wildernis die hem boeit ‘die oorden der Nieuwe Wereld.... waar nog geene bijl de heilige stilte des wouds heeft gestoord, waar stroom noch meer ooit den last van logge scheepsgevaarten op hunne vlugge golven hebben getorscht, neen, slechts door het wilde ros en den natuurmensch werden gekliefd.’

Groot bewonderaar van Amerikaanse poezie was hij in deze dagen niet[4] ‘Hunne Poëzij....riekt ook naar den zuurdeessem, die het genieten der onze wel eens meer tot een pligt dan een

1) Ik heb niet kunnen opsporen wie de door Potgieter om zijn taal zo warm geprezen vertaler is geweest. Bij rondvraag bleek het boek op geen onzer grote bibliotheken aanwezig. Toch niet H.A. Meyer?
2) Waarschijnlik Is. Mac Lellan, journalist en dichter, in 1806 te Portland geboren. Van hem verschenen o.a., in 1830: ‘The Fall of the Indian’; 1832: ‘The Year’; 1843: ‘Mount Auburn’.
3) Vgl. W. Cullen Bryant, Poems. (Dessau 1854), 59.
4) Zie De Gids 1839, Boekb., 141.

lust maakte.... ook zij zijn een ernstig, redeneerend, aandachtig naar predikatiën luisterend volk, de kunst is hun eer middel dan doel; men kent de gevolgen.' Maar na 'Mahaskah' volgt toch weer spoedig een enkel vertaald gedicht; van Whittier,[1] dichter van Nieuw Engelse balladen - Indianen-, Quakers- en pioniersverhalen - kiest hij 'Weeklagt des Indiaans'; het thema, ondergang van een ras, wordt aangegeven door een citaat uit 'Mahaskah': 'de arme volksstammen van het Westen! de oorlog, de whiskey en de kinderziekte zijn hun te sterk geweest.' Aesthetiese overweging komt hier bij de vertaler wel zeer in de twede plaats. Mac Lellan's 'Lied van den Valk',[2] de vogel die in wilde vrijheid de getemde vogelbruid versmaadt, en snakt naar het zinken van het oorlogsschip in de storm! is zo romanties van gevoel als romanties maar kan zijn; in Longfellow's 'Begrafenis van den Minnisink'[3] voelen we iets van wildernisromantiek, als in 'Mahaskah' - in de vertaling naar zijn 'Poems on Slavery'[4] horen we een Potgieter, geschokt door de gruwel van de slavernij. Als boetprediker bijna, had hij in 'Aan New York' naar Negers en Indianen gewezen, in 'Landverhuizing' treurt hij 'over de smetten der slavernij die kleven aan America's wit gewaad'; in 'Mount Vernon' opnieuw, houdt hij de Staten voor hoe alle ellende van het ogenblik straf is voor schuld aan de slaven begaan. 'Gods beeldtenis in ebbenhout gesneden' hoopte hij, had 'in Longfellow een verdediger gevonden, die over het vooroordeel zegevieren zal.'[5] Het Quarteronne-meisje door haar vader verkocht, de vrouw die haar slaven vrij laat en school houdt voor dorpskinderen, de mishandelde, stervende neger met zijn vizioenen van Afrika, het zijn treffende verhalen, in poëzie die ons niet sterk meer roert, nu het gegeven zijn actualiteit heeft verloren.

Longfellow was lang de geliefdste dichter van zijn land; ik vond hem ergens aardig getypeerd als 'simple, wholesomely emotional and unblushingly didactic.' Dat Potgieter die zijn ganse leven de menselike bij uitstek is geweest, die bij alle behoefte aan gecompliceerde kunstvorm, bij alle verstandelik inzicht,

1) De Gids 1839, Mengelingen, 123 vlg.
2) De Gids 1843, Mengelingen, 334 vlg.
3) De Gids 1839, Mengelingen, 395 vlg.
4) De Amerikaanse bundel is van 1842. De vertalingen in de Mengelingen van De Gids van 1843-1845.
5) Salmagundi. De Gids 1851 I, 670.

bij alle tijdelik romantiese of blijvend kritiese onbevredigdheid, het eenvoudige, gezond emotionele en het opbouwende heeft liefgehad (en dit juist maakt het toch altijd wat moeilik Potgieter als volbloed romanticus te zien) naar Longfellow grijpt, verbaast niet. Rond komt hij er voor uit,[1] hoe ‘Evangeline’, met ‘Hermann und Dorothea’ dat andere ‘burgerlijke epos’ tot zijn geliefde boeken hoort. Dat Kruseman het echter in zijn ‘Bibliotheek van Buitenlandsche Klassieken’ had opgenomen was hem te machtig ‘louter de lof van den tijdgenoot geeft geen regt op den naam van klassiek.’ Maar de depreciatie van Boissevain die in de Gids een aanval beraamde op Longfellow, hem als dichter te mak en gewoon, was waarschijnlik evenmin naar zijn zin.[2]

In ‘Salmagundi’ vinden we Longfellow's ‘Evangeline’ na verteld: ‘eene eenvoudige geschiedenis, die al hare waarde ontleent aan de wijze, waarop zij wordt voorgedragen, en daardoor dubbel moeyelijk valt over te vertellen; niet ieder heeft er talent toe,’ - Potgieter heeft er zijn talent met liefde aan gegeven. Nog weer in ‘Poëtisch Morgenrood’[3] worden we aan deze idylle herinnerd, de ‘Tales of a Wayside Inn’ worden er geroemd om hun kernige kortheid. Potgieter geeft de ‘Psalm of Life’ als voorbeeld van gezonde vrome poëzie in tegenstelling tot Albertine Kehrer's godsdienstige verzen;[4] Florence Nightingale huldigt hij door ‘S. Philomena’[5] te vertalen. Veel van dit werk hoort tot Longfellow's oudere periode; zo ook de ‘Schipbreuk van den Hesperus’; dat Potgieter eveneens hém bleef volgen, blijkt uit het citeren van ‘Hiawatha’,[6] uit de vermelding van de ‘Tales of a Wayside Inn’, die eerst in 1855 en 1863 verschenen. Maar de latere Longfellow is bij Potgieter het eigenaardigst vertegenwoordigd door zijn inleidende sonnetten op Inferno, Purgatorio en Paradiso; we vinden ze, Hollands, in de toelichtingen van Florence.[7] Hij prijst Longfellow's getrouwe vertolking van de ‘Divina Comoedia’, waarvan het eerste deel

1) Buitenl. klassieken. De Gids 1857 II, 835.
2) Potgieter, Brieven ed. c. II, 82.
3) Vgl. Bibliographisch Album. De Gids 1864 I, 196.
4) Pietistische Poezie. De Gids 1853 II, 314-315.
5) De Gids 1858 II, 256.
6) Grond en Geschiedenis. De Gids 1857 I, 31.
7) Bij zang 8, 10, 13.

in 1867, het jaar voor ‘Florence’, uitkwam. Een bewijs dat hij vlug op de hoogte was van wat in Amerika werd gepubliceerd.

We vinden behalve de vroeger genoemde, nog enkele gedichten naar Bryant en Whittier; naar Bryant het bespiegelende, godsdienstige ‘Leven’[1] en ‘Toekomstig Leven’,[2] naar Whittier ‘Maud Muller’ als ‘Aafje’.[3] ‘Aafje’ is van 1864; van dat jaar is ook ‘Een Novelle’; daar, als in het gedicht, het conflict van de mésalliance, het landmeisje, de ruiter; waarschijnlik dus een overgenomen motief, verwerkt tot een zonniger pendant van het pessimistiese Amerikaanse vers.

Potgieter hield van Cooper, van Irving, van Longfellow (ik geloof dat er climax is in deze volgorde), maar Nathaniel Hawthorne, de grote en dichterlike moralist, hoorde tot zijn lievelingsauteurs, we weten het van Huet.[4] Tussen 1850-'51 verschijnen ‘Scarlet Letter’ en ‘House with the Seven Gables’ ‘waar wij ook staren, we zoeken tevergeefs onder al onze vermaardheden van den dag de wedergade van éénen Nathaniel Hawthorne, die voor ieder werk van indrukken wisselt,’ de arme Koetsveld moet het, 1853, in een anders wel waarderende kritiek even horen.[5] In 1864 schrijft Potgieter naar Bloemendaal:[6] ‘Ik las “Our Old Home” by Hawthorne, en beveel het Mevrouw aan. Hoe jammer dat het zijn laatste boek is; al verbaast dit onder het lezen niet, hij was hier al half in the land of dreams’; een klein jaar daarna richt hij zich tot Gideon in een droevig zinnetje: ‘Ja, Gideon! ik heb geloofd goed te kunnen doen, en brouwde slechts leed! Als Hawthorne U gezien had, hij zou velerlei gevraagd hebben, en geen antwoord gekregen.’ En opnieuw tot Gideon's vader: ‘Hebt Gij de inleiding tot de “Mosses from an Old Manse” gelezen? In knop houdt zij alles in wat Hawthorne later oorspronkelijkst heeft geleverd.“ Rijpe vrucht van vele jaren zich verdiepen in Hawthorne, is de nobele karakteristiek van de verfijnde fantast die hij geeft in ‘Onder-

1) De Gids 1843, Mengelingen, 152 vlg.
2) De Gids 1843, Mengelingen, 663 vlg. Vgl. Bryant o.c., 213, 214.
3) De Gids 1864 IV, 485 vlg.
4) C^{d}. Busken Huet. Potgieter. Persoonlijke Herinneringen.... Litt. Fant. en Kr. XIII (Haarlem z.j.), 75.
5) Snippers v.d. schrijftafel door C.E.v. Koetsveld. Beoordeeld. De Gids 1853 I. Vgl. 265. Hawthorne ook genoemd in ‘Landverhuizing’.
6) Brieven ed. c.I, 55; vgl. 104, 120.

weg in den Regen'. 'Onderweg in den Regen' hoort misschien tot Potgieter's persoonlikste werk. Het is 1864, Potgieter een stevige vijftiger; wat hem niet gewerd - de levenslang verheerlikte liefde, het gezin, - schemert in deze schets door als een weemoedig gemis. In 'Albert' de onbevredigde jeugdige Potgieter die zijn geluk nog verwachtte, nu de eenzame oude vrijer die het gedroomde niet heeft gevonden, alleen er op uit in de regen. Ook hier hekeling van Holland, maar de stemming is niet bitter, Huet spreekt van edelmoedige satyre! Weinig actie in deze schets die tot Potgieter's mooiste proza hoort. Hijzelf, mijmerend, in stromende buien op reis van Amsterdam naar den Haag en terug, en de schim van de somber-fantastiese Hawthorne zijn de dramatis personae. Droeve regen buiten, kletterend tegen raampjes van vigilante en trein; droeve stemming in Potgieter's hart. Niet lang duurt zijn gevoel van verlatenheid; een fijn stukje proza van Hawthorne, Pansie[1)] (Potgieter last een mooi vertaald fragment in) schenkt zijn geest de nooit falende troost van letterkundig genot. De schim van Hawthorne doemt voor hem op in de stille coupé; een gesprek ontspint zich over Holland, en Potgieter stelt de vlakkere kunst van zijn land tegenover de fantastiese scheppingen van de Amerikaan. Knap gevonden in deze sombere omgeving juist de schim van Hawthorne op te roepen! Het is Potgieter gelukt, analyse van eigen gevoel en analyse van Hawthorne tot een mooi geheel te versmelten; eenheid van stemming ligt over de schets; het kwijnend natte Haagse bos, de lugubere wachtkamer, de treinreis door het wazig Hollands regenland, de thuiskomst in Amsterdam dat hij zoo liefhad en waar zo veel hem hinderde, en Hawthorne in melancholie bij dit alles aanpassend maar er boven uitlichtend door zijn 'geheimzinnig genie' en 'mysterieuze humor'. Tot in het slot is de versmelting volgehouden. Potgieter roept Hawthorne's kleine heldinnetjes op bloemen te strooien bij Hawthorne's graf; in die oproep, in de hele studie misschien, voelt de dichter Verwey zo sterk een zielsverlangen van Potgieter zelf, dat hij de schets typeerde als een 'kreet om kinderen'. Heeft Potgieter zich, in een gevoel van miskend zijn, met Hawthorne vergeleken, en heeft hij zich min of meer aan hem verwant beschouwd? Hij spreekt over de

1) Pansie. (London z.j.): ook in N. Hawthorne, The Dolliver Romance (Etc.). (London 1883) (15) vlg.

oudvrijer Hawthorne (gelukkig echtgenoot van Sophia Peabody en vader van vier kinderen!) - misschien heeft het hem in ogenblikken van depressie getroost in Hawthorne een lotgenoot te kunnen zien, en vergeleek hij diens liefde voor kinderen met eigen grote liefde voor Gideon. In de eerste plaats was het de uitheelder van kinderfiguurtjes die hem in Hawthorne trok, verzekert Huet. Hoe ook, iets van de zeer speciale atmosfeer uit Hawthorne's romans, hangt om Potgieter's schets, het verfijndste proza dat hij ooit, en misschien onder Hawthorne's betovering heeft geschreven.

'Unitarianism' 'Transcendentalism' zijn bekende idealistiese richtingen in het geestesleven van de Verenigde Staten; Channing, de prediker met de ascetiese neigingen en de grote moed van zijn overtuiging, vertegenwoordigt de eerste, Emerson de twede richting. Véél bindt Unitarians en Transcendentalisten: persoonlike vriendschappen, ijver voor abolitie, verlangen naar vergeesteliking, belangstelling in utopieën en oeconomiese proefnemingen. Concord is een middenpunt van idealisme, en ook Thoreau, een 'Amerikaanse Franciscus' in zijn liefde voor de natuur, hoort tot Emerson's kring. Thoreau neemt zijn anti-sociale proef met Walden, Hawthorne woont korte tijd in de Fourieristiese kolonie Brook Farm, evenals Curtis[1] en Margaret Fuller. Dat dit heel eigenaardig stuk Amerikaanse cultuur Potgieter althans enigszins bekend is geweest, blijkt o.a. wanneer hij in 'Onder weg in den Regen' de 'Blithedale Romance', die roman van mislukt kolonieleven, bespreekt. Diep gaat Potgieter op deze verschijnsels echter niet in.[2]

Als we nu Potgieter's verhouding tot de Amerikaanse letterkunde kort samenvatten, dan vinden we een blijvende liefde voor die litteratuur, die hij op zijn 25ste jaar voor het eerst uit door Irving even te noemen. Enkele jaren vertaalt hij met tussenpozen Amerikaans proza dat ons niet hard meer interesseert, ook al omdat het voor een deel te fragmentaries is en we de schrijvers niet voldoende leren kennen; waarschijnlik heeft hij voor zijn lezers behoefte aan niet te zware, morele lectuur, kan Amerika die behoefte bevredigen en is Amerika min of meer mode. Hij

1) Curtis ook genoemd Brieven ed. c. II, 122. Emerson ook reeds 'Landverhuizing'. Channing in De Gids 1839, Boekb., 141.
2) Vgl. ook Bibliographisch Album. De Gids 1853 I, 266.

voelt zich getrokken tot humanitaire, beminnelike Amerikaanse poezie: Whittier, Bryant, Longfellow. De romantiek van Cooper treft hem; hij bewondert Irving's techniek; een nu klassiek Amerikaans boek als ‘Twee jaren voor den Mast’ weet hij op volle waarde te schatten. Dit is de periode tot ongeveer 1845.

Over Irving blijft hij spreken, en hij laat zich, ook in later jaren, enige ideeën door hem suggereren. Cooper, Willis, noemt hij soms nog, maar Longfellow schijnt hem meer bezig te houden. In ‘Salmagundi’ schildert hij een gloeiende Amerikaanse herfst; eerlik, maar wat indirect, biecht hij op hier te hebben vertaald - voor ons een moment van teleurstelling![1] Door zijn lectuur moet de Amerikaanse natuur voor hem hebben geleefd: ‘een landschap der Vereenigde Staten lag voor mij, allerbedrijvigst gestoffeerd. Een landschap, alsof die wereld op zich zelve er niet duizenderlei aanbood, naar ge James Fenimore Cooper, of George Washington Irving vergezelt, of Longfellow, of Hawthorne tot gidsen kiest!’[2] Cooper, Irving, Longfellow, Hawthorne, het zijn wel de uitverkorenen geweest. In 1853 horen we het eerst over Hawthorne, en iets van die fijne geest heeft hij heel innig in zich opgenomen, anders was ‘Onder Weg in den Regen’ niet geschreven.

‘A part de grands isolés qui furent aussi de grands hérétiques aux yeux de la foule et des puritains (Thoreau, Poe, Melville, Whitman) on n'éerit en Amérique ni pour le beau ni pour la gloire mais pour prêcher, satiriser, convertir, ou tout simplement distraire. L'intérêt social de cette littérature prime l'intérêt artistique.’[3] In 1839 heeft Potgieter dit al enigszins beseft;[4] even verbaast het ons, en het spijt ons, dat hij die de meeste dezer eenzamen toch kende - naast een volledige Emerson bezat hij veel geschriften van Thoreau, verder een complete

1) Men kan de oorspronkelike passage lezen in N.P. Willis, American Scenery. I (London 1840), Squawm Lake, 137. Ook Willis citeert, eveneens zonder zijn bron te noemen. De vertaling in Salmagundi, De Gids 1851 II, 239.
2) De Gids 1860 II, 870.
3) Régis Michaud, Panorama de la littérature américaine contemporaine. (Paris 1928), 9.
4) De Gids 1839, Boekb., 141.

Poe en ‘Selected Poems’ van Walt Whitman[1] - later niet meer van deze voor de 20ste eeuw nog grote auteurs zegt. Ook over Mark Twain en Bret Harte zwijgt hij. Poe heeft hij althans zo goed gekend, dat hij van Lennep's vertaling naar ‘The Raven’ krities kon bespreken. Hij voelt de obsessie van het virtuose vers: ‘horrible! horrible! horrible! als ik een oogenblik links van het dier staarde, dan dacht ik de heksen te zien, die Shakespeare voor Macbeth opdoemt, en regts blikkende, was het mij te moede of zich Egypte's mysterie, of zich een sphynx tegen de duisternis afrondde.’[2] Maar Poe is voor hem de méns ‘die in menig opzicht veel te wenschen overliet’ en van zijn verdere werk horen we niet.

Potgieter was tenslotte niet de aestheet die van kunst alleen schoonheid vraagt en de cultuur van een land uitsluitend taxeert naar kunst en letteren. In wording en groei van de Amerikaanse republiek heeft hij zich gretig verdiept; hij ziet in de Staten een land van ‘orde, tucht, pligtbesef’[3], van eenvoud en vrijheid en een land zonder maatschappelike vooroordelen ‘waarin de mensch, onverschillig wat zijne voorvaderen waren, in vollen zin slechts geldt voor wat hij is.’[4] Hij kent het geluk van heldenverering; in de Amerikaanse geschiedenis geldt zijn grote bewondering Franklin; ook Washington, en Lincoln, die hij in gedichten heeft verheerlikt, als Shakespeare, als Dante. Hóé hij Washington vereerde, spreekt uit de roos van zijn graf als reliquie in medaillon bewaard,[5] en Bancroft en Washington met instemming citerend, heet het van Franklin dat hij ‘uitging om het hemelsche vuur der vrijheid onder de menschen te brengen’ ‘om vereerd te worden voor zijn goedwilligheid, bewonderd voor zijne begaafdheden, geacht om zijne vaderlandsliefde, bemind om zijn menschenmin.’[6] Idealen en deugden die voor Potgieter vermoedelik groter cultuurwaarde vertegenwoordigen dan de grootste dichterlike begaafdheid!

Zijn voorstelling van de Verenigde Staten, enigszins gekleurd

1) Vgl. Catalogus van de Bibliotheek van wijlen E.J. Potgieter aan de Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam ten geschenke gegeven door Mej. E.J. Potgieter. (A'dam 1879). P. bezat een 75 nummers aan Amerikaanse litteratuur, verder veel Amerikaanse geschiedenis enz.
2) De Gids 1860 II, 871 vlg.
3) Salmagundi. De Gids 1851 II, 80.
4) Landverhuizing. De Gids 1855 I, 467.
5) Busken Huet, Pers. Herinneringen ed. c., 70.
6) Bibliographisch Album. De Gids 1858 I, 815.

natuurlik door zijn eigen persoonlikheid, was in hoofdtrekken geheel van zijn tijd en ook bij schrijvers van andere landen te vinden. Een vrij en democraties, gezond en voorspoedig, normaal-zedelik Amerika heeft hij zich gedroomd en liefgehad, waar ruimte was voor romantiese durf en mogelikheid voor een gelukkig herdersleven;[1] er waren de slaven en er waren de Indianen, ze hadden in de Verenigde Staten zelf hun nobele kampioenen! Een Amerika, waar Irving, Longfellow, die de norm volgen, beter passen dan Poe, Melville of Whitman; en waar misschien Nathaniel Hawthorne niet geheel thuishoorde. Hawthorne, dat is het beste wat hij aan zuiver letterkundige winst uit Amerika heeft gewonnen.

Aug. 1929.

R. PENNINK.

Asselijn's Jan Klaaz als marionettenspel.

In de zeventiende eeuw konden predikanten noch kerkeraad gedoogen, dat er in Rotterdam werd tooneel gespeeld. Herhaaldelijk wendden zij zich tot de stedelijke regeering met het verzoek, het optreden van comedianten binnen de jurisdictie der stad te beletten. Zelfs wenschten zij, dat burgemeesteren een verbod zouden uitvaardigen tegen het aanplakken van affiches, die tooneelvoorstellingen in Delfshaven aankondigden.

Het is geen wonder, dat de kerkeraad bijzondere bezwaren had tegen Thomas Asselijn's Jan Klaaz, een stuk, dat immers reeds in Amsterdam de gemoederen zoozeer in beroering had gebracht. Een speelverbod dreigde. Heeft toen een handig tooneelspeler het populaire stuk als marionettenspel vertoond, in de hoop, dat het spel der poppen geen aanstoot zou geven? Deze conclusie zou men kunnen trekken uit hetgeen op 30 Augustus 1684 in den bijzonderen kerkeraad verhandeld werd:

'Is rapport gedaen van de gecommitteerde over de vuijlicheden van Jan Klaasz etc. ende namen den Heeren Burgemeesteren aen, haer op die saek te informeeren ende dan na bevint van saecken daerin te handelen. De gecommitteerde sijn bedanckt, doch is naerder gesien, dat biljetten staen geaffigeert van het speelen van marionetten; ende dat opentlijk op de straet voor de Boterhal drie beelden staen, uijtdruckende Jan Claesz ende Saertje Jans met een kint in den arm. De vergadering vint goet, dat de Praeses uijt naem deser vergaderinge ernstig sal versoecken, dat alle de speelen, van wat soort sij sijn, op Saturdagh mogen werden weggenomen, ende ten eersten de voorgenoemde beelden van Jan Claesz.'

A.C. KERSBERGEN.

1) Vgl. Landverhuizing. Gids 1855 I, 470.

Internationalisme en moderne cultuur-talen.

Alle volken, die een zeker beschavingsniveau bereikt hebben, hebben op de duur naast en boven de lokale en regionale dialekten een algemene taal geschapen, met vaste klankvorm der afzonderlike woorden, vaste buigingsvormen, syntaktiese usus en woordgebruik. Deze ‘vast’-heid is hier evenmin als elders in de taal absoluut. Er zijn schommelingen in het gebruik, allerlei vrijheden zijn geoorloofd, maar zij bewegen zich binnen zekere grenzen, welke de normen dezer algemene talen bepalen. In elk afzonderlik geval had de ontwikkeling langs andere wegen plaats, hetgeen afhing van de zeer verschillende condities van nationaal en intellectueel leven, waaronder de algemene talen opkwamen; Vendryes heeft op pagina 308-316 van zijn boek *Le langage* Parijs, 1921) de herkomst van een aantal dezer ‘langues communes’ geschetst, daarbij nagaande, in hoeverre deze zich in samenhang met een ‘langue éerite’ of een ‘langue littéraire’ hebben ontwikkeld. Had hij ook het Nederlands behandeld, dan had hij de aandacht op de voor deze taal karakteristieke verhouding tussen ‘langue commune’ (algemeen beschaafd) enerzijds en ‘langue éerite’ (schrijftaal) anderzijds kunnen vestigen: twee geografies en sociaal zeer verbreide talen, deels van gelijke deels van verschillende afkomst, niet geheel uit elkaar te houden door hun gedeeltelike identiteit en de natuurlike onvastheid van elker grenzen.

De ‘langues communes’ en niet minder de schrijftalen (die trouwens bij vele volken weinig of niet van het algemeen beschaafd afwijken) der verschillende volken hebben onderling een groot aantal gemeenschappelike elementen, dank zij de intensiteit van het internationale leven. Evenals het middeleeuwse Latijn zijn termen had voor religieuze en andere culturele begrippen van internationale geldigheid, hebben de landstalen, die tans als voertuig der gedachten het Latijn bijna geheel hebben verdrongen, onderling gelijkwaardige termen daarvoor moeten vormen, waarbij zij veelal de weg van overname of vertaling kozen. Tegen overname komen de puristiese neigingen der mensen sterker in opstand dan tegen vertaling, ofschoon het toch nauweliks een reëel verschil genoemd kan worden, wanneer de Duitsers voor Frans *impression* en *expression* de woorden *eindruck, ausdruck* (in het Nederlands *indruk, uitdrukking*)

hebben gekozen inplaats van eenvoudig *impression, expression* (Ndl. *impressie, expressie*) te gebruiken. ‘Pour ce qui exprime la civilisation il y a dans nos langues, en dépit des amour-propres nationaux, beaucoup de bien commun, presque pas de bien particulier’, - met die woorden besluit Meillet zijn interessante voordracht over ‘Les interférences entre vocabulaires’ (Parijs, 1925), waarin ook het bovengenoemde voorbeeld *impression* enz. voorkomt. Hoezeer de ‘algemene talen’ der beschaafde volken (en tot zekere hoogte ook de volkstaal en volksdialekten, die nergens vrij zijn van cultuur-invloeden van boven) in afhankelikheid van elkaar zich ontwikkeld hebben en elk op zijn wijze een gemeenschappelike beschaving tot uitdrukking brengen, dat heeft ieder herhaaldelik gevoeld, die veel talen heeft moeten bestuderen: hoe gewoon is het daarbij te constateren, dat allerlei talen van sterk afwijkende structuur toch ongeveer geheel gelijkwaardige woorden of uitdrukkingen voor dezelfde begrippen en relaties bezitten. En wanneer wij deze eigenaardigheid der algemeen-beschaafde idiomen niet als iets hinderliks voelen, dan komt dat door de lange duur en de geleidelikheid van het ontwikkelingsproces: de talen, waarmee wij plegen te doen te hebben, hebben eeuwen lang de functie van ‘algemene taal’ of ‘schrijftaal’ gehad: het opnemen der internationale elementen ging niet ineens; de geleidelikheid van het inburgeren maakte, dat de phonologiese, morphologiese en syntaktiese structuur der taal betrekkelik weinig werd aangetast, dat allengs onmerkbaar een aantal nieuwe elementen volkomen burgerrecht verkreeg en spoedig niet meer als vreemd gevoeld werd: wie analyseert onder het spreken en schrijven de woorden *uitdrukking, invloed* en honderden andere? Wie voelt ze als minder Nederlands dan bijvoorbeeld *druk* of *vloed*?

Anders wordt het, wanneer in een zekere periode een exceptioneel sterke invloed van uit den vreemde op een taal werkt, zo bijvoorbeeld toen in de laatste halve eeuw de reusachtige opbloei van de Duitse wetenschap, welke niet alleen de specialisten op allerlei gebied, maar ook de ontwikkelde mensen in het algemeen imponeerde en boeide (met de wetenschap ontwikkelde zich ook het sociale en techniese leven met grote snelheid!), de taal van talrijke Nederlanders deed wemelen van germanismen; deze werden door hun aantal en het snelle tempo hunner invasie zo sterk als zodanig gevoeld, dat er weldra een krachtige reactie tegen kwam. Inderdaad ontnemen zulke indringelingen aan

een taal veel van haar specifieke kleur en schoonheid; trouwens, ook wanneer het infiltratie-proces geleidelik en onmerkbaar plaats heeft, wordt de ‘algemene taal’ allengs minder karakteristiek en minder intiem; dat is de vloek, die elke ‘algemene taal’ van haar ontstaan af heeft meegekregen, maar die men eerst sterk voelt, wanneer er naast deze taal een bloeiende volkskunst voortbestaat, en te sterker nog, wanneer deze tevens aan grote kunstenaars de bezieling en de vormen voor hun werken geeft. Van de taal geldt hier hetgeen van alle cultuuruitingen geldt: hoe sterker de invloed ener vreemde of internationale cultuur werkt, des te meer gaat het typiese, eigene te loor.

De dingen, die ik hier neerschreef, heb ik te meer aanleiding om telkens te overdenken, daar mijn studie van Oosteuropese talen mij herhaaldelik in aanraking brengt met vrij jonge ‘langues communes’ of schrijftalen, welker kunstmatig karakter aan de buitenstaander in nog sterker mate dan aan de leden der taalgemeenschap zelf opvalt en zelfs irriterend kan werken.

Het Cechies werd reeds in de Middeleeuwen veel geschreven en reeds toen had men een schrijftaaltraditie van betekenis. Maar de contrareformatie en de vervolging van 't nationaal-Cechiese degradeerden in de 17^{e} en 18^{e} eeuw de Cechiese taal van schrijftaal en beschaafde omgangstaal tot keuken- en plattelandstaal, en toen in de negentiende eeuw de nationale renaissance begon, moest in een kort tijdbestek deze taal pasklaar worden gemaakt aan de hogere behoeften, waaraan zij nu moest voldoen. Dit ging samen met een sterk purisme, dat liever met vertaling dan met ontlening werkt. Zo noemt men een sekretaris *tajemnik*, een theater *divadlo*, enz. Ik moet bekennen, dat dergelijke vertalingen mij meer het idee van afhankelikheid en kunstmatigheid geven dan zovele wel eens geïncrimineerde Poolse leenwoorden als *gatunck* < duits *gattung, ratunck* < *rettung, handlować* < *handeln*. Intussen zijn die ‘leen-vertalingen’ in het Cechies zo ingeburgerd, dat de Cech zelf ze niet meer als zodanig voelt. Maar in dit opzicht is het onbehaaglikheidsgevoel van de vreemdeling geheel gegrond. Helaas constateert het een vervlakking van het taalleven, die in de moderne tijd wel onvermijdelik zal zijn.

Lees ik een artikel in het schrijf-Litaus, dan kan ik mij slechts bedroeven, dat diezelfde taal, waarin zo lieflike liedjes gezongen

worden, zo onaestheties aandoet, als zij voor ‘hogere’ onderwerpen wordt gebruikt. Soms begrijpt men een tekst het best, wanneer men sommige woorden en woordgroepen voor zichzelf even in het Duits vertaalt. Een taal, die zo onvoorbereid de officiële taal van een staat wordt en opeens èn voor administratieve èn voor wetenschappelike èn voor allerlei andere culturele doeleinden moet gebruikt worden, verraadt door haar stroeve onbeholpenheid de afhankelikheid der cultuur, die zij reflecteert, van die der andere volken in veel sterker mate dan een geleidelik gevormde cultuurtaal zoals Nederlands, Frans, Pools.

Wat van 't Litaus gezegd is, geldt ook voor andere talen van oostelik Europa, o.a. voor het zogenaamde Ukraïens (Kleinrussies). Onze opmerkingen zijn echter geen verwijt: het snelle creëren van een schrijftaal of algemeen-beschaafde taal is in deze gevallen een noodzakelik kwaad, voortvloeiend uit het zich ontwikkelen van een nationaal voelend en tegelijk zich tot het internationale beschavingspeil opwerkend intellect. Waar dit echter niet aanwezig is en men toch een schrijftaal gaat construëren, maakt zulk een constructie wel eens eenvoudig de indruk van een komies experiment. Nergens ter wereld vindt men zoveel van die experimenten als in de Sowet-staat, waar de regering het gebruik als schrijftaal ostentatief aanmoedigt van tientallen idiomen, die totnogtoe de noodzakelikste voorwaarden voor dit gebruik misten. Even onnatuurlik als het gewelddadig opleggen van een nieuwe cultuur aan daarop niet voorbereide volken is het snel in-elkaar-timmeren van een schrijftaal voor een volk, bij hetwelk de behoefte aan zulk een taal nog niet gerijpt was. Zulk een geval hebben wij o.a. vóór ons bij het Witrussies. Menige hoogleraar van de universiteit van Mensk (Minsk) zal u verklaren, dat hij veel beter Grootrussies spreekt dan Witrussies, en een intellect, waarbij zich de Witrussiese schrijftaal op natuurlike wijze ontwikkeld had, bestond niet op het ogenblik, toen theoretiese overwegingen, slechts zeer ten dele van taalkundige aard, en de eerzucht van sommige meer ontwikkelde Witrussen tot het construëren van zulk een taal voerden. Het gevolg is een geweldig aantal neologismen en kunstmatige formaties, die bewijzen, hoe vreselik ver de gewestelike volkscultuur, die wij kennen uit het folklore, afstaat van wat men hogere wereldcultuur pleegt te noemen. De bij van ouds internationalere volken aanwezige schakels tussen deze tweeërlei cultuur ontbreken hier. Intussen is het best mogelik,

dat de kunstmatig gepropageerde schrijftaal inderdaad tot de ‘langue commune’ van een nieuwe Witrussiese samenleving wordt, een origineel cultuurtype wordt evenwel op zulk een wijze niet geschapen en het ware wellicht beter geweest, als dit volk als algemeen-beschaafde taal het Grootrussies was blijven gebruiken, evenals het voor de Limburger of Drentenaar bij ons verkiesliker is, dat hij op zijn scholen Nederlands leert dan een kunstmatig tot cultuurtaal omhooggewerkt dialekt.

Nog nooit heeft een wereldcultuur zich zo snel opgedrongen aan de volken van allerlei landen en werelddelen als tans. Daarbij wordt telkens de leus verkondigd, dat de afzonderlike volken tegelijk hun oude, eigen beschavingselementen moeten bewaren en zodoende de internationale elementen op een nationale wijze verwerken en een eigen cultuurtype vormen. Een mooie leus, die echter niet verhindert, dat de winst aan de ene zijde met een verlies aan de andere samengaat. Dit geldt voor allerlei cultuurfactoren, o.a. voor de taal: de schrijftalen en algemene omgangstalen verliezen door het dienen van een internationale beschaving steeds meer van hun specifieke trekken, te meer daar door het algemeen wordend schoolonderwijs de plaatselike en gewestelike dialekten snel aan terrein verliezen. Deze vervlakking der voor ‘hogere’ cultuur-doeleinden dienende talen voelt men het sterkst daar waar deze talen gloednieuwe formaties zijn, maar ook hij die zich van een oudere, geleidelik ontwikkelde cultuurtaal bedient, bespeurt telkens de vervlakking van deze zijn taal, vooral wanneer hij zelf op een of andere wijze actief deelneemt aan het moderne internationale leven en daardoor, misschien tegen zijn eigen wil in, het tempo van het nivelleringsproces verhaast. Een opzettelik streven naar zulk een nivellering, dat is ons in het algemeen onsympathiek en wij zijn geneigd het als een afkeurenswaardig amerikanisme te beschouwen. Sterk is het echter ook in Sowet-Rusland, dat wel de taalautonomie van daarvoor rijpe en onrijpe volken bevordert, maar niet zozeer om elks biezondere geaardheid tot zijn volle recht te doen komen - dit moge wel het hoofddoel zijn van Sowet-russiese geleerden, maar bezwaarlik van de staat en de Communistiese partij - als wel om al die talen de uitdrukkingsvorm te doen zijn van het streven naar een universele toekomstbeschaving en, als deze eenmaal veroverd zal zijn, dan van deze zelf.

Leiden.

N. VAN WIJK.

Dans.
(Vervolg van blz. 245).

[+]Wat betekent het dat een woord de r e d e ontrouw wordt, al is het niet om z'n karakter van rededeel te verliezen (d.i. een tussenwerpsel te worden) dan toch om tegen de l e e r van de rededelen te zondigen? Een treffend geval leide het antwoord in. In Den Haag kan men tegen de groenteboer horen zeggen: *D'r zit toch geen ziek in? 'k mot aardappelen zònder ziek*! Een zelfde geval is de klacht van een keukenmeid: '*k Kom altijd hol tekort* (= vaatwerk). Dat is taal van imbecilen, meent men. Men heeft gelijk, toch ook ongelijk, want zoals die keukenmeid praat, deed het ook Cicero en Horatius, altans in dezelfde geest. Zo deed het ook Vondel als i erg klassiek was; dan vertaalde i het latijnse *bona* letterlijk door *goeden* inplaats van door *goede dingen* (of *weldaden*): 'God, oirsprong van zo vele goeden.' (*Lucifer*, 295). Mal klinkt dat! Onze oren zijn het eens met de hersens: er moet verschil zijn tussen het ding en het goède aàn dat ding, tussen hol en een hol ding, tussen kwaliteit en substantie. Waarom voelen we negatie van dat verschil als een belediging van onze oren en hersens? Omdat we het in ons hart zo voelen. 'De wens is de vader van de gedachte', welnu, het denken is een kind van het voelen. En waar het voelen in de mensheid zo groeide, kwam er telkens ook een sterker kind uit voort. Deze tweeledige taalgroei in de mensheid is meer dan eens aangetoond o.a. in Jaargang XX blz. 230. Daarnaar eenvoudig verwijzen? Wie een persoon tekent, hetzij die danst of steil gaat, kan niet het hoofd weglaten 'omdat dit elders reeds werd gegeven.' Hier volgt, in kleine druk, een beknopte uiteenzetting van onze groei als individueel voeler en denker resp. als zelfzuchtige en als zelfbewuste, kwaliteiten waarvan het tweede (de zelfb e w u s t h e i d) het r e d e l i k element in onze taal brengt, naast egoïsme egoïteit.

[+]Rededeel.

Veel meer dan de gemiddelde Romein voelen wij ons een individu d.i. iemand die zich zelf is in een gemeenschap en dat vooral dààrom zo kan zijn omdat i zich zo sterk een individu voelt in z'n eigen gemeenschap, in z'n eigen wereldje van wisselende stemmingen en kwaliteiten.

En zoals de meesten het v o e l e n , wordt het in enkelen een g e d a c h t e . ‘Ik’, zeggen sommige Westerlingen, ‘ben ik en ik blijf mijzelf wàt mij ook overkomt. Of ik ziek ben of gezond, tijdelik gelukkig of rampzalig, ik blijf die ik ben, Ik!’ Met een hoofdletter schrijft het zo de Engelsman. Men veroordeelt dat heden als ‘egoïsme’, men moest het als ‘egoiteit’ prijzen; 't is trouwens geen egoisme; praat het egoïstiese dier van ‘ik’? zegt de zo egoïstiese zuigeling: ‘ik’? Als ‘ik’-taal egoïsme was, waren er geen egoïstieser mensen dan de helden van de zelfverlochening, Christus en z'n volgers; hun ‘eigen zieleheil’, in tegenstelling tot hun stoffelike Zelf, is hun enige en grote liefde, hun ‘eigenlike ik’ hun enige gedachte; in hen wordt dat haast een exces, het doodt ten dele het egoisme en verzwakt hen in de bestaanstrijd. Waar dezelfde egoïteit in de gemiddelde mens beperkter was, meer in evenwicht met het gemiddelde egoïsme, daar kon het een macht worden, die het Lot overwon en zo werd Europa lange tijd een heerser over de wereld; veel meer dan 't ooit de Romeinen waren geweest; èn de zelfzu c h t van de Modernen (vooral geuit in hun daden), èn hun zelfb e s e f (,vooral geuit in hun woorden), vinden we niet zo bij de Antieken. Wel spraken ook die van hun ‘onveranderlik ik’, ook toen waren er Stoïcijnen; maar dit Stoïcisme is, met het Christendom, gaandeweg gegroeid, steeds meer de Westkant uit; daarmee liep niet alleen de machtsgroei van de Christelike volken parallel, maar ook de groei van hun ‘rede’, (d.i. van hun egoïteit), vooral waar deze a.h.w. instinktief gaat werken, uit gewoonte. Een kracht die uit gewoonte onbewustheid werd, moet wel dikwels geoefend zijn, 't werd een tweede natuur en daarom dubbel sterk. Dat blijkt ook in de natuur van de Westerse t a l e n . Wat in het stoïcisme, van Romeinen en van Engelsen, beslist werd uitgesproken, als t e k s t (‘ik ben ik en dat blijf ik’), dat is niet alleen een gezwegen en daadwerkelike voeling van de massa geworden, het kwam ook in die massa als t a a l naar boven, niet als t e k s t , maar als taalst r u k t u u r , als o n b e w u s t e taalg r a m m a t i k a ; in onze zinnen is nu de woordorde anders (zie volgende §) en het onderwerp duideliker: het Romeinse éne woord a m o wordt twee woorden: i k b e m i n , vooral duidelik in de konstruktie a l s i k d a n b e m i n ; het onderwerp is hier beslist iets aparts, en zo uitgesproken zelfstandig zijn ook de onderwerpen j i j , h i j , z i j en h e t ; en ook op andere punten is onze taal veel voller van substantiviteiten en - als tegenstelling - ook voller van uitgesproken adjektiviteiten: Het latijnse v i c t o r moeten we beurtelings vertalen door o v e r w i n n a a r en o v e r w i n n e n d ; die grammatika onzerzijds is een bewijs dat de hoofdtegenstellingen in ons duurzamer zijn, we zijn als volk intellectueel rijper, in de onderlaag van de ziel altans.

Zulke onbewuste taalontwikkeling gaat bij de ene vlugger dan bij de andere. Onontwikkelden onder ons, die bij de ene gelegenheid toch zo rationeel spreken van ‘overwinnaar’ in

tegenstelling tot ‘overwinnend’, zullen bij een andere gelegenheid nog antiek doen, door ‘hol’ te zeggen als ‘vaatwerk’ is bedoeld. Dat laatste woord, van de meer ontwikkelde, leidt, bij nog hoger ontwikkeling, tot de benoeming ‘substantief’, als tegenstelling tot het ‘adjektief’ (*hol*). Bij nòg hoger ontwikkeling wordt die onderscheiding zelfs beroepsbezigheid, met al den aankleve van sub-onderscheidingen; dat geeft dan voor die leer van de rededelen een aparte redele r a a r . Zo'n verschijning zou niet uit de mensheid zijn opgerezen als de hoofdonderscheiding de mensen niet in het bloed had gezeten. 't Is er met het praten van jongsaf aan in gekomen en vooral het levenslange spreken in z i n n e n was de gunstigste konditie om bij gelegenheid de woorden als r e d e delen te ervaren, en aan een redele r a a r het oor te lenen. In het tussenwerpsel van het kind zaaide zich de Rede als Zin, in de gegroeide volzin gaat de Rede weer als bloem open; dan gaat men voelen dat ‘hol’ heel iets anders is dan ‘vaatwerk’ en bij gelegenheid ziet men zelfs duidelik, - zo duidelik als men klaprozen en korenbloemen onderscheidt -: *hol* is ‘een adjektief’ en *vaatwerk* is ‘een substantief’.

Omdat *vaatwerk* dingen betreft, motiveert men.

Maar waarom spreekt men dan van ‘dingen’? De taalpsychologiese oorzaak van die benoeming is, dat het w o o r d ‘hol’ meestal als predikaat of attribuut voorkomt, en omdat het w o o r d ‘vaatwerk’ meestal als onderwerp (of voorwerp) voorkomt, noemen we het ding-zelf altijd ‘een ding’ of ‘een iets’, ‘een substantie’; die taalpsychologiese oorzaak beseffen we niet, 't wordt geen reden, het blijft onbewuste grond van het begrip ‘ding’. Uit die grond rezen vanzelf ook de kreaties ‘holt e ’, ‘ziekt e ’ e.d.; de woorden ‘hol’ en ‘ziek’, die helemaal geen ‘ding’ betekenden, konden nu voor het p r e d i k a a t bestemd blijven; en voor de o n d e r w e r p sfunktie diende dan ‘holt e ,’ ziekt e . Allemaal onbewust! niet in onderling rationeel verband, hoogstens met kausale samenhang, maar dan ook misschien zeer innig. Mooi zou het bv. zijn, als de etymologen vonden, dat dat -*te* oorspronkelik zelf een substantief was, met de betekenis *gestalte* of *schim* of *schijn*, dingen die het onzichtbare zichtbaar maken en - naar men onbewust hoopte - ook de niet-substanties substanties zouden doen zijn. Maar in elk geval, *ziekte* is een ander woord dan *ziek*, en zo is voldaan aan de behoefte om wat m e e s t a l predikaat is (nl. *ziek*) ook a l t i j d als zodanig te ontmoeten. Men g e n e r a l i s e e r t graag. Dat is het ‘zwakke’

punt in onze Rede, maar.... het onontbeerlike punt; generaliseren is het doel van het denken, het maakt dat denken kreatief. Men meent achteraf wel, dat het niets dan een fout in ons denken is, maar die moraal is iets van het absolute denken, het onnozele denken, dat zich nog niet in het Leven heeft in gedacht, en dus ook nog niet in zich zelf. De absolute denker (de jeugdige, radikale!) schaamt zich nog over z'n dierlike oorsprong, die biotiese kracht noemt i zwakte, en die wortel van z'n denken negeert i als ‘gevoel’; hij erkent alleen een denken, los van alle aards begin en konsekwent tot in alle eeuwigheid. Zo iets kent een rijper mens alleen aan een God toe; de mens zelf heeft een te duidelik begin en dat begin zowel als de verdere ontwikkeling een te schommelend verloop, allemaal duidelik kenmerken van een daad. Daden zijn het, waar de mens het na zijn geboorte steeds van hebben moet, en als - veel later - het denken de daad gaat steunen, dan is dat denken toch zelf ook weer een daad en een keer-en-weer, een sprong van het biezonder naar het algemene en terug, een ruil van het ‘dikwels’ met het ‘altijd’, een dans uit de sfeer van het betrekkelike naar die van het volstrekte. Men heeft in die bewegingen geen erg, meent ‘rustig’ te denken (men zit!); een enkele maal als men de sprong wèl merkt, keurt men het af, ziet een missprong, spreekt van ‘generaliseren’. Dat men naast die enkele ‘missprongen’ de vele andere over het hoofd ziet, ook in diè sprong heeft men geen erg; men meent zuiver te denken. ‘Zuiver’? Groen! Maar groen is fris, en springen houdt lenig; zo houden we ons jong. Ook als we onbewust oordelen: ‘een woord dat d i k w e l s onderwerp is (bv. *vaatwerk*), is a l t i j d onderwerp.’ Maar zo zeggen we het niet hardop, de redenering blijft onbewust. Bewust wordt het hoogstens in de volgende vorm (en dan een beetje anders!): ‘*vaatwerk* is d i k w e l s onderwerp’: ‘*vaatwerk* is a l t i j d een substantief.’ Dat die twee oordelen door één sprong van ons zelf werden verbonden en wel kausaal, daarin hebben we geen erg, we willen er geen erg in hebben, het peccavi en de confessie is iets voor mensen die sterven gaan. Wij blijven jong, o.a. door oordelen te vormen die, hoe radikaal verschillend van sfeer, toch allemaal sprongen zijn in de éne groei, naar.... het absolute denken. Vanuit het Interjekt. Bij het kind wordt ook ons woord aanvankelik slechts interjekt; groeit dit tot zinsdeel, dan is het weer werkelik woord. Uit dit, nog zeer betrekkelike, z i n s deel groeit het meer volstrekte r e d e deel, daaruit b e s e f van rededelen of rede l e e r ; men

spreekt dan van ‘substantief’ en ‘adjektief’. Met die beslist onderscheidende termen is de gang naar het uiterste voorbereid, naar het eeuwige. Men zegt daar: ‘wat een substantie is (bv. *vaatwerk*), blijft dat a l t i j d zolang het bestaat; wat substantie is, kan n o o i t kwaliteit zijn, noch omgekeerd.’ Het verschil tussen dit uiterste en het begin is nu- wel groot! Bij dat begin, het tussenwerpsel, werkt de leraar met de antithese dood en leven; van die twee is dan het leven het Ene Nodige, de wieg is dan het heiligdom en de leer heet Biotiek, de eerste helft van de taalpsychologie.[1)] Maar in de tweede helft van die zielsleer geldt de antithese dood-en-leven niet. Het denken toch reikt over het graf heen: zowel ‘dood’ als ‘leven’ zijn allebei ‘kwaliteiten’, en zowel ‘een dode mens’ als ‘een levende mens’ is een ‘zelfstandigheid’. In die antithese (substantie contra kwaliteit) is de eerste de meest Eigenlike, zoals het besef van de substantie ‘ik’ de kern van ons geestelik wezen is; de tweede, de kwaliteit, is maar periferie, vervloeit aan de randen in de onbepaalde ruimte en ontmoet daar het Interjekt; het Kenu-zelf als wetenschap richt zich vooral op de substantie; het heiligdom is dan de kluis of de school en de leer heet Redeleer, de tweede helft van de psychologie.[2)] Dat in de eerste helft, de Biotiek, het leven het heilige is, hoeft geen betoog; dat in de Redeleer de substantie de geëerbiedigde is, om dat te betogen behoeft men geen soort Spinoza te zijn; elke redeleraar pleit onbewust voor zijn sancta substantia. Waarom toch roept i altijd bij het woord *ziekte*: ‘een hoedanigheid als zelfstandigheid gedacht!’ maar nooit bij het woord ‘lichamelik’: ‘een zelfstandigheid als hoedanigheid gedacht’? Dat zou een profanatie zijn! een zelfstandigheid mag nooit geacht worden in rang te kunnen dalen, zelfs niet in gedachte, ja juist nièt in gedachte! want juist bij het denken is de substantie het kostbaarst bezit:

1) De eerste helft van de psychologie in 't algemeen, raakt nu eenmaal de ‘Bio l o g i e ’.
2) Totnogtoe is die tweede helft hoofdzakelik alleen bekend als de eerste hoofdstukken van een leer, die het om de k u l t i v e r i n g van het denken te doen is, van de algemene *Logika* nl. (Zie noot op blz. 235) In de huidige taalkunde is men wel gewoon, bij al die woorden ‘logika’ e.d. te schrikken; maar met die tijdelike reaktie op vroegere barbaarse logika-dwang heeft de histories gevormde taalkundige niets te maken; deze is aan schrikken gewoon; als i door iets geëmotioneerd wordt, is het nooit om er zich van af te wenden maar om er over na te denken.

het maakt de denker tot een schepper. Zoals de dichter. Deze maakt van z'n sensaties verzen, maar ook voor de gewoon denkende mens zijn de sensaties iets om er wat van te maken; z'n leed en z'n vreugd krijt i niet maar uit, zoals het dier, hij komt er bòven uit, door ze tot materiaal te nemen waaruit hij z'n zinnen schept. Die zinnen zijn wel geen meesterstukken zoals bezonnen verzen, - zò hoog boven het dierlik leven komt de gewone prater niet uit -, maar zo laag er in als het dier blijft i toch òòk niet, hij geeft geen reeks losse tussenwerpsels te horen, reeksen woorden geeft i ten beste, elke reeks gecentreerd tot zin, en het centrum in elk zo'n veeleenheid is dan de substantie[1]. Die substantie is het dus die mensetaal altijd, hoewel geen meesterstuk, toch k u n s t doet zijn, een veeleenheid, weliswaar natuurlike kunst evenals de natuur kunstenaar blijkt als i kristallen maakt, planten en dieren schept en daarin organen, òòk weer veeleenheden. Maar zoals die stoffelike veeleenheden vrucht zijn van groei, is dat ook de zin met z'n substantie. In het kind ontwikkelt zich eerst besef van z'n eigen stemming en z'n eigen handeling, niet eerst besef van zich zelf, m.a.w. na het Interjekt ontwikkelen zich slechts woorden die als predikaten dienst doen, niet als subjekt; we kunnen dan ook zeggen ‘van objekt-aanwijzigingen is nog geen sprake’:[2] de uiting is dan telkens nog te weinig een veeleenheid; wordt dat later wèl het geval, dan voelt de mens zelf de kern in die groei; de substantie voelt i als een kostbaar kreatief (nu niet direkt op daadmaar op denkterrein, zie blz. 303); dat blijkt duidelik later, bij de bewustmaking van dat gevoel; dan wordt ‘de substantie’ nooit ‘als kwaliteit gedacht’, de substantie blijft (zijn palladium!) als substantie vastgehouden.

Tussen dàt heil nu en het zo heel andere nl. tussen het r a t i o n e e l hoogste (de substantie) en het b i o t i e s sterkste (het interjekt), beweegt de mens zich op en neer; de mens als r e d e l i k wezen g r o e i t natuurlik in de richting van het hogere; maar dat uiterste punt bezetten, volkomen en voorgoed, dat kan i als l e v e n d wezen nooit. Daarom, wie de nooit eindigende

1) Deze *Centratie* (een andere naam voor onze egoïteit zoals die in de taal doorwerkt) is apart besproken in Jaargang XX 225, 290. Tussen dat artikel en een eventueel over *Interjekt* brengt de onderhavige beschouwing de nodige schommeling.

2) *De Psychologie der Kleutertaal* door Fr. S. Rombouts blz. 168).

evolutie tussen kraamkamer en school vergeet, wie naïef meent steeds met beide benen in de Rede te staan, zo'n absolute straft zich zelf met de meest onnozele betrekkelikheid en de meest volstrekte onnozelheid. De taal van de keukenmeid vindt i dan imbiciel, maar dat i bij gelegenheid zelf zo spreekt (‘Hol is niet vol’, ‘Hier is niet daar’), dat ziet i niet in. Treft 'm toch wel iets biezonders aan die taal, dan v e r k l a a r t i dat op zijn wijs, hij k o n s t a t e e r t het, in algemener termen: ‘Alles kan bij gelegenheid onderwerp zijn, alle rededelen kunnen t i j d e l i k substantieven zijn.’ Ja, dans is altijd tijdelik; redelike mensen dansen niet, maar schrijden, deftig voorwaarts in een rechte lijn, op het waardige doel af. Daarom schrijden redeleraren dùbbel deftig in de lijn, de lijn naar het konsekwente; en daarom verwondert 't ons ook niet, als we de leraar na z'n opgetogen verklaring ‘alles kan op z'n tijd substantief zijn’, met ernstig gezicht horen vermanen: ‘maar e i g e n l i k zijn het dan toch n o o i t substantieven; zelfs een zo duidelik substantief als *ziekte* betekent toch maar een hoedanigheid als zelfstandigheid g e d a c h t .’

Ja! maar wat is nu in de taal eigenlik n i e t ‘gedacht’! We zullen die terminologie van de officiële redeleraar maar niet te ernstig nemen; op slot van rekening blijkt ook hij maar een stuk leven, een objekt van taalwaarneming, zo goed als de andere pratende mensen; hij verzuimde nog altijd een slag om zich zelf te slaan en daarom doen wij het voor hèm, en we besluiten: zelfs de meest konsekwente orthodoxe in de gangbare redeleer spreekt zich voortdurend tegen, als mens èn als leraar; een danser tegen wil en dank!

Zou i het niet mooier kunnen doen als i het wetens en willens deed? In elk geval zou i het dàn pas ‘redelik’ doen. Ziedaar de betekenis van dat woord zoals wij het nu opvatten, na rijp beraad, een stukje taalk u l t u u r dus. Redelik was toch altijd hij, die in de mens ook de realiteit erkende i.c. de tweeledige mens als zelfzuchtige en als zelfbewuste, z'n egoïsme en z'n egoïteit. Die egoïteit is het die de taal verheft van kreet tot woord en zin, van dierlike gevoelstaal tot.... ‘redelike taal’ zei men altijd. Maar die oude term is nu niet meer te handhaven; redelik noemen we nu die mens die het een èn het ander erkent, redelike taal spreekt hij, die bij z'n theorie het biotiese èn het andere in z'n beschouwing betrekt, het egoïstiese èn het.... egotiese. Egoïteitsleer moeten we nu noemen wat vroeger redeleer

heette of leer van de rededelen en die rededelen zijn dan egoïteiten: het zijn allemaal òf verwanten van het woord *ik* (*je, 't, dat* en alle substantie-woorden) òf tegenvoeters (*zo* en alle attribuutswoorden, de werk- en betrekkingswoorden inkluis). In zwakker vorm is die leer dan een ‘leer van de zinsdelen’; in de zin blijkt dan de egoïteit nog te zwak door z'n betrekkelikheid om al egoïteit te heten, we noemen het ‘zin’ en de zinsleer wordt dan de schakel tussen biotiek en egoïteitsleer. Dat dan in die gehele t h e o r i e overgang is van links naar rechts en omgekeerd, is een natuurlike konsekwentie van het feit dat de mens in z'n taalp r a k t i j k aanhoudend uit het hoger in het lager gehalte aan egoïteit overstapt, en omgekeerd uit het hoger percentage aan interjektiviteit in het lagere.

‘Tropen’ noemde men steeds enkele van die menselike[+] sprongen; zo heetten ook steeds de zonnewendingen. Was die naam-overeenkomst tussen het kosmiese en het psychiese louter geluk? wijsheid was er niet veel in die tropenleer. *Het woud zingt* was dan altijd een van de geliefde voorbeelden en de verklaring: ‘Het subjekt is hier eigenlik *De vogels, in het woud*.’ Voor oudere leerlingen maakte men dan van die w o o r d - en z i n s kwestie een r e d e geval: ‘De Plaats vervangt de Zelfstandigheid’, luidde het dan. Toch plaatste men het niet in de Grammatika, maar in de Stijlleer. Omdat troop zo vaak bij dichters voorkomt. Alsof dat milieu reeds de natuur tot kultuur maakte!

[+](Kortheid).

Dat hier niets dan natuur was, zal uit andere tropen blijken, grammaties precies dezelfde, alleen niet zo dichterlik, bv. *Ziekte bestond* (in de paradijstijd) *niet*. Sekuur bezien staat hier Hoedanigheid in plaats van Zelfstandigheid en het moest eigenlik luiden: *De mensen waren nooit ziek*. Maar met die ‘eigenlikheid’ is de zaak niet afgedaan; na die r e d e leer komt de b i o t i e k aan het woord: ‘Wat is die eerste zin sterker!’ Met die uitroep treedt ook Waardering op het toneel, redeleer en biotiek gaven samen een s t i l e r i n g s gedachte, let wel: ‘gedachte’; met z'n waardering keert men tot de waarneming terug; ‘waardòòr is die eerste zin sterker?’ vraagt men dan. Omdat i korter is! En waarin schuilt dan hier dat kort-èn-krachtig? Tegelijk dat uit de Redelikheid werd gesprongen, tegelijk nl. dat de zin z'n eigenlik onderwerp (*mensen*) verloor en daardoor korter werd, tegelijk met die gang naar het absurde nadert de taal het karakter van de enkele geluidstoot, de kreet. Zo doet ook de ellips, òòk ten dele absurditeit, òòk ten dele slechts spontane gevoelsreaktie, interjekt.

Erg ‘ontwikkelde’ mensen gaan liefst juist de andere kant uit; de zin *De mensen waren nooit ziek* wordt dan van vijfwoordig niet drie- maar negenwoordig: *Mensen, dieren, planten, kortom levende wezens waren toen nooit ziek*; en zo wordt ook het suggestieve *Rust roest* meer ‘volkomen’ door te spreken van ‘Mensen’ en van ‘ijzer’ en van allerlei andere dingen waar het dan e i g e n l i k over gaat. In zulk een mensheid, waar de beste produkten van de leerplicht de sekurigen zijn, alle scholieren ambtenaren in spe, daar heeft de taal zogoed als de mensen zelf, z'n kreativiteit verloren, het Woord is er te weinig deel van de Daad. Zeker kultuurstadium (dat van de ‘Ontwikkeling’) raakt dan op z'n uiterste, verjonging moet weer intreden. Door brute terugval in barbaarser stadium? met de vuist? Op menig terrein zegt men van ja; op taalgebied zullen alle partijen evenzeer voordeel hebben van meer kruising, sprong van de Rede naar het Interjekt. Zuivere Rede zal dat allerminst geven, maar toch wel een gezonde, een die zich met het dier verstaat.

En steeds zal dat noodzakeliker worden, omdat steeds, ook zònder officiele bemoeiingen via de sekure school, de Evolutie steeds meer op de Rede aanstuurt.

[+]Ook wat de woordorde betreft. Als bv. een ronde tafel in andere talen een *tafel ronde* heet, is dat geavanceerder. Daar gaat de Fransman nog al niet groot op! zeer logies vindt i het dat men de kwaliteit *rond* nà *een tafel* vermeldt:[1)] moet er niet eerst het ding zelf zijn, vóór er van kwaliteiten kan gesproken worden? Zo is onze Rede, zo moeten ook onze manieren zijn! Uit onze spraakkunstige manieren moet blijken dat de kwaliteit ondergeschikt is aan de substantie. Dat is ook bij òns, als we van ‘een ronde tafel’ spreken, restantje uit oudere taaltoestand, toen dezelfde graad van redelikheid (s y n t a k t i e s e betrekkelikheid) door woordu i t g a n g e n werd vertolkt. Op zeer chaotiese en zeer omslachtige[2)] wijs! voor vijf rangen waren vijf en twintig uitgangen en dan nog moest eenzelfde uitgang soms voor meer dan één rang dienen. Is dààrom dat ‘schone’ uitdrukkingsmiddel verdwenen? daarom allèèn? Historiese vragen zijn moeilik! ‘we zijn er niet bij geweest.’ 't Is wel zo veilig over hedendaagse feiten te spreken o.a. over *die tafel is rond* in tegenstelling tot

[+]Woordorde.

1) De psychologiese grond is nagegaan in een voorafgaand hoofdst. *Het Vaste Punt*.
2) In het Hoofdstuk over *Spel* is dat uitvoeriger aangetoond.

ronde tafel. In het eerste geval is de uitgang -*e* minder dan ooit nodig, de woord o r d e is zoo veelzeggend! r o n d is daar wel heel duidelik sekundair[2)]. ‘Bij ons dubbel’, zegt de Fransman: ‘*la table est ronde*’. Of die geboren scholastiek dan stèèds zo redevol is? Helaas, ook hij spreekt van *de jolies fleurs*, de woorduitgang is dan nog maar schijn en - het ergst van al! - de woordorde is van streek. Was spreker te zeer onder de indruk? Zo'n ‘psychologies moment’ is dubbel waar te nemen als de Nederlander zegt *Mooie bloemen zoek ik*; niet alleen behoorde *mooie* na *bloemen* te staan maar ook die hele bloemengeschiedenis na '*k*; moet ik er niet eerst zijn. vòòr er mijnerzijds van bloemen zoeken kan sprake wezen? Deze Redelikheid is meer dan scholastiek; heel het Westerse denken gaat werkelik in die richting. Dat blijkt als we Horatius en Ovidius vertalen; de woordorde zal zich dan dikwels wijzigen; bij de Romeinen staat te dikwels het rationeel ondergeschikte vooraan; omdat het bioties nummer een is. Of dat toen een eigenaardigheid was vooral van ‘literaire’ taal? in elk geval zou die ‘fraaiheid’ niet zo hebben kunnen bloeien als 't niet met z'n wortels ook in de omgangstaal had gezeten. Nog in onze omgangstaal (*Mooie bloemen zoek 'k. Ziek ben 'k nooit*) tieren die wortels; in oude, meer kinderlike tijden zal dat irrationele nog veel tieriger geweest zijn, de macht van het Ogenblik nog groter; het beweeglikst gemoed zal de oude toestand wel het langst bewaard hebben. Het Italiaans kweekt nog in Mozart's tijd (einde 18e eeuw) zinnen als de volgende, met rechts de Franse vertaling:

T r o p p o d o l c e commincia la scena;	La scène devient t r o p d o u c e ; e l l e
in amaro p o t r i a terminar	p o u r r a tourner en amertume.

(Libretto-Opera *Don Giovanni*)

en zelfs nog in onze tijd, in Puccini's *Tosca*:

Tu a z z u r o hai l'occhi	Gij hebt b l a u w e ogen.

Hoe ongeorganiseerd lijkt ons die oude taal! Inderdaad, de nieuwe tijd stuurt op ‘vaste betrekkingen’ aan, op ‘rechtspositie’, ‘assurantie’; daaraan tegengestelde begrippen krijgen in de volksbladen een ongunstige betekenis: ‘vraag en aanbod’, ‘spekulatie’, ‘winst’, ‘verlies’, ‘avontuur’. Weg met de

2) Tegelijk werkt hier een precies tegengestelde omstandigheid in dezelfde richting: Wat o p z e t t e l i k predikaat is, gaat de kant van de substantie uit, 't *zo* wordt een *dat*.

onzekerheid! wordt de leus. Ook in de syntaxis. Wat funktioneel het eerste zinsdeel is nl. het onderwerp, blijke dat duidelik te zijn van stonde af aan: 't sta op de eerste plaats in de zin; die konsekwentie loopt op steeds hechter stabiliteit van de woordorde uit. Gelukkig niet altijd. Wat Wundt *Dominierende Vorstellung* noemt en Den Hertog *Psychologies Onderwerp*[1)], dat komt nog weleens vóór het redelik onderwerp: (*ziek ben 'k nooit*), het vaakst nog bij dichters. Is het daarom dat men die souvereiniteit van het Ogenblik zoveel bij de Antieken aantreft? In onze tijd zou men het een atavisme kunnen noemen, terugval in de gevoelsheerschappij van barbaarser tijden. De Ouden mogen dat niet horen; hun, niet-barbaren, was dat alles zeer gewoon; wij vinden nu al dat irrationele o.a. de antieke woordorde, op z'n minst 'ongewoon'. En ook dààrom misschien wel 'fraai'.

Met die termen 'fraai' en 'ongewoon' is onze beschouwing andermaal terecht gekomen in de oude stijlleer. De zin *Ziek ben 'k nooit* of *Blij ben 'k* zien we door Brill (in z'n *Nederl. Spraakleer* III, Stijlleer) ondergebracht in de Fraaie Letteren. Massa's zulke zinnen vindt men er verzameld, stijlmodellen, liefst geplukt in de hoven van erkende klassieken. Alsof die plaats alleen reeds de natuur tot kultuur maakte! In de belletrie meent Brill ook terecht te moeten om behalve 'ongewone' konstrukties (*Blij*[+] *ben 'k*) de 'buitengewone' te vinden (*Was die blij? Of i blij was*?) 't Verschil is minder van belang dan de overeenkomst, het irrationeel karakter. Wel is dit in de retoriese vraag op sterke wijze werkzaam. Dat de zin dan iets stelligs inhoudt, blijkt duidelik uit mimiek en stem en situatie rondom de spreker, zò duidelik, dat de sprong van de woordorde uit de stelligheid die stelligheid alleen nog maar dienen kan; sprong is levendig, het zet de zin een tweede leven bij, die zin bevestigt nu dubbel en de hoorder raakt tweevoudig overtuigd. Van 'overreden' spreekt men ook wel, als nl. de hoorder tot een daad wordt gesuggereerd. Hier verricht de Spreker zelf een daad, hij springt uit de Rede en oefent daarmee invloed uit op de hoorder: de retoriese vraag is een suggestieve vraag; 'retorika' heeft hier wel met 'redevoering' te maken, met 'rede' als 'ratio' juist nièt.

[+](Retoriese vraag).

(*Slot volgt*).

PH. J. SIMONS.

1) Zoals bekend heet bij de meeste taalkundigen op gezag van H. Paul niet *de dominerende* voorstelling psychologies onderwerp maar de *geneties eerste*.

In den nagel zien (onychomantie).

'Des Coninx Summe' (ed. Dr. D.C. Tinbergen, bl. 269) vertelt: toovenaars 'doen' o.a. 'inden naghel' (of inden zwaert) 'sien na ghestolen goet'. Dit is blijkbaar ontleend aan het Fransch, dat Dr. T. op bl. 533 meedeelt. Het Engelsch heeft t.a.p. 'ine the nagle of the thoume': datzelfde zal ook wel bedoeld zijn met 'in dumen te siene' (of in spiegelen), dat wordt afgekeurd in een Mnl. hs. over de tien geboden.

De laatste plaats vindt men in Arch.[1] (bl. 362 r. 7), waar Dr. De Vooys een drietal Mnl. teksten over den decaloog afdrukt en toelicht (bl. 357-85), als 'Bijdrage tot de kennis van het Middeleeuwse Volksgeloof'. In het voornaamste der drie daar afgedrukte hss., 'een bundel sermoenen over de tien geboden' (Gentsch hs.: Arch., bl. 358), wordt weer de bedoelde handeling genoemd, ja zelfs eenigermate beschreven: de eenige (mij bekende) beschrijving in het Mnl.. Die door den uitgever echter niet geheel is begrepen.[2]

Men kent het veel verspreide geloof, dat zekere personen, als ze onder zekere omstandigheden op of in glanzende oppervlakten staren, daarin vroegere of toekomstige gebeurtenissen zien; of althans visioenen die daarop betrekking hebben. Daarover is veel stof bijeengebracht en uit verschillende oogpunten beschouwd door Th. Besterman, 'Crystal-gazing: a study in the History, Distribution, theory and practice of Scrying' (Londen, 1924)[3]. Meermalen keek men niet zelf, maar liet men een kind kijken[4]: magische potentie van kinderlijke onschuld en reinheid!

Wanneer men het in de vorige al. meegedeelde in het oog houdt, is tamelijk duidelijk wat het sermoen over de 'specularii' - dien naam heeft Du Cange[5] genoteerd - op bl. 365-6 in 't midden brengt. Dezen 'pleghen een kint te nemene dat noch

1) D.i.: Nederl. Arch. v. Kerkgesch., N. Serie, I (1902).
2) Z.o.z., n.l.
3) Een ex. bezit de Openb. Leeszaal en Bibl., 's-Gravenhage.
4) Besterman, bl. 182, i.v. 'Scrying, persons...'.
5) 'Glossarium' VII (1886), 549c.

suver es' om het 'te doen siene in den naghel[1] vanden vingher ofte in claer ijser[2] ofte in eenen steen[3] ofte spieghel ofte in ander saken eenighe figure', d.i. beeld, visioen (r. 36-41). Het kind wordt hierbij onder het (toover?) boek gezet[4], of 'in een paerc': in een (toover)kring(?) (r. 41-2). Als ze dan de noodige bezweringen uitgesproken hebben (r. 42), toont de duivel het visioen ('eenighe scaduwe of voerme'). Maar menigeen wordt zoo door den duivel bedrogen (r. 43-7),

zooals blijkt uit het E x e m p e l . Een toovenaar zou voor een ridder, die voorgaf, dat hij twee paarden kwijt was, 'sijn' - immers de boven beschreven? - 'toeverie doen'. Toen toonde zich - toch wel in den nagel of in een ander glanzend voorwerp? - 'een figuere' van den gezochten paardendief. Toen zei de ridder, dat de heele diefstal verzonnen was (r. 48-57)! (Men herinnert zich ook, boven: 'inden naghel... sien na g h e s t o l e n g o e t '.)

Ten slotte wijst de schrijver op het nadeel van zulke praktijken voor de misbruikte kinderen, die door het zien van 'de figuere' met afgrijzen bevangen worden, en soms in het gezicht gekwetst worden, 'dat si anders sien dan sij sauden' (d.i. dat ze daarna altijd verkeerd blijven zien; of dat ze - in den nagel enz. ziende - iets anders zien, dan wat waar is?) (bl. 366, boven).

Misschien heeft het bovenstaande de uitdrukking, 'in den vinger zien', wat meer relief gegeven.

Den Haag,

P.J.J. DIERMANSE.

1) Soms met olie en roet besmeerd: Besterman, bl. 7, 48, 86; vgl. verder a.w., bl. 42, 74,77-8. - Heeft Dr. De Vooys begrepen, dat dit kijken in den nagel op één lijn staat met het kijken in de andere bovengenoemde glanzende voorwerpen? 't Is ook niet waar, dat dit kijken 'alleen vermeld..., maar niet nader uitgelegd' wordt (Arch., bl. 374-5).
2) Dus b.v. in een zwaard. Zie boven; Besterman, bl. 48, 77; 'Wistasse le Moine' (ed. W. Foerster en J. Trost, Halle a.S., 1891. Roman. Bibl. IV) vs. 19.
3) Over lithomantie zie men b.v. Besterman, bl. 6-7, 94, 96.
4) Vgl. Besterman, bl. 77: iemand in Cairo legde bij een derg. gelegenheid een kind een zilveren plaat met Koranverzen op het hoofd. Cagliostro legde zijn handen op het hoofd van het door hem gebruikte kind (a.w., bl. 27).

Kroniek en kritiek.

De 'onmisbaarheid' van de buigings-n.

Leken-bestrijders van de vereenvoudigde spelling zijn altijd ijverig gebleven in het fabriceren van zinnetjes die zonder de buigings-n onduidelik zouden worden. De weerlegging zou in een vaktijdschrift voor taalkunde overbodig zijn, als niet onlangs een jong docent hun voorbeeld volgde in een boekje voor het onderwijs bestemd, en daardoor andere jonge docenten wellicht in de verleiding bracht om hem na te praten. 'De buigings-n kan echter soms waarde hebben voor de duidelijkheid van het zinsverband en voor de muzikaliteit van den zin. Onduidelijk is bijv. het zinnetje: De schrijver heeft de uitgever niet gekend.'[1)]

Bestaan er verbandloze zinnen? Men zou met evenveel recht kunnen zeggen dat het genoemde zinnetje aanleiding tot misverstand kon geven, omdat *de* of *schrijver* 'onduidelik' is! Wanneer de onderscheiding van subjekt en objekt in geschreven Nederlands inderdaad 'soms' de hulp van een uiterlik kenmerk zo gewenst maakte, dan moest een schrijver toch ten minste in negen van de tien gevallen vergeefs naar dit middel uitzien en een zekere verlegenheid voelen: 1°. bij vrouwelike woorden, 2°. bij onzijdige woorden, 3°. bij meervouden mnl., vr. en onzijdig, 4°. bij alle woorden met *mijn, zijn*, enz., 5°. bij alle woorden zonder lidwoord. Mist de Nederlandse stijl, in proza en poëzie dan de mogelikheid om het objekt voorop te plaatsen, zonder formele onderscheiding? Natuurlik niet. Men denke slechts aan de relatieve zinnen, waar *die* en *dat* even vaak objekt als subjekt zijn, en waar niet *die* of *dien*, maar *de betekenis van subjekt en objekt in het gehele verband* de zin eerst levend maakt.

En dan de 'muzikaliteit'. Voor 99 % van het Nederlands

1) *Taalkennis*, voor Gymnasia, Lycea, H.B.S., kweek- en normaalscholen, door Dr. N.A. Donkersloot (Rotterdam - Brusse - 1929), blz. 67. Wij wijzen er intussen op, dat de schr. in dit hoofdstukje met sympathie spreekt over de spellingvereenvoudiging. Reeds in 1926 trouwens publiceerde hij in ons tijdschrift een artikel, in V.S. geschreven.

dat geschreven wordt, kan dit bezwaar verdwijnen, omdat de aanpassing aan het beschaafde spreekgebruik, waar het ontbreken van deze *n* niemand 'onmuzikaal' in de oren klinkt, in wetenschappelike geschriften, zakelike betogen, romans, brieven enz. feitelik geen verandering van *klank*, maar van schrijfgebruik, van *letters* is. Er blijft dus over: de *n*-klank in poëzie en daarmee verwant litterair proza. Dat geen taalkundige de dichter het recht ontzegt om de *bedoelde* n-klank daar te schrijven, spreekt vanzelf. Dat de door het gangbare systeem voorgeschreven *n* hem evenzeer hinderlik als behulpzaam kan zijn, ligt ook in de aard van de zaak. Diskussies of een bestaand gedicht er onder zou lijden, als er *n*'s verdwenen, zijn vrij nutteloos. Het oordeel is zo vaak subjektief! Als de levende dichters, die gewoonlik in hun verzen zo nauwkeurig als hun geheugen toelaat, den n's volgens hun schoolgrammatica neerschrijven, met het oor keurend, hun buigings-n's nagingen, dan zouden er waarschijnlik als 'onmuzikaal' verscheidene geschrapt kunnen worden. Prijst men niet het Italiaans als bij uitstek zangerig wegens het overwicht van de vokalen boven de consonanten? Bovendien: zijn er geen dichters als Albert Verwey, P.N. van Eyck en een aantal jongeren, vooral onder de Vlamingen, die metterdaad bewezen hebben, dat de buigings-n zonder schade losgelaten kan worden?

Maar gesteld dat de meerderheid van onze dichters de oude buiging in hun verzen handhaaft, is dat een voldoende reden om aan *alle* schoolgaande Nederlanders die verplichting op te leggen?

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Verspreide Opstellen van Dr. A. Kluyver.

Op verzoek van zijn leerlingen en oud-leerlingen bracht professor Kluyver bij zijn aftreden een aantal verspreide opstellen samen in een bundel,[1)] die een beeld geeft van de werkzaamheid en de omvangrijke kennis van deze even verdienstelike als bescheiden geleerde. Het is niet toevallig, dat het eerste stuk gewijd is aan Matthias de Vries, de met grote piëteit herdachte leermeester. Een reeks bijdragen over werk van Hooft, Huygens, Vondel

1) Groningen - J.B. Wolters - 1929.

en Bilderdijk bevatten scherpzinnig détailonderzoek. Verscheiden redevoeringen tonen belangstelling in vraagstukken omtrent algemene taalkunde, terwijl enige proeven van etymologie, gegrond op veelzijdige talenkennis, de bundel besluiten.

Academiese redevoeringen.

Bij de aanvaarding van het hoogleraarschap aan de Rijks-Universiteit te Groningen sprak Dr. G.S. Overdiep een rede uit over *De stilistische methode in de Nederlandsche taal- en letterkunde*,[1] waarin hij betoogt hoe veel er nog te doen valt, als men een volledige karakteristiek wil geven van het Nederlands in de onderscheiden perioden en in verschillende litteraire genres, volgens de stilistiese methode.

Op de dies van de Vrije Universiteit hield Prof. Dr. H.J. Pos een rede over *Het onbepaalde in de taal en in de taalkunde*[2], waarin hij aan dit onderwerp enige beschouwingen wijdt ‘in drie etappen: het onbepaalde als uitdrukking in de taal, als begrip in de taalkunde, als functie in onzen geest.’

Modern Woordenboek.

Wij ontvingen de eerste helft (A - K) van een *Modern Woordenboek, taalkundig encyclopedisch geïllustreerd*, uitgegeven door J. Verschueren S.J. te Brussel, met medewerking van twee andere Zuid-Nederlanders, Dr. L. Goemans en Dr. L. Brounts.[3] Dit kompres gedrukte boek van 898 blz. is half woordenboek, half encyclopedie.

Spraakkunstig Oud-nieuws.

Wij vestigen de aandacht van onze lezers nog eens op de reeks pittige artikels, die Dr. Gerlach Royen onder deze titel in *Ons Eigen Blad* publiceert, links en rechts polemiserend tegen verouderde opvattingen op grammaties gebied. Onlangs besprak hij o.a., met een rijke voorraad materiaal, de stoffelike adjektieven in het hedendaagse Nederlands.

Van der Meer's Historische Grammatik beoordeeld.

Prof. Dr. L.L. Hammerich te Kopenhagen zond ons een overdruk - uit welk tijdschrift? - met een uitvoerige, gedétailleerde beoordeling van de *Historische Grammatik der Niederländischen Sprache I*.

1) Groningen - J.B. Wolters - 1929.
2) Amsterdam - Swets en Zeitlinger - 1929.
3) Turnhout - N.V. Brepols - 1930. Het tweede gedeelte zal in Sept. 1930 verschijnen.

Boekbeoordelingen.

Johannes Koepp: *Untersuchungen über das Antwerpener Liederbuch vom Jahre* 1544. (Antwerpen - 'De Sikkel' - 1929). (Prijs 45 Belg. fr.).

De schrijver van dit proefschrift heeft zich ten doel gesteld, de betrekkingen tussen de liederen die ons in het bekende Antwerpse liedboek bewaard zijn en de Duitse volksliederen te onderzoeken. In enige inleidende hoofdstukjes vertelt hij - voornamelik voor Duitse lezers - een en ander over het zeldzame boekje, over de drukker en zijn publiek. De statistiese uitkomsten van het onderzoek worden vooraf medegedeeld (blz. 49-50): slechts 40 à 50 liederen blijken van Duitse afkomst, ongeveer 175 zijn Nederlands. In een uitvoerige tabel (blz. 53-59) wordt aangegeven of er in het Hoogduits, Nederduits of elders parallellen aan te wijzen zijn. Maar de 'Einzeluntersuchingen' werden in dit boek slechts gedeeltelik gepubliceerd, n.l. voorzover het balladen, romancen, historiese en geestelike liederen betreft, in het geheel 51, waarvan ook de teksten in hun geheel opgenomen zijn (blz. 211-332). Dit vermeerdert de waarde van dit boek voor degenen die de uitgave van Hoffmann von Fallersleben niet bezitten. De bewerking van de afzonderlike liederen getuigt van grote vlijt en belezenheid. Met de publicatie van het overige materiaal kan de schr. opnieuw zich verdienstelik maken voor de vergelijkende studie van het volkslied.

C.D.V.

Dr. Bruno Becker: *Bronnen tot de kennis van het leven en de werken van D.V. Coornhert*. (Rijks Geschiedkundige Publicatiën Kl. R., No. 25). ('s Gravenhage - Mart. Nijhoff - 1928). Prijs ƒ 6,50.

De Russiese oud-hoogleraar Bruno Becker heeft zich sinds 1913 verdiept in het leven en de werken van Dirck Volkertsz. Coornhert. De vruchten van zijn voorstudie zijn neergelegd in een omvangrijk boekdeel. Een beknopte inleiding (blz. XIII-XXXII) geeft een helder overzicht van Coornhert's levensloop en zijn denkbeelden; het boek zelf geeft 'bouwstoffen', in voetnoten krities toegelicht. De stof is in drie gedeelten gesplitst:

1°. chronologies gerangschikte archivalia, die voor de kennis van het leven gegevens verschaffen; 2°. alle stukken die betrekking hebben op het proces van 1567 en 1568, door verschillende onderzoekers gebruikt, maar nooit volledig gepubliceerd; 3°. een verzameling van nog ongepubliceerde brieven. Deze laatste afdeling is wel de belangrijkste. In het bekende Brievenboek zijn honderd brieven opgenomen. Men wist dat er meer bestaan hebben, maar waande ze verloren, totdat er een afschrift ontdekt werd, dat 57 brieven méér bevatte. Deze, helaas vaak bedorven afschriften vindt men in dit deel met grote zorg afgedrukt. Er zijn o.a. interessante brieven bij, aan H.L. Spieghel (No. 25-29), op grond van een nauwkeurig onderzoek, in hoofdzaak door Bruno Becker gedateerd (zie Bijlage II).

Toegerust met deze kennis omtrent Coornhert en zijn tijd, is deze Russiese geleerde, die zich het Nederlands voortreffelik eigen gemaakt heeft, de aangewezen man om ons een Coornhert-monografie te schenken, zoals deze merkwaardige zestiende-eeuwer ten volle verdient. De voorproefjes die reeds als tijdschriftartikels verschenen, doen ons het beste verwachten.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(September - Oktober).

De Gids. Okt.

Jan de Vries noemt het *Een dringende eisch* dat de Regering een krachtige poging doet om het folkloristies onderzoek in Nederland op brede basis te vestigen, eer het te laat is. - M. Nijhoff geeft, in een artikel *Karel van de Woestyne gestorven*, uiting aan zijn bewondering voor de Vlaamse dichter.

De Nieuwe Gids. Sept.

W. Kloos schrijft over *Frans Coenen als Psychisch Voeler*, naar aanleiding van *Reizen*. - Alfred A. Haighton vervolgt zijn opstel over Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe.

Okt.

W. Kloos wijdt een artikel aan Hélène Swarth.

Groot-Nederland. Sept.

Henri van Booven publiceert opnieuw een fragment uit zijn boek over *Leven en Werken van Louis Couperus*, hoofdstuk V-VI. - Is. Querido geeft *Iets over Bredero*, waarin hij de lyriek en de comedie van deze dichter zeer hoog

stelt. - D.Th. Enklaar bespreekt de uitgave van de refereinenbundel van Jan van Styevoort.

Okt.

Henri van Booven vervolgt het zesde hoofdstuk van Couperus' leven, dat over *Eline Vere* handelt.

Stemmen des tijds. Sept.

C. Tazelaar bespreekt in de *Literaire Kroniek* o.a. *De Rijkaard* van A.M. de Jong.

Opwaartsche Wegen. Sept.

W.A.P. Smit schrijft uitvoerig over *Het werk van Alie Smeding*: na het vroegere werk dat om het sexueel probleem draait, ziet hij in het jongste werk, *Tijne van Hilletje*, een nieuw begin.

Okt.

Gabriel Smit schrijft enige bladzijden *Bij den dood van Karel van de Woestijne*. - K. Heeroma bestudeerde *J.P. Heye's gewijde liederen* en vraagt voor hem ‘een plaatsje onder de dichters’.

Roeping. Sept.

Henri Bruning bespreekt onder het *Verhalend proza* de bundel *De Bries* van Albert Kuyle.

Okt.

Henri Bruning behandelt *Twee Schrijvers*, namelik Albert Helman, naar aanleiding van de bundel *Hart zonder land*, en Anton van Duinkerken, die zijn studies verzamelde onder de titel *Roofbouw*.

Eigen Volk. Sept.

Deze aflevering bevat o.a. *Spotverhalen* door K. ter Laan en *Enige Westfriese woorden, zegswijzen en spreekwoorden* door J. Schuitemaker Cz.

Okt.

In een bijdrage over *Het Maastrichtsch en de Panninger linie* toont E. Jaspar aan, dat de uitspraak sjl, sjt en zwj in Maastricht veel meer voorkomt dan men meende, en in 't biezonder bij heftige gemoedsbeweging of versterkend.

Den Gulden Winckel. Sept.

Anthonie Donker herdenkt *Karel van de Woestijne*. - Cyriel Buysse publiceert een *Onuitgegeven voorrede* voor een bundel Vlaams proza, die in 1915 verschenen zou zijn. - Joh. de Maegt vertelt van een bezoek *Bij Cyriel Buysse*. - H. van Loon beoordeelt *Van Oudshoorn's Pinksteren*. - Johan Theunisz behandelt in de *Kroniek van het proza* twee boeken die in *Brabant en Friesland* spelen, nl. van A. Jurriaan Zoetmulder (*De Greep van den Tijd*) en van A. Scheffer (*Gerechtigheid*).

Okt.

P. Koomen eert Speenhoff in een artikel *Speenhoff wordt zestig jaar*. - J.C. Bloem schrijft een artikel Bij den 70sten verjaardag van Hélène Swarth. - In de *Kroniek der Poëzie* beoordeelt R. Herreman verzen van Victor van Vriesland en van de jonge Vlaamse dichter Jan Vercammen.

Paedagogische Studiën X,

afl. 9. P.A. Diels wijdt een artikel aan *Het stille lezen*.

Haagsch Maandblad. Okt.

P. Valkhoff bespreekt de betrekkingen tussen *Emile Zola en Jacques van Santen Kolff*, zijn Nederlandse bewonderaar, naar aanleiding van onuitgegeven brieven.

Berichten en Mededelingen van de 'Vereniging van leraren in levende talen'. Sept.

M.J. van der Meer publiceert zijn kongresvoordracht over Taaloudheden in het Nieuw-Nederlands.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Julie.

Deze aflevering bevat de feestrede van J. Prinsen, getiteld *Hooft en Vondel tegenover de idee der Volkssouvereiniteit*. Uit de geschiedenis toont hij aan, hoe oud de idee der volkssouvereiniteit reeds is. Hooft was dus geenszins een nieuwlichter, toen hij deze 'aanlokkelijke libertijnsche Renaissance-idee' aanvaardde. Lijnrecht tegenover zijn levens- en wereldbeschouwing staat Vondel blijkens zijn Lucifer. Ook de vrede van Munster kon de overtuigde, strijdbare katholieke Vondel niet van harte meevieren: zijn Leeuwendalers werd 'een mooi, maar kleurloos spelletje'.

Dietsche Warande en Belfort. Sept.

In de vorm van een 'brief aan een vriend in Vlaanderen' schrijft Anton van Duinkerken over *Thijms Erfenis*, d.w.z. de Katholieke beweging in Noord-Nederland, voornamelik op letterkundig gebied. Over alle personen die daarin een rol speelden en nog spelen geeft de schr. zijn vrijmoedig-persoonlik oordeel. - J. van Mierlo beantwoordt de beschouwingen van Prof. J. Mansion *Over Oud-Nederlandsche Letterkunde*: z.i. heeft Mansion de term Oud-Nederlands te eng beperkt binnen de grenzen van het Vlaams-Brabants. - In de rubriek *Boekbespreking* beoordeelt J.A. Goris de uitgave

van Jan van Styevoort's *Refereinenbundel*. Hij zou de voorkeur gegeven hebben aan een keuze, waarbij het minderwaardige weggelaten zou zijn.

Okt.

De redaktie herdenkt *Karel van de Woestijne*. - M.E. Belpaire schrijft over *Twee grooten uit West- Vlaanderen*, nl. Guido Gezelle en Peter Benoit. - Rob. Roemans klaagt in een artikel *Vlaanderen eens te meer miskend*, dat W.L.M.E. van Leeuwen in zijn *Korte Schets* de Vlaamse letterkunde te kort gedaan heeft.

De Vlaamsche Gids. Okt.

Bij Karel van de Woestijne's Overlijden schrijft F.V. Toussaint van Boelaere een woord van herdenking.

Volkskunde XXXIV, afl. 1-3.

Een uitvoerige bijdrage gaf P.J.J. Diermanse *Naar aanleiding van 'enen souter of een broet' doen 'omme lopen'; twee vormen van wichelarij*. -L. Beirens schrijft over *De sneeuw in het Volksgeloof*; V. Verhagen over De Vlaamsche Volkspelen, eerst over *Werpspelen*. Een lange rij *Boekbesprekingen* besluit de aflevering.

Het Boek. XVIII.

Als aanvulling van haar artikel in de vorige jaargang van ons tijdschrift, schreef M.E. Kronenberg een bibliografiese bijdrage over *De houtsneden in Marieken van Nieumeghen en het Engelsche volksboek*.

Museum. Aug.-Sept.

A. Beets bespreekt *Die niederländische Sprache im deutschen Urteil*, door H. Schreiber, en het populairgeschreven boek van J. Walch: *Uit de levensgeschiedenis van woorden*. - J. Hensius bespreekt het *Nieuw Groninger Woordenboek* van K. ter Laan; L. Brummel de studie van W.J.B. Pienaar: *English influences in Dutch Literature and Justus van Effen as intermediary*. Onder de rubriek schoolboeken beoordeelt D.C. Tinbergen uitvoerig de *Nieuwe Nederlandsche Spraakkunst* van Van Ham en Hofker, en A. van Rijnbach de *Schets van de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* van J. Walch.

Neophilologus XV, afl. 1.

A.E.H. Swaen verklaart het woord *Slechtvalk* als gewone valk.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Sept.-Okt.

Karl Bohnenberger geeft een principiële uiteenzetting over de toponymie, getiteld: *Grundsätzliches zu den deutschen Ortsnamen*.

Zeitschrift für deutsches Altertum. Anzeiger LXVI, Heft 2-3.

Kurt Wagner beoordeelt de *Handleiding bij het Noord- en Zuid-Nederlandsche dialectonderzoek* van Grootaers en Kloeke.

C.D.V.